

Р.б.б
147

КЊИГЕ СКОПСКОГ НАУЧНОГ ДРУШТВА
КЊИГА ДРУГА

ЗАКОНОДАВСТВО СТЕФАНА ДУШАНА

ЦАРА СРБА И ГРКА.

ОД
ДР. АЛЕКСАНДРА В. СОЛОВЈЕВА

СКОПЉЕ
1928.

Г. В. 6
177

ID=132402635

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И Б. 45190

КЊИГЕ СКОПСКОГ НАУЧНОГ ДРУШТВА

КЊИГА ДРУГА

ЗАКОНОДАВСТВО СТЕФАНА ДУШАНА

ЦАРА СРБА И ГРКА.

ОД

Др. АЛЕКСАНДРА В. СОЛОВЈЕВА

СКОПЉЕ

1928.

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „СВ. САВА“ М. СЛАДЕКОВИЋА, БРАНКОВА 16, ТЕЛЕФОН 249.
1928

Сени
Федора Федоровића Зигелџа,
(1844—1921)

дугогодишњег професора историје
словенских права
на Варшавском Универзитету,
мјесца расправе

„Законникъ Стефана Душана“,

посвећује
његов слушалац
из година 1908—1910.

J. B. H. S.
J. H. J. B.

Предговор.

„Државну, црквену, војну и административну организацију, веру, књижевност, просвету и масу елемената материјалне културе узео је Српски Народ већином из Византије — или сасвим или их је калемио на своје националне установе, своје националне облике“.

Св. Сћанојевић, Византија и Срби, 1903, св. I, стр. IV.

Ова расправа могла би да носи и наслов: „Византијски елементи у Душановом законодавству“, јер у главном расправља о значају византијског права у Душановој држави и у Душановој кодификацији. У овом спорном питању дошли смо до убеђења да је у сложеној „држави Срба и Грка“ морао важити сложен систем српско-грчког права, и да је Скраћена Синтагма Властарева (и „Законик Јустинијанов“) сачињавала са Душановим Законом једну смишљену целину.

Стога смо нарочиту пажњу обратили на правну садржину Скраћене Синтагме Властареве, на њезине многобројне одредбе из брачног, грађанског, кривичног права и поступка, исто као и на везу ових одредаба са дотичним члановима Душанова Закона.

Није био наш задатак да дамо потпуну анализу самог Душановог Закона, толико пута коментарисаног. У осталом г. др. Метод Доленц дао је недавно најбољу и најисцрпнију анализу свих одредаба Душ. Закона (у упоређењу са правним односима германских народа). У нашој расправи остала су готово недодирнута питања о сабору, о сталешком уређењу, о баштини и пронији, она питања у којима је Душанов Законик самосталан, јер у наведеним византијским зборницима нема одговарајућих одредаба.

С нашег гледишта могле би се и ове одредбе ДЗ. упоредити са византијском *сѿварношћу*, са полуфеудалним правним

односима позне Византије. Ипак овоме задатку смета велика препрека: историја византијског права епохе Палеолога није још ни проучена. Потребне су претходне монографске студије на томе пољу. Остављајући овај задатак будућности, штампамо ову расправу у нади да ће она допринети проучавању старог српског права у једном новом правцу, иако вероватно се могу наћи поједине грешке, које потичу из сложености наше теме.

Најтоплије захваљујем Скопском Научном Друштву које је штампање ове расправе на себе узело.

А. В. СОЛОВЈЕВ.

Преглед садржине.

	СТРАНА
<i>Увод. Глава I. Питање о склопу Душанова законодавства . . . . .</i>	1
Питање о односу између византијског и српског права — 2; Мишљења Зигеља, Богишића, Ст. Новаковића — 3; Павлова, Флоринског — 4; Веснића, Мијушковића — 6; Ст. Новаковића и К. Јиречека — 7; М. Костренчића — 10; М. Доленца — 11; Герасимовића, Радојчића — 14. Залатак овог рада — 14.	
Део I. Палеографска и историска анализа Душанова законодавства.	
<i>Глава II. Преписи Душанова Законика . . . . .</i>	16
Питање о оригиналу ДЗ — 16. Преписи: Струшки — 18; Призренски — 19; Ходошки — 22; Хиландарски — 23; Шишатовачки — 24; Бистрички, Барањски — 25; Атонски, Студенички — 27; Раковачки — 28; Раванички — 30; Грбаљски и др. — 31.	
<i>Глава III. Узајамни однос преписа Душанова законодавства . . . . .</i>	36
Класификација Шафарика — 36; Флоринског, Новаковића — 38; Питање о т. зв. Атонској преради — 39. Докази прераде: индиректан стил — 40; систематизација ДЗ — 41; испуштање појединих чланова — 45; промене у стилу — 46. Нема прераде ДЗ. у доба десп. Стефана — 47.	
<i>Глава IV. Место Скраћене Синтагме у Душановом законодавству . . . . .</i>	49
Веза ДЗ са СС — 49; преписи СС без ДЗ — 50; Други докази везе ДЗ и СС — 53; наслов Хиландарског зборника — 54; повеља о законодавном раду — 55. Нема прераде Синтагме у доба десп. Стефана — 57.	
<i>Глава V. Значај византијског права у Душановој држави . . . . .</i>	58
А. Рецепција византијског права у Србији — 59. Б. Традиција византијског права — 60; од Немање — 62; од Милутина — 63; Анализа Скопске повеље — 64; Трескавачких повеља — 66; Призренске тапије — 66.	
<i>Глава VI. Цар Душан као наследник грчких царева . . . . .</i>	68
А. Побуде Душана законодавног рада. Идеал законодавца за доба краљевања — 68; проглашење царства — 70; подела државе на Србље и Романију — 74; Јединствено законодавство — 74; Веза законодавства са освојењима — 75; Солунски правници — 76; Покрет зилота у Солуну — 78; Покрет исихаста — 79. Б. Значај византијског права на Истоку: у Румунији — 82; у Русији — 83; у Јерменској — 85; у Ђурђијанској — 87. В. Законодавни рад цара Душана: законодавни одбор — 88; превод и скраћене Синтагме — 89; Законик г. 1349 и 1354—90.	

**Део II. Правне одредбе Властареве Синтагме и Законика Јустинијана
у вези с одредбама Душанова Законика.**

<i>Глава VII. Црквено право у Душановом законодавству . . . . .</i>	92
§ 1. Црквено право у Синтагми — 92; § 2. Црквена организација: 1. Стицања права грађанства у цркви — 93; 2. Црквена управа: а) епископи — 95; б) остали клир — 96; в) калуђери — 97; § 3. Брачно право — 101; појам о браку 102; брачне сметње — 104; престанак и развод брака — 105.	
<i>Глава VIII. Грађанско право у Душановом законодавству . . . . .</i>	106
§ 1. Увод — 106; § 2. Купопродаја — 107; § 3. Поклон — 113; § 4. Размена — 116; § 5. Остава — 118; § 6. Закуп и најам — 120; § 7. Зајам и залога — 122; § 8. Права на туђој ствари: службености — 127, емфитевза — 129; § 9. Породично имовинско право — 129; § 10. Наследно право — 133; наслеђивање по закону — 134, по тестаменту — 137.	
<i>Глава IX. Кривично право у Душановом законодавству . . . . .</i>	140
А. Општи део. Од. I. Кривично дело. § 1. Појам кривичног дела — 140; § 2. Противправност кривичног дела — 143; нужна одбрана — 144. Од. II. Кривац. § 3. Појам извршиоца — 145; § 4. Појам виности — 148; умишљај — 150; нехат — 151; подобност за урачунљивост — 152; § 5. Кривац код саучешћа — 153. Од. III. Казна. § 6. Систем казни — 154; § 7. Појам и циљ казне — 157; § 8. Основи ништења права на казну: право азила — 160; помиловање — 161.	
Б. Посебни део. § 9. Кривична дела против вере — 162; § 10. Кривична дела против државе и владара — 171; § 11. Опште опасна кривична дела: паљевина — 175; врачарство — 177; § 12. Кривична дела против моралности — 179; § 13. Кривична дела против живота, тела и части: убиство — 187; телесне повреде и увреде — 193; § 14. Кривична дела против имовине: крађа — 194, светотатство — 195; разбојништво — 197.	
<i>Глава X. Одредбе из државног и судског права у Синтагми (и у ДЗ)</i>	199
§ 1. Снага закона — 199; § 2. Права и дужности цара — 203; § 3. Цар као судија — 205; § 4. Судско устројство — 207; § 5. Права и дужности чиновника — 210; § 6. Судски поступак: а) позив на суд — 211; б) судско време — 212; в) ток парнице, сведоци — 213; г) писмени докази — 216; д) заклетва — 216; њ) Божји судови — 216; е) ток парнице — 218; ж) апелација — 219; з) извршење пресуде — 220.	
<i>Глава XI. Каснија судбина Душанова законодавства . . . . .</i>	223
Важност ДЗ за време царства — 223; за деспота Стефана — 225; у турско доба — 225. Прерада XVII века — 227; њезини узроци и судбина — 231.	
<i>Прилог. Преглед садржаја Скраћене Синтагме . . . . .</i>	233
Закон цара Јустинијана	236
<i>Дојуне и исправке . . . . .</i>	241
<i>Библиографија . . . . .</i>	243

У В О Д.

ГЛАВА I.

Питање о склопу Душанова законодавства.

Прошло је више од сто година како је отац српске историографије, Јован Рајић, први пут наштампао текст Душанова Законика.¹⁾ Од тога времена објављени су многи нови и бољи преписи ДЗ, а број расправа и чланака о ДЗ постаје све већи²⁾. Интересовање за Душаново доба и Душаново законодавство не попушта и чак се појачава после рата.³⁾ Јер заиста, Душаново је доба најважније и најизразитије у српској прошлости, те заслужује што пажљивију и свестранију обраду.

Ипак у обради Душанова законодавства постоји још неколико тамних и нерешених питања. То је потакло Св. Ђорића да г. 1914 наштампа⁴⁾ чланак „Основна питања о ДЗ“, у којем наводи чак пет оваквих питања: I. постанак, територијална важност и судбина ДЗ, II. систем ДЗ, III. однос између византијског и српског права с нарочитим погледом на ДЗ,

¹⁾ „Исторія разныхъ Словенскихъ народовъ...“ т. IV (Виенна 1795) стр. 242—270 (по Текелијином препису).

²⁾ Изгледа, да је прва самостална расправа о ДЗ — од Фр. Палацког „Pravo staroslovanské aneb srovnání zákonův cara srbského Stefana Dušana s nejstaršími řady zemskými v Čechách“. У Časopisu Ceskeho Muzea, t. I. (1837) 68—110; преведена у „Гласнику“, књ. II (1849), 84—115.

³⁾ Да наведемо само расправе Н. Радојчића, Ст. Станојевића, М. Доленца, В. Намисловског и Ф. Тарановског.

⁴⁾ У Архиву за правне и др. науке, XVII (1914), стр. 190—204 и 263 до 278 (бројеви од 25 априла и 25 маја).

IV. извори ДЗ и V. садржај ДЗ¹⁾). Томе би могли додати и VI. утврђивање дефинитивног текста ДЗ.

Изгледа нам да је између ових питања најважније оно о односу између византијског и српског права, јер од тачног решења овог питања зависе донекле и остала.

Познат је велики утицај византијске културе и византијског права у старој српској држави. Многобројни су примери српских превода византијских правних зборника (Номоканона, у састав којег улази и Прохирон; Синтагме Матије Властара и др.)²⁾ У својој расправи о „Душановом Законику“ г. 1872 обратио је и Ф. Ф. Зигељ пажњу на значај црквеног византијског права у средњевековној Србији³⁾. Он је нарочито истакнуо ту чињеницу што су, заједно с црквеним зборницима, улазили у Србију и неки световни закони. Зато је у прилозима својој расправи наштампао неке одломке из српског превода Синтагме М. Властара, јер је Зигељу изгледало да је Синтагма код Срба истиснула била све остале црквене зборнике. Зигељ је приметио да Синтагма обухвата и много световних одредаба и закључује: „Синтагма Властарева, као зборник црквених закона, имала је обавезну снагу, а пошто су и световне одредбе улазиле у састав овог зборника, морале су и оне да буду примењиване“.⁴⁾ Што се тиче чисто световних зборника (преведених с грчког), они су примењивани само у толико у колико су одговарали српским обичајима,⁵⁾ Зигељ је имао у рукама само један препис ДЗ и Скраћене Синтагме, с тога се није више позабавио овим питањем.

¹⁾ Архив, XXVII, стр. 192.

²⁾ У својој нашироко замишљеној расправи „О znazeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantynskiego u narodów Slowianskich“ (Warszawa. 1868) обратио је Р. Хубе пажњу на то, да се ЗД налази обично заједно с Номоканоном и Законом Јустинијана. Зато је Хубе наштампао и анализирао ЗЈ, јер је био убеђен „да ЗЈ садржи прописе које допуњују одредбе ЗД, и да је он сам допуна ЗД“ (R. Hube, Pisma I, 353).

³⁾ Ф. Зигељ, Законникъ Стефана Душана, стр. 16—18.

⁴⁾ Зигељ, ор. с. 18—19. Ипак није Зигељ начисто с тим питањем. Нешто раније говори он о истим световним одредбама у црквеним зборницима: „Биле су примењиване у Србији вероватно у толико, у колико је клир учествовао у судству.“ (и позива се на чл. 176 ДЗ, о суду градском).

⁵⁾ Као пример световног зборника преведеног с грчког, наводи Зигељ „Цара Јустинијана Закон“ (ib. 18). Зигељ је наштампао одељке СС. о врачарству, о најму, о прељуби, о закону, о остави, о прѣији, о невери, о празницама, о крађи гробова, о убиству и преглед садржаја СС. (Прил. 116—149)

Исте г. 1872 изашло је у Загребу библиографски нацрт В. Богишића¹⁾. Богишић зна већ за 13 рукописа ДЗ, зна да се ДЗ не јавља никад посебно „него је вазда с каквим другим рукописом, они или бивају у какву зборнику, или су са каквим Номоканоном или другђе, али тек вазда како уметак или додатак обширнијега списка.“²⁾ Ипак се он не задржава на овом питању и вели само да су српске компилације и прераде византијских зборника — „једна врста закона, о којим, ако се и не може доказати да су истекли управо из воље домаћега законодавца, ипак лако да су имали у Србији у неко време углед и силу правога закона.“³⁾ Богишић подробно описује ЗЈ у његове две редакције и у његовом односу према византијским изворима, али не говори ништа о његовом односу према српском праву.⁴⁾ О Синтагми Б. и не говори, јер је претрес зборника црквеног права одложио за III свеску свога нацрта, која није ни наштампана.⁵⁾

Г. 1877 изашао је Ст. Новаковић с мишљењем у којем је отишао даље него Хубе и Зигељ.⁶⁾ Новаковић је написао: „Што се тиче значења ДЗ — кад се узме на ум садржина Фотијева Номоканона, који је још Св. Сава увео и у коме има и грађанских закона; кад се, потом, обрати пажња, да и ДЗ у рукописима долази увек као додатак тим законима и да у њему нигде наредбе цео предмет не исцрпљују нити се у каквом самосталном карактеру показују, онда изгледа као најзгодније да законодавну радњу Душанова времена треба сматрати као *додаџке и исправке* или као *измене и дојуне* визант.-римским законима који су још од Св. Саве уведени.“ Зато је Новаковић наштампао одломке из византијских закона у својој књизи.⁷⁾ То је мишљење било исказано узгред у

1) *V. Bogišić, Pisani zakoni na Slovenskom Jugu. Z. 1872.*

2) *Ib.* стр. 38.

3) *Ib.* 56.

4) Само говорећи о времену постанка ЗЈ, вели „не може бити раније од прве пол. 14 века, не ради тога што налазимо заједно с њом ДЗ, јер је он у првобитном рукопису по свој прилици стајао по себи, — него..“ (*ib.* 66).

5) *Ib.* 56.

6) *Сл. Новаковић. Примери књижевности и језика српскога и српско-словенскога, Б. 1877, стр. 304—305.*

7) Наштампано је 23 члана из Зак. Јустинијана, а из Власт. Синтагме одредбе о куповини и продаји, о зајму, о азилу, о паљевини и о убиству. *Сл. Новаковић, Примери, стр. 294—303.*

једној школској књизи и није нашло одјека у српској књижевности.

Али г. 1885 дошао је чувени канониста А. С. Павлов до сличних закључака.¹⁾ Прегледавши Бистрички препис ДЗ, који се налази у Москви, запазио је он први да ДЗ не стоји у вези са Светосавским Номоканоном или другим црквеним збиркама, него да долази у друштву са нарочитом скраћеном Синтагмом Матије Властара. Запазио је даље, да СС, ЗЈ и ЗД имају заједнички преглед садржине, и да СС садржи много више световних него црквених закона. Павлов је изашао с мишљењем да је скраћивање Синтагме било извршено ради примене у световним српским судовима оних грчких закона, који су српскоме народу били рецепирани. ЗД не може да се проучава засебно и независно од скраћене Синтагме, јер се и његове одредбе заснивају на њезиним грчким законима. Ни Павлов није успео да своје мишљење образложи подробније (штампано је само на 2 стране текста).

Велики напредак у проучавању Душанова законодавства учинио је Т. Д. Флорински.²⁾ Од г. 1880 почео је он да ради на проучавању Душанова доба. Г. 1888 изашло је његово капитално дело „Памятники законодательной дѣтельности Душана царя Сербовъ и Грековъ.“³⁾ Флорински је схватио обим законодавног рада Душанова у најширем смислу. Ту спадају и многобројне повеље, и ДЗ, и скраћена Синтагма.

Као Павлов, тако и Флорински обраћа нарочиту пажњу на то што се ЗД у свим старијим преписима налази у истом друштву — после СС и ЗЈ. Међутим потпун српски превод Синтагме (ПС) јавља се увек засебно, без ДЗ. Подробна анализа садржине стила ПС и СС, њихово упоређење с грчким извором, убеђују Флоринског да је скраћивање Синтагме извршено у Србији с јасно одређеним циљем: да та компилација врши улогу „српског законика“.⁴⁾ И ЗЈ изгледа Флоринскоме

¹⁾ Протоколъ торж. засѣданія М. О. Ист. и Др. Росс. 30 марта 1885 г = „Чтенія М. О. И. и Др. Р. 1885 књ. IV. Протоколы, стр. 4—6.

²⁾ *Т. Флоринскій. Аѳонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собранія П. И. Севастьянова. СПБ. 1880; исти. Южные Славяне и Византия въ второй четверти XIV в. СПБ. 1882. I—II; исти. Политическая и культурная борьба на греческомъ Востокѣ въ первой половинѣ XIV в. Кіевъ 1883.*

³⁾ Кіевъ 1888, стр. XII+491+225+XXXIII.

⁴⁾ *Флор. о. с. 439.*

као прерада извршена у време Душаново да буде унесена у кодекс српских закона. А ЗД. јавља се као допуна и СС и ЗЈ,¹⁾ као српска допуна византијског законодавства. Флоринскоме изгледа вероватно да су обе српско-византијске збирке добиле санкцију на истом сабору г. 1349, на којем је издат и ДЗ.²⁾ Тако је за време Душаново, по мишљењу Фл. извршена једна велика кодификација византијског и српског права, која истиче значај Душанове личности много више него што се обична узимало.

Флорински је своје мишљење образложио многим индиректним доказима, нарочито палеографском анализом свих рукописа и упоређењем садржине СС и ПС. Ипак није изнео оно што би било најважније — упоредну анализу садржине СС, ЗЈ и ЗД.³⁾

Зато у својој оцени Флоринскова рада није Зигељ примио те закључке. Зигељ је почео да аналише правнички садржај ових зборника и наишао је на нека размимоилажења између ЗД и СС.⁴⁾ Нашао је и неке противуречности између ЗД и ЗЈ и тиме доказивао да ови зборници нису сачињавали једну целину, чак да СС и ЗД. нису могли да имају истовремено ни обавезну снагу.⁵⁾ Зигељу изгледа да има размимоилажења и између СС и Прохирона, и „пошто је Прохирон, као саставни део Номоканона, имао обавезну снагу у Душановој Србији, није било потребе законској рецепцији СС“.⁶⁾ Зигељ налази и противуречности између СС и ЗЈ, што је опет доказ да нису могли ови зборници сачињавати делове једног српског законског кодекса.⁷⁾

По Зигељу спадају и СС и ЗЈ у правну књижевност полуваничног карактера исте врсте као и у Чешкој и у Пољ-

1) Флор. о. с. 490.

2) „или на једном од следећих сабора“, Флор. 16. — Ово последње мишљење никако се не слаже с тиме да је ДЗ допуна СС и ЗЈ.

3) Као историчар-филолог, а не правник, није се Флорински сматрао позван за овакав посао.

4) Ф. Зигељ. О сочиненіи Т. Флоринскаго. = Записки Имп. Ак. Наукъ. т. 63, кн. 1 (СПБ. 1890). Отчетъ о присужденіи премій митр. Макарія, стр. 57—113.

5) *ib.* стр. 90—95.

6) *ib.* стр. 99. По мишљењу Зигеља, чл. 101 ДЗ изрично се позива на Прохирон, а не на СС.

7) *ib.* 103.

ској XIV—XVI века. Постале су обе збирке иницијативом Душановом, који их није посматрао као законе већ као дела врло поучна за српске правнике.¹⁾ Задатак је ових збирака био да српске правнике науче теоретским начелима. Сам ЗД брзо је изгубио своју важност, по мишљењу Зигеље, док су СС и ЗЈ добијали у значају. Зато су ове збирке у рукописима XV века стале на прва места, док је ЗД због своје неподобности животу, одступио на задње место.²⁾

Још су даље отишли у негирању стварне везе између споменутих српско-грчких компилација и ЗД — српски писци тога доба. У свом чланку о Јустинијановим Закономима³⁾ вели М. Веснић да је преписивање ЗЈ заједно с ЗД било „посао здравих и беспослених“ калуђера, који су тај рад вршили без разумевања.⁴⁾

У расправи о систему ДЗ иступа Др. Мијушковић⁵⁾ одлучно против Флоринскога (коме пребацује „готово непријатељско држање према Србији и Душану“). По мишљењу М. био је ДЗ. једна „*пошћуно смишљена целина*“, нека врста *устџава* наше средњевековне државе. Тек после пропасти царства (и деспотовине?), кад брига око одржања реда и сигурности у српском народу пада сасвим на цркву, труди се црква да томе задатку одговори, црпећи из црквено-византијских споменика. „Синтагма Властара, Зак. Јустинијана и других царева, Прохирон, Еклога, Номоканони постадоше редовни пратиоци ДЗ, једино и искључиво по иницијативи Цркве“⁶⁾. „Од некадањег самосталног и јединог закона, ДЗ. постаде део српско-византијске компилације, саставни део зборника целокупног важећег и неважећег српско-византијског права“.⁷⁾

¹⁾ *ib.* стр. 105—107.

²⁾ *ib.* стр. 111—112.

³⁾ М. Веснић. Тако звани Јустинијанови Закони „Бранич“. III (1889) 137—148 и 221—230.

⁴⁾ „То је посао здравих а беспослених становника самостана, који су можда у њему тражили забаве, но који ни од каквог осетнијег уплива није био за српско право“. Бранич, III, 230.

⁵⁾ Др. Мијушковић. Систем Душ. Законика. Српски Преглед 1895, бр. 4—6.

⁶⁾ Ово мишљење доста је нетачно. У ствари, ни Прохирон ни Еклога ни Номоканони нису никад постали пратиоци ДЗ (в. у глави II).

⁷⁾ Српски Преглед, стр. 188.

Много је опрезнији у негирању Флоринсковог мишљења Ст. Новаковић г. 1898 у свом познатом издању ДЗ. Он сад не мисли (као некад) да је ДЗ само додатак грчким зборницима, да су СС, ЗЈ и ЗД. раније сачињавали једну целину. Што се они налазе заједно у зборницима, то је радња преписивача. Цар Стефан не би сматрао да *законе свейших оѿаца* (= визант. право) треба узакоњавати. Они су већ ступили у важност од времена Св. Саве.¹⁾

Али ради потреба грчких земаља, могао је цар Стефан мислити да Фотијев (Светосавски) Номоканон замени нечим новим, подеснијим и прегледнијим (ради употребе „по многим судовима које је цар установљавао и које је намеравао да уреди“). Тада је преведена Синтагма, као краћи облик закона светих отаца. „Смисливши да по судовима свог царства преводом Синтагме рашири и распространи *законик св. оѿаца*, цар Стефан је имао срећну мисао да *уз то* погледа и на законе земље Српске“. Дакле по примеру Законика Св. Отаца и он скупи Законик своје земље.²⁾

Из наведеног се види да Ст. Новаковић негира само спољашну везу између СС и ЗД, али признаје да је Синтагма имала обавезну снагу, као нови облик *Закона Св. Оѿаца*, дакле да је византијско право важило у Србији у пуном обиму и није требало ни потврде Душанове; да би се таква потврда сматрала чак „за повреду вере“.³⁾

Издање Новаковићево изазвало је критику Флоринскога,⁴⁾ који остаје при своме мишљењу о уској вези СС, ЗЈ и ЗД. Флор. вели: да он није ни помишљао на „узакоњење“ византијског права од стране Душанове, него само на кодификацију његову. Таква спољашна прерада византијских закона и спајање са српским законима могла је да буде извршена само на сабору. У ову кодификацију спада СС, која изгледа су-

¹⁾ *Нов. Зак. Душ.* XL.

²⁾ *ib.* XLI.

³⁾ „У време цара Стефана као и раније, мислило се непрестано да су закони (црквено-грађански византијски закони) саставни део вере и верске организације, и извесно би се сматрало за повреду вере да је ко поменуо да се на ново проглашују“. *Нов. ib.* XL.

⁴⁾ *Т. Флоринскій.* Критико-библиогр. обзоръ новѣйшихъ трудовъ и изданій по славяновѣдѣнію. II. Кіевъ. 1898, стр. 30—42 (= Изв. Унив. Св. Влад. 1898, ноябрь, 232—244).

вишња као приватни посао. Међутим Новаковић се не зауставља на разлици између ПС и СС.

У својој оцени Новаковићева рада К. Јиречек¹⁾ није јасно изразио своје мишљење. Он не прима мишљење Флоринског, али примећује да у ЗД фале готово сва питања грађанског права (лично, брачно, наследно, облигационо, трговачко), сва питања која се налазе у гл. 1—37 Прохирона.²⁾ Ради тога морале су судије српске да се служе грчким зборницима, нарочито Прохироном, који је садржан у Номоканону. Што се тиче Синтагме, која је, упоређена са Прохироном и Номоканоном пружала веома мало нове грађе, била је по мишљењу Јир., само азбучни кључ за обе те књиге. Важан је доказ, који пружа Јир. да је ЗЈ важио у Душановој Србији.³⁾ Ипак не даје Јир. одговора на питања зашто се СС, ЗЈ и ЗД налазе обично заједно. Њему изгледа да су се разни судови служили разним књигама. Дужност би била дворског судије и других царских судија да се држе ДЗ. Судије световних и духовних патримонијалних судова били би упућени више на византијске зборнике, док би се градске судије служиле градским статутима.

На питање о односу између СС и ДЗ вратио се Ст. Новаковић г. 1907.⁴⁾ И ту Нов. признаје потпуну обавезну снагу византијских *закона светих оца*, као саставног дела вере у средњевековној Србији. Византијски закони чинили би темељ или први део законског зборника Душанова времена. ДЗ. и Вл. Синтагма изгледају Нов. „као дела једног времена, једне интуиције и једних државних посленика“, чак као „једна целина“.⁵⁾ И Новаковић сад стоји потпуно на гледишту да су византијски законици имали обавезну снагу у српској земљи. Дели мишљење Јиречеково да се у Душаново време судило по ЗЈ.⁶⁾ Чл. 101 ДЗ наводи Нов. као драгоцен доказ о употреби византијског и поименце Властарова зборника у суђењу. И побијајући тврдњу Зигељову да постоје противуречности

1) С. *Jireček*. Das Gesetzbuch Stefan Dušans. Archiv für Slav. Phil. XXII (1900), стр. 144—214.

2) *ib.* стр. 156—162. Тачније било би рећи: у гл. 1—38 Прохирона.

3) То је „аналогија“ у призренској тапији (Јир. *ib.* 158)

4) Матије Властара Синтагмат. Словенски превод времена Душанова, издао Стојан Новаковић Б. 1907.

5) Предг. III.

6) *ib.* Предг. XV.

између Синтагме и ЗД, Новаковић наводи 9 примера јединства и везе одредаба Синтагме и ЗД.¹⁾ Осим тога врло вешто побија Зигељове примере и у 5 случајева показује да нема никаквог размимоилажења, између Синтагме и ЗД.²⁾ Видимо да се Нов. сасвим приближио мишљењу Флор. нарочито кад вели: „ЗД је баш утврђивао вредност визант. законодавства у Србији и *попуњавао* га у ономе у чем је оно било недо-довољно“.³⁾ Ипак Ст. Новаковић избегава речи „допуна“ и нешто даље вели: „Законодавство је Душаново унело у своје чланке оне засебне потребе народног живота које изгледају као допуне к визант. законима, али су у ствари самостално законско дело о оним појавама српског друштва, о којим виз.-римски закони нису имали никаквих наредба. Тога ради се мисао о допунама мора из основа одбацити... Номоканон се сматрао као *Закон Св. Отаца* заједно са свима његовим допунама из визант. закона. По сматрању XIV в. нико није био властан у тај законик нешто додавати или га допуњавати.“⁴⁾ Новаковић сматра да је српски превод Синтагме извршен по наредби Душановој г. 1347 или 1348, као дело које је претходило ДЗ.⁵⁾ У томе се слаже Нов. с Флоринским. Али у једноме погледу изнео је сасвим ново мишљење. — Душанову времену припада само потпун превод (ПС); што се тиче СС, то скраћење Властара припадало би много познијем времену. Ослонивши се на једно место из биографије деспота Стефана, које говори о деспотовој правичности, ствара Новаковић читаву слику ревизије законâ у г. 1402—1427. Пошто су у српским државама и даље свуда вредили као земаљски законик и Властарева Синтагма и ДЗ, у држави се деспота Стефана (по свој прилици око 1413) осетила потреба да се у један зборник саставе Синтагма и ДЗ и да се Властар

1) *ib.* XVI—XXIII.

2) *ib.* XXIII—XXV.

3) *ib.* XXIII.

4) *ib.* XXIX. Без сумње греша Новаковић, јер постојање „допунâ из византијских закона“ показује да је сваки цар био властан да допуњује визант. законодавство, да издаје законе и повеље, да издаје и читаве законске зборнике.

5) „То је дело могло цару Стефану тим самим, може бити, што је наређено да се преведе, разбудити мисао да помишља и на свој законик, на општу уредбу царства које је подизао“. *ib.* XXXII.

у исто време скрати. Онда је постао зборник из СС, ДЗ, ЗЈ, у којем се и ДЗ најчешће налази. Не може се узети ипак да је састав тога зборника био прописан.¹⁾

Дакле Новаковић је најодлучније исказао мишљење да су византијски зборници (и нарочито ПС) имали снагу закона и пре Душана и после њега, признаје Душану превод ПС, али скраћење Синтагме ставља у почетак XV века.

Ово је мишљење у главном постало меродавно за садашње научнике. Понавља га (с неком резервом) К. Јиречек г. 1912²⁾. О ревизији Душанова законодавства за време деспота Стефана говори С. Бобчев.³⁾ Под утицајем Веснића и Новаковића покушава и П. Лебл⁴⁾ да побије мишљење Флоринског.

У послератно доба видимо све веће интересовање за Душаново царство и за Душаново законодавство. Готово сви писци о том добу поводе се за ауторитетом пок. Ст. Новаковића, што се тиче спољашне историје Душанова законодавства. Зато без приговора понављају Новаковићево мишљење да су Струшки и Призренски преписи — најстарија редакција ДЗ., да је за време деспота Стефана извршена нека ревизија Душанова законодавства (представљена Атонском версијом) и да је тек онда од ПС скраћена ССинтагма, која од тада постаје пратилац ДЗ.⁵⁾

Што се тиче питања о значају византијског права у Душаново доба, у том питању нису ови писци сложни и често му поклањају мање пажње него Ст. Новаковић.

Најближе Ст. Новаковићу стоји др М. Костренчић, који на завршетку својих предавања о ДЗ, има нарочити одељак „Празнине ДЗ“. Изложивши контроверзу о односу између Синтагме, ЗЈ и ЗД, он прихваћа мишљење Новаковићево и закључује: „Након тога што су овако темељито продискутована и рашчишћена сва та питања у литератури, можемо . . .

¹⁾ *ib.* XXXIII—XXXV, XXXIX.

²⁾ *C. Jireček*, Staat u. Gesellschaft. W. 1912, II, s. 7. = *Јиречек* Ист. Срба III, 145 и IV, 190.

³⁾ *Ст. Бобчев* Историја на старобългарското право. С. 1910, стр. 167—168.

⁴⁾ *P. Lebl*. Le Code Douchan, Paris 1912. p. 24—26.

⁵⁾ *M. Kostrenčić*. Hrvatska pr. povjest (1923), стр. 311—313; *M. Dolenc*, Dušanov Zakonik. Lj. 1925.

казати ово. Нема оправдана разлога Душановим Закоником називати цели зборник који обухвата подједнако и законе римско-византијског порекла, већ под ДЗ треба да разумемо само ону оригиналну радњу српску, насталу на саборима г. 1349 и г. 1354. Исто тако држимо да није оправдано мишљење да ДЗ нема самосталног значења, него да имаде значај супсидијарни, те да је вредио као суплетарно право према рим.-виз. правним зборницима, које је репрезентовало неко опће право (*jus commune*) према коме би ДЗ био неки *Lex specialis*, него мислимо да он имаде сасвим самостални значај закона државних.“¹⁾ И др М. Доленц позива се на Ст. Новаковића кад говори о том питању у сличним изразима.²⁾ ДЗ по њему није супсидијарно ни суплеторно право, него уставни царски акт који треба да самостално уреди правне односе у држави. И на другом месту, говорећи о Синтагми и о ЗЈ, признаје др Доленц да су та два правна извора „имала снагу закона услед ауторитета праизвора, т.ј. законика цара Јустинијана, законодавца *kat'exochen*.“³⁾

Ипак у прегледу система ДЗ др Доленц најмање говори о снази византијских закона. На једном месту, говорећи о приватном праву и о празнинама ДЗ, спомиње да „допунске изворе треба тражити у разним *новелама* византијских царева, делом у разним царским повељама манастирима, и у трговачким уговорима.“⁴⁾ Ипак као најважнији извор дру Доленцу изгледа обичајно српско право — *antiqua consuetudo*. И писац мисли да и ако у јавном праву српском има много византијског утицаја, у приватном праву има га много мање, и да је уопште приватно право средњевековне Србије много ближе правним установама Мађарске, Чешке и Пољске. Ово је знак сродности тих народа.⁵⁾

И у прегледу појединих института приватног права др Доленц говори на неколико места, да је у породичним одно-

¹⁾ М. Kostrenčić, о. с. 327—328.

²⁾ Prvotni nazor, da je veljal DZ. za subsidiarno in supletorno pravo. osebito z ozirom na veliko število praznin, je dandanes tudi od St. Novakovića že opuščен in velja sedaj pač splošno za pravilno, da je bil DZ izдан kot ustavni carski čin, ki bi naj samostojno uredil pravne razmere v državi, in sicer v splošnem po bizantinskem vzoru. М. Dolenc. о. с. str. 3.

³⁾ М. Dolenc. о. с. 7.

⁴⁾ *ib.* 106.

⁵⁾ *ib.* 107.

сима све било уређено по обичајном праву, да и облигационо право није знало за комплициране (византијске) правне институте, због примитивних правних односа огромне већине држављана Душанове царевине.¹⁾

Још више негира значај византијског права у Душановој држави др Полићевић.²⁾ Наишавши на питање о празнинама ДЗ, и он ставља питање, чиме су судије попуњавале те празнине. Ипак изгледа дру П. да је значај византијског права најмањи. „Српски народ у старој српској држави управља се по својем обичајном праву, и ДЗ није ништа друго но зборник писаног српског обичајног права, као код Ломбарда — њихов солиски (sic) закон“. Др Полићевић вели чак да „о неком односу између рим.-византијског права и нашег обичајног права не може бити речи, а још мање сме се мислити да је ма у којем делу римско-византијско право имало неки надмоћан утицај.“³⁾ По мишљењу дра Полићевића, у Душановој држави важио је систем персоналних закона. ДЗ био је обавезан за све Србе у држави, а његове празнине биле су попуњаване српским обичајним правом. „Грчко-византијски закони вредили су само за побеђене. Однос између ова два права није био никакав.“ По мишљењу писца „римско-византијско право никада ни у једном моменту није важило у српско држави, сем за свештенство као изузетно, и зато оно није никад ни било озакоњавано, јер се искључиво тицало вере.“ Др Полићевић допушто чак и француски утицај у неким одредбама ДЗ,⁴⁾ али одлучно негира утицај византијски.

Против византијског уплива буни се и др. Јеврем Герасимовић.⁵⁾ Ипак он признаје неки значај византијских збор-

¹⁾ *Dolenc*, о. с. 112, 129.

²⁾ др М. Полићевић, Устројство правосуђа у старој српској држави — Архив за правне науке XXIII (1923), 1, 88, 193, 262, 330.

³⁾ Архив XXIII, стр. 338—340.

⁴⁾ у чл. 102 и 150—154 (краљ Милутин могао је из судских установа Св. Луја да узме забрану двобоја и закон о пороти), *ib.* 343 - 344.

⁵⁾ „У последње време византофили мал’те неће да нам претставе наше старо право, не као примљено од Византије, већ као да га је Византија поклонила правним духом сиромашној Србији, отприлике онако, као што данас Америка поклања Европи: где музеј, где болницу, а нама библиотеку“. *Ј. Герасимовић*, Старо српско право, Б. 1925, стр. 4.

ника, само у много мањем обиму но што га је признавао Новаковић. Превод Синтагме Властареве учињен је, по мишљењу Ј. Герасимовића (који ту понавља мишљење Зигелово) да би се појачало правно образовање судија. Др. Герасимовић одриче Синтагми готово сваки значај и мисли „да оних 40 чланова о цркви у ДЗ више вреде но сви синтагмати, градски закони, прохирони и типичи“. ДЗ је по њему прави Устав старе српске државе, а разни превођени зборници нису ни могли имати праву законску силу, њихов је претежнији карактер био: упутство.¹⁾ „Синтагма има претежнији теоријски карактер, а од свих зборника грчких — Градски Закон можда је једини закон“. Дакле по мишљењу дра Герасимовића, Синтагма има најмање значаја; ако је који грчки зборник важио у Душановој држави, — то је Прохирон (Градски Закон).²⁾

Видимо да мишљења дра Полићевића (1923) и дра Герасимовића (1925) уносе нова гледишта у питање о односу између византијског и српског права у Душановој држави. Ипак ни они ни раније споменути писци (др. Костренчић 1923 и др. Доленц 1925) не испитују подробније то питање и служе се обично резултатима Новаковићевих испитивања. Покушаје самосталних испитивања на овом пољу пружају нам др. Н. Радојчић и др. В. Намисловски.

У својим значајним расправама (г. 1923 и 1924) указује др. Радојчић на византијско порекло чл. 171 и 172 ДЗ. Тиме поставља опет питање о византијским изворима ДЗ, које проширује у питање о значају византијског правног реда у Душановој држави. Закључци дра Радојчића у том погледу од велике су користи за науку: доказао је да су Василике утицале на поједине одредбе ДЗ. Ипак он не улази у питање о односу између ДЗ и превођених грчких зборника.³⁾

¹⁾ Герасимовић о. с. 14—16 и 20—21.

²⁾ Баш је овај закључак дра Герасимовића скроз погрешан. „По закону градском“ у повељи Душановој 5-ХП. 1355 значи исто што „по закону вашему“, „per le vostre usanze“ у сличним повељама другим Дубровчанима, дакле — по закону града Дубровника, а никако по Прохирону! (в. М. Пуцић, Споменици II, бр. 22, 23, 24, 28). У осталом, овај је израз тачно протумачио још Ф. Зигел г. 1872 (Законникъ, стр. 118). уп. наш чланак у Архиву, књ. XV.I (1928), стр. 313—320.

³⁾ Н. Радојчић. Снага Закона по Душ. Законику. = Глас СХ (1923), стр. 100—139; у своме немачком чланку г. Радојчић понавља хипотезу Нова-

После неколико успешних радова из старог српског права, у којима је радио само на основу ДЗ, и др. Намисловски осетио је потребу да обради питање о утицају византијског права на српско.¹⁾ Почео је да прати тај утицај од XII в., изнео је неколико лепих опажања о улози манастира као спроводника византијског права по својим метохијама, приметио је јачање византијског утицаја за време Милутиново и велики значај византијског права за време Душаново. Законнику Јустинијана признаје др. Намисловски законску снагу још у Милутиново доба; сматра да је у време Душаново важио Прохирон. Најмање говори о Властаревој Синтагми. Поводећи се за Новаковићем, и Намисловски мисли да је скраћивање Синтагме и спајање њезино са ЗЈ и ЗД у један зборник настало тек у г. 1402—1427²⁾. Оставио је нерешено питање о односу између Синтагме и ДЗ. у Душаново доба.

Видимо дакле да се у последње време јавља у књижевности све веће интересовање за Душаново законодавство, али да је несугласица између писаца све већа. Постоје разна мишљења о утицају византијског права у Душановој држави, постоје и разна питања на која још нема одговора. Треба да се да тачан или макар приближно тачан одговор на питања:

1) у којем је обиму важило византијско право у Србији пре Душана,

2) да ли је Душан држао византијске законе за обавезне „само за побеђене“ или за читаву државу,

3) који су византијски зборници могли да важе у његовој држави,

4) да ли је Душан могао да ствара промене и допуне у византијским правним зборницима,

5) какав је значај српског превода Синтагме Властарева и њезиног српског скраћења (ПС и СС),

ковићеву о ревизији ДЗ и скраћивању Синтагме за време деспота Стефана. *N. Radojčić*, Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus dem Byz. Rechte = Bull. Hist. Acad. Roum. T. XI (1924), s. 235.

¹⁾ *W. Namysłowski*. Wege der Rezeption des byzant. Rechts im mittel. Serbien. = Jahrbucher für Kult. u. Gesch. der Slaven. B. I Heft. 2, s. 139—152.

²⁾ *W. Namysłowski*. Serbskie prawo sadowe w wiekach średnich. Lw. 1926, str. 10. 76.

- 6) да ли је тесна веза између СС, ЗЈ и ЗД постала у доба деспотова или у доба царства,
- 7) колики је византијски утицај у самом ДЗ,
- 8) чиме су попуњаване „празнине ДЗ“,
- 9) да ли је Душаново законодавство одговарало стварним приликама (и да ли је било примењивано), и
- 10) каква је била каснија судбина тога законодавства.

Покушаћемо да дамо бар приближан одговор на поједина постављена питања. Да се ова питања пречисте, треба да се постанак, склоп и садржина Душанова законодавства аналишу још један пут са три тачке гледишта :

1) са палеографско-филолошке стране (сачувани преписи ДЗ, њихова старост, садржина, међусобни односи, односи према оригиналу),

2) са политичко-историске стране (историски узроци утицаја византијског права на Србе, политички и етнографски односи у Душановој држави, однос Душанов према Византији и према Грцима-поданицима) и

3) са правничке стране (анализа правне садржине читавог зборника Душанова законодавства — СС, ЗЈ и ДЗ заједно, питање да ли се они размимоиђу или попуњавају међусобом, да ли су правни прописи СС и ЗЈ могли важити и за Душанову царевину).

Два прва задатка већ су била свестрано обрађена, нарочито у истраживањима Т. Флоринског и Ст. Новаковића.

Трећи задатак није још проучен. Зато је његова обрада — главна садржина нашег истраживања.

Ипак, пошто су прва два задатка добила противуречне одговоре, сматрали смо за нашу обавезу да поновимо још и палеографску и политичку анализу постанка Душанова законодавства, тим више што смо у току рада (започетог г. 1923) дошли до извесног још непознатог материјала, а тиме и до неких нових закључака.

Палеографска и историско-политичка анализа улазе у први део наше књиге. Други њен део обухвата правничку анализу читавог Душановог законодавства, с нарочитим обзиром на елементе византијског права.

Д Е О I.

Палеографска и историска анализа Душанова законодавства.

ГЛАВА II.

Преписи Душанова Законика.

Нама се није сачувао оригинал Душанова Законика, и незнамо какав је управо био тај оригинал. Ст. Новаковић мисли да је „оригинал ДЗ морао би бити писмено или књига са златним печатом царства (хрисовуља)“.¹⁾ Наше је мишљење да први оригинал није био у облику повезане књиге²⁾ него у облику једне дугачке хрисовуље, једног оријашког свитка од много десетина слепљених комада пергамена или хартије, са потписима чланова сабора и са златним царским печатом на крају свитка. Имамо тачних података, да су на таквим „саборним свитцима“ (συνοδικὸς τόμος) писане одлуке савремених сабора — цариградских г. 1341, 1347 и 1351³⁾ и бугарског сабора г. 1350).⁴⁾ Царски потпис црвеним мастилом, потписи патријарха, епис-

¹⁾ Те су речи нешто нејасне. *Сл. Новаковић*, Зак. Душана стр. LXI.

²⁾ Сви сачувани преписи ДЗ. имају облик повезаних књига на хартији. Као повезане књиге (на пергамену) сачуване су велике манастирске повеље: Бањска, две Дечанске и Призренска (в. *А. Соловјев* Од. спом. стр. 99, 116 и 142). Вероватно, нису то оригинали, него стари преписи.

³⁾ Haec et talia, in longis voluminibus et tabulis perscripta et in Tomum redacta (τομογράφαιαυτες), cum imperatore et patriarcha episcopi et presbyteri omnes propriis subscriptionibus muniverunt. *Nic. Gregoras*, XXI, о сабору авг. 1351 (ed. Bonn. II, 1025). Уп. Constantini Armenopuli narratiuncula de tribus tomis synodicis sub imperatoribus Constantino Porphyrogeneto, Manuele Comneno et Michaele Palaeologo promulgatis... *Migne*, Patrologia graeca, t. 150, p. 41.

⁴⁾ И Милутинова повеља Хиландару г. 1318, издата на сабору, уписана је на свитку. „И здѣ же понуждаеть . . . гдѣнь ми и духовни отць кир-Никодимь.

копа и других чланова, висећи печат (χρυσοβούλλον) спомињу се у тим податцима.¹⁾ Као пример можемо навести сачуван у Москви оригинал „Саборног Законика“ (Соборное Уложение) г. 1649, писан на савијеном у „коло“ дугачком свитку, ширине 15 см., а дужине 308 метара (из 959 слепљених листића хартије).²⁾ Слично морао је да изгледа и оригинал ДЗ, само нешто краћи по обиму.

Није нам познато где је чуван тај оригинал: да ли у некој царској архиви, да ли у дворском суду, или највероватније у некој цркви (патријаршиској у Пећи или митрополијској у Скопљу).³⁾

Без сумње је пропао без трага за време турских зулума,⁴⁾ и морамо имати само врло слабу наду, да се могао сретним случајем сачувати у Цариграду, у турским архивама које нису још довољно испитане.

У недостатку оригинала, морамо да се служимо многобројним преписима ДЗ, који потичу из разних места и из разних векова и који имају доста већих или мањих разлика између себе.

Те разлике стварају једно врло важно питање о томе какав је био првобитни текст ДЗ. и који су од сачуваних преписа најближи том изгубљеном тексту. То питање, о којем су расправљали многи научници (Шафарик,⁵⁾ Зигељ,⁶⁾ Богишић⁷⁾)

и *сје въ златої печатнѣмъ свѣтѣку семъ* вписати“. Спом. III, стр. 23. Остављамо на страни питање о аутентичности ове повеље, уп. *Ј. Радоњић*, *Летопис М. Срп.* 183 (1895), стр. 92.

1) Царскимъ же и патриарш'скимъ и всего собора изволеніемъ написанъ бысть свитокъ, во извѣщеніе прочимъ родовомъ, иже послѣжде хотящимъ быти... Сиде убо собору свѣтлу устроившу ся и свѣтлую поставивъ побѣду, подписанъ бысть свитокъ червлеными и царскими писмены и царскою запечатанъ печатію въ лѣто 7209. *Житіе св. Θεодосія Тырновского*. Читенія М. 1860 № 1, л. 9. Биограф наводи и имена епископа и игумана, која је вероватно нашао у саборној одлуци. То је сабор г. 1350.

2) Текст је писан само на једној страни хартије (947 параграфа); на другој страни налазе се 315 потписа свих чланова сабора и потписи царских дијака. *Ј. Малиновскій*, *Лекціи по ист. русск. права*. Варш. 1914, стр. 71.

3) *Новаковић*, о. с. LXIII. На царску архиву опомињу речи „да стоји у царства ми“ у хрис. 1349. (*А. Соловјев*, *Од. сп.* 147).

4) У ман. Св. Марка више Призрена (где је нађена Призренска хрисовуље Душанова) чувао се био неки „законодавац“, велика књига од 17 ока, изгорела у пожару г. 1820-х. *П. Срећковић*, *Синан-Паша*, Беогр. 1865, стр. 3.

5) „*Ramátky dřevního písem. Jihosl.*“ Pr. 1851. *Okázky*, str. III—IV.

6) „*Законникъ Ст. Душ.*“ П. 1872.

7) „*Pisani zakoni*“, *Zagreb* 1872.

доста је расветљено после капиталних радова Флоринског¹⁾ и Ст. Новаковића.²⁾ Закључци, које је Новаковић изнео г. 1898, сматрају се обично као дефинитивни. Ипак можемо нешто додати тим закључцима, нарочито после проналаска и проучавања три нова рукописа ДЗ.

Зато износимо наш преглед и класификацију познатих нам преписа ДЗ.

1. Струшки препис.

За најстарији и најближи оригиналу сматра се сад препис, нађен г. 1843 у Струзи од руског проф. В. И. Григоровића.³⁾ То су, на жалост, само одломци ДЗ. на 15 полу иструлелих листова хартије. Ту је сачувана једна половина садржине ДЗ, наиме :

на л. 1.	чл. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11...
л. 2.	чл. 12, 13, 14, 14 ^a , 15, 16, 17, 18, 19...
л. 3.	чл. 62, 66, 73, 58, 59, 60, 63, 64, 67...
л. 4.	чл. 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75...
л. 5.	чл. 75, 76, 77, 78, 79, 80...
л. 6.	чл. 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 86, 88, 89...
л. 7.	чл. 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95...
л. 8.	чл. 95 ^a , 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104...
л. 9.	чл. 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111...
л. 10.	чл. 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133...
л. 11.	чл. 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
л. 12.	чл. 139, 142, 143, 144, 145, 148, 149...
л. 13.	чл. 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155...
л. 14.	чл. 155, 156, 157, 158, 159, 160...
л. 15.	чл. 160, 161, 162 и 163 (само 4 речи).

¹⁾ Памятники законодательной дѣятельности Душана. К. 1888.

²⁾ Законик Стефана Душана. Б. 1898.

³⁾ Чува се сад у Москви, у Румјанцовском Музеју. Григоровић га није штампао за свог живота, показивао га је само Богишићу у Одеси (*Bogišić, Pisani zakoni*, str. 37 описује га као „Казањски други“ или „Стружски“). Описан је тај препис и од *А. Е. Викшорова* „Собраніе рукописей В. И. Григоровича“ М. 1879, стр. 24. Први га је проучио и наштампао *Т. Флорински* „Памятники“ К. 1888, стр. 175—193 и Прилож. стр. 1—13 (зове га „1-й Григоровичевъ списокъ (Стружскій)“). *Стп. Новаковић* говори о том препису (по издању Флоринског) на стр. LXV—LXVIII другог изд. „Законика“ (Б. 1898) и служи се његовим варијантима у штампању текста.

Дакле свега 101 члан ДЗ (и 4 речи од још једног). Ипак је тај препис врло важан, јер изгледа најстарији од сачуваних. Григоровић и Флорински стављају га у XIV век.¹⁾ Језик је тог преписа врло чист, без трагова словенизама који се јављају почетком XV века. Зато и Флорински и Новаковић сматрају с пуним правом да је текст Струшког преписа најближи изгубљеном оригиналу ДЗ.²⁾ Ипак морамо приметити да се у распореду чланова Струшки препис не слаже свуда с Призренским, који је сачувао оригинални распоред без покушаја систематизације.³⁾ У Струшком препису видимо неке особине, које га по распореду чланова приближују доцнијим преписима „Атонске версије“. Достојно је пажње да Струшки препис нема нумерације чланова и има врло мало наслова над појединим члановима (само седам наслова).⁴⁾

Међутим у Струшком препису недостаје датум пред чл. 136, који дели чланове I-г Законика од II-г и који се налази у свим осталим преписима старије групе. То је важна чињеница која показује да и Струшки препис није савремен Душановом добу, да он спада у време кад се већ било заборавило на разлику између I-г и II-г Законика.

Дакле, у Струшком препису имамо један препис, који заиста припада XIV веку и који је у многоме најближи оригиналу. Ипак то није тачан препис оригинала, него већ почетак стварања једне засебне версије, која се у нечем подудара с Призренском, у нечем и с Ходошко-Атонском версијом.⁵⁾

2. Призренски препис

Призренски препис није толико стар као Струшки али је сачувао најпотпунији текст ДЗ. Сачувао се у свештеничкој

¹⁾ Флорински (о. с. 176) држи да је то споменик „несомњно XIV ст.“ Григоровић био је истог мишљења (в. *Vogišić, Pisani zakoni*, 37 „pisan... kako vlasnik njegov misli, u XIV vijeku“.

²⁾ Флор. о. с. 193

³⁾ Напр. чл. 62, 66 и 73 груписани су заједно и стављени пред чл. 58; не налази се на својем месту ни чл. 65, испремештани су чл. 87 и 86; сасвим су испали чл. 123 и 124, чл. 140 и 141, чл. 146 и 147.

⁴⁾ Над чл. 14, 58, 63, 64, 67, 74 и 76.

⁵⁾ О свим случајевима, у којим се Струшки препис подудара са Призренским и са Ходошким, подробно расправља Флор. о. с. 178—192.

породици у селу Дворанима близу Призрена,¹⁾ одакле га је г. 1860 донео у Београдску Народну Библиотеку Никола Мусулин,²⁾ из Нар. Библиотеке пропао је без икаква трага за време рата 1914—1918 г.

Од кад су га наштампали г. 1870 — Ст. Новаковић,³⁾ а г. 1872 — Федор Зигељ,⁴⁾ признато је да је тај препис најважнији за проучавање Душанова законодавства.⁵⁾

Ту не долази ДЗ. сâм, него на самом крају рукописа, после неколико других законика и чланака. То је био рукопис, писан на хартији $in-8^{\circ}$, на 165 листова.

1. Прва два листа били су изгубљени.⁶⁾

2. На садашњим л. 1—3 „*Сказаніе главизнамъ*“ (преглед садржаја Скр. Синтагме Матије Властара).

3. на л. 4—109 — сама *Скраћена Синџагма*.

4. на л. 109—111_v. — *Правила Св. Јована Посника*.

5. на л. 111_v—112_v. — опет одломак из Синтагме: „О канонику ѿ о еже хыротонии даемыхъ. Каноникъ еже мы поповину именуемъ.“⁷⁾

6. на л. 112_v—117. — Светог Василија сказаније (питања и одговори о цркви).

¹⁾ То село не спомиње се у старим повељама. Изгледа да је то заселак великог села Мушуташта, које се спомиње с црквом Св. Симеона у хрисовуљи Призренској епископији г. 1326, а г. 1348 поклоњено је са две цркве Душановом хрисовуљом манастиру Св. Аранђела близу Призрена (*Новак.*, Зак. Спом. 641, 688). Породица попа-Симе дала је народу 21 попа.

²⁾ Учитељ у Призрену и у Смедереву, књижевник (в. *Нар. Енцкл.* s. v. II, 295).

³⁾ у свом промашеном издању „Законик Стефана Душана, цара српског. У Биограду 1870“, у којем је „наумио да чланке доведе у лоџички ред“ и зато се није држао оригинала.

⁴⁾ *Ф. Зигељ*. „Законникъ Стефана Душана“ СПБ. 1872. Ту је Зигељ тачно наштампao (по верном препису проф. Вл. Ив. Ламанског) текст ЗЈуст. и ЗДуш. (с руским преводом en regard) и одломке Скр. Синтагме (Прил. стр. 3—149). Донео је и литографску слику једног листа Призренског преписа.

⁵⁾ подробно је описан од *Флор.* о. с. 193—201 и од *Новак.* Зак. Душ.² стр. LXVI—LXVIII. Новаковић је узео Призренски текст за основ свог дефинитивног издања ДЗ.

⁶⁾ То се видело по крњадцима од њих и по томе што први кватернијон нема 8 л. него само 6. в. *Новак.* Зак. Душ.¹ стр. XIII.

⁷⁾ *Флор.* о. с. 194 мисли да је то одломак „из неког Номоканона“. Међутим то је гл. 28 саст. X Синтагме МВластара.

7. на л. 127_v—131_v. „Благоверног и христољубивог цара Јустинијана Закон“.

8. на л. 131_v—156_v. *Душанов Законик*.

Душанов Законик прекида се на дну л. 156_v без свршетка започетог чл. 186. После тога долази

9. на л. 157—165 зборник правила за клир, писан доцнијим рукописом.¹⁾

Видимо да је у главном садржају Призренског рукописа овај: долазе редом Скр. Синтагма, Правила Св. Јована Посника, Законик Јустинијана и Законик Душанов. Тај исти ред наћићемо и у другим старијим рукописима.

Не зна се тачно у које је доба био писан Призренски зборник. Ст. Новаковић стављао га у крај XV или поч. XVI века,²⁾ Ламански — у крај XIV в.,³⁾ Флорински — у почетак XV.⁴⁾ У другом издању Законика каже Новаковић да Призренски зборник „не може бити старији од прве четвртине XV в.“⁵⁾ Г. Љуба Стојановић мисли да је зборник писан првом половином XVI века.⁶⁾ Држимо да је то последње мишљење најмеродавније.

Призренски је зборник важан, што је сачувао највише чланова ДЗ, који долазе ту махом у првобитном тексту и иду првобитним редом, без доцнијих покушаја систематизације.⁷⁾ Ипак треба признати да и Призренски ЗД није веран оригиналу. Он доноси новост коју немају други старији преписи: додао је наслове и бројеве свим појединим чланцима.⁸⁾ Затим на много је места текст Призренског ЗД. покварен од непажљивог преписивача, који често није ни добро разумео

1) упор. *Флор.* о. с. 195

2) *Зак. Ст. Душ.* 1-во изд. XV—XVI

3) *Зигел.* о. с. стр. 39

4) *Флор.* о. с. 199

5) *Нов. Зак. Ст. Душ.* стр. LXVII

6) Каталог рукописа Нар. Библ. IV, стр. 123. Штета што није ни један од истраживача обратио пажњу на водене знакове, који би могли да најтачније датирају зборник.

7) То је лепо доказао *Ст. Новаковић*, *Зак.* стр. CXV и сл.

8) свега 188 бројева и наслова. На неколико је места преписивач погрешно (нема броја при чл. 22, 27, 78, 79, 139, али зато је прескочио бројеве између 44 и 46; 79 и 81, 109 и 111, 149 и 151.) Зато се његова нумерација не слаже с оном, коју је утврдио Ст. Новаковић.

свој оригинал. Зато кад се служимо Призренским текстом треба да га на много места исправљамо помоћу Струшког, Ходошког и др.¹⁾

Дакле, Призренски је ЗД. један непажљив препис XVI века с једног доброг рукописа, блиског оригиналу ДЗ.

3. Ходошки препис.

Ходошки је препис Душанова законодавства познат одавна. Павле Шафарик набавио га за време својег боравка у Новом Саду (око г. 1831) из манастира Ходоша.²⁾ Шафарик га је с правом држао за најстарији од познатих у његово доба и наштампао га г. 1851 у свом делу „*Ramátky jichoslovanskeho pisemnictvi.*“ Сад се налази тај зборник у Прагу у Народном Музеју са збирком Шафарикових рукописа.³⁾ То је зборник писан на хартији $in-4^0$, има сад 188 листова, али недостају му: 1 лист на почетку, 12 у средини и неколико на завршетку.

л. 1 — изгубљен је.

л. 2—3 — преглед садржаја ССинтагме.

л. 3—81 — текст *Скраћене Синџагме* Властара.

л. 81_v—83 — *Правила Св. Јована Посника.*

¹⁾ Тако је на много места урадио *Св. Новаковић* у 2-ом изд. ДЗ, означивши те исправке заградама и звездицама (напр. у чл. 5, 6, 7, 9, 13, 14). Ипак могао би се рђав текст Призренског исправити још на много места помоћу осталих преписа (напр. у чл. 11, 14, 21, 28, 31, нарочито у чл. 39, у чл. 46, 52, 58, 61, 62, 66, 73, 74, 75, 78, 79, 82, 92, 95, 97, 98, 101; уп. *С. Јиреček, Das Gesetzbuch, Archiv f. sl. Phil. XXII (1900).*

²⁾ За име Ходошког рукописа везана је једна чудна забуна. И *Флорински* (о. с. 202) и *Св. Новаковић* (Зак.² LXXV, позивајући се на К. Јиречка) тврде да „нити има манастира нити каквога другог места, с којим би се то назвање могло довести у везу“ и држе да је Шафарик при издању Законика г. 1851 „*при брзом чииању*“ од речи записа г. 1688 „*тогда ю вьдде мнѣ хоудому мнху Теофану Хоповцоу расодеру*“ помислио „да је оно хоудому = ходошу — име тог имаоца“. (*Новак. LXXV*). Међутим манастир Ходош, задужбина Стефана Јакшића, стоји од XV века и до даље у Арадском срезу. Без сумње одатле га је набавио П. Шафарик, који му већ г. 1831 даје исти назив — Ходошки, што и г. 1851. Смешно је мислити да би чувени филолог могао допустити овакву бесмислену погрешку, кад је имао рукопис 20 год. у рукама! О ман. Ходошу в. „Српска правосл. митрополија Карловачка“. У Карл. 1910, стр. 193—194.

³⁾ Описан од *П. Шафарика*, „*Wiener Jahrbücher*“ 1831 № 116 (= *Gesch. der südslav. Literatur*, 18..., III, 221) од *Флор.* о. с. 201—206, од *Новак. LXXIV—LXXVI.*

л. 83—86 — Цара Јустинијана Закон.

л. 86^v—98 — Душанов Законик.

л. 98—134 — разна црквена правила (правила св. 7 сабора и Јов. Посника), другим рукописом.

л. 134—163 — чланци из астрологије и медицине.

на л. 187 завршава се пасхалија годином 1390.

Дакле, тај се зборник дели на два дела: у једном су већ позната нам 4 законска зборника (СС, ПрЈП, ЗЈ и ДЗ), у другом разни чланци који за нас немају значаја¹⁾ и који су шта више писани другим рукописом.

Прва три законска зборника имају сасвим исти текст, као и Призренски препис. Што се тиче ДЗ, то он има овде само 130 чланова. Неки су чланови испуштени из средине,²⁾ и фале му сви чланови од 153 до краја. Видимо трагове неког сисематисања: по неколико сродних чланова имају општи наслов.³⁾ Језик има више словенизама него језик Струшког и Призренског преписа.⁴⁾ Време, кад је написан зборник, није тачно одређено. В. Јагић ставља тај рукопис у XV век, у прву или другу половину тог столећа.⁵⁾

Ходошки препис ДЗ доста је близак оригиналу по распореду чланова, али је језик прилично дотеран по правилима Константина Философа.

4. Хиландарски препис.

Тај препис сматрао се као изгубљен. Видео га је В. И. Григоровић г. 1843 на Светој Гори и дао је недовољан опис зборника.⁶⁾ Г. 1925 нашли смо га у Хиландару и преписали. То је зборник у повезу, писан на хартији *in—8°*, на жалост без завршетка. Прегида се на л. 118.⁷⁾

¹⁾ Ти су чланци описани од *V. Jagića*, *Starine*, X, 81—126.

²⁾ То су чл. 38, 39, 46, 48, 51, 54, 57, 60, 72, 83, 84, 106, 109, 117, 121, 123, 124, 128, 132, 142.

³⁾ Таквих наслова има свега 82.

⁴⁾ О томе в. *Флор.* о. с. 205.

⁵⁾ *Starine* X, 81.

⁶⁾ *Григоровићъ* Очеркъ путешествія по Евр. Турціи². М. 1877, стр. 32. Попис је наслова сасвим нетачан. На основу тих података говоре о том зборнику неколико речи *Флор.* о. с. 261—263 и *Новак.* о. с. LXXIII—LXXIV.

⁷⁾ Као л. 119 и последњи увезан је погрешно један лист католичког требника, писаног готским рукописом XIV века.

л. 1—3_v — преглед садржаја С_кСинтагме са значајним насловом „Съи закон’ны^к блгоѹтиваго и христолюбимаго господина ѹра Стефана“.

л. 3_v—101 — текст *Скраћ. Синѹагме*.

л. 101_v—103_v — *Правила Св. Јована Посника*.

л. 103_v—107_v — *Цара Јустинијана Закон*.

л. 107_v—118_v — *Душанов Законик*.

Душанов Законик прекида се ту на чл. 125. Велика је штета што ДЗ нема ту завршетка. Оно што је сачувано од ДЗ, подударара се од речи до речи с Ходошким преписом. Исти је распоред чланова, исти наслови; исти су чланови испуштени.¹⁾ И текст је осталих делова зборника (СС, ПЈ, ЗЈ) исти што и у осталих зборника.

По рукопису и правопису изгледа нам да је тај зборник писан у XV веку.

5. Шишатовачки препис.

И Шишатовачки препис сасвим је сличан Ходошкоме у његовом законском делу. Припадао је некад П. Шафарику, који га је вероватно добио из ман. Шишатовца у Фрушкој Гори. По запису на л. 120-м види се да је писан на Светој Гори г. 1541. То је зборник на хартији $in-4^{\circ}$, на 137 листова²⁾.

л. 1. одломак грчког текста, погрешно увезан на место изгубљеног.

л. 2—3. — Преглед садржаја ССинтагме.

л. 4—91. — *ѹтекстѹ Скраћ. Синѹагме*.

л. 91_v—93_v — *Правила Св. Јована Посника*.

л. 93_v—97_v — *Цара Јустинијана Закон*.

л. 97_v—111_v — *Душанов Законик*.

л. 111_v—115_v — *Правила светих 7 сабора Јована Посника*.

л. 115_v—118_v — *О правиле светих отаца вкратце избрано*.

л. 118_v—120 — *Указ 7 васељенским саборима*.

л. 121—137 — познијом руком: *О степенех сродства*.

Тај је зборник у законском своме делу сасвим сличан Ходошкоме: исти је распоред чланова, ДЗ има ту иста 130 члана као и Ходошки. Долазе само ситне стилистичке разлике:

¹⁾ Постоје само незнатне стилистичке разлике.

²⁾ Описан од *Флор.* о. с. 223—227 и *Новак.* о. с. LXXVI—LXXVII.

језик је Шишатовачког преписа нешто ближи народноме. Има много ситних погрешака које показују да је преписивач био доста непажљив.¹⁾

6. Бистрички препис.

Тај је рукопис припадао манастиру Бистрици, што се види из кратког записа. Писан је г. 1444. Руски научник Н. И. Надеждин донесе га г. 1830-х из Влашке у Москву, где се тај рукопис налази сад у Истор. Музеју.²⁾ То је зборник писан на хартији *in—4°*, на 210 лист.

л. 1—5 — Преглед садржаја ССинтагме.

л. 6—168. — текст *Скраћ. Синџагме*.

л. 168—172 — *Правила Св. Јована Посника*.

л. 172^v—178^v — *Цара Јустинијана Закон*.

л. 178^v—209^v — *Душанов Законик*.

И тај је препис близак Ходошкоме по општем садржају своме и по распореду чланова ДЗ. Ипак је тај распоред још нешто више промењен, а што је главно — налазимо ту 184 чланова ДЗ (од којих су 180 исти што и у Призренском). Тиме је тај препис много важнији за историју текста, него препис бр. 3—5. Врло је важно и то што Бистрички препис носи тачан датум — г. 1444.

7. Барањски препис.

Тај је зборник сасвим непознат историчарима словенских права. Налази се сад код г. Јована Вујића у Сенти.³⁾ Пронашао га је био др. Бошко Петровић у цркви једног барањског села (изгледа да у с. Вилању) и описао га г. 1913.⁴⁾

¹⁾ О томе види подробно код *Флор.* о. с. 223—227.

²⁾ Био је познат Шафарику, који доноси кратку белешку у *Раматкама*. Први га је подробно описао *А. С. Павлов* (Чтенія Моск. О. Ист. и Др. 1885, IV. Прот. стр. 7) затим *Флорински* о. с. 217—223 и *Новак* о. с. LXXII—LXXIII.

³⁾ Благодарје љубазности г. Вујића, могли смо проучити и преписати у Сенти тај зборник.

⁴⁾ Др. *Бошко Петровић*, „Из старе српске књижевности“. Ср. Карловци. 1913, на стр. 41 вели: „Овај зборник правила црквених нашао сам у барањској жупанији у једној сеоској цркви српској, зато му дајем име Барањски зборник“, тако га и назива свуда на стр. 41—74. Ипак на стр. 63 измакле му се речи: „Вилањски рукопис“. Вилањ је село јужно од Печуја.

То је зборник писан на хартији $\text{in—}8^{\circ}$, коме недостају неки листови на почетку, у средини и при завршетку књиге. Сад има свега 231 лист, макар што по бројевима листова на дну кватерниона изгледа, да је морало бити најмање 257 листова.¹⁾

1. првих 7 листова недостају.
2. на сад. л. 1—116_v налази се текст *Скраћ. Синџагме*.
3. на л. 117—120 — *Правила Св. Јована Посника*.
4. на л. 120—225 — *Цара Јустинијана Закон*.
5. на л. 125_v—152 — *Душанов Законик*.
6. на л. 153—231 — Уставленије св. отаца о житији всего лета и друга црквена правила²⁾.

Књига је писана једном руком од почетка до краја.³⁾ Датума нема⁴⁾. По воденом знаку на хартији изгледа нам да је писан последњих година XV в.⁵⁾ И ту налазимо у првом делу зборника СС, ПСЈ, ЗЈ и ЗД. истим редом и истог обима, као и у претходећим зборницима. И овде има ДЗ. 184 члана, као и у Бистричком и врло је сличан томе препису. Ипак, у нечем се разликује од Бистричког (опет у распореду чланова) и тиме се потпуно подудара с Атонским. Само је једна разлика од Атонског, што Барањски има један члан више, то је

1) Б. Петровић сасвим нетачно вели да рукопис „има свега 205 листова“ о. с. стр. 42. Недостају му — 7 л. на самом почетку, 2 л. из 5-г кв., 1 из 6-г, 4 из 7-г, 1 из 8-г, 2 из 16-г (све из СС). 1 — из 24-г, 2 — из 26-г, 2 — из 28-г, 2 из 29-г, 2 из 30-г, 1 из 31-г.

2) Нека од тих правила налазе се у Ходошком зборнику, нека — у српским Номоканонима XIII—XIV в. и штампана су од *Јагића* у *Starinama* III, 189—200 и VI, 113, 125, 147—151. О томе подробно Б. Петровић, о. с. 46—47.

Врло је важна белешка на л. 152_v „се^л на^дпрѣд^л шѣрѣтоу^л послѣже^д въ друго^л коматоу^л кнѣгы“ — то значи да све оно што следи после ДЗ. исписано је било из „другог комада“, из друге књиге.

3) Црвеним и црним мастилом; у СС долази и зелено мастило.

4) Два познија записа на л. 231 спомињу митроп. Вићентија Јоановића, дакле из поч. XVIII в.

5) Б. Петровић много расправља о „Палеографским особинама Бар. зборника“ (о. с. 42—46) и мисли да је могао бити писан у првим деценијама XV в. Обратио је пажњу и на водени знак, те без сваких разлога мисли: „Водени тисак сведочи да је писан још у независној Србији“ (стр. 46). Међутим, тај водени знак, као што се види из темељног дела Н. П. Лихачева (Палеографическое значеніе бумажныхъ водяныхъ знаковъ. I—III. Спб. 1908) долази на италијанској хартији од г. 1479 до 1501, као „папская тѣра“, бр. 1242, 1287, 1353 и др.

чл. 130, који се налази и у Бистричком. И у тексту и у на словима слажу се Барањски и Атонски преписи, само долази у Барањском један наслов више¹⁾).

8. Атонски препис.

Овај препис налазио се некад на Св. Гори у манастиру Св. Павла, одакле га је В. И. Григоровић г. 1844 донео у Русију.²⁾ Налази се у Моск. Румјанцовском Музеју. Познат је у науци, одкад га је Флорински описао и наштампао у своме делу.³⁾ То је зборник на хартији in—8°, од 242 листа, добро сачуван; изгледа само да је први лист изгубљен.⁴⁾

1. л. 1—3 — *Преглед садржаја СС.*
2. л. 4—164 — *Шексти ССиншагме.*
3. л. 165—166 — *Правила Св. Јована Посника.*
4. л. 169—176 — *Цара Јустинијана Закон.*
5. л. 176—208 — *разни чланци о вери православној.*⁵⁾
6. л. 208—242 — *Душанов Законик.*

Дакле и ту долазе исти редом СС, ПЈП и ЗЈ, само је од њих ДЗ. раздвојен неким црквеним чланцима о вери. То би могла бити и доцнија допуна, јер се и за Атонски зборник не зна тачно, кад је писан. Флорински мисли да припада XV или XVI веку.⁶⁾ Ту се налазе 183 чланова ДЗ, сасвим истим редом као у Барањском рукопису, груписани под насловима у извесном систему.⁷⁾

9. Студенички препис.

Тај је препис најмање познат и најмање приступачан за научно проучавање. Некад је припадао манастиру Студеници;⁸⁾

¹⁾ То је наслов над чл. 7. *О сирѡшахъ.*

²⁾ Нешто су о том зборнику знали П. Шафарик (*Рамátky, Okázky III и Божишић* (*Pisani zakoni*, 37) који га зове „Kazanjski prvi ili Atonski“.

³⁾ Памятн. стр. 206—217 и Прил. 14—35 (ЗД): уп. *Сш. Новаковић Зак.*² стр. LXVIII—LXX.

⁴⁾ „Оглавленіе рукописи, котораго начальній листь утраченъ (Пам. 207).“

⁵⁾ В. *Флор.*, Пам. 207—208.

⁶⁾ „Письмо-сербскій полууставъ XV—XVI ст. Никакихъ болѣ точныхъ указаній на время написанія рукописи не имѣется“. (Пам. 207). Иста је појава и у Призренском зборнику, који припада XVI веку.

⁷⁾ О том начину груписања говори подробно *Сш. Новаковић, Зак.*² стр. XCVII—CIV.

⁸⁾ То се види из записа на последњем листу, в. *Новак. Зак.*² LXXI.

налази се одавна у породици Јошиловића, златарâ у Сарајеву.¹⁾ Око г. 1872 исписао је из тог зборника сарајевски митрополит Хаџи-Сава текст ДЗ, али садашњи власник рукописа не даје никоме ништа да препише.²⁾ То је зборник на хартији in—8°, на 273 листа, види се да је још доста листова изгубљено и на почетку, и с краја и из средине. У зборнику том долазе разне поучне беседе и богоугодне приче, и само на крају ДЗ. Изгледа да је тај зборник писан у XVII веку и да је састављен из разних комада из разних зборника.

1. на л. 1—202 — разне богоугодне приче и др.

2. на л. 203—266 — *Скраћ. Синџагма*.

3. на л. 267—273 — одломци *ДЗаконика*.

И ту долази ДЗ после СС., али то су у ствари само одломци ДЗ, без почетка и завршетка, само 61 члан у великом нeredу. Чланови се ређају овако:

Чл. 12; 14—18; 29—31; 20, 21; 32, 33; 50—53; 102, 104, 107, 108; 112, 113; 118, 120—122; 132, 134, 138, 140, 143—147; 151; 54, 55; 65, 66, 69, 71, 73—77; 79, 80; 152—154; 159, 161, 162, 165, 166; 174, 180, 173.

Видимо да је преписивач (или његов оригинал) врло често прескакао поједине чланове по своме свиђању. Ипак је тај текст важан, јер он има понекад више сличности са Струшким Призренским, а понекад и са Раковачким преписом. И велика је штета што непредусретљивост садашњег власника не даје да се проучи текст СС, који је опет у вези са ДЗ.

10. Раковачки препис.

Раковачки је препис познат одавна. Писан је био у фрушкогорском манастиру Раковцу крајем г. 1700 од јеромонаха Пахомија.³⁾ Г. 1828 налазио се у библиотеци Новосадске гимназије; онда је текст ДЗ. штампан у „Сербском Летопису“ III, 44—62 и IV, 31—55.⁴⁾ После тога однесе га П. Шафарик

¹⁾ Сад код Миће Јошиловића, златара; видели смо га у августу г. 1924.

²⁾ Тим текстом послужио се *Св. Новаковић*, који је и описао тај зборник, Зак. LXX—LXXII.

³⁾ вк лкто ,сѣд . 1700 .: . — тако стоји у запису на л. 53v.

⁴⁾ Штампан од *Б. Магарашевића*, после тога од *П. Шафарика* у делу *Кухарског*, *Antiquissima monumenta juris slovenici*. Vars. 1838, p. 92—226; описан од *Флор*. Пам. 244—249 и од *Нов. Зак.* LXXVII—LXXIX.

у Праг, где се сад налази у Народном Музеју. То је зборник на хартији in—folio на 78 листова.¹⁾

л. 1—4 — Преглед садржаја СС, ЗЈ и ЗД.

л. 5 — празан (само запис г. 1779).

л. 6—53 — *тхексѿ ССинѿагме*.

л. 54 — празан.

л. 55—57_v — *Јустѿинијана Цара Закон*.

л. 58—75_v — *Душанов Законик*.

л. 76 — одломак из ССинѿагме.

л. 76_v—78 — *одломак Душанове ѿовеље о законод. раду*.

л. 78_v — празан.

И у Раковачком зборнику долазе редом СС, ЗЈ и ЗД. Ипак пошто је тај препис најмлађи, налазимо на многе промене и преиначења. ССинѿагма не долази ту као обично подељена на 12 састава (и 93 главе), него долази у једном новом распореду. Неко је покушао да одбаци поделу на „саставе“, која је изгубила свој смисао у српском преводу и место тога поделио целу грађу ССинѿагме на 75 глава у нешто систематскијем реду.²⁾ Правила Св. Јована Посника сасвим су испуштена из зборника. ЗЈ. јавља се у једном новом облику: има само 25 чланова³⁾. Фали му 10 чланова према обичним версијама ЗЈ, али има два члана који се не налазе у пређашњим зборницима.⁴⁾ И ДЗ. јавља се у новом облику: има ту више чланова, него у осталим зборницима, свега 196. Недостаје ту неких чланова, који се налазе у Призренском, али

1) *П. Шафарик* је у своје време забележио да рукопис има 78 листова и тачно је побројао: „1. Inhaltsanzeige. S. 1—4; 2. Auszug aus M. Vlastares, S. 6—53; 3. Bruchstücke aus dem Justinians Gesetz, S. 55—57; 4. St. Dušans Gesetzbuch, S. 58—74; 5. Einige unerhebliche Beilagen. darunter eine reuige Stimme des St. Dušans aus dem Reiche der Toten, S. 75-78 (Gesch. d. slav. Litter. III, 224—225). Доцније је ипак неко нетачно пагинирао листове СС. (преочио је неколико њих), тако да је Флоринском и Новаковићу изгледало да рукопис има само 74 листова и да су на крају неколико листова изгубљени. Међутим по нашем бројању види се да зборник и сад има истих 78 листова, и да оно што је Шафарик држао за „покајнички глас Душанов ие царства мртвих“ то је значајна повеља Душанова о законодавном раду његовом. С тога падају и закључци Д. Мијушковића, који се на тај „покајнички глас“ позива. (Српски Преглед, 1895, стр. 190).

2) Тај текст СС није још нигде штампан. Донећемо га као Додатак.

3) Штампан од *Флор.* Пам. Прил. VII (стр. 212—215).

4) О томе в. *Флор.* Пам. 452—455.

зато 15 чланова Раковачког зборника су рагаграфі иписі, који се не налазе ни у једном од осталих зборника.¹⁾ У томе је важан значај Раковачког преписа: види се да је то препис с једног оригинала, који је обухватао нешто више него остали познати нам зборници. То се види још на два места: Раковачки је зборник једини сачувао одломак врло важне повеље Душанове о законодавном раду,²⁾ а на другом месту спомен да је и СС узаконена од цара Душана³⁾. И ако преписивач, јеромонах Пахомије, много што шта није разумевао у испретураним листовима с којих је преписивао,⁴⁾ ипак је имао пред собом један врло значајан и стар оригинал. Зато је тај зборник врло важан за историју текста Душанова законодавства.

11. Раванички препис.

Раваничким преписом почиње серија новијих прерада Душанова законодавства. Главна је њихова обележје у томе, што је цела садржина зборника знатно скраћена и испремештена. Сасвим су испуштена Правила Св. Јована Посника, испало је део одредаба СС, а остали већи део расподељен је између ЗЈ и ДЗ. Зато имамо у тим прерадама само два дела: ЗЈ, који носи фантастичан наслов: „Благочѣстиваго и христолюбиваго цра великаго Константина Иустиана Грѣчьскаго съ патриархомъ Григоргимъ и вельмужи царства њего законъ поставлени, како подобаетъ строити царство њего“ и ДЗ. са насловом „Благочѣстиваго и вѣрнаго и христолюбиваго Македонискаго цѣра Стефана законъ поставленъни въ лѣто 6857

¹⁾ в. *Флор.* Пам. 426. Ти су чланови пробудили сумњу Шафарика (в. *Kucharski*, *Antiquiss. monum.* 224, пр. 95 и *Maciejowski*, *Hist.* I, 301). Ипак је већ *Крсѣић* држао да су и ти чланови из Душанова доба (*Гласник*, VI, 106), и то је *Зигель* добро доказао и образложио (*Законик*, 47—62).

²⁾ шт. од *Магарашевића* у *Серб. Лѣтопису* IV, 49—53 и од *Сѣв. Новаковића*, *Зак.*¹ XXIII—XXVI и *Зак.*² стр. 3—5. Почетак те повеље није био преписан од јеромонаха Пахомија.

³⁾ „Си законикъ или правило сѣьних аїль но оуставу цѣквнѣмоу и прѣданію сѣьних ѿць и соуд градскихъ съставлѣни и оутврѣждени блѣгочѣствіимъ и хѣтолюбивіимъ и самодрѣжавнимъ цѣремъ Срѣбскимъ и Блѣгарскимъ и Поморію и Грѣчьскою землею сѣь сѣьго блѣговѣрнаго и хѣтолюбиваго краля Дечанскаго Стефана третіаго Оуроша“. после текста СС., на л. 53_v.

⁴⁾ Напр. текст ДЗ. преписао је редом како је лежао испретурен, не запазивши да надовезује почетак једног и завршетак другог чланка без сваког смисла (тако је текст штампан у „*Серб. Лѣтопису*“. IV).

и т. д.“ Тако стоји у Раваничком рукопису. То је зборник на хартији in-8° на 75 л.¹⁾ Некад је припадао ман. Раваници, као што се види из записа г. 1687 на л. 56 ν . П. Шафарик нађе га г. 1831 у Војводини и однесе у Праг, где се сад рукопис налази у Нар. Музеју.²⁾

1. на л. 1—22. Цара Константина Јустинијана закон.

2. на л. 22—46. Македонског цара Стефана закон.

3. л. 47—51. Суд цара Леона и Константина (познијом руком)

4. л. 52—68. разне молитве (још познијом руком).

Изгледа да је старији део зборника писан око половине XVII в. или раније.³⁾ Тај је зборник без сумње најстарији представник читаве групе млађих преписа Душанова законодавства.⁴⁾

12. Грбаљски препис.

И тај је препис још непознат у науци. Налази се у библиотеци В. Богишића у Цавтату. Види се да је у XVIII в. припадао општини Грбаљске жупе (између Котора и Будве, онда под млетачком управом). Писан је руком Антуна Батута, канцелара Грбаљске жупе, око г. 1765.⁵⁾

То је зборник на хартији in-8° , на 80 листова.

л. 1—2 — празни.

1. л. 2—23. „Копија извађена из Либра од Бревелећах от комунитади Гербалске кое се налазе у руке главарих од исте комунитади“ (збирка повластица од г. 1647 до 1765, у српском преводу).

л. 24—24 — празни.

1) Описан од Флор. Пам. 227—244 и од Нов. Зак.² LXXIX—LXXX.

2) Флор. наштампао је ЗД по Раван. преп. у Пам. Прил. III (стр. 36—54).

3) Флор. Пам. 228; на једном листу прочитао је Флор. запис о грађењу неке куће (из г. 1676).

4) По распореду чланова ДЗ. стоји Раванички препис најближе Барањском зборнику.

5) То се види из записа на л. 26: Antonio Battutta, Canc. della Comunità di Zuppa, ho copiato e tradotto; он је дакле превео млетачке повластице.

Изгледа нама да је ово „Љубишин *препис ДЗ*“ о којем је др. В. Богишић г. 1872 напоменуо да се један препис налази код Ст. М. Љубише у Будви (Pis. зак. 38). Будва је најближа Грбљу; врло је вероватно да је после смрти Љубише В. Богишић добио тај зборник од наследника Љубишиних и није успео да тај зборник преда јавности. Уп. Флор. Пам. 263 и Нов. Зак. LXXXIV.

2. л. 26—42. — Исте повластице у талијанском тексту.
л. 43—45 — празни.
3. л. 46—53 — *Цара Константина Јустинијана Закон.*
4. л. 54—63 — *Македонскога цара Стефана Закон.*
л. 63—80 — празни.

Врло је значајно, што ЗКЈ и ДЗ долазе ту у једној полуваничној збирци, после млетачких дукала који су важили за Грбаљску жупу као основни закони. Ту долазе, као и у Раваничком препису, ЗКЈ и ДЗ без СС. Имају много мање чланова него Раванички зборник.¹⁾ Ипак је све најважније сачувано, а што је главно, долазе ту поједини чланови и изрази којих нема у Раваничком и који су ближи старијим версијама.²⁾ То значи да је Грбаљски зборник преписан (и скраћен) с једног архетипа, старијег од Раваничког. То даје велики значај Грбаљском зборнику, као и сама чињеница да је ту ДЗ. уписан у полуваничну књигу једне автономне приморске општине под млетачком влашћу.

13. Загребачки препис.

У библиотеци Југословенске Академије у Загребу налази се један зборник који је без сумње писан такође у Далмацији. Први га је описао Флорински³⁾. То је зборник на хартији $in-8^0$, који има сад свега 18 л.; неколико листова фале му из средине и с краја. Писан је „не раније него половином XVIII века.“⁴⁾

1. на л. 1—11. *Константина Јустинијана Закон.*

2. на л. 12—18. *Македонскога цара Стефана закон.*

Текст ЗКЈ ту је сличан по садржају и распореду тексту у Раваничком зборнику. Само је језик много модернији, са много талијанских речи. И текст ДЗ. најсличнији је тексту у

¹⁾ Напр. у ДЗ недостају чл. 19, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 32, 34—36, 65 и др. који се налазе у Раваничком (свега је у Грбаљском изостављено 50 чланова ДЗ према Раваничком).

²⁾ Напр. у Грбаљ ДЗ. налазимо чл. 30, 75, 135, 137, 138, 149, 154, којих нема у Раваничком препису, али који сви долазе на истим местима у Атонском препису.

³⁾ Пам. 258—261, У Мјесећнику 1911, с. 299 писао је о томе зборнику *R. Strohal* (са доста нетачности) и наштампао латиницом текст ЗКЈ из тог зборника. Без разлога мисли *R. Strohal* да је то рукопис XV века!

⁴⁾ Флор. о. с. 258.

Раваничком зборнику (само је неколико листова изгубљено).¹⁾ Тај је препис врло интересантан јер показује да се традиција Душанова законодавства чврсто држала у XVIII веку у Далмацији (то показује и Грбаљски зборник).

14. Софијски препис.

У Народној Библиотеци у Софији нашао је Флорински још један препис Душанова законодавства.²⁾ То је зборник на хартији *in-8°*, који садржи:

1. *Константијина Јустинијана Закон.*
2. *Македонскога цара Стефана Закон.*
3. Правила васељенских сабора.
4. Летопис Српски (свршава се год. 1649).

Овај је зборник донет у Софију из Кратова и писан од прилике у другој половини XVII века.³⁾ По своме садржају много личи на Раванички препис, ма да има неких разлика у распореду чланова: напр. 8 чланова који у Раваничком препису улазе у ДЗ, ту се налазе у ЗКЈ.⁴⁾ Доста је велика разлика у стилу: стил је Софијског преписа многоречив и развучен, док је Раванички доста кратак.⁵⁾

15. Текелијин препис.

То је доцнији препис, којем је било суђено да се из њега ДЗ. најпре штампа и у свету позна. Некад је припадао Сави Текелији (сад се налази у библи. Текелијанума у Пешти). По том препису штампао је Ј. Рајић ДЗ. у IV св. своје „Историје“ г. 1795.⁶⁾ После тога био је тај текст преведен на француски и на немачки.⁷⁾ То је зборник на хартији *in-8°*, на 24 листа.⁸⁾

¹⁾ уп. опис од Флор. Пам. 258—261 и од Нов. Зак. LXXXIII.

²⁾ оп. Флор. Пам. 249—254 и Нов. Зак. LXXXII. Штампан је ДЗ и ЗКЈ из тог зборника од Флор. Пам. Прил. 52—75 (ЗКЈ.) и 75—94 (ДЗ).

³⁾ То је мишљење Флоринског и К. Јиречека.

⁴⁾ Чл. 147—154 ДЗ Рав. = чл. 7—10 ЗКЈ. Соф. (Флор. Прил. 50 и 56).

⁵⁾ в. Флор. Пам. 251—254.

⁶⁾ „Исторія разныхъ Словенскихъ народовъ“, т. IV. стр. 242—270.

⁷⁾ Engel. Geschichte Serbien und Bosnien 1801, стр. 290—310; *Ami-Voué*. La Turquie d'Europe, P. 1840. IV. p. 426—441.

⁸⁾ описан од Флор. Пам. 255—257. Цео је зборник описан и наштампан од Ј. Ђорђевића у „Срб. Лѣтопису“ 1859 (књ. 99) стр. 1—51.

л. 1—12 — *Константијана Јустинијана Закон.*

л. 12^v—24 — *Македонског цара Стефана Закон.*

Распоред и текст закона сасвим је сличан Софијском зборнику; ситне разлике долазе само у појединим речима, које су у Текелијином писане више по читању српском, него у Софијском.¹⁾

16. Београдски препис.

То је једини препис који се налази у Београду, у Народној Библиотеци.²⁾ Опет је сасвим сличан по садржају и по распореду чланова Софијском и Текелијином. Зборник је на хартији in—16°, на 114 листова без почетка.

1. на л. 1—33. *Константијана Јустинијана Закон* (фали л. 1 и 8).

2. на л. 33^v—66. *Македонског цара Стефана Закон.*

3. л. 67—72 — били су празни па испуњени доцније стиховима и молитвама.

4. л. 73—79 — календар; л. 79^v—85 — празни.

5. л. 86—97. Канон, писан г. 1757; л. 98—114 — празни.

Вероватно је законски део зборника писан још у XVII веку. И тај је препис врло близак Софијском и Текелијином; изгледа да су сва три преписа начињена с једног оригинала.

17. Карловачки препис.

У Патријарашкој Библиотеци у Карловцима налази се један познији препис Душанова законодавства. То је рукопис бр. 42; зборник на хартији in—8°, на 60 листова.³⁾

1. л. 1—36. — *Константијана Јустинијана Закон.*

2. л. 36^v—50^v — *Македонског цара Стефана Закон.*

3. л. 51—60 — празни.

Писан је руком XVIII века. ЗКЈ. сасвим је сличан тексту Београдског; исто је тако сличан и текст ДЗ, само што није потпун, прекида се на чл. 53-м. Тај је препис без значаја.

¹⁾ Ст. Новаковић погрешно каже да је Софијски писан по читању српском (Зак. LXXXII).

²⁾ Описан од Флор. Пам. 257, 258, *Нов. Зак. LXXXII*, од Љ. Стојановића, Каталог рук. Нар. Библ. стр. 380. То је рукопис бр. 512 (38); нађен је био у проте округа Рудничког г. 1847; зато га зове П. Шафарик „*Руднички препис*“ (наше белешке из г. 1925).

³⁾ По нашим белешкама из г. 1925; опис Флор. Пам. 258; *Нов. Зак. XVI* (спомиње се и у Зак.² LXXXIII).

18. Стратимировићев препис.

Налазио се г. 1898 у Новом Саду код проф. А. Сандића, који га је добио из библиотеке митр. Ст. Стратимировића. То је зборник на хартији *in-16°*, на 92 листа.¹⁾

1. л. 1—40 — *Константина Јустиниана Закон.*

2. л. 41—87 — *Македонскога цара Стефана Закон.*

Рукопис је XVII—XVIII в. Слаже се у свему са Софијским преписом и нема нарочитог значаја.

19. Борђошки препис.

У Сомбору у породици Борђошких чува се рукопис који је по предању још за време Велике Сеобе из Србије донет. То је зборник на хартији *in-8°*, на 51 л.²⁾

л. 1—3 — садржај ЗКЈ и ДЗ.

л. 4—12 — летописац српски.

л. 13—31 — *Константина Јустинијана Закон.*

л. 32—50 — *Македонског Цара Стефана Закон.*

И тај је зборник (који је могао бити написан још у XVII веку) сасвим сличан Софијскоме, осим незнатних разлика у правопису и појединим речима.

20. Ковиљски препис.

Налази се у књижници ман. Ковиља; писан је у Београду г. 1726.³⁾ И у овом препису долазе

1. Летописац Српски.

2. *Константина Јустинијана Закон.*

3. *Македонскога цара Стефана Закон.*

И тај текст се у свем слаже с Софијским.

То су сви досад познати 20 преписа Душанова законодавства.⁴⁾

Обратили смо нарочиту пажњу на интересантну белешку Ст. Новаковића о препису ДЗ на кожи, који се некад налазио у ман. Тамнави у Бијелинској нахији, у скровишту испод

¹⁾ Опис. од *Нов. Зак.*² LXXXIV.

²⁾ Описан од *Нов. Зак.*² LXXXV.

³⁾ Описан од *Нов. Зак.*² LXXXVI.

⁴⁾ *Нов.* и *Флор.* говоре још о „Љубишином препису“ (који је вероватно, Грбаљски) и о неком „Далматинском“ (по белешци *Vogišića*, *Pis. zak.* 58; *Флор.*, Пам. 261; *Нов.* LXXXIV) — није ли то исти што и Загребачки?

олтара.¹⁾ Отишли смо у мају г. 1927 у Бијелину и у ман. Тавну и добили смо само негативни резултат. Г. 1876 био је манастир попаљен до темеља од Турака, последње рукописе однео је пре 30 година неки аустријски научник, и сва наша трагања остала су без успеха.

У „Босанској Вили“ споменуо је г. 1898 г. Тихомир Ђорђевић²⁾ да му је г. Степа Димитријевић саопштио да је у Петрограду у Библиотеци Св. Синода видео један непознат примерак ДЗ. Писали смо о томе у Петроград дру В. Н. Бенешевићу, најбољем познаваоцу рукописа канонског права. Одговор његов (10 нов. 1927) гласи да у Синодској Библиотеци не постоји рукопис ДЗ. Постоји само рукопис Потп. Синтагме из краја XIV в. који је г. Бенешевић описао још г. 1901³⁾ и који је вероватно г. Ст. Димитријевић држао за рукопис Душанова законодавства. (Тако мисли г. Бенешевић).

ГЛАВА III.

Узајамни однос преписа Душанова законодавства.

Врло је важно питање — класификација преписа Душанова законодавства. Оригинал његов није нам се сачувао, а сачувани преписи, као што смо видели, показују доста разлике између себе. Зато су поједини научници, који су се бавили Душановим Закоником, уложили много труда да одреде који су преписи ближи изгубљеном оригиналу.

Први је о томе писао П. Ј. Шафарик г. 1851.⁴⁾ Његова подела није тачна. Он дели све њему познате рукописе на два разреда: први са краћим текстом, други с опсежнијем текстом ДЗ. Рукописе првог разреда дели у две врсте: у прву спадају зборници који се држе првобитног слога, у другу — они који су парафразирани или поправљани.

¹⁾ *Сѣ, Новаковић*, Зак. Душ.² стр. LXXXVII; белешка из г. 1860-х.

²⁾ *Т. Р. Ђорђевић*. Приказ Законика Ст. Душана од *Сѣ. Новаковића* „Босанска Вила“ 1899 г. (бр. 23—24) стр. 359.

³⁾ *В. Н. Бенешевичъ*, Извѣстiя отд. русск. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. VI (1901), кн. IV, стр. 150—227; рукопис носи бр. 2073.

⁴⁾ „*Ramátky. Okázky občanského písemnictví*, стр. III—IV. Шафарику били су позната 9 рукописа ДЗ, од којих три само по кратким описима Григоровића.

- I. У први разред спадали би: а) првобитног слога:
1. Ходошки (писан око г. 1390).
  2. Шишатовачки, писан г. 1541.
  3. Хиландарски (познат само по белешци Григоровића)
- в) преиначеног слога:
1. Раванички, писан 1650—1687.
  2. Руднички (= Београдски), писан око 1700.
  3. Текелијин, писан у XVIII в.
- II. У други разред спадали би:
1. Раковачки (писан 1700)
  2. Казански први (= Струшки).
  3. Казански други (= Атонски).

Та подела није ни срећна ни тачна, она полази од претпоставке да је Ходошки зборник најстарији, док у ствари није тако. Најважније рукописе (Струшки и Атонски) познавао је Шафарик само по недовољним белешкама Григоровића, и зато их је ставио у други, новији разред.

Год. 1870 издаје Стојан Новаковић први пут Призренски препис ДЗ. Но он није одмах осетио сву важност тог преписа. Пошто тај препис има више србизама него Ходошки, изгледао је он Новаковићу млађи од Ходошког и издавач га ставља у поч. XVI века. Новаковић и не улази ту у питање класификације и само понавља у предговору наведену расподелу Шафарикову.¹⁾ Понавља Шафарикову класификацију и Богишић г. 1872 (само је допуњује Призренским, Далматинским и Карловачким зборницима). Богишић има већ податке о 14 преписа ДЗ, ипак их није све сам проучавао и зато није ништа променио у Шафариковој расподели.²⁾ Исте г. 1872 издао је Зигел своју темељну расправу о ДЗ. Имао је у рукама само један препис Призренски и проучавао је његов правнички садржај. Стога не говори много о класификацији преписа и наводи опет Шафарикову класификацију.³⁾ Ипак приметио је (по Даничићу) да је текст Призренског зборника много тачнији и старији, него Ходошког, који је Шафарик сматрао за најстарији.⁴⁾

¹⁾ *Сл. Новаковић*, Законик¹, стр. XI—XII.

²⁾ *Pisani zakoni*, стр. 35—38.

³⁾ *Законникъ Ст. Душ.* 31—39.

⁴⁾ *Иб.* стр. 39—40. *Зигел* позива се на чланак Ђ. Даничића у *Radu XV*, 181.

Највише је урадио за проучавање ДЗ. Флорински г. 1888.¹⁾ Он је први лично проучио све познате рукописе; први је поклатио много пажње Струшком и Атонском препису, пронашао је и два нова рукописа — Софијски и Загребачки. Он је сасвим тачно приметио да се најстарији и најтачнији текст ДЗ налази у Струшком препису, да је томе тексту врло сличан и текст Призренског преписа, који изгледа Флоринскоме да је писан у XV веку. После тога дошли би Ходошки и Шишатовачки (скраћена ред. од 130 чл.), Атонски (175 чл.), Бистрички г. 1444 (184 чл.); те версије изгледају да су постале у XIV или XV в.

Много су млађи Раковачки препис, Раванички (XVII в.) Софијски, Текелијин и остали из XVII и XVIII века.²⁾ Та је подела у главном тачна, и те се поделе у главном придржава и Ст. Новаковић г. 1898.

Ст. Новаковић поклатња нарочиту пажњу Призренском препису, који он сматра (као и Струшке фрагменте) за најближи оригиналу. У Струшком и Призренском препису запазио је Новаковић оригинални облик царских наредаба (царство ми), који се у Ходошком и осталим преписима већ замењује индиректним стилем (царь, царевь).³⁾ Из тих разлога издваја Новаковић Струшки и Призренски препис као најстарију версију, најближу оригиналу. У другу групу старијих преписа ставља Новаковић седам преписа: Атонски, Студенички, Бистрички, Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки и Раковачки. На чело те групе ставља Новаковић Атонски препис и по њему зове ту версију Атонском. У Атонском препису опазио је Новаковић покушаје систематизације. „Нашао се неко који је умео да схвати разлику међу параграфом и главом“ и састављао је чланке у групе сродније у садржини.

¹⁾ У своме капиталном делу „Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ“. К. 1888. стр. XII + 491 + 225 + XXXIII. Флорински доноси податке о 16 рукописа, од којих је 10 проучио лично (у Москви, у Прагу, у Загребу, у Београду и у Софији).

²⁾ *Флор.* Пам. 266–7; уп. оцену од *Ль. Стојановића* у Отаџбини, XXI (1889), стр. 443–449; још је о томе питању писао Д. Мијушковић у „Српском Прегледу“ 1895, стр. 145–149 и он је узео Призренски рукопис за онај „који се највише приближује оном непознатом оригиналу“.

³⁾ На ту чињеницу је први обратио пажњу *Флор.* Пам 195–196, при упоређењу Струшког, Призренског и Ходошког преписа.

Тако је Атонски препис добио 84 наслова над групама чланова ДЗ и испремештао је неке чланове ради систематизације. Сасвим исти ред види Новаковић и у Бистричком препису. Што се тиче Ходошког преписа (који Новаковић држи због пословењеног језика за млађи од Атонског), Новаковић мисли: „да је писац Ходошког преписа имао пред собом и текст Призренскога и редакцију сличну Атонској; да је у свем следовао редакцији Атонској, али да извесне чланове није хтео да премешта с њиховог Призренског места“.¹⁾ И Студенички препис ставља Нов. у ред оних који нису систем Атонски „усвојили потпуно“. Хиландарски препис држи Новаковић за испретуран и непотпун и за близак Ходошком по систему наслова.²⁾ Што се тиче Раковачког преписа, мисли Новаковић да се пред преписивачем налазио некакав старији рукопис Атонске групе, у којем је тај преписивач врло много мењао тако да је немогуће определити спада ли Раковачки препис у „раздељак Ходошки с мањом мером систематизације“.³⁾

Новаковић покушава чак да определи време тих прерада и мисли да је Атонска прерада извршена за време деспота Стефана, између 1402—1427.⁴⁾ „Како се у то време налазило још и оригиналних текстова Законика, нису сви примали то преуређење у целини, и нека одступања видимо у преписима Хиландарском, Студеничком, Ходошком, Шишатовачком и Раковачком.“ У Ходошком (и Шишатовачком) види Новаковић још засебну версију; неко је народно-говорни стил Атонског дотеривао на књижевно-словенски. Прерада представљена Раваничким преписом спада вероватно у доба патријарха Пајсија (1614—1648).⁵⁾ Ту је прераду неко још даље прерађивао при крају XVII (или поч. XVIII) века. То су Текелијин; Софијски и др. преписи. Новаковић даје и схему те везе између рукописа:

¹⁾ *Нов. Зак.*² ХСVII, CIV—CVI. Шишатовачки се у свему слаже с Ходошким. *Иб.* CXI.

²⁾ *Иб.* CIX—CXI. Хиландарски препис познат је Новаковићу само по белешци Григоровића.

³⁾ *Иб.* CXI.

⁴⁾ *Иб.* CXXXVII—CXXXIX.

⁵⁾ *Иб.* CXLVII.

Та класификација Новаковићева примљена је у главном и од доцнијих истраживача ДЗ.¹⁾ Ипак сад кад имамо у рукама још три нова преписа ДЗ — Хиландарски, Барањски и Грбаљски, видимо да та класификација потребује неке исправке и допуне. И ми примамо мишљење да је Струшко-Призренски версија најстарија, ипак са две резерве: Призренски је зборник преписан у XVI в. заиста с једног старог оригинала, али са много погрешака и непажње; зато се не може сваки облик Призренског сматрати као најближи оригиналу. Друго, и Струшки текст, који је по стилу најближи оригиналу, показује већ неке промене у реду чланова, изгубио је чак и наслов испред II-г дела ДЗ; дакле и он се се већ нешто удаљио од оригинала.

Осталих 8 преписа старије групе имају заједничке црте које је добро запазио Новаковић. То су замена директног стила царских наредаба индиректним и покушаји систематизације у распореду чланова. Ипак држимо да те промене немају оног значаја, који им даје Ст. Новаковић.

1. Индиректан стил.

Што се тиче прве одлике — индиректног стила, не можемо јој приписати ону важност, коју виде ту Новаковић и Флорински. Они мисле да је та промена морала постати, кад више није било царства.²⁾

¹⁾ Примају је и Јиречек и Костренчић и Доленц и Намисловски.

²⁾ *Флор.* вели „отмѣченния измѣненія в текстѣ Ходошкой рукописи несомнѣнно указивають на болѣе позднюю эпоху, когда не только не существовало уже сербскаго царства, но и утрачено было живое пониманіе смысла выраженія „царство ми“ (Пам. 196).

Међутим та промена могла се извршити и за време царства. Оригинал ДЗ. имао је без сумње директне облике: „царство ми“, али преписи издати од дворске канцеларије или учињени од царских судија, већ су могли да замењују тај облик речима: „господинь царь, царь, царевь, царско“, јер тако су говорили и писали о цару и његови логофети и дијаци и његове судије.¹⁾ Да та разлика стила не може имати одлучног значаја, најбоље се види из тога што се и у Стр.-Пр. версији доста често употребљава индиректан стил,²⁾ док и преписи Атонске групе служе се понекад директним стилем.³⁾

2. Постепена систематизација ДЗ.

Поводом друге разлике — покушаја систематизације, држимо да је Ст. Новаковић без разлога истакнуо на прво место Атонски препис, а после тога Ходошки као доцнију версију. Наше је мишљење да су се покушаји систематизације ређали обрнуто:

А. Ако примимо ред Призренског као најближи оригиналу, онда прве покушаје систематизације можемо наћи већ у Струшком препису ДЗ. Ту је:

- 1) чл. 14 подељен на два.⁴⁾
- 2) чл. 66 стављен после 62 (оба говоре о позиву на суд).
- 3) чл. 73 стављен после чл. 66 (јер оба говоре о заступништву на суду).
- 4) чл. 87 стављен испред чл. 86.
- 5) чл. 95 подељен на два.⁴⁾

Ту су већ додати и неколико наслова.

Б. У Ходошком, Хиландарском и Шишатовачком налазимо неке исте промене (бр. 1, 4 и 5), али осим тога још:

¹⁾ Напр. „господинь царь повелѣ“ у пов. 1349—1354 (А. Соловјев. Од. Сп. 144); у истој повељи говори и сам цар „знамение царско“, не „знамение царства ми“ (*ib.* 143) уп. још *ib.* 137, 139, 141, 152, 158, 161, 167.

²⁾ У Призр. чл. 23, 25, 27, 43, 45, 48, 49, 51, 60, 68, 72, 77, 79, 81, 83, 91, 103, 105, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 124, 128, 129, 132, 133—235; у I-м делу ДЗ служи се Струшки препис на 24 места индиректним стилем, док директним само на 8 места!

³⁾ У Хиланд. чл. 26, 30, 34, 35, 40, 42, 81, 75 (исто у Атонском).

⁴⁾ Можемо ипак сматрати да су чл. 14 и 95 већ били подељени на двоје у самом оригиналу ДЗ, а што нису подељени у Призренском, то може бити непажња преписивача XVI века, који је над Призренским радио. Признато је напр. да је Призренски преписивач погрешно спојио чл. 26 и 27.

1) после чл. 31 долази чл. 65 (јер оба говоре о поповима - баштиницима)

2) после чл. 50 — чл. 55 (јер оба говоре о увреди части)

3) чл. 53 стављен је испред чл. 52

4) после чл. 56 — чл. 61 и 62 (јер говоре о позиву на суд)

5) после чл. 71 — чл. 69 (јер говоре о себрима)

У тим преписима имамо већ више наслова.

В. У Бистричком препису налазимо, осим истих 8 одлика Ход.-Хил.-Шиш. групе, још даље промене:

9) после чл. 47 долазе чл. 44 и 46 (јер 45 и 47 говоре о баштиним црквама, а 44 и 46 — о отроцима властеоским)

10) после чл. 54 долазе чл. 49, 51, 52 (јер сви говоре о кривичној одговорности властеле.)

Г. У Барањском и Атонском налазимо све исте промене (3 из Струшког + 5 из групе Х.-Х.-Ш + 2 из Бистр.) и још:

11) после чл. 16 долазе чл. 35, 36, 37 (јер сви говоре о манастирском животу)

12) после чл. 19 — чл. 29 (о калуђерском животу)

13) после чл. 30 — чл. 32—34 (а чл. 41 + 65 долазе доцније)

14) после чл. 65 — чл. 95 (о увреди)

15) после чл. 66 — чл. 78, 91, 103, 104 (о судском поступку)

16) после чл. 86 — чл. 94, 95а, 96 (о убиству).

Једина је разлика између Барањског и Атонског преписа у томе што је Барањски сачувао чл. 130, који је испуштен у Атонском. Дакле изгледа нам да је Атонски препис по својем распореду не први, него *последњи* у тој групи *постејених* систематисања.

И мишљење Новаковићево, да је „писац Ходошког преписа имао пред собом и текст сличан Призренском и редакцију сличну Атонској; да је у свему следовао редакцији Атонској, али да извесне чланове није хтео да премешта с њиховог Призренског места“¹⁾ — то мишљење изгледа нам погрешно. Није Ходошки рукопис преписиван с Атонског, него је Атонски препис — резултат оног систематисања које се наговештава у Ходошком и продужено је у Бистричком. То је еволуциони развитак у једном истом правцу, који нам изгледа учињен од истих лица.

Важно је питање, ко је преписивао и прерађивао ДЗ?

¹⁾ *Нов. Зак.* CVI.

Обично се мисли да је то посао приватних лица „здравих а беспослених калуђера“, као што рече Веснић. Држимо да није тако. Калуђери су заиста у XV и познијим вековима преписивали оно што су имали пред собом, али преписивали су са великим пиететом и без доста разумевања. Зато су преписивали обично истим редом који су пред собом имали (чак су преписивали и испретуране листове у случајном реду¹), могли су нешто да промене у правопису, у стилу (дотерујући народни језик на црквено-словенски), али ипак не би дирали у распоред и садржај појединих чланова ДЗ. И зашто баш само ДЗ, а не СС, не ЗЈ, који долазе у споменутих девет зборника увек у истом реду? И тешко је претпоставити да би промене, као напр. смештање чл. 65 после чл. 35 ДЗ, могле постати због самовоље преписивача калуђера, од којих је један радио на Хиландару, други у Струзи, трећи у Румунској Бистрици, — независно један од другог.

Напротив држимо да су те промене биле изазване потребама живота, да је то посао не приватних лица - калуђера, — него званичних лица, у првом месту дворске канцеларије. Дворска је канцеларија у низу година тежила да постепено поправи недостатке система ДЗ, да да нека исправљена издања његова.

На сабору г. 1349 издат је био (као наставак кодификације грчког права) Законик од 135 члана. Издат на сабору као кодификација захтева појединих сталежа и оних правних српских одношаја, о којим нема спомена у грчким зборницима, тај I део ДЗ. испао је доста мало систематски (и ако видимо у њему неке трагове система).²)

Зато је без сумње у следећим годинама 1350—1354 лофетова канцеларија, којој је био задатак да издаје званичне преписе закона, да снабде све судије по Душановој држави тим преписима, — могла да нешто испремешта, да нешто поправља у том најважнијем и најмање систематски обрађеном делу Душанова Кодекса.

Зато после основне редакције А (која се сачувала у Призренском) видимо ситне промене у версији А₁ (у Струшком). Затим, јављају се наслови над групама и 5 даљих промена

¹) Напр. у Раковачком тексту ДЗ.

²) Питање о систему ДЗ најбоље је решено у нав. расправи Мијушковића.

у версији Б (Ход, Хил, Шиш). После неке године дана при новом преписивању примерака ДЗ. нареди логофет да се унесу још два премештања, то је версија В (Бистр). После неког времена додати су свим претходним исправкама још 6 премештања (у Барањ. и Атонском). То је еволутивни развитак истих поправака, то је низ „исправљених и допуњених издања“ ДЗ, који се ређају из године у годину.

Све су те исправке могле бити учињене још за владе Душанове, кад се по ДЗ. заиста судило. Онда преписивање законика и повеља није био калуђерски посао, него посао дворске канцеларије. У чл. 134 ДЗ. спомиње се такса логофету и „дијаку“ за писање хрисовуља. Ти су „дијаци“ дворски без сумње преписивали и ДЗ. под надзором логофета.

Да су те исправке учињене још за Душаново доба, види се најбоље из тога, што се сви ти покушаји систематисања крећу само у пределима I-г Законика 1349. Из тога можемо закључити да су сва премештања у версијама А₁, Б, В и Г учињене још пре г. 1354, док није било II-г дела ДЗ.

Позната је ствар да у II-м делу ДЗ. има доста чланова који су у ствари само допуна I-г дела (напр. чл. 139 ad 68, чл. 137 ad 114; чл. 140 ad 115 et 93; чл. 171 и 172 ad 105, чл. 180 ad 92). Без сумње, један познији редактор, који би имао пред собом потпун текст ДЗ. и који би почео да премешта његове чланове ради систематисања, пренео би макар један од тих чланова из II-г дела у I део, на место које му више личи. Тако је заиста урадио *једино* редактор Раковачког преписа. Он је доста испремештао из II-г дела у I ДЗ:

- 1) после чл. 68 унео је чл. 139 и 174 (о меропсима).
- 2) после чл. 92 — чл. 180 (о познани лица)
- 3) после чл. 115 и 93 — чл. 140 (о прѣвети човека).

И обратно, Раковачки преноси из I-г дела у II-ги:

- 1) после чл. 191 унет је чл. 81
- 2) после чл. 192 — чл. 54, 76 и 47
- 3) после чл. 194 — чл. 13 и 24.

Тако би требао да ради сваки редактор XV века, пред којим био би потпун текст ДЗ.¹⁾ Међутим ни у једном од седам старијих преписа (Стр. Ход, Хил, Ш, Бистр, Бар, Ат,) нема

¹⁾ Тим пре што је у Струшком препису изгубљена свака разлика између I и II дела ДЗ — испао је наслов пред чл. 136.

ни једног сличног случаја. То нас убеђује да сви покушаји систематизације у тим преписима спадају у доба, кад II-г дела ДЗ. још није било, дакле у године 1349—1354. У то доба се заиста судило по ДЗ, у то доба јављају се постепена улепшавања ДЗ. Само Раковачки зборник изгледа нам да је преписан с једног архетипа који је постао већ после г. 1354, јер ту нема разлике између I и II дела ДЗ, поједини чланови слободно се преносе из једног дела у други. Зато је тај зборник сачувао највише чланова ДЗ, јер су ту и неке новеле Душанове, а може бити, и Урошеве.¹⁾

3. Испуштање појединих чланова.

Питање, које је много теже за решење, то је питање о узроцима испуштања појединих чланова. Није нам јасно зашто се напр. чл. 38 и 39 налазе само у Призренском и Раковачком зборнику, и фале у свима осталим. Значи ли то да су се ти чланови налазили у оригиналу ДЗ и испуштени су од преписивача, или напротив да ти чланови нису ни били у оригиналу ДЗ и дометнути су од преписивача као допуна? У случају да су ти чланови испуштени од преписивача, који су то преписивачи урадили, — да ли дворска канцеларија у г. 1349—1354 или доцнији преписивачи-калуђери XV и XVI в? Значи ли то да су чланови били укинута од самог цара или да су само били непотребни дотичном судији, или да су испуштени нехатом или непажњом доцнијих преписивача? Могло се дешавати и једно и друго и треће; па готово је немогућно да погодимо, из којих је разлога испуштен дотични члан.²⁾ Зато се нећемо пуштати у та нагађања.³⁾

¹⁾ Нешто усамљен стоји Студенички препис. Сачувао је врло мало чланова, преписан је у позније време, не може се научно прегледати. Зато је тешко о њему изрећи правилан суд. Ипак видимо да је у главном ред чланова Студеничког врло близак Призр., нема премештања група Б, В, Г; само на једном месту премештени су чланови чл. 18, 29, 30, 31, 20), и то премештање разликује се од версија Б, В, Г.

²⁾ То питање покушавао је да реши *Флорински*. Пам. 275—282.

³⁾ Могли бисмо приметити неку постепеност и у овом правцу, нарочито ако се опет ограничимо на I део ДЗ. Најпотпунији је Призренски препис. У Барањском и Бистричком недостају 5 чланова (чл. 38, 39, 72, 109 и 123). У Атонском нема истих 5+6 (чл. 106, 117, 121, 124 и 128). У Ход., Хил. и Шиш. нема истих 11+8 (чл. 46, 48, 54, 57, 60, 83, 84 и 132). Чл. 130 недостаје само у Атонском препису.

4. Промене у стилу.

Што се тиче промена у стилу, и ту треба разликовати промене које је учинила дворска канцеларија, од промена које потичу од доцнијих преписивача, и обратити пажњу на то, што у сваком препису може бити и јелних и других. Напр. Призренски је зборник сачувао најстарији распоред чланова; ипак то не значи да би и читав текст Призренског био најстарији; на много места има погрешака и промена у стилу које потичу већ од преписивача XVI века. С друге стране, Ходошки зборник носи јасне трагове дотеривања на црквено-словенски језик, које је вероватно постало у XV веку у доба Константина Филозофа; ипак то не значи да би Ходошка версија постала после Атонске. Напротив видели смо да је распоред чланова у Ходошкоме ближи оригиналу ДЗ, него у Атонском. Архетип је Ходошког постао раније него архетип Атонског; само је преписивач Ходошког у XV в. више пословенио језик свог оригинала.

И упоређење стила Призренског и Атонског преписа, које је на широко изнео Новаковић,¹⁾ не може никако да служи у прилог тези да је Атонски препис — прерада из доба деспота Стефана. Напротив, нека упоређења показују чак да је текст Атонског сачувао облике старије и тачније од Призренског.²⁾ С друге стране, ако је Атонски препис на много места поправио и допунио текст Призренског, те су исправке могле бити учињене и за доба цара Душана и цара Уроша, од дворске канцеларије³⁾ или од појединих судија, који су се ДЗ. служили. Као такве изгледају нам исправке у чл. 13, 35, 99, 101, 131, 146, који су у ствари значајне допуне или глосе нешто нејасном оригиналном тексту.⁴⁾ Те су допуне

¹⁾ *Нов. Зак.*² СХХI—СХХХV.

²⁾ Напр. у чл. 21, 55, 58, 66, 68, 71, 73, 75, 76, 78, 85 и т. д.

³⁾ Врло је интересантно упоредити уговоре с Дубровником цара Душана 20-IX. 1349 и цара Уроша 25-IV. 1357 (*Нов. Зак. Сп.* 169 и 178). Садржај је тих уговора у свему исти: ипак је дворска канцеларија после 8 година начинила много ситних исправака у распореду чланова, у начину изражавања, у реду речи, у правопису. Исти је однос између старијих версија ДЗ.

⁴⁾ Напр. допуна у чл. 13 тачно одговара црквеном законодавству; у чл. 99 глоса одређује тачну казну за најезд; у чл. 131 поштрена је казна у духу Душанова законодавства.

могле постати већ у првим годинама примене ДЗ по наредби логофетовој. И промене у стилу чл. 34, 44, 125 нису ништа више него замена казуистичке законске редакције једном одредбом више општег карактера. И то је природни развитак правничких схватања, који је могао постати за време Душаново, при примењивању тих законских одредаба.¹⁾

Дакле, проучавање старијих преписа ДЗ убеђује нас да није било никакве нарочите прераде ДЗ за време деспота Стефана, него да је већи део разлика и промена постао још за време цара Душана, у једном еволуционом улепшавању ради практичних правничких потреба.

И заиста, хипотеза Новаковићева о тобожњој преради ДЗ за време деспота Стефана заснива се на врло лабавим основима. Новаковић се позива на једно место из биографије деспота Стефана, где Константин Философ говори о праведности деспотовој;²⁾ и Нов. мисли да те „речи свакојако обухватају рад на законима“ и да само „Константин Ф. по несрећи описује резултат место акције“. Ипак, наведено место не може да се тако слободно тумачи. То су само обичне похвале биографа праведности дотичног владара. Сличне похвале можемо наћи и у животу краља Драгутина³⁾ и краља

¹⁾ Напр. у чл. 34 испуштен је неспретан облик „по Загорји и инуде“ и тим је одредба добила општи карактер; у чл. 44 речи „що имаю властѣле“ замењене су општим изразом „що си кто имаю“, дакле и други сталежи; у чл. 125 замењен је „жупланинѣ“ општим изразом: „кто догѣ“. То је генерализација сасвим разумљиво, јер и трговац и странац може да се служи станом по чл. 125. Сасвим је погрешно тумачење Новаковића, који и у томе види доказ да је Атонска версија постала у почетку XV в., кад је тобоже „реч жуѣа почела излазити из обичаја“ (Нов. Зак.² СXXXI.). Реч „жуѣа“ позната је XV веку исто као и XIV (в повеље деспота Стефана из г. 1394—1402 и г. 1405, Нов. Зак. Сп. 490 и 461), исто као и у XVII („съ вѣсѣми жупами и сели и оправданіем тѣх прѣдѣл“ пише г. 1656 пећска патријаршија, Годишњ. Чуп. IX, 20).

²⁾ „И вѣсако нечестиѣ попьрано бысть и оустраши се, роуцѣ оубо отьсѣкоше се неправѣдствуующиихъ и зълѣ простираѣмѣ, правѣдѣ же процвѣтъши и плодъ носивъши. Не изгонѣаше скорѣ кѣснѣщааго, ниже богатыи оубогааго, ниже прѣвзимааше прѣввзмагаѣи прѣдѣлы ближъниихъ, ниже исхождааше мѣчь възьможныхъ ниже праведныхъ крѣвь проливааше се.“ То место наводи Сп. Новаковић и у Зак.² стр. СXXXIX и у Синт. М. Вл стр. XXXIV; уп. Гласник XLII, 282—283.

³⁾ „Съ бо благочѣстивии по пророку глаголющу творааше сие реку: „Неправдоу възненавидѣхъ и омрзѣ ми, законъ же твои възлюбихъ“. Тако бо

Уроша I,¹⁾ ипак оне не значе да би напр. краљ Драгутин био предузео неку „ревизију закона“. Напротив, те похвале Константинове убеђују нас баш да није деспот Стефан прерађивао ДЗ. Константин Филозоф толико воли да говори о свом омиљеном владару, толико прича напр. о некој реформи у дворским чиновима коју је извео деспот Стефан, — да не би прећутао такву важну реформу као ревизију царских закона, не би се задовољио само да „описује резултат место акције“. Једини закључак који можемо извести из биографије деспотове, то је да деспот Стефан „*durus et rigidus quandoque plus debito*“ заиста примењивао византијске казне.²⁾

Других стварних доказа Новаковић нема, осим тога што преписи Атонски и нарочито Ходошки носе трагове дотеривања на црквено-словенски језик, што опет потсећа на доба Константина Философа.³⁾ Али то дотеривање није исто у Атонском и Ходошком, дакле није плод једне званичне ревизије, него плод рада појединих преписивача. Међутим, све главне одлике Ход-Х-Ш, Бистр. и Бар-Ат. версија могле су постати већ у доба царева Душана и Уроша (нарочито између г. 1349—1354).⁴⁾

бѣ въ истину въ дњи кралевства њего имѣже и мы самовидьци быхомъ. Неправда бо и грѣдыни и лихоимство, велико њедино њетеро отъ злыихъ, вѣса оубо та не обрѣтаахоу се въ дњи њего.“ (*Даничић, Животи, 23*).

¹⁾ „Бысть бо ревнитель отъчьскихъ законовъ и предании“ (ib. 15); на та места већ је обратио пажњу Н. Крстић, као на доказ да је онда већ било писаних закона у српској држави (*Гласник, VII, стр. 60*).

²⁾ То се види и из извештаја Константинова и Орбинијева о побуни у Сребрници г. 1427, после које је деспот Стефан „неким одсецао руке и ноге“ (*Гласник, XXII, 318*) уп. *В. Ђоровић, Сребрница за владе деспота Стефана. (Прилози, II, 76)*.

³⁾ Ипак Новаковић вели „да међу версијом Стр-Пр. и Атонском нема скоро никаквих великих разлика у језику“ (*Зак. CXXXV*).

⁴⁾ То смо доказали што се тиче наслова, систематисања, употребе индиректног стила и појединих глоса и промена стила у тим версијама. Можемо додати да је допуна текста у чл. 169 у Бистр, Бар-Ат. могла постати само у доба царства и никако у доба деспотово, јер се у тој допуни каже „и градъ да плати глобу що рече царь“. уп. *Нов. Зак². стр. CXXXIII, док Jur. Ист. Срба IV, 190* и ту промену приписује деспоту.

ГЛАВА IV.

Место Скраћене Синтагме у Душановом законодавству.

Врло је важно питање о односу између ДЗ и грчких законодавних зборника. Из прегледа старијих преписа Душанова законодавства видимо да ти старији преписи обухватају увек исте правне споменике, који се ређају на исти начин. То су — Скраћена Синтагма Матије Властара (и Правила Св. Јована Посника), Законик Цара Јустинијана и Законик Цара Стефана Душана. Тај је састав и ред сасвим исти у преписима: Ходошком, Хиландарском, Бистричком, Шишатовачком и Барањском. Исти је и у Атонском и Призренском, само су ту између појединих законских зборника уметнути неки чланци црквеног садржаја. И у Раковачком препису г. 1700 ређају се: СС, ЗЈ и ЗД (недостају само Правила Св. Јована); у непотпуном Студеничком препису налазе се само СС и ЗД (без ЗЈ), али тај препис XVII в. врло је рђав.

Једном речи, у свим старијим преписима не долази ДЗ. никад сам, него увек у истом друштву — после СС и ЗЈ.¹⁾

У свима доцнијим преписима (Грбаљски, Раванички и др.) не долази ДЗ сам, него опет у друштву са ЗЈ, док је читава грађа ССинтагме расподељена између ЗЈ и ДЗ.

Дакле у свима преписима јавља се ДЗ у нераздељивој вези са СС и ЗЈ. Та чињеница не може бити случајна, не може се објаснити тиме, што су преписивачи — калуђери скупљали у зборнике разну законску грађу. Јер могли би смо поставити питање: зашто се не јавља ДЗ. макар у једном препису заједно с Номоканоном или с Потпуном Синтагмом Властаревом? Познато нам је 19 српских преписа Потпуне Синтагме (од XIV до XVII в.).²⁾ Ту је ПС. увек сама (с неко-

¹⁾ Зато не разумемо зашто је *Св. Новаковић* казао: „извод М. Властара и ДЗ са ЗЈ налазе (се заједно) само у *познијим* рукописима XV века“ (Синт. XXXIII). Ти рукописи припадају већином XV веку, али они су најстарији између сачуваних. Што се тиче Струшког преписа, не можемо га узимати у обзир, јер је то само фрагмент, који је сачувао једва половину ДЗ.

²⁾ То су: Пшињски XIV в. (у Карловцима), Петроградски 1370-х г., Новојерусалимски XIV—XV в. (у Москви), Драгомиров г. 1451 (у Петр.), Зетски 1453 (у Крушедолу), Цетињски 1478, Хоповски 1495, Охридски XV в., Вифеоички (у Карл.), Церски 1579 (у Карл.), Струшки 1590 (у Беогр.), Хиландарски XVII в., Зографски XVII в., Дечански XVII в., Погодински XVII в. (у М.),

лико малих и *увек истих* црквених чланака); никад не долазе с њом ни ЗЈ ни ДЗ, само Правила Јов. П. То је најбољи доказ да није био састав законских зборника случајан, него да сваки од њих има свој тачно одређен садржај. За цркву важили су Номоканон или ПС, за световне судове — СС + ЗЈ + ЗД.

Постоје додуше преписи СС без ДЗ, али ти су преписи из познијег доба (XVI—XVII век) и изгледа да су дефектни или преписани са дефектних оригинала. То су:

1. Карловачки зборник

Зборник се налази у Карловцима, писан у XVI в. на 159 л. in-folio.¹⁾ Нема почетка ни завршетка. Садржи на л. 1—88 СС без почетка и без последњег састава Ф. Види се да је преписивач имао пред собом дефектан оригинал, у којем већ није било последњих глава ССинтагме.

После тога над л. 89 писано је црвеним мастилом: *Ѡ* *зде дроуѣ* извод. Сам преписивач савесно бележи да је оно што следује, узето из друге књиге (л. 89—159 — правила св. апостола и 7 сабора).

2. Бешеновски зборник

Зборник налази се у ман. Бешенову, писан г. 1581 на 208 л. in-4°.²⁾ Садржи на л. 2—79 Скраћ. Синтагму, на л. 79^v—81 — Правила Св. Јована Посника, на л. 81^v—85 — Цара Јустинијана Закон. После тога на л. 85 значајна напомена: „*Здѣ овому изводу ѡлико обрѣѡхом*, и пакы спрѡва не бы гла-визне и неколико правила.“ На л. 86 „*оѡудѣ другиѡ изводѣ*“.

Опет је сам преписивач забележио да је он имао пред собом дефектан оригинал, без почетка (и заиста није преписао преглед садржаја СС) и без завршетка. Оно што следује (л. 86—208) узето је из друге књиге.³⁾

Петроградски 2-ги, XVII в., Румјанцовски 1620 (у М.), Лавовски XVII в., Беочински XVIII в. Од тих преписа прегледали смо 2 Карловачка, Хиландарски, Зографски, Дечански, Лесновски и Беочински.

¹⁾ Познат је био *Шафарику*, *Gesch. d. südsl. Lit.* III № 157; *Флор. Пам.* 323 и *Новак*. Синт. XLVI—L; у Карлов. Патриар. Библ. носи бр. 125. По нашим белешкама из г. 1925.

²⁾ Познат само *Шафарику*, *ib.* № 155; наше белешке из г. 1923.

³⁾ Интересантан је запис на л. 208, из којег се види да је и тај зборник XVI в. био намењен практичној употреби, изборним судовима: „Сврши се

3. Новопазарски зборник

Налазио се у Карловцима (где га нисмо нашли). По опису Ст. Новаковића, то је зборник писан у XVI в. in-4° на 157 л.¹⁾ Садржи на л. 1—86 СС. обичног типа, само последњи састав Ф има не 4 главе као обично, него само 1. То изазива нашу сумњу, није ли и тај зборник преписан с једног оригинала, у којем је већ фалио и завршетак СС и све оно што затим обично следује. После тога долазе Правила Св. Јована (л. 86^v—88) и разна саборна и апостолска правила (л. 88^v—157).

4. Београдски зборник (Маркова манастира).

Налази се у Београдској Нар. Библ. То је зборник писан у XVI в. на 91 л. in-4°, без свршетка, нађен у Марковом манастиру око Призрена.²⁾ Садржи на

л. 1—3. — Преглед садржаја СС.

л. 4—60^v — *Скраћ. Синџагма.*

л. 60^v—62 — *А се њправила Св. Јована Посника.*

л. 62^v — О канонику и о еже хиротонији.

л. 63^a—65 — *Цара Јустинијана Закон.*

л. 65^v—67 — Молитва иже глаголетъ архиереи.

л. 67^v—86^v — Поучение к духовному отцу.

л. 86^v—91 — Събранија от различних правил.

До стр. 65 је текст тог зборника (СС, ПЈП и ЗЈ) сасвим исти као у Призренском зборнику. Није искључено да је он и преписан с Призренског.

5. Хиландарски зборник

Налази се на Хиландару.³⁾ То је зборник in-4° на 130 л. писан г. 1620 у Јањеву од јеромонаха Ауксентија.

сја светаа и божественаа книга, а глаголемага Законикъ, Уставъ и Законы от съборъ и от царъ благочестивых судов о све и за вьсе, що хошь искати и судити, много мудрости, а ино и просто. А ты, *избраніи судіа*, правим судом суди, њакожь вместише светіи и преподобніи“.

¹⁾ Описан од *Шафарика*, *Gesch* III, 221 (№ 161) и *Нов. Синт.* LIII - LX.

²⁾ У Б. Нар. Библ. носи бр. 415 (310); описан од *Флор. Пам.* 324 (као „Београдски Номоканон“), од *Нов. Синт.* LXIII и од *Љ. Стојановића*, *Каталог*, IV—123; наше белешке из г. 1925.

³⁾ У Хиландарској књијници носи бр. 371; по нашим белешкама из г. 1925; спомиње га *архим. Леонид* као „Законоправилник (кормча) с тумачењем Матије Властара. у 4°; рук. XVI ст.“ *Славено-српска књијница на Св. Гори*, *Гласник*, 44 (1877), стр. 246.

на л. 1—3 — преглед садржаја СС.

л. 4—67 — *Скраћ. Синѿагма.*

л. 67—69^v — *А се ѿправила Св. Јована Посника.*

л. 69^v—72 — *Цара Јустѿинијана Закон.*

л. 72^v—74 — Молитва юже глаголетъ архіереи.

л. 75—93 — Поученіе к духовному отцу.

л. 94—100 — Събраніе от различных правил.

л. 100—117 — Различніе главизни, събрани от инаго Номоканона.

л. 118—123 — Повѣданіе, како одлучише се от нас Латинѿ.

И ту је опет до л. 72 састав зборника исти што у Призренским или Ходошким зборницима (СС, ПЈП, ЗЈ долазе као нераздељива целина, чак ниједан од тих делова не почиње на новом листу, него *in continuo*).

6. Велески зборник

То је зборник писан у XVII в. *in-16°*, садржи 116 л. без почетка и завршетка¹⁾. Налази се у Беогр. Нар. Библ.²⁾, нађен је био у Ветерском ман. у Велесу. Почетак недостаје.

л. 1—102^v — текст *Скраћ. Синѿагме.*

л. 103—109 — *А се ѿправила Св. Јована Посника*

л. 109—116^v — *Цара Јустѿинијана Закон* (без завршетка).

Опет исти састав зборника: СС, ПЈП и ЗЈ. Пошто завршетка нема, можемо слободно претпоставити да је после ЗЈ. могао у оригиналу долазити и ДЗ.

То су сви преписи СС, где она долази без ДЗ. Ипак видимо да и ту долази она у четири зборника заједно са ПЈП и ЗЈ, и да је могла бити преписана с оригинала којима је фалио обични завршетак. Јасни трагови тих дефеката виде се у бр. 1, 2, 3 и 6. Не видимо таквих јасних трагова у бр. 4 и 5, где је и ЗЈ читав.³⁾ Можемо претпоставити да су калуђери XVI—XVII в. обраћали више пажње на оно законо-

¹⁾ Кратко описан од Љ. Стојановића, Каталог IV стр. 115 (као „Номоканон“ без почетка).

²⁾ У Б. Нар. Б. носи бр. 410 (39) „обретена въ манастирѣ Ветерски, т. е. Оремѣ въ Велесѣ отъ Јордана Константинова“; наше белешке из г. 1925.

³⁾ То су зборници писани: у XVI в. око Призрена, и у Јањеву г. 1620-

давство које има ауторитет правоверних грчких царева и нису преписали ДЗ, световно законодавство једног анатемисаног цара, и ако су можда тај ДЗ. имали пред собом у оригиналу.¹⁾

* * *

Да је веза између СС, ЗЈ и ДЗ у старијим преписима нарочито тесна, види се још из ових чињеница. а) На челу зборника долази обично преглед садржаја СС; на крају тог прегледа долази реченица: „По сих најрѣд ищи законъ благовѣрнаго и хѣтолюбиваго цара Јоустѣиніана и законъ бговѣрнаго цѣра Сѣефана“. Оно што се не налази у СС, треба читалац (судија) да тражи у ЗЈ и ЗД.²⁾ Та реченица налази се у најстаријим преписима (XV в.): Ходошком, Хиландарском, Бистричком и Атонском. Нема је само у Призренском зборнику, који је преписан тек у XVI веку.³⁾

б) Још је Флорински обратио пажњу⁴⁾ на то да се у Раковачком зборнику, који је сачувао много старих облика, говори о СС: „Си законикъ или правило сѣтих аїль по оуставоу цѣрквномоу и прѣданію сѣтих оцѣ и суд градскихъ състављени и оутврђдени бѣгочѣствіимъ и хѣтолюбивіимъ и самодрѣжавнымъ цѣремъ Срѣбскимъ и Бѣлгарскимъ и Поморію и Грѣчскою землоу сѣмъ сѣтго бѣлговѣрнаго хриѣтолюбиваго кралѣа Дечанскога Стефана третіаго Оуроша“. Из тога записа излази да је ССинтагма „састављена и утврђена“ царем Душаном. Тај запис преписан је од јер. Пахомија, г. 1700; зато му нису поклонили пажње ни Зигел, ни Новаковић.⁵⁾ Ипак, треба се сетити да је јером. Пахомије имао пред собом један много потпунији текст ДЗ, да је савесно сачувао и драгоцен одломак Душанове повеље и 15 capita unіса. Могао је имати пред собом и аутентичан наслов СС (можда у одломку) који је мало парафразирао.⁶⁾

¹⁾ Познато је како су поједини калуђери били незадовољни Душаном, који је својом самовољом донео Божју казну на Србе. *Jur. Ист. Срба* IV, 111.

²⁾ То је запазио Флор. Пам 288.

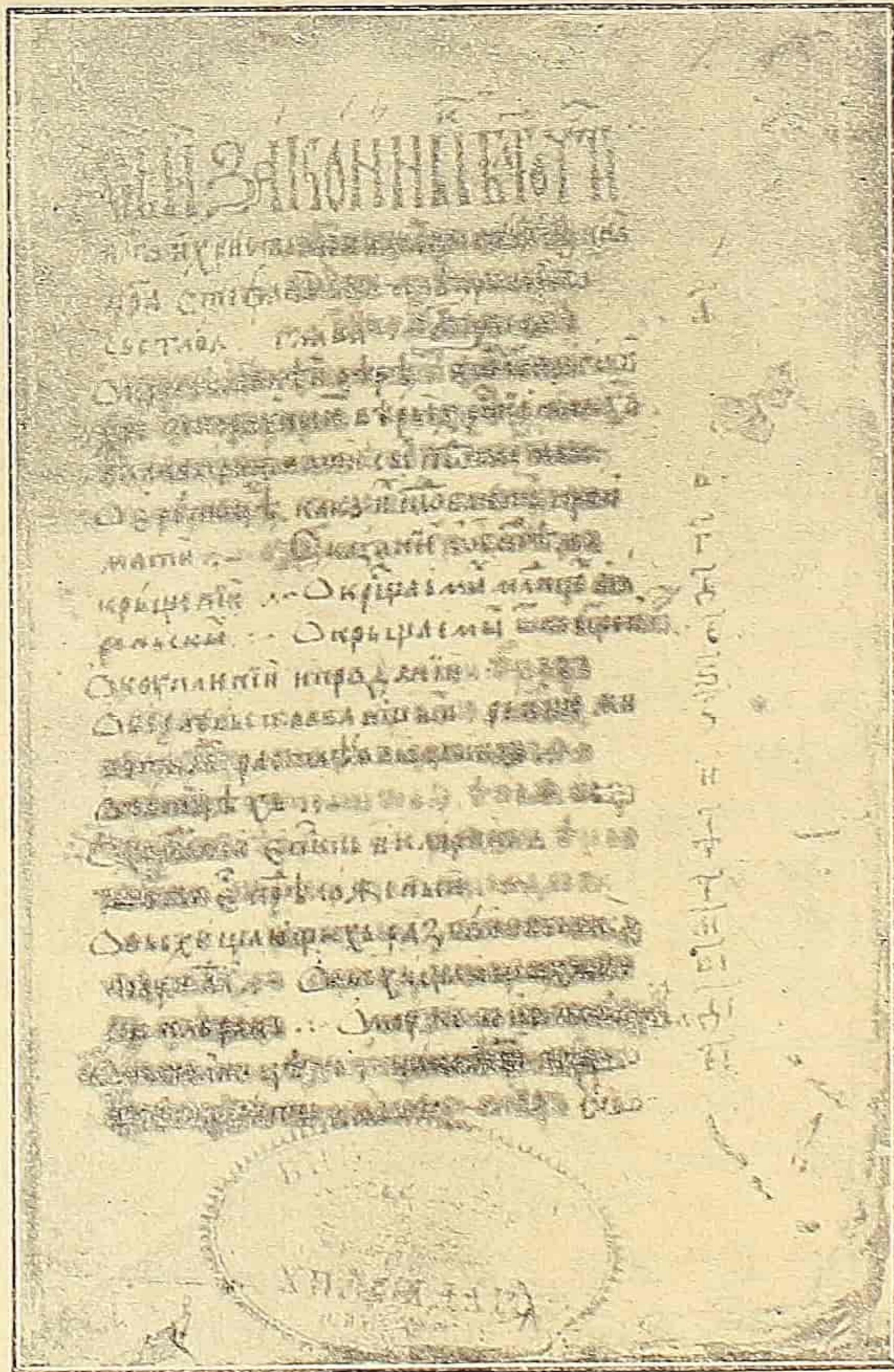
³⁾ Нема ни у Барањ. зборнику, јер ту недостаје цео преглед садржаја.

⁴⁾ Флор. ів. 244 и 289.

⁵⁾ Сѣ. Новаковић чак и не спомиње овај запис ни кад описује Раковачки рук. (Зак. Душ², LXXVII), ни кад расправља о скраћивању Синтагме (изд. Синт. стр. XXX—XL).

⁶⁾ Титула Душанова „царь Србски и Бѣлгарски и Поморію“ и „кралѣа Дечанског Стефана“ изгледају нама интерполисане. Али остали текст изгледа

в) Та претпоставка налази своју потврду у томе, што је у већини старих преписа Душ. Кодекса изгубљен први лист, на коме би требало да буде наслов.¹⁾ Међутим Хиландарски зборник носи на првом месту, изнад прегледа садржаја СС,

Први лист Хиландарског Зборника бр. 370,
снимак 21 априла 1925.

наслов „Съи Законнык Блгочѣиваго и христолубимаго господина црѣ Стефана“. Тај зборник припада XV веку. Хиландарци су редовно долазили на саборе од 1346 до 1355 и добро

нам веродостојан, напр. спомен Душанова оца, којег Душан у својим повељама неколико пута спомиње као „светог кралѣ ...Уроша третјаго“ (Хил. бр. 17, 25, 28).

¹⁾ Напр. 1-ви лист недостаје у Ходошком, Атонском, Шишат., Призр., Барањ., Студен. (и наравно у Струшком) преписима.

су се сећали какав је законик био узакоњен од цара Душана. Зато је то сведочанство од много пресуднијег значаја, него Раковачки запис г. 1700, с којим се оно ипак лепо подудара.

г) Наслов СС доста се одликује од наслова ПС. Најпре Матија Властар зове се у том наслову „Матѳеемъ Солунскимъ“. Овај топографски податак, непознат грчким изворима, лакше је могао постати г. 1349, него много доцније око г. 1427.¹⁾ Осим тога, наслову је додата реченица: *Съи законникъ изъбрахоуъ изъ великаго законника, како вскорѣ обрѣтати некома о вѣсакои вѣщи, и винахъ грѣховныхъ и ѿ соудѣ царскимъ.* У том је поднаслову свака реч значајна. Кратки је законик пробран из „великог законика“ ради практичне употребе, ради бржег проналажења сваких предмета,²⁾ нарочито „суда царског“. Једини је из тога закључак да је СС постала ради практичних сврха царских судова. Опет тај израз има више смисла г. 1349, него у доба деспотово, кад би се пре говорило о потребама „суда десиѳова“ или „суда гесиѳодарева“, него о потребама суда царског.

Најзад и сам глагол „изъбрахоуъ“ може да се односи на радњу сабора. Српски владари го оре о себи у 3-м лицу једн. (напр. изъбра господство ми) или у 1-м лицу једнине, као приватна лица; док се о радњи сабора говори у 1-м лицу множине.³⁾ Познати су нам многи сабори Душанова доба, али немамо података о неком законодавном сабору за време деспота Стефана.

д) Сам цар Душан спомиње законодавни рад сабора г. 1349 у две повеље. У једној вели се да је „сва васиона“ сабрана у Скопљу на збору „расматрала сасѳавленије богоносних оѳаца и тај рад саборника“; и „слеђујући ономе што је узакоњено од свеѳих оѳаца“ ми смо „усѳавили и уѳврдили

¹⁾ Зна се да је Властар живео још г. 1355. (Нов. Синт. VI) и да је свој живот почео и завршио на Св. Гори у манастиру чувеног прота кир-Исаака. *Архим. Арсениј*, Письмо Матѳея Властаря. М. 1892, стр. 3. Можемо претпоставити да је и он главом дошао на сабор у Скопљу г. 1349 као и остали „игумани и чѳстни пустиножители“.

²⁾ вѣсака вѣщъ (ὕποθεσις) — значило би сваки предмет парнице, нарочито грађанске; вина грѣховна — кривично дело, уп. у ДЗ. израз сѣгрѣши, сѣгрѣшеніе за кривична дела против цркве (чл. 4, 5) и против државе (чл. 51, 52 ДЗ).

³⁾ Напр. у Аранђеловској повељи г. 1348, у повељи 21 маја 1349, 28 маја 1350 и др.

и направили — записивати даровнице црквама.¹⁾ Ово „ми“ односи се на заједнички рад цара и сабора. Без сумње, изрази као „составленије богон. отаца“, „узакоњено од св. отаца“ много лакше могу да се односе на СС. Властареву²⁾ него на ДЗ.

е) У другој повељи Душановој (недавно од нас објављеној у целини)³⁾ спомиње се исти сабор у Скопљу у мање песничким али много тачнијим правничким изразима. Ту се тачно наводи читав састав сабора (патријарх, царица, краљ Урош, митрополити, игумани, калуђери и сва властела српска и грчка), и рад сабора описује се речима: „обновисмо и састависмо и узаконисмо свака правила светих и божанствених цркава“. У тим новим податцима врло је важно што су на законодавном сабору г. 1349 били и *калуђери и сва властела грчка*.⁴⁾ Њихов утицај морао је да издејствује најпре потврду византијских закона.⁵⁾ И изрази „*обновисмо и састависмо и узаконисмо свака њ правила*“ опет нас подсећају на СС. Властареву. За скраћен зборник византијских закона најбоље личи израз „*обновисмо* (византијске законе)“, док остала два израза могу да се односе на ССинтагму, и на нови рад над ДЗ.⁶⁾

1) „Пише и повелѣва царство ми... Прииде же вселенага вьса събравши се радостно оу Скопи на зборѣ и весело... глаголемо... Тѣмъ же съмотривъше богоносныхъ отьць съставлѣниѣа, и съборникъ того рада, и ми сиимъ послѣдоуемъ от светихъ отьць ѣже соуть оузаконена. и оуставили и оутврѣдили и направили божьствьнимъ цркъвамъ записовати и утврѣдити повеље и хрисовуле, слова царства. Тѣмъ же образомъ послѣдоующе и азъ рабъ Христоу Стефанъ... и царство ми ономоу законуу навикъ... (повеља 21 маја г. 1349 у „Гласнику XXIV, 238 = Акты мон. Пантел. 358.

2) Која се зове „сѣчиненіе ѡ сѣставѣхъ“, „сѣчиненіе .. священныхъ и божьствьныхъ правилъ“ „законикъ... по *уставу* црковному и прѣданно *свѣшыхъ отьць сѣставлѣни и утврѣждени*“. Последње речи налазе се само у Раков. рвк.; тим више је то полударање од значаја.

3) То је повеља 28 маја 1350 — Иванку Пробиштитовићу, преписана од нас у Хиландару на Ускрс г. 1925. Ова важна нарација недостаје у старијим издањима те знамените повеље (од *Љ. Сшојановића* у Спом. III, стр. 1 и *Сш, Новаковића*, Зак. Сп. 305; уп. *А. Соловјев*. Од. Сп. 150).

4) Досад нам је састав сабора био познат само из наслова ДЗ, у којем се не спомињу тачно ни царица, ни краљ Урош ни калуђери, ни грчка властела.

5) Из повеља о сабору на Крупиштима г. 1355 видимо да су калуђери били махом Светогорци „сѣ игумени и сѣ всѣми поустиножители Светиѣ Гори Аѡона“ (*А. Соловјев* Од. Сп. 157).

6) Реч „*састављен*“ долази у наслову СС. Раков.; „составленије“ и „узакоњено“ у повељи 21 маја 1349; у наслову ДЗ вели се само да је овај законик „*ѡсстављен*“ од сабора.

И израз „правила светих и божанствених цркава“ подсећа нас на обичне епитете византијских закона: „ἱεροὶ καὶ θεῖοι νόμοι“, на наслов Синтагме „Σύνταγμα.. τῶν ἱερῶν καὶ θεῶν κανόνων“.

Имамо дакле доста јаких доказа који потврђују мишљење наше (и Флоринског) да је СС. још од Душанова времена у тесној вези с ЗЈ и с ДЗ, да се та три законика заједно сматрају као „законик састављен и утврђен од благочестивог цара Стефана“. Ти докази могу да оборе тезу Новаковићеву о томе да је у време деспота Стефана око г. 1413 грађен избор из Синтагме и да је у то време од СС, ДЗ, ЗЈ и других законских ситница састављен зборник, у ком се и ДЗ најчешће налази. Та је теза сасвим априорна. Она се заснива једино на хипотези да је за време деспота Стефана предузета нека ревизија текста ДЗ.

Ми смо већ из прегледа преписа ДЗ видели да је та хипотеза о деспотовој ревизији ДЗ заснована само на сувише слободном тумачењу биографије деспотове; и та хипотеза пада, јер нам два нова преписа ДЗ (Хиланд. и Барањски) показују јасно да су се промене у тексту ДЗ вршила еволутивним путем још за Душаново доба. Кад је пала хипотеза о ревизији ДЗ међу 1402—1427, онда пада и теза о скраћивању Синтагме у то доба, јер та теза нема *никаких* других ослонаца.

Врло је тешко претпоставити да би то спајање СС и ДЗ у један зборник (ако би било извршено неких 70 година после издања ДЗ) могло потпуно истиснути старе преписе ДЗ, где се он био налазио без СС. Тешко је претпоставити да би то спајање, извршено негде у Ресави, у маленој деспотовини XV века, постало меродавно и за Румунију (Бистрички препис) и за Свету Гору (Хиландарски и Атонски), да би после тога хиландарски калуђери сматрали да је то законско дело деспота Стефана — „законик цара Стефана“. Много је лакше помислити да то спајање датира заиста од цара Стефана.

Можемо обратити пажњу још на једну чињеницу, која иде у прилог нашем мишљењу. Познато је да је ресавска школа Константина Философа обраћала нарочиту пажњу на стил, на дотеривање језика на црквено-словенски начин. Баш по траговима овакве стилистичке прераде ставља Новаковић Ходошку версију ДЗ у доба Константина и деспота Стефана. Наравно, кад би превод Синтагме спадао у доба Душаново (око

1347—8, како мисли Новаковић), а скраћење Синтагме — у доба деспотово („међу 1401—1427, понајпре пак око 1413“),¹⁾ осетила би се велика разлика између ПС и СС не само у саставу и распореду, него и у стилу и начину изражавања. Међутим језик и стил сасвим су исти у ПС и СС, подударарају се до најмањих ситница²⁾! То је врло важан доказ, да су и превод Синтагме и њено скраћење извршени у исто доба, у истим годинама, чак и од истих лица. Ако сам Новаковић признаје да је ПС преведена око 1347—8, по свој прилици по заповести цара Стефана, онда морамо усвојити да је у исто време начињен и извод из Синтагме, који је тако тесно спојен с ДЗ не само спољашном везом, него и унутрашњом. У томе ће нас убедити и правничка анализа садржаја СС, ЗЈ и ДЗ.

ГЛАВА V.

Значај византијског права у Душановој држави.

Да се потпуно пречисти питање о односу византијских правних зборника према Душановом Законику, треба да се подсетимо улоге византијског права у Душановој држави.

А. Рецепција византијског права.

Примање хришћанства било је од пресудног значаја за правни живот свих Словена и нарочито Балканских Словена. Хришћанство је донело нове основе у друштво, нове погледе на свет, на морал, на политичке и породичне односе. У XIII—XIV веку већ коначно преовлађује хришћанска култура над остатцима паганства: онда „приватни живот, друштвени ред, сваколика уљуђеност носи тип хришћански.“³⁾ И заједно с вером долазе међу Србе и закони. На првом месту закони црквени, који имају безусловну снагу у православној цркви и који обухватају не само црквене односе, него и брачно и породично право. Ти су закони од безусловног ауторитета за

¹⁾ *Нов. Синт.* XXXV, XXXIX.

²⁾ *В. Флор.* 325, 327; *Нов. Синт.* XXXI; зато је Новаковић био у могућности да наштампа потпун текст Синтагме, и да у том тексту истакне помоћу маснијех слова сва места која су унета у скраћену рецензију (*ib.* LXXXII), јер је текст дословце исти и у ПС и у СС.

³⁾ *Сл. Новаковић, Зак.*² стр. VII.

цркву и за све грађане, нарочито од времена кад је Св. Сава уредио односе автокефалне српске цркве према Цариграду и кад је старањем Св. Саве донет преведен с грчког Фотијев Номоканон с објашњењима Зонариним.¹⁾ Познато је да православни Номоканон није збирка само црквених закона, него да ту улазе и поједини световни закони. Нарочито Светосавски Номоканон има много световних закона, који имају кадкад доста мало везе с црквеним пословима: ту улазе и извод из Јустинијанових Новела у 87 глава и читав *Πρόχειρος νόμος* Василија Маћедонца.²⁾

О значају те чињенице лепо говори Ст. Новаковић: „Ето тако су у српски народ први пут дошли писани закони црквени и грађански, који су и један и други *ууштем цркве* пуштени у употребу у земљи... Очеvidно је како су закони, грађански исто тако као и црквени, сматрани као саставни део вере и њезиних уредаба и како није никоме ни на ум падала потреба каквога новог претреса или каквог новог рада законодавне власти. За историју Римског Права ова је чињеница од ванреднога значаја.“³⁾

Можемо мислити да су нарочиту улогу у тој рецепцији византијског права вршили атонски манастири (као Хиландар) који су још од Немањиног доба добијали земљепоседе у српским земљама и служили се правом суда над својим сељацима.⁴⁾ И епископи српски могли су вршити уплив у том правцу као сарадници краљева, што се види већ из одредаба Жичке повеље о брачним питањима.⁵⁾

¹⁾ Уп. А Павловъ. Первонач. славянорусскій Номоканонъ. Каз. 1869 и чланке Јагића у *Starinama*, књ. III и VI, 60—111, и И Срезневског у *Starinama* III, 189—202.

²⁾ Читав текст Закона Градског (= Прохирона) из Светосавског превода штампан је од архим. Н. Лучића у Гласнику 2-г одељења, књ. VIII (Б. 1877). Крмчија Морачка, стр. 34—134. И у Номок. писаном од еп. Рашког Григорија г. 1305, налазе се на л. 262—325 „Заповѣди Леона прѣмудраго царя и сына него Константина. Закона градскаго главы различни въ 40 гранехъ“ (И. Срезневски, *Обозрѣніе*, Сборникъ И.Ак.Н.т. LXV, № 2, стр. 75.)

³⁾ *Сш. Новак*. Зак.² XV; на другоме месту вели *Новак*. духовито да су ти закони долазили међу Србе „кријумчарским путем: не као римско право, него као део вере“ (Архив I, 219).

⁴⁾ На то скренуо је пажњу *W. Namyslawski*. *Wege der Rezeption*, 141

⁵⁾ Прва је брига једног хришћанског владара да уреди брачна питања. Тако и примитивни бугарски „Закон судни људем“ обраћа тим питањима нарочиту пажњу. в. *Бобчевъ*. *Стар. правни пам.* 86—88.

Б. Традиција византијског права.

Осим ове рецепције византијског права, која се врши помоћу цркве, на исти начин као и у Русији, треба обратити пажњу на другу чињеницу, о којој се обично мало води рачуна — на то „да је сав наш историски живот протекао у класичној домовини Римског Права.“¹⁾

За време Октавијана Августа (првих година после Христа) већ је читав Балкан до Дунава (чак и преко Дунава) освојен од Римљана и сачињава неколико римских провинција.²⁾ Латински и грчки језик и римска култура брзо продиру у све те области, нарочито у многобројне градове. Едиктом цара Каракале г. 212 добили су сви слободни људи права римских грађана. Онда су сви Илирци почели да се служе римским правом, да се осећају као прави Римљани, да дају чак и царева на римски престо.³⁾ Римљани шире земљорадњу на многобројним царским, приватним и црквеним поседима, шире и културу вина и рударство и трговину и занат.

Од времена Константина В. и Теодосија (+ 395) приближује се Илирија културном утицају Цариграду. Кроз Илирик пролази граница између Источне и Западне Римске царевине, и средњевековна Србија остаје на граници између латинских и грчких утицаја. Ипак и с једне и друге стране осећа она велике утицаје римског права. За време Јустинијана ствара се величанствен *Corsus Juris*, — систем целокупног важећег римско-византијског права, који је почео да важи и у Илирији и у Далмацији. У то време су већ ти крајеви махом хришћански, и Јустинијан је установио у граду „Јустинијана Прима“ (око Скопља) год. 535 привилегисану архиепископију за цео север Илирика.

Баш у то време, у V и VI век спадају многобројни напади, навале и пресељавања разних варварских племена на Балкан — Гота, Гепида, Лангобарда, Херула и најзад Словена, који су преплавили читаво полуострво. Ти су народи, нарочито Словени, донели собом новије, много примитивније друштвене

¹⁾ О томе врло лепо расправља *Спш. Новаковић* у чланку „Средњевековна Србија и Римско Право“ = Архив пр. I (1906) 206—226.

²⁾ *Јуречек*, Ист. Срба I—22.

³⁾ Из Далмације — Диоклецијан, из Ниша — Константин Велики и Констанције, из Београда — Јовијан, из Македоније (Дарданије) породица Јустина и Јустинијана, и др. *Јуречек*, Ист. I—25.

односе, незнабоштво и начела свог домаћег права. Ипак нису они могли да униште све трагове римско-византијског права. „Први људи наших племена, насељени на овој класичној земљи римског права, застали су на њој и римски ред, и римску администрацију, и римско суђење.“¹⁾ А примање хришћанства од насељеника — Словена још их је више приближило схватањима византијског права. И Словени нису никад успели да униште читаву римско-византијску културу у освојеним земљама. Остало је многобројно романско, „влашко“ и грчко насеље по варошима и по планинама и долинама. Остали су манастири са својим имањима. Остали су и византијски градови, о које се отимају Словени, Авари, Бугари и Грчко царство; и већи део времена припадају те земље опет Грчком царству, које заводи ту своју управу и свој правни ред. Од времена Василија II Бугароубице постаје Дунав г. 1018 опет северном границом Византијске царевине.²⁾ Грчки утицај шири се чак на Мађарску, где су прве повеље Арпадоваца писане грчким језиком.³⁾ Кроз читав XI и XII век Скопље је седиште византијског дукса или катепана, коме је подчињен цео западни Балкан.⁴⁾ Неке сачуване грчке повеље XI и XII века показују нам да у то време епископи и манастири у српским земљама имају своје зависне сељаке-„парике“ (*παροικιοι*) и да се правни положај тих сељака одређује по византијском праву.⁵⁾ Сви манастири који су у току XI и

1) *Сл. Новаковић*, Архив I (1906) стр. 21.

2) „После 1018 опасала је била византијска област српске земље са три стране, па и дуж читаве источне стране, од Призрена до Београда и Срема“. *Јур. Ист.* I, 154.

3) У једном писму Св. Стефану пише папа Силвестар „*miror in tuo regno povem graeca et tantum unum latinum coenobium dari*“. *В. Марковић* Прав. мон. стр. 37; г. 1204 пише папа Иноћентије краљу Емериху „*unum sit ibi Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum*“. *ib.* 38. Повеља Св. Стефана (+1038) ман. Весприму писана је грчки (*Јур.* I, 152).

4) В. чланак *N. Bănescu* у *Vyzant. Zeitschr.* XXV (1925), стр. 331. Између тих катепана у Скопљу беху такве истакнуте личности, као Константин Диоген г. 1026 – 27 и Никифор Вриениј 1074.

5) Повеље цара Василија Охридској архиепископији у чл. *Сл. Новаковића*. Охридска архиепископија у почетку XI века. „Глас LXXVI (1908) стр. 1—62 (спомињу се ту еп. Нишки, Браничевски, Сремски, Липљански и др.). „Практик“ г. 1152 ман. Богородице Елеусе око Струмице „Изв. Русскога Арх. Инст. вѣ Конст.“ VI (1900) стр. 1—153.

XII в. подигнути у Македонији и скопској Старој Србији, били су грчки.¹⁾ Оснивачи тих манастира нису византијски владари, него обично Грци, представници цркве, византијски достојанственици и византијска властела.²⁾ Најмањи је грчки утицај у Рашкој (у долини Лима и Ибра) — ипак један податак из г. 1093 показује да је и ту било православних манастира и да је њихово монаштво било не само грчкога типа, него још и гркофилско.³⁾

Значај је политике Немањине у томе што је он раскрстио са западном латинском и са националном богумилском струјом и учврстио код Срба православље а с њим и византијски утицај. Прва освајања Немањина већ проширују уску област преднемањинске Србије на рачун земаља византијске културе. Тако је напр. Ниш, неко време „главни град“ Немањин, био знатан центар византијске цивилизације.⁴⁾ Немањи није пошло за руком, да трајно освоји Ниш, Скопље и Призрен. Ипак видимо да је он први јасно истакао магистралу свих доцнијих освајања својих потомака — према истоку и југу, да откидају комад по комад од византијских земаља.⁵⁾ При томе он не руши византијску културу и византијски прави ред, него их прима и проширује, у колико је то могуће.⁶⁾

Нарочито су учврстили византијски утицај синови Немањини, Стефан Првовенчани „севастократор и зетъ одъ Бога

1) В. Марковић. Правосл. монаштво. стр. 16.

2) В. Марковић. о. с. 21, 25. Грчки био је цео епископат у тим крајевима. Између архијереја било је учених људи као пред крај XI в. славни писац Теофилакт, у XII в. Призренски еп. Јован. *Јуречек*, Ист. Срба, I, 161.

3) Ана Комнина, IX, 5, ed. Вонп. I, 438, нав. В. Марковић, о. с. 44.

4) В. В. Марковић. о. с. стр. 47 и 58. У Пироту се једна махала и данас зове Галата, по имену једног дела Цариграда. Дакле било је и Грка — трговаца и занатлија. Грци — становници спомињу се г. 1229 чак и у Срему „ut Sclavi et Graeci, qui inhabitant terram illam“ *Smič. Cod. dipl. III*, 306, уп. В. Марк. оп. 38.

5) У борби с богумилима служи се Немања прописима визант. кривичног права. У Хиландарској повељи испољава своје поштовање према византијском цару и уводи византијске аграрне односе у хиландарским метохијама. По мишљењу В. Марковића „управа какоже подобаєть“, коју је Немања дао својим задужбинама значи „потпуно визант. манастирско уређење“. о. с. 59.

6) Трајна освајања Немањина су „одъ Грьчьке земле: Лабъ съ Лѣплансмъ, Гльбочица, Рѣке, Загрълата, Лѣвче, Лепеница, Бѣлица“. А. Соловјев. Хиланд. повеља, стр. 8.

вѣнчаннаго кирь Алексиѣа цѣсара Грѣчькаго,¹⁾ и Св. Сава „въспитаниѣе и прорасль“ Свете Горе.²⁾ Њихов рад има чисто националан задатак: „своѣ отѣчество просвѣтити“, подигнути „свою дѣдину“, „землю Срьпську“; али средство за то подигање су — увођење византијског правног реда у цркви, утврђивање православља и у опште „потпуно изједначење Србије с Истоком.“³⁾ Превод Номоканона, с којим је неразделив Прохирон; и Жичка повеља, где се строго кажњавају преступи против византијских схватања брака — то су најзначајнији споменици тог заједничког културног рада краља и архијепископа.

Тешко је погађати, у колико се овај културни ред византијски учврстио између Срба у XIII веку; за то нам недостају споменици. Али без сумње византијски правни ред морао је да преовлада у оним областима, које су нарочито од времена Милутинова освојене од Византије, које се дуго време сматрају као „Грчке земље“, ма да су постале део Немањинске државе. У својим освајањима наглашује краљ Милутин да он не мења никако правни ред, него потврђује „хрисовуле светихъ и правовѣрнихъ царь“ и њихове наредбе.⁴⁾ Осећај неког легитимитета према грчком правном реду најбоље се испољава у томе што све земље, које је Милутин „узео на мачу“ од Грка, добија он после тога као „прикију“ Симонидину од свога таста, и то нарочито наглашује у својој повељи.⁵⁾

После заузећа тих византијских земаља можемо приметити многе промене у српским повељама, јер ту су Срби затекли византијске установе и много савршеније судско уређење, одомаћено онде већ од давних времена.⁶⁾ Нарочито је

1) *А. Соловјев, Ib.* стр. 9.

2) *Доментијан, Живот Св. Саве* (изд. Даничића), 223.

3) *Теодосије, изд. Даничића, стр. 85—86; уп. В. Марковић, о. с. 72.*

4) Скопска повеља г. 1300. Од. Спом. 69, 70, 73—76, 78, 80.

5) „И поспѣшствованигемъ светью ми гдну Симеона и Савы прѣвехъ по мьчю Скопску страну и Овчепольску и Положьску и Дьбрьску и прочеге ине стране, и потомъ быхъ зеть благовѣрному и самодръжавному царю Грѣчьскому, кирь-Андронику Палеологу, и да ми онузи землю у прикию“, повеља г. 1308. *Нов. Зак. Сп. 477.* Достојно је пажње да је за поклоне Милутинове у Скопској области издата исте г. 1308 још и грчка повеља цара Андроника в. *Нов. Ib. 476.*

6) *Jur. Ист. III, 141.*

у том погледу интересантна повеља краља Милутина г. 1300 манастиру Св. Ђурђа код Скопља.¹⁾ Видимо да је читава повеља прожета правним конзерватизмом, мада у ствари уводи и нове српске установе. Краљ Милутин потврђује све наредбе и прилоге „правовѣрнихъ и светихъ царь и краль“, за њега важе све њихове клетве.²⁾ На многим местима он само преписује њихове наредбе, и чак ослобођава непажњом село Речицу „отъ всѣхъ работъ царскихъ“,³⁾ а за игумана вели „да се не позива безъ кнѣге царске“ (место краљеве).⁴⁾

Видимо да је у етнографском погледу метохија Св. Ђурђа доста мешана. По селима преовлађују словенски називи и, без сумње, српски живаљ.⁵⁾ Ипак између сељака можемо наићи и на Грке,⁶⁾ док између властеле, грађана и попова превлађују грчка имена.⁷⁾ Мешан карактер становништва најбоље се види из речи чл. 72 „кто приходи (на панађур), љубо Грк или Блгарин или Србин, Латин, Арбанасин, Влах“. То мешано становништво навикло је од векова на византијски правни ред. Зато налазимо ту такве појмове као „царска и црквена пронија“ (βασιλική πρόνοια), „прикија“ (προίξ), „стас“ (στάσις), „перивол“ (περιόρος). Често су читави правни изрази грчки: „паричка места“ (τόποι τῶν παροίκων) не могу бити „ексоприкисана“ (ἔξοπροικίσειν), по *метхохијама* не може да *метшеха* световни чиновник, *игуман* да буде *кефалија ѡанађуру*.⁸⁾

Нарочито у административном праву налазимо пуно грчких израза. Као чиновници спомињу се *севасѣи*, *ѡрахѣор*, *касѣрофилакс*, *аѡодахѣор*, *геракар*, *кефалија*, *аѡоклисијар*,

¹⁾ *Новаковић*, Зак. Сп. 608—621 (= *А. Соловјев*, Од. Сп. 69—82) уп. чл. *Р. Грујића* „Властелинство Св. Ђурђа“ у Гласн. Ск. Н. Др. I (1925), 45.

²⁾ в. чл. 10 и 46 Скопске повеље Од. Спом. стр. 72 и 78).

³⁾ в. чл. 32 (ib. стр. 74).

⁴⁾ в. чл. 61a (ib. стр. 79).

⁵⁾ Села Чрешевљани, Речице, Брод, Здуни, Сушица, Дубница, Водно — носе српска имена

⁶⁾ „рибара Георгија Грка и с родом“ (чл. 51).

⁷⁾ Константин син Липсиотов, Андриан син кир-Теодоров и др. — продали су краљу многа своја имања (чл. 13), Никола син попа Димитра Девтерева, Димо син Кондев, Маноило Куклев — продали су своје куће у Скопљу; у чл. 34 спомиње се властеличић Калогоргије.

⁸⁾ чл. 38 чл. 43, чл. 73; уп. *В. Намисловски*, Jahrbücher I, 2, S. 143—146.

комис, сѣрашор¹⁾) и лица која и ако носе српске називе, јављају се први пут у тој повељи: „судија велики или мали, судија граду, судија жуйски, писар и десеткар“. Између данака, које наплаћује царина (τὸ δημόσιον) спомиње се *перѣра*, *комодъ*, *мишаѣа*, *дијавоѣо*, *десетакъ*. За работе вели се *гарейсаѣи*.²⁾ Читав систем фискалних имунитета чисто је византијски.³⁾

Што се тиче судских имунитета (и уопште судства), ту налазимо већим делом на словенске установе (читав систем глоба као: вражда, рука, печат, послух, оправда, отбој, потка, глоба шестиволна и др.) Ипак и ту видимо да се словенски правни појмови мењају под утицајем византијског права. Напр. краљ Милутин (као и његов претходник, цар Константин Асен) укида за метохију Св. Ђорђа правдање котлом, које су византијци сматрали за варварско.⁴⁾ И у српској повељи 1300 г. и у бугарској повељи г. 1258 укида се колективна одговорност села поводом вражде.⁵⁾ И то је утицај индивидуализма византијског права.

Нарочито се традиција византијског права осећа у односима аграрног и грађанског права. Прописи о сеоским службеностима и о аграрним преступима блиски су прописима из *Νόμος γεωργικὸς*.⁶⁾ Чисто је грчка забрана „ексоприка“ на селима.⁷⁾ И сам краљ Милутин држи се грчких прописа за куповину некретнина, плаћа *иномиковъ оѣкуѣ* и прочи *ексодъ*.⁸⁾

¹⁾ То су *σεβαστός, πράκτωρ, καστροφύλαξ, ἀποδοχάτωρ, ιεράκαρις, κεφαλή ἀποκλισιαρις, κόμης, στρατὼρ*.

²⁾ Писац = *πράκτωρ*; десеткар = *δεκάρχος*; данци су *ὑπέρπυρον, οἰκόμοδον* (= димнина), *μήτατον, διάβατον* (= броднина); енгареписати = *ἀγγαρεῖων*.

³⁾ За фискалне имунитете јавља се у визант. праву од г. 1045 израз *ἐξκουσσία* (= excusatio); сама појава јавља се још у хрисовуљи цара Василија светогорским ман. г. 867 (А. Васильев, История Византии. Пгд. 1923, II - 65) уп. К. Усѣенский, Эккусия-имунитет. Виз. Врем. XXIII (1923).

⁴⁾ Чл. 41. Да нѣсть котла людемъ Св. Георгиѣа (у буг. пов. чл. 39 кѣтла да нѣсть людемъ сѣаго Георгѣа, држим да је Иљински погрешно прочитао: нѣ зла да нѣсть уп. Иљинский, Грамоты болг. царей, фотогр. снимак).

⁵⁾ чл. 49. Вражда да се не узима или у граду или у селу, развѣ на убици кто ю учини, и то судомъ (у бугарској пов. чл. 44. И тѣмъ вражды да сѣ не вѣзѣмажѣ на селѣхъ, развѣ на исцихъ, нѣ и то сѣдомъ). В. Намисловски (о. с.) не зна за бугарску повељу, зато су његова нагађања нетачна.

⁶⁾ чл. 51—55; уп. ЗЈ. чл. 17 и 25 (Намисловски, о. с. 145)

⁷⁾ чл. 35, 38, 44. Та је забрана у вези са *jus protimiseos*, како је оно дефинисано новелом цара Романа Лакапена г. 922.

⁸⁾ чл. 14.

Дакле, краљ Урош II Милутин је први између српских владара освојио многе земље прожете византијском културом и византијским правним редом. У колико видимо из доста једностране грађе — манастирских повеља, није Милутин много шта мењао у томе византијском правном реду.¹⁾ И по варошима био је грчки елеменат увек доста јак. Доста је да се подсетимо податка Кантакузинова о јакој грчкој странци у Скопљу и другим варошима за време ратовања г. 1350.²⁾

У областима, освојеним од краља Дечанског (г. 1328 — Штип, Велес, Просек) и од краља Душана (г. 1334 — Прилеп, Струмица) морао је византијски живаљ бити још снажнији. Три трескавачке повеље краља Душана пружају за то врло значајне податке.³⁾ Види се да је утицај византијске културе врло јак у правничкој терминологији (као и у Скопској повељи).⁴⁾ Али и у етнографским односима доста је јак грчки елеменат. Од 80 разних личних имена, која се помињу у трескавачким повељама, 54 су очевидно грчка, а осим њих има 7 која могу бити и грчка и српска. Само су 19 имена чисто словенска. Зато су имена селâ већином словенска.

Изгледа да су сељаци већином Срби, а властела већином Грци, са звучним титулама као *iprothonovelisimъ, голъмъ сѣрашоѣдархъ, голъмъ ѡаѡиѡа, касѣрофилакс, прошосевасѣ* и др.⁵⁾ И попис имања Хтетовског манастира (у Полошкој области) показује нам опет много Грка између властеле, обичних сељака и клира.⁶⁾ Чак и у таквом граду као Призрен, који је пао у српске руке још око г. 1220,⁷⁾ уговор о продаји куће из Душанова доба писан је потпуно по грчком

¹⁾ Путеве рецепције византијског права покушао је да определи В. На мисловски „Jahrbücher für Kult. u. Gesch. der Slaven B. I. H. II, s. 139—152, ипак и он види често рецепцију виз. права тамо где је у ствари традиција.

²⁾ *Cant. Hist.* I. IV. с. 19 (ed. Bonn. III, 133).

³⁾ Врло лену анализу ових повеља с тог гледишта дао је Сѣв. Новаковић. Прилеп у првој половини XIV в. по трескавачким повељама краља Стефана Душана, Глас. LXXX (1909), стр. 1—24.

⁴⁾ Изрази: катастих, метох (црквено имање), стасъ (приватно имање), царева зевгелатиа, зевгари, плисигасть, синоръ, периоръ, съхтисати, геракаръ, поклицаръ и многобројне грчке титуле. *Новак.* о. с. 18.

⁵⁾ *Новак.* о. с. 19; 22—23.

⁶⁾ в. А. Соловјев. Од. Сп. 129—132.

⁷⁾ *Jur. Ист.* I—219.

обрасцу од једног „памика“ (*νομιχός*).¹⁾ Крстови уговорача и сумећника (*πλησιαστός*) на челу акта, продаја двора са службеностима, продајна цена у *лиџрама* сребра, дефиниција баштинског права као права „*харисаџи*, *ѿрикисаџи*, продати, за душу дати али заменити“, клаузула која прети „*налогијом*“ ономе који би хтео да се служи правом прекупа, могућност подизања парнице у царевом и црквеном суду — то су појаве које показују како су дубоко укоренењени византијски прописи у грађанском праву Душанове државе.²⁾

Кад би смо имали више споменика српског приватног права тог доба, не само тај јединствен чудом пронађен уговор,³⁾ наша теза о јакој традицији византијског права у Душановој држави добила би вероватно много више илустрација.

Још један приватно-правни уговор са периферије Душанове царевине показује нам, колико је била јака традиције византијског права чак у полудивљој Арбанији. Тај уговор писан је г. 1359 у Драчу на грчком језику (и ако је један уговорач — католички бискуп) од „протонотара и тавулара“ Јована Кориалита.⁴⁾ Грци су изгубили Драч још г. 1272 у корист Анжувинаца. Изгледа да је Драч био неко време и под Душановом влашћу.⁵⁾ Ипак је византијски правни ред у Драчу јачи и од латинског и од српског утицаја. Без сумње су исте прилике биле и по другим варошима Душанове државе.

¹⁾ По нашем мишљењу, грчки *Намисловски* (о. с. 145) кад наводи ту повељу као пример даљег продирања византијског права *im kernserbischem Gebiete*. По именима уговорача и сведока видимо да је становништво мешано, трчко-српско; напр. Доброслава *Каросова* кћи, *Мано Драгичин брат*, *Калогань Зининь*, *Софиџа*, Раико и Богдан *Кюрини* внуци. Изгледа чак да су то већим делом потомци Грка у процесу србизације.

²⁾ *А. Соловјев*, Уговор о куповини, Архив, XXXIII (1927), стр. 429.

³⁾ Пронашао га је случајно *М. Милојевић* на тавану призренске цркве; в. његов Путопис III, 234; уп. Гласник, XXXV, 119.

⁴⁾ *Acta Albaniae*, II, 142. Грчки нотари (*ταβονλάριος*) припадају православном клиру, сачињавају еснаф, којему на челу стоји протонотар.

⁵⁾ *Šufflay*, *Srbi i Arbanasi*, 42; г. 1359 био је Драч опет под Анжувинцима. Исти номици (*νομιχοί*) са протонотаром на челу спомињу се у Драчу још г. 1258 у грчкој исправи, писаној за владе Манфреда Хохенштауфена (*A. Alb. I*, 246). уп. *М. Кос*, *Draške privatno-pravne listine v 13 stoletju*. Архив арбан. II, стр. 1—10.

ГЛАВА VI.

Цар Душан као наследник грчких царева.

Врло је вероватно да је Стефан Душан већ у младим годинама усвојио одређен идеал — да постане не само краљ, него хришћански цар, чувар праве вере, чувар закона, праведан судија и законодавац.

Седам година (од прилике 1314—1321) провео је Душан у прогонству у Цариграду,¹⁾ ту је научио да чита и говори грчки.²⁾ „Ко зна какав је и колики утицај на стварање његова типа извршило његово у раном детинству борављење у Цариграду?“³⁾ Морао је да понесе собом незаборавне утиске о сјају византијског двора, о лепоти саборних цркава, о трговачком богатству Цариграда — и о слабости, о трулежу Византијске царевине, која ипак чува претензије да заповеда свима православним хришћанима.

Да је Душан имао јасан појам о задатку владара као законодавца, видимо из једног интересантног податка, коме се поклањало мало пажње. Животописац Душанов, описујући крунисање Душаново на краљевство 8 септембра 1331, каже да је Душан у престоној беседи рекао: „молю Бога да оутврдить ме въ волю разоума, да не преступим Божије заповести ни да уманьим светоположеног благовѣриѧ Христова, нь паче испльнити ми и *оконьчатѣи большими закони* и сьвршеними оустави утврждениѧ и записаниѧ родитель моихъ и прѣродитель ѣже о светиихъ и божьствьныхъ цркъвохъ“.⁴⁾

Пошто је биограф Душанов прекинуо свој рад на г. 1337, изгледа да је тај податак савремен крунисању и веродостојан. Ту је већ читав програм владаочевог рада — чувати праву веру и завршити бољим законима и уставима одредбе пре-

¹⁾ Дакле до 13-те године живота (рођен око г. 1308). Хронологија тих факата није тачно утврђена. Седам година прогонства спомињу се у једној белешци из г. 1330 (*Љ. Стојановић*, Записи I, бр. 56) и у Цамблака. *Jur* Ист. I, 257.

²⁾ О томе сведоче многобројне грчке повеље Душанове и нарочито, његов разговор са еп. Григоријем Паламом. *Θ. Усѣенскій*, Очерки по ист. визант. образованности. ЖМНПр. 1892 г. стр. 413.

³⁾ *Ст. Новаковић*, Балканска питања. Б. 1906, стр. 257.

⁴⁾ Животи, изд. *Даничића*, 219.

дака, које се тичу цркава.¹⁾ То је она брига о правој вери, која је прва дужност једног православног цара.²⁾

Доста дуго ипак остаје Душан при старом начину законодавства својих предака. Не кодификација, не „больши закони“, него само поједине повеље манастирима — то је његов рад за време краљевства. И у том раду он не уводи ништа ново, само се највише брине да ради „по старини“, да потврди одредбе својих предака и грчких царева.

У једној повељи из г. 1333 можемо већ приметити поноситу мисао (непознату његовим предцима) да Душан седи „на прѣстолѣ кралѣвства Срѣбскаго ѣако царь и владыка“.³⁾ Ипак су грчки цареви за Душана највиши ауторитет у правном смислу. И после освајања грчких земаља г. 1334 краљ Душан иарочито наглашује свој правни конзерватизам. Узевши доста градова који су били под Грцима, он издаје своје хрисовуље на исти начин као и пређашњи цареви и потврђује њихове даровнице.⁴⁾ У тим краљевским повељама Душан се све чешће пореди с царевима, говорећи да он ради исто што „сви христољубиви цареви и краљеви“.⁵⁾ Од г. 1339 све чешће се понавља као рефрен у аренгама његових хрисовуља лепа изрека Соломонова: „Мною цари царствуютъ и силнии правду пишуть“.⁶⁾ Писати правду — то је главни задатак цара, који

¹⁾ П. Срећковић, наводећи то место, примећује: „Краљ је — дакле обећао издати законик“ (Историја, Б. 1888. II, 340), Ипак ту се мање говори о једном световном закону, него о односу владара према цркви.

²⁾ уп. Ерапагоге, II, с. 4. (= Ерапаг. ауета, I, с. 4).

³⁾ Повеља о продаји Стона Дубровнику 22 јан. 1333. Од. Сп. 119. (Mikl. Моп. 103).

⁴⁾ „прѣемь грады доволны, надь ними же Грьци обладаху“ дао је „хрисовуль по образу древних царей Грьчскихъ и Бльгарскихъ“, наређује „да је подь областию архіепискупа, како и у всѣх хрисоволѣхъ пише грѣчскихъ“, даје „хрисовуль свои, приложивь села и утврдивь по образу древнихъ царей Грьчскихъ, иже прѣжде мене обладали суть тѣми странами“. 1-ва пов. Трескавцу. Гласник XLI; потврђује „нивиѣ въ Армѣнохори, що придаде царь“, 2-га Треск. Гласник XI; „що су дали царие и кралеве, все исписавь и утврдивь, нарекосмо“. 3-а Треск. Гласник XIII.

⁵⁾ „Благочѣстиво и благоприѣтно и похвално всѣмь христолюбивымь царемь и кралемь, ѣже любити и желаниѣ тепло имѣти къ ѣтымь црквамь“, повеље г. 1343—1345, Хил. бр. 16, 20, 22, 23.

⁶⁾ Пов. 1339— Хил. бр. 17 (у Зак. Сп. 406 нема аренге); у пов. 1348 — Хил. бр. 30, 31, 32 (Од. Спом. 133; Šaf. Рат. 99); пов. 1349, Акты Панѣ. 352 и 356.

важи и за краља. Од г. 1344, кад је Душан освојио многе нове грчке земље, он све више осећа, да је он једним делом грчки владар, „чъстѣникъ Грьчскимъ странамаъ“ (1343—1345),¹⁾ *fere totius imperii Romaniae dominus* (1345),²⁾ чак „самодржавни господинъ всѣхъ Српскихъ земль и Поморскихъ и Грьчскихъ“ *κράλης και αυτοκράτωρ Σερβίας και Ρωμανίας* (окт. 1345).³⁾ И Душан проглашује чак да је он „наследник по милости Божјој великих и светих царева грчких“ (1345).⁴⁾ Као „наставникъ“ светих царева има он главну дужност да настави, да продужи њихов правни ред.

Примање царске титуле (после новембра 1345 г.) и венчање за „цара Срба и Грка“ (*βασιλεύς και αυτοκράτωρ Σερβίας και Ρωμανίας*) 16 априла 1346 — то су чињенице од пресудног значаја. Душан јасно показује своју тежњу да замени оба претендента на цариградски престо, и Кантакузина и Палеолога, да се јави грчким грађанима као најјачи у борби и најпозванији за престо. За Византију није била никаква новост отимачина за престо; доста је она видела узурпатора, од којих је готово сваки постао „ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστος βασιλεύς“. Претендент може да постане признат, легитиман цар. Средства за овако легитимисање су — крунисање од патријарха, поштовање цркве, потврда правног реда црквеног и грађанског.

И Душан се тим средствима служи, у првом реду ради тога да ново стање ствари признаду грчки поданици његове државе.⁵⁾ Целу је зиму 1345/6 провео у новоосвојеним грчким крајевима. Ту је обасуо богатим даровима византијску властелу, царски Меникејски манастир око Сереза и светогорске манастире. Све су повеље тим даровима *писане грчки*, потврђују стара права и допуњују их новим богатим поклонима.⁶⁾

1) Хил. бр. 23 (*Флор. Аѳ. акты*, 68), бр. 16. (Спом. III, 25), бр. 22 (*Флор. Аѳ. 66*), бр. 28 (*А. Соловјев, Прилози VII*, 109).

2) Повеља 15 окт. 1345 Млетцима (*Ljubić II*, 278).

3) Повеља 25 окт. 1344. Хил. бр. 21 (у рег. *Новак. Зак. Сп. 598*, недостаје ова титула); пов. окт. 1345 (*Агг. V*, 111).

4) Хил бр 27. (*А. Соловјев, Од. Сп. 127*) „пособствова ми (Бѣа) кралевствовати великими и славними градови грчкими и наставнику быти великимъ и светимъ царемъ Грьчкимъ“.

5) *Флор. Пам. стр. 9*; *Сш. Сѣанојевић, Цар Душан, Б. 1922, стр. 16*; *Флор. Ю. Сл. и Виз. II*, 112—116

6) *Флор. Пам. 121—145 et passim*; *Сѣанојевић, ib. стр. 17*; то су даровнице: ман. Меникеју окт. 1345 (*Mikl. M. Acta graeca V—111*; *Зак. Сп. 722*);

Тиме је Душан добио наклоност грчког свештенства, монаштва и властеле. То свештенство и сам охридски митрополит (који је од X в. имао претензије на титулу патријарха) и патријарх бугарски пристали су на проглас српског архијепскопа Јанићија за патријарха. Одмах после тога 16 априла 1346 г. венчан је Душан у Скопљу „на православно царство“ од два патријарха — српског и бугарског, и благословен од читавог сабора свештенства српског, бугарског и грчког.¹⁾

Душан осећа сву важност тог догађаја. Сад је он постао исто, што „и велики Константин цар“, није више владар једног народа, него „цар у сваку православно веру“.²⁾ И прва му је брига да његова држава постане царство не само по имену него и по садржини³⁾ — својим правним уређењем. У својој повељи, која изгледа као предговор Законику, вели Душан да је задатак његов „поставити истините и православне законе, као што принадежи имати, у светој цркви, по земљама и по градовима“.⁴⁾ То постављање православних закона није само доношење нових закона, него пре свега потврда старог хиљадугодишњег реда православног византијског царства у новоосвојеним областима. По врло важном сведочанству Ник. Грегоре, Душан је свој начин живота променио „на римски начин“ и постао пре свега цар Ромејаца (Грка).⁵⁾ Јер је сину своје оставио да управља по српским обичајима свима земљама на север од Скопља и р. Вардара. А сам узме грчке

еписк. Феремону 1345? (Флор. Прил. VIII), ман. Св. Анастасије 1345; (*Mikl. Müll.* V, 127); ман. Иверу јан. 1346 (Флор. Аџ. акты, 95); ман. Филотеју апр. 1346 (ib. 81), Ксиропотаму стр. 1346 (Зак. Сл. 553), Есфигмену апр. 1346 (ib. 533 и 535) Иверу апр. 1346 (ib. 556) Зографу апр. 1346 (ib. 543) властелину Фокопулу апр. 1346 (*Mikl. M.* V, 129), Ватопеду мај 1346 (Аџ. акты, 97) — обично носе грчки потпис царев. — У повељи Иверу спомиње се и нека општа хрисовуља свим Светогорским манастирима (пре јан. 1346).

¹⁾ Тако вели сам Душан у својој повељи. *Нов. Зак.*², стр. 4—5.

²⁾ У истој повељи, стр. 4 и 5.

³⁾ *Сџанојевић*, о. с. 19.

⁴⁾ „Възыхахъ нѣкаѣ добродѣтелиа (sic) и все-истиніе и православниѣ вѣры закони поставити, гакоже подобаетъ имѣти и пособити, по сѣби и въсехъ съборнѣи и аѣльскои цркви Гда Бга и Спаса Іс Хрѣга, по земляхъ же и градовехъ“... *Нов. Зак.*² стр. 5.

⁵⁾ ... βασιλέα Ῥωμαίων ἑαυτὸν ἀνηγόρευσε, τὴν τε βάρβαρον διαίταν ἐς τὰ Ῥωμαίων ἤμειψεν ἤθη... *Nic. Gregoras XV*, с. 1. (ed. Bonn. p. 746). На то је већ скренуо пажњу *Флор. Ю. Сл. II*, стр. 106—107.

земље и градове да њима управља по римским (грчким) законима.¹⁾

Заиста је истог 16 апр. 1346 млади Урош крунисан само за краља, не за цара.²⁾ Византијско право зна за крунисање наследника за живота претходника: тиме постаје он легитиман наследник и савладар. Међутим однос Уроша према оцу изгледа подређен — он носи не царску него краљевску титулу и добија један део земље на непосредно управљање, добија Српску земљу као у део. Сад се ставља Српска земља у исти однос према читавој царевини, у коме је за младости Душанове стајала Зета према краљевини Српској. Rex iunior Урош врши непосредну краљевску власт у Србији, као заменик свог оца, који врши врховну власт у читавој држави и непосредно управља у грчким земљама, „по римским законима“. То је од прилике исти однос као и између Мађарске XII—XIII в. и Хрватске, где је доста често владао син мађарског краља, као крунисан краљ Хрватске или само као *dux totius Sclavoniae*.³⁾

Да је та подела Душанове државе била заиста извршена, да је Грегора био тачно обавештен, то се види из неколико споменика тог доба.

У великој даровној повељи Хиландару г. 1348 Душан јасно разликује два дела своје државе: *Срѣблѣ* и *Романију*.⁴⁾ И тачан попис метохија у тој повељи даје нам могућност да видимо, које области спадају у један а које у други део. У Српску земљу спадају: Плав, Зета, Морава, Пилот, Липљан, Призрен, Полог.⁵⁾ У Романију спадају: Просек, Штип, Бре-

1) „ἤδη δὲ καὶ πρὸς τὸν υἱὸν τὴν ὅλην ἡγεμονίαν ἐνείματο καὶ τῷ μὲν ἄρχειν παρέσχε, κατὰ τὰ εἰθισμένα τοῖς Τριβαλλοῖς, τῆς ἐκ τε κόλπου τοῦ Ἰονίου καὶ αὐτοῦ Ἰστρου τοῦ ποταμοῦ μέχρι τῆς τῶν Σκοπίων πόλεως, ἧς καὶ ποταμὸς Ἀξιὸς ἀνωθέν ποθεν μέγιστος κάττεισι παραφάτων ἡγεμονίας. Ἐαυτῷ δ' αὖ τῶν ἐκεῖθεν Ῥωμαϊκῶν χωρῶν καὶ πόλεων κατὰ τὴν εἰθισμένην Ῥωμαίοις διαίταν, ἄχρι καὶ εἰς τὰ περὶ Χριστοῦπολιν τῶν παρόδων στενά. ib. (p. 747).

2) То потврђује и *Cantac.* III. с. 89 (ed Bonn. p. 551).

3) *M. Kostrenčić*, *Hrvatska pravna povjest*, p. 190—191.

4) „Исписасмо имена метохиеамъ всѣмъ по Срѣблѣхъ и по Романіи“. *Нов. Зак. Сп.* 420.

5) в. „Села по земли Срѣбскои“. *Нов. Зак. Сп.* 420—422; за време Ми-лутиново спада Полог још у „Грчку прикију“, као и Скопље и Дебар.

галница, Струма, Струмица, Сер, Редина.¹⁾ Изгледа да и Скопска област спада у „Романију“.²⁾

Иста се подела спомиње још и у међународном уговору с Дубровником 20 септембра г. 1349 (четири месеца после издања ДЗ). Ту се свуда строго разликује „земља царева и краљева“, „тргови цареви и краљеви“, „властелин царев и краљев“ и сваки поданик царев и краљев.³⁾ Видимо чак из једне повеље г. 1353, да краљ Урош као „краль всѣмь Срьблѣемь“ потврђује исте године (и истог дана?) даровницу свог оца манастиру Св. Арханђела, вероватно зато што се објект даровнице налази у „Српској земљи.“⁴⁾

Дакле де јуре била је држава Душанова подељена на два готово равна дела: у једној половини владало се више „по обичајима српским“,⁵⁾ у јужној по грчким законима.

Ипак та подела, извршена де јуре, остала је на хартији, готово без примене де facto. Тому било је неколико узрока. Прво — лични моменат. Талентиран и снажан владар као Душан без сумње је потискивао из државних послова српских свог малолетњег и „нејаког“ сина Уроша. У ствари је Душан вршио врховну власт непосредно и у српској земљи. Урошева Српска Краљевина била је само декорација.

Друго — историјско-правни моменат. Није се могла извршити тачна подела на области „српског права и грчког права“. Јер се у српске земље рачунају области као Призрен, Полог и др., некад освојене од Грка, с јаким траговима грчког права и грчког живља и ако само по варошима и по метохијама. И ту видимо грчке установе као номика, кефалију. И ту, у српским земљама, вршио се од векова јаки утицај

¹⁾ в. „И земља Гречечска“. ib. 422—423.

²⁾ Црква Св. Петра у Тморанима (јужно од Скопља) спада у Грчку земљу, ib. 422, уп. В. Марковић. Јесу ли средњевековни Срби сматрали Македонију бугарском? Крф. 1918 стр. 30—32. Тешко је повући тачну границу између „Српске и Грчке земље“.

³⁾ в. Новак. Зак. Сп. 169. (Од. Сп. 145—147) „кога любо мала и голѣма из земље царства ми и кралѣвѣ“.

⁴⁾ в. Нов. Зак. Сп. 701—705; црква Св. Николе под Кожљем прилаже се манастиру Св. Аранђела под Призреном.

⁵⁾ Овај израз долази у повељи г. 1355 ман. Св. Николе у Добрушти: „ни кефалина ни воевода ни кнезь ни севасть, никтоже одь владущихъ въ земли царства ми по обычагамь срьпскимь“ Нов. ib. 720.

грчког права (кроз Номоканон и Прохирон). С друге стране — и „грчке“ земље имају врло много српског становништва, нарочито по селима, ту се јавља и српска властела, и српски чиновници као напр. *жуџани*.¹⁾

У ствари подела између српског и грчког права није могла бити извршена ни на територијалном основу, ни на основу личних статута. Становништво је било сувише измешано. И права тежња Душанова била је да читаву своју државу уреди по неким јединственим „православним законима“. За све области морало је важити исто право црковне цркве и православних царева, са неким само допунама и променама, које се јављају услед потреба српског народа и српских обичаја. Те српске допуне морају да важе и на северу и на југу, само се на северу много чешће примењују.²⁾ И у предговору ДЗ и у самом ДЗ (као и у СС) не прави се никаква разлика између Срба и Грка у правном погледу. Нису они победиоци и побеђени, него равноправни грађани, *православни* и једни и други. Царске повеље писане су без разлике српски и грчки, оба су језика званична; сам је владар — цар Срба и Грка, он сазива „властелу српску и грчку“,³⁾ свештенство српско и грчко на „сабор Српски и Грчки.“⁴⁾

Да се његова држава приближи византијској култури, уводи Душан византијски церемонијал на двору као и многобројне византијске титуле. Његови рођаци и сарадници, војводе и властела постају сад деспот, севастократор, ћесар, велики слуга (*μέγας δομέστικος*), севаст, велики логофет, протовистијар, двородржица (*κουροπαλάτης*), алагатор.⁵⁾ Византијско државно уређење преовлађује сад у Душановој царевини, ипак треба се

¹⁾ *Ζουπάνοι* у грчким повељама Душановом Ватопеду 1346 г. (о имањима у јужним земљама) и ман. св. Анастасије (око Зихне, г. 1345 *Нов. Зак. Сп.* 566, 743.

²⁾ *М. Полићевић* мисли да је ДЗ важно „за све Србе у старој Српској држави, а грчко-византијски закони вредили су само за побеђене“ и да је „персоналитет закона оног доба искључио мешање њихово“. (*Архив*, XXIII (1923) стр. 340).

³⁾ На саборе 1349 (*А. Соловјев*. Од. Сп. 151) и 1355 (*А. Соловјев*, Два прилога, *Гласник Ск. Н. Др.* II, 35).

⁴⁾ „*Стефанъ царь събра съборь срьбьскы и гръчскы оу градоу Серу*“ г. 1354 *Сказаніе о архіеѣ. Срьбскыхъ*. *Гласн* XI, 160 „со всѣмъ зборомъ Срьбские и Грчские земле и Поморские“ повеља 10 авг. 1355. *А. Соловјев*, Два прилога, 31

⁵⁾ в. *Сп. Новаковић*. Византијски чиновни и титуле. *Глас* LXXVIII (1908).

сетити да су сви (или готово сви) носиоци државног уређења ипак Срби пореклом.¹⁾ Ти Срби чврсто везани за Душана, имају тежак задатак да управљају освојеним грчким крајевима, да их прилагоде српској превласти и да се сами прилагоде грчкој култури. То су рођак Душанов, деспот Оливер у Злетову,²⁾ полубрат Душанов деспот Симеон у Епиру,³⁾ шурак Душанов деспот Јован Асен — у Авлони и Белграду⁴⁾, ћесар Прељуб — у Јањини и Влахији⁵⁾, ћесар Воихна — у Драми и др.

Сви су они управљали у грчким областима и без сумње по грчким законима. Сваком од њих био би од велике користи један српски превод грчких закона.

Велика освајања Душанова г. 1345—1349 издавала су и велики његов законодаван рад. Овај законодавни рад врши се у неколико праваца: у издавању многобројних повеља, у превођењу и систематизацији византијских закона, и у кодификацији нових законских одредаба којих нема у византијским збиркама.

Главна је тежња тог рада — да се у новом царству учврсти правни ред Византије, да се својим грчким поданицима Душан прикаже не као узурпатор него као легитиман цар, и да се тиме олакша пут *ad acquirendum totum imperium Constantinopolitanum*.⁶⁾

Треба се сетити да је законодавни сабор 21 маја 1349 радио непосредно после тога што су чете Прељубове освојиле Епир, Акарнанију и Тесалију и дошле до граница франачких у Коринском заливу. После тог сабора 1349 крене сам Душан на освајање Солуна, друге престонице Византијског царства.⁷⁾

¹⁾ *Сл. Сшанојевић*, о. с. 13.

²⁾ Оливер „Гркињић“, ожењен Гркињом Маријом. уп. *Ј. Радоњић* у Гласу LXXXIV (1914) и *Јур. Ист. Срба*, 287.

³⁾ Оженио се Томаидом, ћерком грчког Деспота Јована и брзо се погрчио. После смрти Душанове јавља се као „цар Грка и Срба Симеон Урош Палеолог“ (грчке повеље. Гласник XVIII, 201; *Нов. Зак. Сп.* 791).

⁴⁾ Потписује се: Ἐγὼ ὁ δεσπότης Κορυνηῶς на повељама писаним српски. Спом. XI, 30.

⁵⁾ Гласник XIV, 235; *М. Orbini* наводи да је ћесар Прељуб био намесник у Етолији.

⁶⁾ *Ljubić*, Listine II, 326.

⁷⁾ Лети г. 1349 српска војска опсела је Солун (*О. Тафрали*, Thessalonique. стр. 243). Повељу 28 маја 1350 издаје цар Душан „од Солуна гредући“. Од. Спом. 152.

У Солуну је у то време куцао пулс једног врло развијеног и интензивног живота. С једне стране — озбиљан правнички рад на кодификацији, с друге стране — јака страначка борба која излази из оквира личних симпатија према Кантакузениум и Палеологу и прелази у праву социјалну револуцију.

Кроз читав XIV и XV век византијски правни живот зна само за два нова правничка дела и оба су извршена у Солуну, док се у Цариграду не јавља ни један правни колектор. Оба су солунска правна зборника постала за време краљевања Душанова. Г. 1335 састави јеромонах Матија Властар свој *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον*,¹⁾ у јануару г. 1345 заврши номофилакс и судија Солунски кир Константан Арменопуло свој *Βιβλίον τῶν τε Θεῶν καὶ φιλευσεβῶν νόμων*, познати и под називом *Πρόχειρον νόμων*, и најчешће као *Ἐξάβιβλος*, због своје поделе и шест књига,²⁾ Матија Властар унео је у свој зборник сву најважнију грађу и црквеног и световног права, коју је расподелио у облику азбучног речника, (у 24 главе од Α до Φ).³⁾ К. Арменопул је у свој зборник унео само световно право, које је доста систематски расподелио у шест књига (I — *de jure et de personis*, II — *jura in rem*, III — *obligationes*, IV — брачно право, V — наследно, VI — кривично).⁴⁾ Црквено је право Арменопул обрадио доцније у једној мање познатој књизи *Epitome canonum* (опет подељеној у VI књига).⁵⁾ Оба компилатора држе се у главnome Прохирона што се тиче световног права), ипак су световне законе допунили и многим најважнијим одредбама из Василика и доцнијим Новелама, напр. Новелом г. 1306⁶⁾. Као збирка оног права које је важило

¹⁾ в. *Mortreuil*, Histoire III, p. 457—464; *Флоринский*, Памятники, 293—306, *Новак*. Синт. IV—VIII

²⁾ *Mortreuil*, о. с. III, 349—376 и 495—499.

³⁾ Азбучни је ред примљен већ у зборнику *Μικρὸν κατὰ στοιχεῖον*, који по *Zach. Gesch.* 26, спада у време цара Јована Ватаца (1222—1255).

⁴⁾ Переводъ ручной книги законовъ К. Арменопула... Од. 1908.

⁵⁾ Шт. у *Leunclavii Jus gr.-rom.* 1596. t. I, p. 1—31. *Сп. Новаковић* (Синтагма, IV) побркао је ова два дела.

⁶⁾ Вероватно нису служили директно Василикама, него су црпели из неког *Synopsis Basilicorum*. Питање о изворима Властара проучио је *Н. Илинский*, Синтагма М. Властара. М. 1892. Г. 1923 био је објављен темат за на граду из Сгутасове задужбине у Атинама: „Извори Арменопула“. *S. Kougéas* L' état actuel des études byzantines en Grèce. Bull. hist. Acad. Roum. XI (1924), p. 168.

у Византији XIV в., обадва су зборника добили велику популарност на читавом православном Истоку, преживели су и пад Византијског царства. По грчким (и српским) манастирима много чешће наилазимо на Властареву Синтагму него на Номоканон.¹⁾ У световним судовима садашње Грчке и у Бесарабији важи још и данас Арменопулов зборник.²⁾ Обадва су зборника крајем XV века преведена на народни грчки језик.³⁾ При тој великој популарности обадва зборника пада нама у очи једна чињеница. Док се Синтагма Матије Властара налази у српском преводу и у потпуном облику (око 20 рукописа) и у српском скраћењу (око 16 рукописа) и у доцнијој преради, стопљена са Закоником Јустинијана (око 10 рукописа), Арменопулово Шестокњижије сасвим је непознато Србима. Не постоји ни српски превод Арменопула, чак ни један грчки примерак Арменопулов у српским манастирским књижницама.

Држимо да је узрок томе у политичким приликама. Превод грчких законодавних зборника у то време није био дело приватне иницијативе, него је постао по званичној потреби,⁴⁾ као некад Светосавски превод Номоканона. Можемо претпоставити да се Душан упознао с Властаревом Синтагмом после заузећа Сера (окт. 1345), највероватније приликом свог боравка на Св. Гори зими 1347—1348, да је онда наредио да се тај зборник преведе и скрати, и да с тога није било више потребе да се преводи још и Арменопулов зборник.

Али можемо те чињенице довести и у неку везу са политичком позадином, са социалном и верском борбом која је у то време беснела у Византијској царевини.

¹⁾ *Mortreuil*, III, p. 457—459 зна за 42 грчка преписа Власт. Синтагме, *Флор.* о. с. 296 додаје томе још 10. Познати су нам 19 српских преписа потпуне Власт. Синтагме, док преписа Светосавског Номоканона само 5 (Иловички, Рашки, Морачки, Савински и Сарајевски).

²⁾ За време турске владавине био је Арменопулов зборник обавезан за хришћанске судове у Бугарској и у румунским кнежевинама (*Бобчев*, *Лекција* 171).

³⁾ Арменопуло — г. 1490, Властарева Синтагма — г. 1498; осим тога преведен је Арменопуло г. 1804 на румунски, а г. 1814 — на руски језик, као важеће право у Бесарабији. *Флор.* Пам. 296. *Mortreuil*, III, 363—365 зна за 45 грчких преписа Арменопула из XIV—XVII века и за 14 штамп. издања од којих је прво г. 1540 у Паризу (*Πρόχειρον νόμων, το λεγόμενον ἡ Ἑξάβιβλος*).

⁴⁾ Слично мисли и *Сш. Новаковић*, *Синт.* XXXII—XXXIII.

Године 1342 избије у Солуну револуција. Демократска странка зилота устаје против узурпатора Јована Кантакузена у име законитог цара Јов. Палеолога.¹⁾

Привидно измирење солунских странака г. 1344 под великим примићуром Јов. Апокавком, као управником Солуна, није било дуготрајно. Шеф зилотске странке Михајло Палеолог убијен је од присталица Кантакузена; онда брат убијеног, Андрија Палеолог, диже на побуну морнаре, побуњеници заузимају варош и цитаделу; са зидова цитаделе бацају Апокавка и његове присталице, убивши на тај начин око стотину аристократа (6 априла 1345). У Солуну ствара се нека демократска република, која неће да призна Кантакузена. У то време Душан је већ ушао у борбу с Кантакузеном (а овај се измири с Палеологом). И Кантакузен на неколико места окривљује зилоте да су они били оруђе у рукама Душановим, да су они чак хтели предати Солун српском цару.²⁾ Ипак су се зилоти показали добри родољуби, јер кад је Душан у лето 1349 опсадио Солун, борили су се против њега. С друге стране, дуго нису хтели признати владу обојих царева грчких, који су лично дошли у солунско пристаниште у том опасном тренутку. Тек зими 1349—1350, док је још Душан стојао под зидинама Солуна, предали су се зилоти Кантакузеном, који је ушао у град, неке од зилота казнио смрћу и тиме завршио ову интересантну страну византијске историје.³⁾

Врло је вероватно да је Душан ипак рачунао на неку наклоност зилота да заузме Солун. Да придобије симпатије Солунаца, могао је слободно да прими за своје судије правни зборник Солунца Властара. Имао би мање разлога да уводи дело Арменопулово, јер у колико знамо; био је Арменопул велики властелин и блиски рођак Кантакузена, у то време противника и зилотâ и Душана.⁴⁾

¹⁾ в. О. *Tafrali*, *Théssalonique au XIV-me siècle*. Par. 1913. p. 230—237. Ова је борба појачана још и верским распрама. Зилоти сматрају себе за строго православне, за њих су и светогорски калуђери, који се боре против цариградског патријарха Јов. Калеке и више црквене јерархије, уп. *Јаковенко*, *Виз. Врем.* XXI (1914), 180 и *А. Василев*, *Ист. Византии*, II.

²⁾ *Cant.* IV, p. 104, 109, 113, 117; уп. *Tafrali*, 247—251.

³⁾ О. *Tafrali*, о. с. 250—252.

⁴⁾ Једине биографске податке о Арменопулу доноси *Ник. Комнен Пајадојуло* (*Praenotationes mystagogicae ex jure canonico*. Patavii 1697) иначе

Борба политичких странака у Солуну била је само једна епизода према великој верској борби која је потресла читаву Византијску царевину у г. 1341—1352. То је позната борба варлаамита и исихаста, коју можемо сматрати као борбу између присталица западне схоластике, блиских компромису с папом, и присталица источног мистицизма, непопустљивих према католицизму.¹⁾ Неко су време преовладали у Цариграду варлаамити, којима су нагињали царица-регенткиња Ана Палеологиња (из Савојске куће) и патријарх Јован Калека (1341—1347). У то време води Кантакузен борбу против Палеолога и зато је се, у почетку близак варлаамитима, после наслонио на многобројне присталице исихаста. Баш у то време ствара Душан српску патријаршију и венчава се за цара Срба и Грка. Реалиста-државник, цар Стефан није имао много воље за догматске контраверзе. Ипак требало је да се и он определи у том спору, одлучном за претенденте на престо. Стао је, по нашем мишљењу, на страни исихаста.²⁾

Богате даре Душанове светогорским манастирима можемо разумети само ако се сетимо да је Света Гора била у то време центар православног верског живота. Мишљење светогораца било је пресудно на цариградским саборима г. 1341, 1344, 1347 и 1356.³⁾ Прот Свете Горе био је по своме утицају такмац патријархов. За цара Душана била је велика победа што су светогорци признали његову власт и од г. 1347 нису одлазили на саборе у Цариград, него у Скопље, Сер и Крупишта.⁴⁾ Зими

доста сумњив извор. Он зна да се Арменопул родио око 1310, да је његов отац био киропапат (*κυροπαπάτης*), а мајка, рођена Муцалони била кузина Јована Кантакузена; да је сам К. Арменопул био члан дворског савета цара Јов. Кантакузена. (в. *Mortreuil*, Histoire, p. 495—497).

¹⁾ Θ. Усѣенскій, Очерки, ЖМНПр, 1892 № 1 и 2; Радченко, Религ. и литер. движеніе въ Болгаріи. К. 1898; *Krumbacher*, Geschichte, s. 100—110. А. Лебедевъ, Истор. очерки состоянія визант. вост. церкви Изд. 2-е. М. 1902.

²⁾ О утицају исихаста на арх. Данилу говори М. Васић, Прилози, VI, 237—245. Вреди споменути да исихастима припадају вероватно и Св. Петар Коришки, Радченко, о. с. 174, и Јаков митрополит серски, *Murko*, Geschichte, 145.

³⁾ Θ. Усѣенскій, *ib. passim*; Порф. Усѣенскій, Историја Аѳона, III, 177.

⁴⁾ На сабор г. 1351 у Цариград нису дошли светогорци, послали су само два јеромонаха с писменим својим мишљењем у корист Гр. Паламе. Θ. Усѣ. *ib.* 392.

г. 1347—1348 бораве цар Душан и царица Јелена на Св. Гори, постају ктитори манастира, диве се испосничком животу, уче се од светогораца многим корисним речима.¹⁾ Света Гора била је одлучно против варламита на страни исихаста. Исихастима нагињао је већи део клира и народа у Византији Већ г. 1347 побеђује исихазам у Цариграду, збачен је патријарх Калека и замењен Исидором.

У то време опредељује се Душан на Св. Гори за исихасте, за строго „православље“. Колико је он уложио труда да убеди главу исихаста Григорија Паламу, да напусти Кантакузена, да пређе у Србију и да буде изасланик Душанов у Цариграду.²⁾ Није у томе успео, али су сви светогорци постали поданици и саветници Душанови, пружили су му тим велику помоћ, могли су да му пруже још већу, још пресуднију.³⁾

У то је време без сумње почет превод Синтагме. Зашто Синтагме, не Арменопулова Прохирона? Зато што је Матија Властар васпитаник Свете Горе, ученик и друг утицајног прота кир-Исака, главе светогорског, зато што је Властар у то време вероватно боравио на Атону, склонивши се од солунских нереда.⁴⁾ Зато што је Властар био један од истакнутих исихаста, писац расправе *Περὶ τῆς θεῆας χάριτος ἢ περὶ τοῦ θεοῦ φωτός*.⁵⁾

1) А Соловјев, *ib.* 134.

2) Нудио му је почаст, области и приходе ако пређе у Србију. О тим разговорима Душановим с Паламом на Св. Гори спомиње патр. Филотеј. в. *Θ. Усѣенскій*, о. с. 413—414.

3) Помоћу исихаста дошао је г. 1347 Јов. Кантакузен на цариградски престо.

4) О. М. Властару пише се у р-су Моск. Син. Б. бр. 276 „био је у Солуну калуђер и презвитер, муж благочастив и образован, зналац и божанске мудности. Био је ученик дивног међу калуђерима кир-Исака, у његовом манастиру заврши свој живот“. *Арх. Арсениј*, Письмо М. Властаря. М. 1891, стр. 1. Кир-Исак је прот Св. Горе од г. 1322, најутицајни између исихаста; г. 1342 заточен од варламита у Цариграду, од г. 1347 опет на Св. Гори. Податак да је М. Властар завршио свој живот на Св. Гори, врло је важан. Имамо полатак да је М. Властар живео г. 1355. Вероватно је он од солунске страначке борбе отишао опет на Св. Гору, да ту мирно пише о божанској љубави и божанској светлости. Тај одлазак на Св. Гору могао се десити већ г. 1345, дакле сасвим је вероватно да је М. Властар био на Св. Гори за време доласка Душанова.

5) Нештампана, спом. *Арсениј*, Письмо М. Властаря, стр. 2, и *Krumbacher*, *Gesch.* 105. Осим тога пише М. Властар још „Изобличеније заблуда Латин-

Утицај исихазма на Душана осећа се и у самом факту превођења Властарове Синтагме и у одлучном ставу, који почетни чланови ДЗ г. 1349 заузимају против католицизма и других јереси. „Сим же образом да се очисти хришћанство“; Душан је осетио потребу да се покаже строго православан пред очима најутицајније верске странке у Византији.

А дело К. Арменопула није могло да буде примљено од Душана у том акутном тренутку. Мада много бољи правник од Властара, био је Арменопул сумњив исихастима, као писац — заштитник варлаамита; као аристократа наклоњен латинској јереси.¹⁾ X

2. Значај византијског права на хришћанском Истоку.

По византијским схватањима, која су нашла свој израз у прописима Епаногоге, први је задатак једног православног владара да чува све прописе Светог Писма и седам васељенских сабора, као и све писане римске законе²⁾ Ипак овај конзервативни задатак владара не смета му да буде *кодификатор*, — да старе прописе црквеног и световног права скупља, да од њих начини избор, да их расподели по извесном систему. Тако су радили и велики Јустинијан, и Василије Маћедонац, и Лав Мудри. Конзерватизам византијског права не смета ни да цар буде *законодавац* — да попуњава празнине закона, да издаје новеле, да укида старе законе, да издаје читаве нове зборнике. Опет су тако радили и Јустинијан и његови наследници. Само једно је ограничење — тај легисла-

наца“ (нешт. рук. МСинБ. бр. 149) и писмо принцу Ги де Лузињану о латинским заблудама (шт. *Арсений*, о. с.) где расправља питање о квасном и пресном хлебу (о азимству, уп. чл. 6 ДЗ).

¹⁾ Међу варлаамите ставља Крумбахер и К. Арменопула, који *schrieb nach Fabricius, Bibl. Gr. XI, 266. einen Tomus gegen Palamas. (Krumb. 103).* Против Арменопула пише патр. Филотеј поводом питања о црквеном проклетству (до г 1353 — игуман светогорски; *ib. 108*) уп. чл. 5 ДЗ. У исповедању вере, писаном од К. Арменопула, налази се сасвим латинско учење да Дух Свети полази од Оца и од Сина. *J. Leunclavi, Juris Gr.-R. I, p 552. Eiusdem Armenopuli expositio fidei orthodoxae.* И Димитрије Кидон (варлаамита), нагиње латинском гледишту у питању о *filioque*. *Радченко, о. с. 168.*

²⁾ Ἰπὸκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν Ἱερατικῶν ἀγίων συνόδων δογματισθέντα. ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκεικλιμένους Ῥωμαϊκοὺς νόμους. (*Епаногоге, t. II, с. 4*).

торски рад не може да се коси с основама православне вере. Зато је био осуђен од доцнијих нараштаја законодавни рад јеретика Лава Исавријанаца.

Пошто се византијски цар сматра у принципу за јединог цара свих православних,¹⁾ византијски закони морају у начелу да важе за све православне државе. То се најбоље види из примера румунских кнежевина.²⁾ Оне су давно (од XIII в.) живеле својим засебним политичким животом, нису ни имале етнографских веза са Грцима. Ипак кад је око г. 1401 кнез Александар Добри хтео да створи законе за Молдавију, замолио је цара Манојла Палеолога за примерак Василика. Из Василика изабрао је оно што му је изгледало корисно и применљиво за његово време. На тај начин постаје (по причању Д. Кантемира) први молдавски законик.³⁾ У другој половини XV в. служе се и влашки и молдавски војвода словенским преводима Властареве Синтагме.

Чак после пропасти Цариграда траје још велики ауторитет византијских закона. Г. 1646 јавља се други законодавац у Молдавији, кнез Василије. На његову заповест даде велики логофет Јевстратије у штампу нови законик, у којем је законик кн. Александра попуњен многим одредбама опет из Василика. У XVIII в. овај је законик истиснут позивањем молдавских господара на Василике у самом извору, и осим тога, употребом Синописиса, Институција Теофила и нарочито Шестокнижија Арменопулова. Г. 1816—1817 изда кн. Скарлат Калимах у Јашу нови грађански кодекс за Молдавију (*Κώδιξ πολιτικός*) који је опет у главnome заснован на Василикама, писан је и штампан грчки и тек после тога преведен и на румунски. Да је у Бесарабији важио и кроз XIX в. зборник Арменопулов, било је већ споменуто.

Велики утицај грчког права у Молдавији и Бесарабији можемо једним делом објаснити утицајем господара — фана-

¹⁾ Г. 1391 пише цариградски патриарх в. кн. Василију Димитријевићу да је цар византијски „велики цар, господин и начелник васељене“, да је он „цар свих хришћана“ и да се његово име мора спомињати у свим хришћанским црквама. Руск. Ист. Библ. VI прил. № 40; *Дьяконовъ*, Очерки, 412—413.

²⁾ Чувени канониста Валсамон пише Марку Александријском, да су Василике обавезне за све хришћане на свету. *П. Безобразовъ*, ЖМНПр, 1898 № 10, стр. 409

³⁾ *Zachariae*, *Gesch.*² Einl. s. XV; стр 128. *А. Соловјев*, Значај виз. права на Балкану, Год. Чуп. XXXVII, стр. 13.

ријота у XVII—XIX веку. Али и у Русији, која је географски била много удаљенија од Грчке и није знала за грчке владаре, осећа се знатан утицај византијског права. Примање хришћанства донело је собом Номоканон. Норме византијског права примењиване су од црквених власти према клиру и свим црквеним људима. Све парнице које се односе на верска, морална и породична питања, на наследство, подлеже црквеном суду.¹⁾ Само је кривично право дуго време стојало изван утицаја византијског права. Али са појачањем монархиске владавине, нарочито од примања царске титуле по византијском начину (г. 1549) продиру византијска схватања и у кривично право.

Интересантну паралелу Душанову законодавству пружа руско законодавство XVI и XVII века. У то време сматра се Русија с правом за једино православно царство, за Трећи Рим, за наследника Другог Рима — Цариграда. Јован III венчава се г. 1472 наследником Палеолога и прима као руски грб двоглавог орла. Ипак је царска титула званично примљена тек 17-XII г. 1549 крунисањем младог Јована IV. И одмах после венчања на царство почне Јован IV да издаје законе. Г. 1550 изда он зборник световних закона „Судебник царски“, који је у ствари само попуњено издање Судебника Јована III. Г. 1551 сазива цар земаљски сабор да утврди Судебник, и ставља му сто питања и изазива тим црквено законодавство сабора — т.зв. „Стоглав“.²⁾

Од својег је деде Јован IV наследио богату библиотеку грчких и латинских књига, између којих се спомињу многобројна правничка дела. Цар Јован IV наручио је првом приликом превод Јустинијанова Кодекса на руски језик.³⁾ Није нам

¹⁾ *Н Калачовъ*. О значеніи Кормчей, Чтенія 1847, III, В. *Иконниковъ*, Опытъ излѣдованія о культур. вліяніи Византии,, стр. 301.

²⁾ *Влад. Будановъ*. Обзоръ, изд. 5-е стр. 224.

³⁾ Заробљеник из Ливоније, пастор *Јован Вейерман* доноси тачне податке о библиотеци Јована IV „латински — Т. Livius, Cicero de Republica, Suetonius, Tacitus, Corpus Ulpiani, Papiniani, Pauli, Justiniani, Codex Constit. imper. Theodosii, Justiniani Codex Constit. et Codex Novellarum (ови су рукописи на пергамену у златним повезима); грчки — Polybius, Basilicae, Novellae, Constitutiones, Interpretationes Novellarum, Justiniani leges agrariae, Epheni (?) translatio Pandectorum etc“. Цар наручио му је преводе Ливија и Код. Јустинијана (ЖМНПр. 1834, јуль: *В. Иконниковъ*, Опытъ изслѣд. 56—57).

познато, је ли тај превод био остварен; библиотека Грозног цара пропала је за време немира г. 1605—1613.¹⁾

Али кад се г. 1648 цар Алексије решио да изда нови законик, он је законодавном одбору поставио као први задатак: „исписати из правила св. апостола и св. отаца и из градских закона грчких царева одредбе које су пристојне царевом и земаљском делу“, тек на другом месту спомињу се одредбе и укази руских царева и великих кнезова.²⁾ И законодавни одбор кн. Ник. Одојевског заиста је на првом месту искористио византијске законе (а после тога и Литвански Статут 1588 г. и Судебник царски г. 1550 и многобројне указе руских царева). После шест недеља, 1 септембра 1648 скупа се Земаљски Сабор. На томе Сабору био је прочитан, претресан и примљен пројект састављен од одбора. 29 јануара г. 1649 рад је Сабора завршен,³⁾ и „Соборное Уложеніе“ одмах је дато у штампу.

По истраживањима руских научника,⁴⁾ позајмице из византијског закона налазе се у „С. Ул“ у гл. I (чл. 1. о богохулству) у гл. II (о кривичним делима против владара), у гл. VII (о деликтима у рату), у гл. X (о најезди, о паљевини, о деликтима из неиспуњених уговора), у гл. XVII (о наслеђивању глувонемих), у гл. XXI (о намерном убиству), у гл. XXII (о убиству и др. кривичним делима).⁵⁾ Видимо, да је утицај византијског права постао нарочито осетан у кривичном праву, у оној области права, која је некад била ван њена домашаја.

1) Г. 1556 наручио је Јован IV бољи превод Властареве Синтагме (распоређен по словенској азбуци). Та прерада, извршена од молдавског митроп. Макарија, није ипак доспела у Москву (налази се у Лавову). *Е. Калужняцкіј*, *Обзоръ слав.-русс. пам. К. 1877*, стр. 47.

2) „Которыя статьи написаны въ правилѣхъ св. апостолѣ и св. отецѣ и въ градскихъ законѣхъ Греческихъ царей, а пристойны тѣ статьи къ государственнымъ и къ земскимъ дѣламъ, и тѣ би статьи выписать“, указ 16 јула 1648 г. „Соборное Уложеніе“ М. 1907, стр. 5.

3) в. *Малиновскій*, *Лекціи по ист. рускаго права*, В. 1914, I—69, 71.

4) *Н. Калачовъ*, *О значеніи Кормчей*, *Чтенія 1847*, III, стр. 108—114.

5) У гл. I С У — позајмице из Proch. XXXIX, 10 et 1; у гл. II — из Proch. XXXIX, 18, et 4; у гл. VII — из Proch. ib. 17, 53 et Ecl. XVI, 33; у гл. X — из Proch. ib. 39, 51, 76, 77; et XVII, 1; XXXIX, 18 et 48; XVII, 10; XXXIX, 40 (et Ecl. XVI, 43, 29, 45); у гл. XVII — из Proch. XXX, 13; у гл. XXI — из Proch. XXXIX, 79; у гл. XXII — из Proch. XXXIX, 35, 37, 78, 36, 6, 8, 87, 80, 81, 2, 32, 31, 32 (et Leg. Mos. 6, 7). в. *Н. Калачов*, 108—110. Многе су од тих позајмица забележене на оригиналу СУ напоменом: „Изъ Градскихъ“.

И то је разумљиво. Појачана монархиска владавина прелази јавно-правном гледишту на гоњење криваца и ту налази јак ослонац у римско-византијском праву. А после С. Ул. г. 1649 послао је цар Алексије свим војводама (намесницима) исписе из грчких закона Номоканона да се по њима суди у кривичним делима.¹⁾

Одлуке црквеног сабора г. 1667 у Москви позивају се на много места на грчке законе (у питањима о делокругу црквеног суда и о кривичним делима), позивају се чак на три места и на Синтагму Матије Властара.²⁾

Историја права једне мало познате хришћанске државе на другој периферији Византије показује опет велики утицај који врше суседне културе на систем права мањег народа.³⁾ Прастара Јерменска држава налази се од времена Александра Македонског на граници између јелинистичке и персијске културе. Год. 387 после Хр. подељена је између Персије и Византије. Јустинијан покушава да у своме делу Јерменске уведе византијско право (*Nov. XXI de Armenis*). Ипак расцеп измођу јерменске и православне цркве у многومه смета утицају Византије, и Јерменска има више додирних тачака са Сиријом и Палестином, наслања се у црквеном праву на Мојсијево законодавство. После уништења Персијског царства од Араба (г. 654) и Јерменска робује Арабима, ипак од г. 859 добија неку самосталност, нарочито под династијом Багратида (887—1045).

Немамо тачних података о законодавству до краја XII века. Само г. 1184 јавља се први јерменски кодификатор, свештеник Мехитар Гош (у источној, т.зв. Великој Јерменији). Његов зборник „Датастанагирх“ има врло сложену садржину. Између 251 чл. тог зборника многи су узети из Мојсијева кривичног права, нешто из закона старих краљева, много из

¹⁾ Карамзинъ, Исторія III, прим. 222; Иконниковъ, о. с. 310.

²⁾ Полное Собрание Законовъ, т. I № 412; 1667 јуна 17. Выписка изъ дѣяній Собора бывшаго въ семь году въ Москвѣ. Наводи се М. Властар у питањима о казни за прављење лажног новца (*ib.* стр. 702), о другом браку свештеника (*ib.* 705) и о крађи у поврату (*ib.* 702).

³⁾ J. Karst. Grundriss der Geschichte des armenischen Rechts, *ZvR.* XIX (1906), s. 312—411 i XX (1907), s. 14—112. J. Kohler. Das Recht der Armenier, *ZvR.* VII, s. 385—437. Ars. Klidschian, Ueber Karsts Grundriss, *ZvR.* XXIII (1910), 371—381.

обичајног права. Мехитар није знао грчки, и утицај византијског права није знатан у томе зборнику. Откад је г. 1230 Велика Јерменска изгубила своју самосталност под навалом Турака, остао је у црквеним судовима као извор права зборник Мехитара Гоша. Али у западној, Малој Јерменији (Киликији) много је јачи утицај Византије и крсташа. Напр. год. 1196 превео је архиепископ гр. Тарса, Нерзес Ламброн, читав грчки зборник, јер није нигде нашао грађански законик за краља Лава Рупена. Зборник обухвата: 1. Мојсијев Закон, 2. Еклогу, 3. Новелу царице Јерине и изводе из Јустинијанових Новела, 5. Сирско-римски законик, 6. *Nomos stratiotikos*, 7. Допуне из породичног права (с грчког). Овај зборник био је у употреби у Малој Јерменској у XIII веку. У то време Мала Јерменска везује се за латинске крсташке државе и прима неке црте феудализма.¹⁾

Око г. 1263 преводи велики конестабли Сумбат с француског на јерменски Антиохијске Асизе, зборник грађанских закона издат од грофа Боемунда VI.²⁾ Нешто доцније враћа се Сумбат националном праву и прерађује ради судских потреба споменут зборник Мехитара. Око г. 1360 пропадне и Мала Јерменска, али црквени и изборни судови држе се својих старих зборника. И вреди споменути да од ове три струје (византијске, француске и националне) била је византијска струја најјача. Кад су почетком XVIII века руски цареви дали широку самоуправу јерменским трговачким општинама на југу Русије, ове општине поднеле су као своје прастаре правне зборнике — компилације из Јустинијанова права, позивајући се да је од времена Јустинијана византијско право постало обавезно за Јерменску. Опсежни законици Астраханске општине (г. 1746) и Нахичеванске (г. 1765), потврђени од руских царица, регулишу и кривично и грађанско и судско право сасвим по начелима римско-византијском.³⁾

Исти утицај византијског права видимо још у другој хришћанској држави на далеком Истоку — у Грузији (Ђур-

¹⁾ О везама Мале Јерменске са крсташима и са кипарском династијом Лузињана в. *J. de Morgan, Histoire du peuple arménien*. Paris 1919.

²⁾ *Assises d'Antioche*, de Sempad le connétable, éd. par la Société Mekhitariste de St. Lazare, Venise 1876 (предговор, јерменски текст и франц. превод).

³⁾ *К. Алексѣевъ*, Изложеніе законоположеній, заключающихся въ Армянскомъ Судебникѣ. Читенія МОИДр. 1870. II, стр. 1—89.

ђијанској). Ова јуначка држава је обично савезник Византије у борби против муслимана, њезини краљеви добијају византијске титуле, на Св. Гори постаје од X в. ђурђијански просветни центар — Иверски манастир. Кроз векове служе се Ђурђијанци и црквеним православним зборницима, и византијским правом, и својим обичајним правом. Као законодавац спомиње се савременик Душанов — краљ Ђорђе V Сјајни (1318—1346), од којег је сачувана не велика збирка кривичних закона.

Крајем XVII века јавља се један велики кодификатор — царевих Вахтанг. Он је око г. 1686 саставио велики зборник права, који је и санкционисао после свог доласка на престо (као цар Вахтанг VI, год. 1723). Тај „Законик цара Вахтанга“ важио је кроз цео XVIII и XIX век, док није био постепено истиснут руским законима.¹⁾ Тај законик је једна велика и чудновата компилација из разних законских зборника.

1. На првом месту стоји „*Мојсијев Закон*“, извод из Мојсијевих кривичних закона (у 52 чл.). Овај зборник, врло популаран у хришћанској цркви, изгледа да је преведен с јерменског језика. После тога 2. „*Грчки закони Лава Мудрог, Константина и других царева*“ у 318 гл. Ово је једна значајна компилација византијских световних закона: световна грађа Властареве Синтагме допуњена је неким одредбама из Арменопула²⁾ После тога долазе законици преведени с јерменског: 3. „*Благ и истинији закон*“ у 150 гл. — ово је превод јерменског превода чувеног сирско-римског кодекса из V века! 4. „*Дашасџанагирх*“ Мехитара Гоша из г. 1184 (у 281 гл.). Само после тога долазе национални закони: 5. *Закони краља Ђорђа VI* из г. 1321 (у 46 гл.). 6. *Закони кнеза Адвида* (у 176 гл.), који се деле на збирку закона кнеза Бека II из краја XIV в. и законе кн. Агбуги из сред. XV века. 7. *Закони ђурђијанских кашоликоса* (митрополита) у 24 гл.

¹⁾ Био је признат од руских власти и превођен г. 1813 и 1838; важио је у Грузији до г. 1859, у Мингрелији до 1870. Цео текст штампан је руски у „Юридич. Вѣстникѣ“ 1886; анал. од В. Сокољског, Греческо-римское право въ уложеніи грузинскаго царя Вахтанга VI. ЖМНПр. 1897 септ., стр. 56—93. R. Klutmann, Analyse des national-grusinischen Obligationenrechts im Kodex Königs Wahtangs VI. ZvRechtsw. XXI, S. 426—469.

²⁾ Цар Вахтанг спомиње да су то закони „послани њему од 4 патријарха, по којим законима вршио се суд код Грка за време царства и који су преведени на ђурђијански од вештих људи са нарочитом сарадњом самог царевиха“.

до г. 1605, и напoкoн: 8. *Закони* самог царeвићa *Вахшанга* (у 267 гл.), који су у главноме засновани на обичајном ђурђијанском праву. Ова огромна збирка донекле личи на Душаново законодавство (на почетку — Скраћена Синтагма и други превођени зборници, и само после тога зборник националних закона) и јавља се као интересантан пример задоцнеле рецепције византијског права.

3. Законодавни рад цара Душана.

Ако је толико био велик утицај византијског права у Румунији и у Русији, у Јерменској и у Ђурђијанској, где је тај утицај само *рецепција* једног туђег права, у толико је морао бити већи у Душановој држави, где одлучну улогу игра не само рецепција, него још и *традиција* византијског права у свим „Грчким земљама“ Душанове царевине.

Да задовољи своје нове поданике, морао је Душан да прими те грчке законе, да направи од њих једну скраћену збирку за своје судије. То је скраћена Синтагма Властарева, која је без сумње постала у истим годинама 1346—1349, највероватније зими 1348—1349.

Ипак улога православног цара није везала Душана да само прими еп влос византијске законе. Јер православном цару допуштено је и да буде кодификатор и законодавац. Синтагма морала је да важи за све православне поданике српско-грчког царства. Ипак она није могла да задовољи све потребе њихове. Нарочите сталешке и етнографске прилике изазвале су потребу кодификације нових законских одредаба.

Није нам ништа познато како је текао законодавни рад Душанов пред сабор г. 1349. Можемо претпоставити да је као и у Русији г. 1649 пројект законодавства био припремљен од неког одбора. У тај одбор могли су да уђу на пример: патријарх Јанићије (бивши логофет Душанов, дакле добри зналац византијског црквеног и световног права),¹⁾ по неки епископ (напр. бивши игуман аранђеловски Јаков, од г. 1348 митрополит Серски, један Србин који се налази међу Грцима,

¹⁾ Јанићије изабран је за архиепископа 3 јануара 1338 (*Љ. Стојановић* у Гласу CVI, 112) после смрти Данилове; вероватно да је Јанићије — бивши логофет Цоцан, сарадник Душанов који се помиње у повељама г. 1333 и 1334 (г. 1340 јавља се логофет Прибац). *Пуцић* II, 11; *Mikl.* 109; *Пуцић* II, 47.

митрополит Скопски Јован, један Грк међу Србима, који је г. 1346 издејствовао повластице за светогорске манастире,¹⁾ без сумње логофет Ђурђе (потписан на повељи 21 маја 1349; из његова завештања г. 1367 видимо да је он умро као кућевласник у Солуну),²⁾ можда и његов брат Радослав Повића.³⁾ Сва су та лица били представници веза између Грка и Срба, свима њима био би циљ да доведу у склад византијске законе и српске обичаје.

Из већ готовог превода Синтагме могли су начинити извод „за суд царски“. Скратили су Синтагму до једне трећине; испустили су готово сва црквена правила и одредбе које немају законске санкције, али оставили су готово без промена све законе византијских царева, који су одавна важили у грчким земљама као закон, који су одавна били познати у српским земљама, као део Номоканона. То скраћивање Синтагме био би први део кодификаторског рада новог цара. Томе скраћеном зборнику Властара додате су скраћене одредбе Јована Посника о црквеним епитимијама за кривична дела, јер се кривично дело мора кажњавати и световном и духовном казном.⁴⁾ Затим додат је и кратки „Закон Јустинијана“, који је вероватно важио у српским аграрним односима и пре Душана. Овај зборник грчких закона могао је да буде одмах послан судијама као за њих обавезан приручник. Вероватније је ипак да је цео тај зборник био прочитан на сабору 1349 г. на знање свим члановима сабора, као обавезан зборник православних закона. Нарочита потврда тог зборника од стране цара није била потребна, он је важио већ сам по себи као „закон светих отаца“, као „*ἱεροὶ καὶ θεῖοι νόμοι*“. Ипак зато што

¹⁾ На грчким повељама ман. Ксиропотаму, Есфигмену, Ватопеду апр.-маја 1346 пише се *Διὰ τοῦ πρωτοθρόνου Σκοπίων μητροπολίτου ὑπερτίμου Ἰωάννου* + (Флор. Аџ. акты, 97)

²⁾ Био је у сродству с дубровачком породицом Longo (Спом. XI, 8).

³⁾ За време Душаново вршио је судске функције (Гласник Ск. Н. Др. II, 35), доцније јавља се у Серу као кефалија (Виз. Вр. XII, Эсф. № 18) и као рођак Душанове царице, кир-Торнико Радослав.

⁴⁾ И извод из правила Јована Посника је дело Матије Властара. *Арх. Арсениј* Писмо М. Властаря, стр. 2. Понекад се духовне казне за кривична дела нарочито поштравају, напр. грчке саборске одлуке XII—XIII в. прете анатемом за неверу (велеиздају) *Migne, Patr. graeca, t. 150, p. 41*, а бугарске саборске одлуке XIII—XIV в. анатемом за разбојништво и крађу. *М. Појруженко*, Синодикъ 69.

је ССинтагма примљена од Душана као ручна књига, сматра се она у Хиланд. и Раков. препису као „Законик благочестивог господина цара Стефана“, као „Законик... по уставу црковному и преданију св. отаца и судова градских састављен и утврђен од цара Стефана“.

Тек после тих грчких зборника у српском преводу, јавља се прави Душанов Законик г. 1349. Неки нацрт његов могао је да постане већ у одбору пре сабора, изгледа ипак да је ДЗ већим делом постао тек на сабору г. 1349 као кодификација захтева појединих сталежа, као неопходно регулисање оних сталешких односа, о којима се не говори у грчким зборницима. У том погледу имају донекле право они писци, који са Мијушковићем, сматрају ДЗ за *устав* Душанове царевине.¹⁾

Он ипак није само устав, јер се у њему налазе и многобројне одредбе из црквеног права, из кривичног права, нешто из грађанског и нарочито много из поступка. Циљ је тих чланова да попуне празнине грчких зборника и да дефинишу оне одредбе српског обичајног права, које могу да важе и даље у Душановој царевини.²⁾

Тако је вероватно постао Душанов Законик г. 1349, у тесној вези са Скраћеном Синтагмом, Правилима Јована Посника и са Закоником Јустинијана. Ова тесна веза најбоље се осећа из тога, што преглед садржаја има сама СС, као најопсежнији део законске збирке. Оно што се не налази у СС, треба судија да тражи у ЗЈ и у ЗД.³⁾

Сложене прилике сложеног српско-грчког царства изазвале су ипак потребу и даљег легислаторског рада.⁴⁾ Душан

1) Др. Мијушковић, Систем ДЗ „Српски Преглед“ 1895, бр. 4—5.

2) То је и мишљење Флоринског. Пам. 442—443.

3) По снх напред ниш законь блгов. и хестол. цара Јустинијана и законь блгов. цара Стефана.

4) Треба се сетити да после издања Законика, Душан крене на Солун и најозбиљније мисли о освојењу Цариграда. 13 априла 1350 његов поклисар Михаило Бућа јавља млетачком сенату да је цар већ освојио „desert partes Romanie imperii Constantinopolitani“, недостаје му само Цариград, зато нуди савез Млетцима „quod dicta civitas subjugetur“. *Ljubić*, III, 175. Млечићи су одбили савез против Цариграда, ипак у дипломи за млетачко грађанство, коју су 25 маја издали Душану, признају му титулу „цара Грка и краља Срба“ (ib. III, 185). 28 маја 1350 цар се већ повлачи од Солуна (Од. Спом. 152).

издаје поједине новеле, од којих изгледа да су многе кодификоване на неком сабору између 1 септ. 1353 и 31 августа 1354¹⁾. Опет су главне бриге тих новела — учвршћење сталешких односа, обезбеђење реда и сигурности у држави, нарочита борба са разбојницима и многе допуне у поступку. Ту се истиче нарочито покушај да се у целој држави уведе поротни суд (због недостатка квалификованих судија?) и с друге стране даље спровођење начела законитости у држави и независности судских одлука.²⁾ Да су многе од тих одредаба донете под утицајем византијских идеја о правној држави, недавно је доказано у науци.³⁾ Ту спада и чл. 176, који нарочито потврђује важност грчких закона „првих царева“ за све градове по царској земљи. То проширење византијског права на све градове Душанове државе од велике је важности, јер се ту опет званична рецепција тог права заснива на старој његовој традицији.

1) Још мање имамо података о овом сабору. Он се не спомиње ни у једној повељи Душановој. То је изазвало сумњу *Флоринског*. *ib.* 269—273. Ипак је овај сабор био одржан, што се види из наслова над чл. 136 и нарочито из спомена „сега-зи сабора“ у чл. 164. Познато је да је патријарх Сава изабран у јесен 1354 на „сабору Српском и Грчком“. Зато се обично мисли, да је кодификовање закона извршено на том сабору у Серу. Али треба обратити пажњу да је ова коњектура нетачна. Датум испред чл. 136 ДЗ вели: *ѣ љѣтѣ 7353*, ииѣд 3: дакле између 1 септембра 1353 и 31 августа 1354 г. Патријарх Јанићије умре 3 септембра 1354 око Жиче, где се Душан бавио с војском ради одбране од напада Мађара. Тек крајем новембра, кад се прилике среде, изабран би патријарх Сава у Серу. (*Љ. Стојановић* у *Гласу*, *CVI*, стр. 110). Други део ДЗ донет је још за живота патријарха Јанићија, вероватно на неком сабору у пролеће г. 1354.

2) *в. Ф. Тарановски*, „Душанов Законик и Душ. Царство“ стр. 35—37.

3) *Н. Радојчић*. *Снага закона по ДЗ „Глас. СХ“* (1923), стр. 100—139.

Д Е О II.

Правне одредбе Властареве Синтагме и „Законика Јустинијана“ у вези с одредбама Душанова Законика.

ГЛАВА VII.

Црквено право у Душановом законодавству.

§ 1. Црквено право у Синтагми.

О Синтагми Властареве говори се често као о зборнику црквених правила, као о једној преради Номоканона. И заиста такав је већим делом карактер ПС. Читаву је грађу Номоканона Властар распоредио у 24 своја „састава“, попунивши њу најважнијим одредбама световног права.¹⁾ Три четвртине Потпуне Синтагме односе се на црквено право.

Међутим ако прегледамо Скр. Синтагму, видимо да је одношај обратни. Редактори избрисали су већи део црквених правила, и прописа, оставили су само најнужније; тако да црквено право заузима много мање места него световно, једва *једну четвртину* Скраћене Синтагме.

1. Највише су сачували редактори СС. одредаба из брачног права, оне су скраћене на следећи начин:

---

¹⁾ О изворима одредаба из црквеног права у Властаревеј Синтагми подробно расправља *Н Ильинскій*, Синтагма Матѳеја Властаря. М. 1892, стр. 83—135. Он налази да је М. Властар унео у Синтагму сва правила Св. Апостола, сва правила васељенских сабора и многих месних сабора, готово сва правила Св. Отаца, многе одредбе патријарха и многобројна тумачења Јов. Зонара и Теод. Валсамона. На много места додао је Властар своја тумачења.

ПС.	наслов	шт. стр.	у СС.	у СС. шт. стр.
В — 8.	О степенех брака	— 17	= {В — 2, В — 3} {В — 4, В — 5}	— 14
Г — 2.	О брацѣхъ повелѣнныхъ и възбра- ненныхъ	— 3 ¹ / ₂	= Г — 1	— 1 ¹ / ₂
Г — 4.	О двоеженцехъ, троєженцехъ и др.	— 7	= Г — 2	— 3
Г — 5.	О иже въ вторыи бракъ пріити хо- тещеи женѣ	— 1 ¹ / ₂	= Г — 3	— 1 ¹ / ₄
Г — 6.	Яко съ дваши женещимъ се не по- добаеть части	— 1 ¹ / ₄	= Г — 4	— 1 ¹ / ₄
Г — 8.	О посагающихъ дѣвиць без волге родитель	— 1	= Г — 5	— 1 ¹ / ₂
Г — 9.	О брацѣхъ законопрѣступныхъ	— 5	= Г — 6	— 2 ³ / ₄
Г — 12.	Яко не подобаеть брака замѣновати съ еретици	— 3	= Г — 7	— 1
Г — 13.	Бракъ от которихъ винъ раздрѣша- еть се	— 4	= Г — 8	— 4
Г — 15.	О женахъ обрученныхъ	— 6 ¹ / ₂	= {Г — 9} {Г — 10}	— 2 ¹ / ₄
Г — 16.	О иже своее жене изгьнавшихъ	— 4	= Г — 11	— 1 ¹ / ₂
Г — 26.	О иже жену имущимъ бѣснугему	— 1 ¹ / ₂	= Г — 12	— 1 ¹ / ₂
		53 ¹ / ₄		31 ¹ / ₂

Као што видимо, редактори су СС сачували све главе ПС које се тичу брака, чак су неке поделили ради лакшег прегледа. Само су знатно скратили текст, избрисали много црквених правила, али оставивши *све свейшовне* законе о браку.

2. Сасвим су друкчије поступали редактори СС са обилном грађом ПС која садржи правила о клиру и калуђерству и разне црквено-моралне прописе, узете из Номоканона. Ову су грађу редактори немилосрдно брисали, остављајући само оне одредбе које имају везе са световним правом.

Од 131 глава о клиру, калуђерству и моралу остало је само 26 глава; од 315¹/₃ страна шт. текста — само 16¹/₄ стр., једва један двадесети део.¹⁾ Видимо да је Скраћена Синтагма у главном намењена световном царском суду.

§ 2. Црквена организација.

1. *Сѣицање ѿ права грађансѣва у цркви.* У Властаревој Синтагми стоје на првим местима две главе (А—1 и А—2), које говоре о престанку права грађанства у цркви. То је

¹⁾ Треба додати да су редактори СС избрисали још и 81 празан наслов, који се односе на црквено право и заузимају доста места у ПС.

прелазак у другу верску заједницу или у јерес.¹⁾ Ове су обе главе (ма да знатно скраћене) остале на истим местима и у СС.²⁾ Испред ових глава налазио се у ПС и увод, у којем се много говорило о изворима црквеног права,³⁾ и други уводни чланак, којим се опредељују појам и дужности правог хришћанина.⁴⁾ Ови су уводни чланци сасвим избрисани из СС. Али пошто се у гл. А—2 говори не само о искључењу из црквене заједнице, него и о повратку у — њу, редактори СС. су сасвим логички пренели у овај одељак, у исту гл. А—2 и најважнија правила о *кршћењу*, као о битном услову ступања у црквену заједницу. Ова су се правила налазила у ПС у гл. В—1. *Περὶ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος*. И та је глава знатно скраћена у СС (од 8 страна шт. текста остало је само 1^{1/2}), али су ретким случајем редактори СС нешто додали своме извору.⁵⁾ То је доказ нарочите пажње, коју су они поклонили овој глави. После општих прописа о крштењу пренета су у одељак А црквена правила о томе да треба извршити крштење над дететом, за крштење којег се не зна тачно (СС. А—3. *О соумнецихъ се младенцехъ аще крестише се*), правило патријарха Луке (1156—1169) о покрштавању турске деце (СС. А—4. *О кршцаемыхъ младенцехъ агаранскихъ*) и допуштење да се у случају крајње потребе, крштење може извршити и од световног лица (СС. А—5. *О кршцаемыхъ отъ несвященнаго*).⁶⁾

Редактори СС. скупили су дакле у првих пет глава зборника сва црквена правила о ступању у црквену заједницу, о престанку права грађанства у цркви и о поновном повратку

¹⁾ Ми смо претресли ове главе у одељку о кривичним делима против вере.

²⁾ Као А—1. *О православнои вѣрѣ*, и А—2. *О њерешницъхъ и како подобаетъ приемаѣи иже отъ њереси обращающихъ се*. О стицању права грађанства у цркви уп. *Ч. Митровић*, Цркв. право, 58 сл.

³⁾ У изд. *Нов.* стр. 1—26 (затим на стр. 26—30 и о изворима световног права „*ѣще о градскихъ законѣхъ*“).

⁴⁾ Десет заповједи Божјих (у пространом облику, изд. *Нов.* 31—32) и „*О вѣрѣ православнои*“ (стр. 48—51).

⁵⁾ То је тачан опис обреда крштења са насловом: *Како подобаетъ ѣерею кршцати младенце* (изд. *Флор.* Прил. 105—106).

⁶⁾ У ПС то су биле гл. В—2. *Περὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων νηπίων, εἰ ἐβαπτίσθησαν* и гл. В—3. *Περὶ τῶν βαπτιζομένων νηπίων τῶν Ἀγαρηνῶν, ἔτι περὶ τῶν βαπτιζομένων παρ' ἀνιέρων*. Последњу главу, која говори о два разна предмета поделили су редактори СС сасвим логички у две: А—4 и А—5, знатно је скративши. Сасвим су избрисали гл. ПС. В—4. *Περὶ τῶν βαπτιζομένων ἐξ Ἰουδαίων*.

у хришћанску цркву. Сва су та правила скупљена око тајне крштења, као основице црквене заједнице и православне државе. Зато су она и добила у СС наслов испред А—1: *О вѣрѣ православнои*.

Као паралела тим првим главама СС, почиње ДЗ, под насловом „Наипрво за христијанство“, од чланова у којим се говори о *браку* — о тој другој црквеној тајни која има грађанско-правних последица (чл. 2, 3 ДЗ); затим о искључењу из црквене заједнице (чл. 4, 5 ДЗ), о примању у црквену заједницу из других вероисповести (чл. 6, 7 ДЗ), о односу између других вероисповести и православних (чл. 8, 9, 10 ДЗ). Све те одредбе стоје у вези с првим главама СС.

§ 2. Црквена организација.

а) *Епискоји*.¹⁾ Већ у првом „саставу“ Синтагме налази се неколико глава које говоре о правима и дужностима епископа. Нарочито је много било одредаба о епископима у саставу Е; ове су одредбе готово све избрисане у СС. Избрисана су и сва правила о избору и постављењу епископа (ПС. Х—1 сл.), која питања спадају у искључив делокруг цркве.

Од правила о дужностима епископа остала су само најважнија: 58⁰ апостолско правило, по којем је епископ главни учитељ вере у епархији. Ово правило даје епископу право да недостојне кажњава одлучењем и искључењем из црквене заједнице (СС. Δ—3 = ПС. Δ—7). Висока су права епископа да се брине о затвореницима, о робовима у тамници, о свима којима се деси неправда (*обида*). У тим случајевима има епископ право да утиче на световне власти, да се жали чак и самом цару. (СС. Ф—1 = ПС. Е—17).²⁾

Остављена су у СС нека најважнија правила о кривицама епископовим. Епископ губи власт ако је напустио своју епархију више од 6 месеца (СС. А—9 = ПС. А—9). Строго се кажњава ако је самовољно прешао у другу епархију или ако се меша у послове друге епархије (СС. А—10 = ПС. А—9).³⁾ Кажњава се анатемом ако је епархију добио помоћу властеле,

¹⁾ О органима црквене власти уп. *Ч. Мишровић*, Црквено право, стр. 85 сл.

²⁾ = 22 Cod. I, 4 (изд. *Нов.* стр. 286).

³⁾ Изд. *Нов.* стр. и стр. 87—89. Сва остала грађа гл. ПС. А—9 избрисана је, чак и „закони градсци“ (ib. стр. 99—100).

помошћу властелскою, διὰ προστασίας ἀρχόντων),¹⁾ ако је био постављен по миту или ако је некога за мито рукоположио (СС. Ф—6 = ПС. X—28).²⁾ Као кривица епископова спомиње се и случај да је вернике под претњом анатеме терао на рад или на поклоне.³⁾

Ово су најважнија правила о епископима сачувана у СС. У првим члановима ДЗ. спомињу се на неколико места епископи. Епископова је дужност да благослови брак (чл. 2 ДЗ), да ставља духовнике по свим парохијама и да њих благослови на вршење духовних радњи (чл. 11 ДЗ). Члан 4 и 5 ДЗ. допуњују одредбе СС. Δ—3 и Α—15 о праву епископа да кажњава вернике црквеним казнама. Црквене казне прописују се и за преступе против цркве и за преступе против световних закона.⁴⁾ Ипак мора епископ да буде обазрив, да не анатемише хришћане за духовне преступе без претходне опомене и прекора.⁵⁾

Чл. 13 ДЗ. изгледа као допуна и пооштрена одредбе СС. Ф—6, 1. По 29 апост. правилу, ако је епископ, пресвитер или дијакон постављен по миту, треба да се одлучи од звања и рукоположени и онај који га је рукоположио. Чл. 13 ДЗ пооштрава казну, јер угрожава и једном и другом анатемицањем (искључењем из црквене заједнице) у случају да је постављен митрополит, епископ или игуман (о којем нема спомена у СС. Ф—6, 1).

б) *Осѣтали клир*. О осталом клиру (презвитерима, ђаконима и црквенослужитељима) било је у ПС врло много одредаба од којих је у СС сачувано доста мало. У гл. СС. Δ—1 остало је 79-о апост. правило које забрањује да се рукоположи бесноват (δαίμονων), у гл. СС. Δ, 10—82 апост. правило, по којем роб не може бити рукоположен ни примљен у калуђерство без пристанка свога господара.

¹⁾ КС. Е—5 = ПС. Е 19 (изд. *Нов.* 286).

²⁾ Изд. *Нов.* стр. 537 и 542.

³⁾ СС. Α—16 = ПС. Α—18 (изд. *Нов.* 115).

⁴⁾ Чл. 4 ДЗ. „Ако се деси да је ко сагрешио цркви или да је преступио ма шта из овог Законика хотимице или нехотице, да се покори и поправи цркви: оглуши ли се... да се од цркве одлучи“.

⁵⁾ „Епископи за кривице духовне да не проклињу, него да пошљу по двапут и трипут да прекоре онога који је сагрешио, па ако их не послуша... онда да се одлучује“. Чл. 5 ДЗ.

У гл. К—3 остале су две одредбе које забрањују свакоме клирику улазак у крчму (= ПС. К—7). Главу П—2 сачињава кратка одредба (= ПС. П—15) која прети рашчињењем и анатемом клирику за дело блуда. ДЗ г. 1349 спомиње о клиру само у немногим члановима. У чл. 7 говори о нарочитој установи *ἱρῳοῦοῖα* (*протоπάπας*) по градовима, окружних протојереја као епископских помоћника, о којима нема ни речи у Властаревој Синтагми. У чл. 31 брине се ДЗ. за имовинске односе попова на манастирским имањима, у чл. 65 о односу попова према господару на властеоским имањима. У чл. 64 спомиње о личној слободи попа.

в) *Калуђерство*. Ма да је и састављена од јеромонаха, Властарева Синтагма нема много одредаба о калуђерству. Све су оне скупљене у гл. ПС. М—15. *Περὶ μοναστηρίων καὶ μοναχῶν.*¹⁾ То је у СС. гл. М—7. О *монастирихъ* и *мнискъхъ*, опет знатно скраћена од редактора: не само да су многа црквена правила избрисана, него и многобројни световни закони, који се тичу унутрашњег реда у манастиру, права и дужности калуђера. Остало је само саборско правило, којим се одређују три године подвижничког испита (искушење) пред постриг²⁾ и строго се кажњавају игуман и искушеник који би то правило преступили. Исто тако се кажњава игуман који би дозволио калуђеру да после извршеног пострига продужује живот у својој кући не у манастиру. Не може да скине расу ни онај који се постригао *in periculo mortis*. Кажњава се и игуман, који прима некога у калуђерство за мито.

Познато нам је да су светогорски и остали калуђери играли важну улогу на законодавном сабору г. 1349.³⁾ Без сумње да су они обратили нарочиту пажњу на регулисање манастирских права и калуђерског живота. Зато су многоглавољива саборска правила и одредбе *Nov. Just.* 123 и 133 избрисане из СС, али у ДЗ г. 1349 јављају се место тога многи слични чланови о манастирима, који тачније и одлучније опредељују најважнија питања манастирског живота. У главном је манастирски ред био дефинисан Хиландарско-Студеничким

¹⁾ Изд. *Нов.* 399—417.

²⁾ Прво-други 5. Према оцени епископовој може искушење да буде скраћено до 6 месеци.

³⁾ А. Соловјев, Од. Спом. 150—151.

типичком Св. Саве (г. 1199—1207), тим тачним преводом грчког типика ман. Св. Богородице Одигитрије у Цариграду.¹⁾ Ту су дефинисане и дужности калуђера, и начин управе манастира и манастирских добара и начело киновийског живота, и обавеза манастира да се брине за сиротињу, за путнике, да им даје храну, конак и одело, да приреди и болницу. Поједине од тих права и обавеза потврђују се у многобројним манастирским хрисовуљама српских владара пре издања ДЗ.²⁾ У ДЗ налазимо неколико кратких и одлучних закона о манастирима. Већи је део тих закона заснован на грчким законима, често на оним одредбама Василика којих недостаје у Синтагми.

Чл. 13 ДЗ, први где се спомиње о игуманима (заједно са епископима) и у којем се забрањује њихово постављање за мито, то је проширење строгих одредаба 9 Bas. III, 1.³⁾

Чл. 14 ДЗ којим се почиње низ засебних чланова о манастирима, то је одредба 2 Bas. IV, 1, само стилизована много краће.⁴⁾ Познат је утицај који су у то време владари вршили на избор игумана; тим чланом чува се макар један део манастирске аутономије, зајемчује се неки неодређен „удео“ браће манастирске у избору.⁵⁾

Чл. 15 ДЗ, који наређује одржавање општежитија (киновиа, κοινόβια) и договарања игумана са старцима, замењује и

1) Уп. Спом. XXXIV, чл. Јагића; текст — Нов. Зак. Сп. 348—370.

2) Напр. дужност манастира да уреди болницу — Арханђ. 1348 (А. Соловјев, Од. сп. 141).

3) ...et qui dant (pecuniam) et qui accipiunt et mediatores eorum secundum divinas scripturas et sacros canones condemnationi sese subiciant, ac propterea et qui dat et qui accipit et qui mediator fuit, sacerdoits vel clericatus honore removeatur. 9 Bas. III, 1.

4) Jubemus autem, archimandritam ab iis, qui in unoquoque monasterio sunt, plane non secundum gradus monachorum creari, sed quem omnes monachi vel qui meliores sunt existimationis, eligerent; dignum et talem qui monachorum scientiam et totum monasterii statum utiiter custodire possint, elegisse (2 Bas. IV, 1, ex Nov. Just. 123, cap. 34) уп. ПС. М-15 (изд. Нов. 414). Чл. 14 ДЗ. „Игумни да се постављају без дела от цркве. Игумни по манастирех да се ставе добри људи, који ће стожити дом Божји.“

5) Упор. у Аранђел. хрис. 1348: И да се стави игумънь ондѣ от киновіѣ кога избере патриархъ и царь съ зговоромъ браћиѣ манастирске. Ако ли се не обрѣте такъвъ подобнь, да се приводи от Хиландара. (А. Соловјев. Од. сп. 139). У Жичкој повељи прописано је да се игуман краљева манастира поставља од краља (ib. 21, чл. 16).

попуњује одредбу 4 Bas IV, 1, која се је налазила у ПС. М-15.¹⁾

Чл. 16 ДЗ одређује тачан однос између броја кућа манастирских поданика и броја калуђера (на 1000 кућа — 50 калуђера). Сличне одредбе нисмо нашли у византијском законодавству. Она је без сумње постала на сабору г. 1349 у вези с општом тенденцијом сабора да се тачно „по закону“ одреде терети зависних сељака.

Чл. 17 ДЗ. понавља одредбу СС. М-7, 3 о калуђерима који живе изван манастира. Није то непотребан дупликат, јер је попуњен тиме што се спомињу и *калуђерице*, осим калуђера. И читава је дикција тог члана оштрија и одлучнија него развучен стил дотичног места СС.²⁾

Чл. 18 ДЗ забрањује калуђерима, који су пореклом из манастирске метохије, да живе у том манастиру, него морају да иду у друге манастире. Нисмо нашли сличне одредбе ни у Синтагми ни у дотичним књигама Василика. Вероватно да је то одредба постала на сабору г. 1349, ипак потпуно у духу византијских схватања, да се калуђер мора одрећи сваких веза са светом и нарочито са својом породицом. На јак византијски утицај при кодификацији тог члана указује и сам израз „топици из метохије“.³⁾

Чл. 19 ДЗ прети и световном и духовном казном калуђеру који би збацио расу (да напусти калуђерски живот). Тај члан налази свој извор у 14 Bas. IV, 1, само је казна пооштрена.⁴⁾

Чл. 29 ДЗ забрањује калуђерима живот изван манастира. Мислим да није то дупликат чл. 17, него вероватно позајмица из 17 Bas. IV, 1, где се забрањује калуђерима да живе засебно чак и близу самог манастира.⁵⁾ То се види и из допуне

¹⁾ Изд. *Нов.* 414 (ex Nov. Just. 123, c. 36) ул. In omnibus vero monasteriis, qui coenobia dicuntur, praecipimus, ut secundum monachicos canones in una domo omnes habitent et in commune alantur... (4 Bas. IV, 1).

²⁾ И ближа је тексту Василика; 17 Bas. IV, 1. Sancimus, ut nemini prorsus propriam habitationem habere liceat, neque cellula, ut vocatur, in monasterio sit (ex Nov. Just. 133, cap. 1). ул. још. 14 Bas. IV, 1.

³⁾ Топици (τοπιχοι) у повељи г. 1376 из Струмичке области (А. Соловјев, Од. сп. 171).

⁴⁾ Si monachus monasterium relinquat et ad secularem vitam transeat, hic militia et honore, et quem habet, privatus ad Episcopo loci et provinciali praeside in monasterium conjiciatur etc (14 Bas. IV, 1, ex Nov. 123, cap. 42).

⁵⁾ Sancimus, ut nemini prorsus propriam habitationem habere liceat, neque cellula, vocatur in monasterio sit (17 Bas. IV, 1, ex Nov. 133, c. 1).

том члану у преписима XVII в. (вероватно заснованој на доброј традицији), којом се дозвољава живот у „пустињи, аще кто Бога любити въселить се въ пустыню“.¹⁾

Чл. 28 понавља дужност свих манастира да хране сиромаше (уп. гл. 38 Типика Св. Саве) и допуњује ту одредбу строгом кривичном санкцијом.²⁾

Остали чланови ДЗ г. 1349 говоре о државно-правном положају манастира и о њиховим имунитетима и не спадају у овај одељак.

Још две одредбе о манастирском животу налазимо у допунским члановима Раковачког преписа. Чл. 195 наређује да се нико не сме покалуђерити без благослова епископова. То је правило 1 Bas. IV, 1, којег није било у Синтагми. Чл. 195 ДЗ. у тесној је вези с одредбом 19 Bas. IV, 1, која забрањује женама улазак у мушки манастир. Редактори су Душанова Кодекса избрисали ту одредбу из СС; ипак наша се потреба да се обезбеди изузетак за царицу и краљицу.³⁾

§ 3. Брачно право.

У ДЗ налази се врло мало одредаба из брачног и породичног права — „једва неколико мрвица“, вели др М. Доленц. Не можемо тражити узрок у томе „што је било баш у тој правној области све по обичајном праву уређено и што ДЗ није имао повода ишта да мења у устаљеним односима“.⁴⁾ Што се тиче чисто брачног права, рад Св. Саве јасно нам показује, колико је дубок био јаз између старих српских, још полунезнабожачких обичаја и сложених црквених прописа о брачном праву.⁵⁾

Нарочито су била тешко схватљива црквена учења о

1) Уп. изд. *Нов. Зак. Душ.* стр. 28.

2) Уп. изд. *Нов. Зак. Спом.* стр. 367.

3) Спомен „царице и краљице“ у једном члану указује на време цара Уроша. Вреди споменути да је царица Јелена била једина женска, којој је било допуштено да посети Свету Гору и Светогорске манастире г. 1348. Овај значајан изузетак нашао је свој одјек у чл. 195 ДЗ.

4) *Dr M. Dolenc, Duš. Zak., str. 112.*

5) Свети Сава учи „доволнимъ же бити оброки своими и супружницами“ ... „Въ супружствѣ же сущихъ цѣломудрьно и въ дѣвствѣ чистотно прѣбвати наказаше“. *Теодосије*, стр. 176 и 177.

којорыхъ винь раздръшають се; Г—9. О женахъ обрученныхъ; Г—10. Оѡ којорыхъ винь обрученіа раздръшають се; Г—11. О иже жены своѡ узрокомъ благоговѡсїѡва изъгнавшихъ и Г—12. О иже жену имущимъ бѡснуету.

Видимо да су у СС (као и у ПС) све одредбе из брачног права скупљене на једном месту и да оне заузимају један трећи део читаве садржине ССинтагме.¹⁾

Држимо да није потребно да подробно аналишемо сваку главу брачног права у СС, јер то би била анализа целокупног система брачног права православне цркве у XIV веку. За наш задатак важно је само да прегледамо начин скраћивања Синтагме, да се убедимо да је она скраћена ради потреба царског суда и да стоји у вези са ДЗ.

1. Појам о браку. Правничка дефиниција брака налази се у ПС у гл. Г—2. Редактори СС избрисали су из те главе црквена правила, али оставили су све законе (махом узете из Prochiron, IV) који дефинишу основне услове за закључење брака. Овде се налази и позната Модестинова дефиниција²⁾ брака: „Брак ѡсть мужа и жены сѡвокупљеніе и сѡнаслѡдіе въ всеи жизни, божѡственнѡе же и чловѡчьскѡе правинѡе приобщеніе“. Ова чувена изрека, примљена у Дигесте, а из Дигеста у Прохирон, била је позната Србима још из Светосавског Номоканона.³⁾ Као световни закон, налази се она и у Душановој преради Синтагме. Налази се овде и друга изрека римског права: „Брак не еже спати вкупѡ другѡ сѡ другом мужу и женѡ сѡстављаеть се, нѡ брачное ихѡ склонѡеніе“.⁴⁾ Сагласност воље, пристанак брачних страна ствара перфектност брака⁵⁾. Други су услови за закључење брака: брачно пунолетство (14 год. за мушкарца, 12 за девојку),⁶⁾ пристанак родитеља за подвластне (δπεξουσίαι),⁷⁾ јавност брачног обреда.⁸⁾

¹⁾ У изд. Флоринског стр. 121—154 (око 33 штамп. страна — од 104).

²⁾ Nuptiae sunt viri et mulieris conjunctio et consortium omnis vitae, divini et humani juris communicatio. Dig. XXIII, 2, 1 = Proch. IV, 1 = Basil. XXVIII, 4, 1.

³⁾ Закон Градски, гл. ѡ, чл. ѡ (Гласник, 2-г од. VIII).

⁴⁾ Proch. IV, 17 = Dig. L, 17, 30. Nuptiae non viri et mulieris concubitus facit, sed nuptialis eorum contentus.

⁵⁾ СС Г—1, 6 et 7 = Proch. IV, 4 et 17.

⁶⁾ СС. Г—1, 5 = Proch. 2 et 3.

⁷⁾ СС. Г—1, 6 = Proch. IV, 4. За самовласїне није потребан пристанак родитеља. СС. Г—1, 8 = Proch. IV, 12.

⁸⁾ СС. Г—1, 11 = Proch. IV, 27.

После ових одредаба СС. можемо разумети зашто се на челу ДЗ налазе чл. 2 и 3, који прописују као неопходне услове за закључење брака — благослов дотичног архијереја (или духовника) и црквено венчање.

Зато што је Властарева Синтагма заборавила за ове услове. Она се базира у главном на грађи Прохирона (из IX века). А треба да се сетимо да појам о браку као црквеној тајни имао је да се бори кроз дуге векове са старим римским схватањем брака као световног уговора. Ни Јустинијанов Кодекс, ни Еклога ни Прохирон не говоре о венчању као искључивом услову брака. Само Лав Мудри (г. 893) у Новели 89 тражи црквени благослов (εὐλογία) за сваки брак.¹⁾ Ипак у ствари многи су бракови и даље закључивани без црквеног венчања. То је принудило цара Алексија Комнена да г. 1095 изда Новелу, којом се црквени брак признаје обавезан и за робове.²⁾ А само г. 1306 издају цар Андроник и патриарх Атанасије Новелу, која тражи да сваки брак буде венчан са знањем дотичног духовника.³⁾

Ове врло важне одредбе нису ушле у Властареву Синтагму. Шта више, Модестинову дефиницију брака усвојио је Властар не из Прохирона, него из Епанагоге с додатком „любо благословениемъ, любо вѣнчаниемъ любо записаниемъ“.⁴⁾ Ова дефиниција IX века ставља писмен уговор (συμβόλαιον) на исто место што и венчање, и застарела је за прилике XIV века. Ова велика погрешка Властарева изазвала је стварање чл. 2 и 3 ДЗ. којим се да неопходне услове брака ставља и благослов (εὐλογία) духовника и црквено венчање (στεφανώμα). Празнина Синтагме попуњена је у ДЗ у потпуној сагласности са Новелама грчких царева и са црквеном праксом.⁵⁾

¹⁾ *Zach. Gesch.* 35 seq. и 50 seq; *Н. Милаш*, 615; *Ч. Миџровић*, Црквено право, стр. 149.

²⁾ *Coll. Nov.* IV, п. 35, *Ч. Миџровић*, *ib.* 149.

³⁾ *Coll. Nov.* V, п. 26, с. 11. Интересантно је да је у католичкој цркви само Тридентски сабор г. 1563 прогласио безусловну обавезност црквеног брака *in facie Ecclesiae*, док је у XIII—XIV век, брак био често закључиван без црквених обреда. *N. Tamasia*, *La famiglia italiana mi secoli XV et XVI*, р. 150—195.

⁴⁾ СС. Г—2, 4 (изд. *Нов.* стр. 160) = *Епан.* XVI, 1, εἴτε δι' εὐλογίας, εἴτε διὰ στεφανώματος ἢ διὰ συμβολαίου.

⁵⁾ Благослов епископа за брак одавна је познат хришћанској цркви. Још је еп. св. Игнатије (III в.) тражио да се сваки брак закључује διὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου. *Zach.* 51.

2. *Брачне сметње*. У Властаревој Синтагми говори се врло много и исцрпно о блиском сродству као сметњи за брак (*impedimentum dirimens*). Томе је посвећена велика глава ПС. В—8, коју су редактори СС. због важности предмета преписали готово без скраћења и чак поделили на пет: у првој (СС. В—2) говори се исцрпно о крвном сродству и о сродству по браку (двородном и триродном), у другој (СС. В—3) о сродству грађанском по усињењу¹⁾, у трећој (СС. В—4) о сродству духовном по крштењу²⁾. О сродству због заручења говори се у СС. Г—9.³⁾

У засебне главе издвојили су прерађивачи све законе о другим брачним сметњама осим сродства (СС В—5)⁴⁾ и нарочито о прописном времену за удовице (СС. В—6).⁵⁾

Сви су ови закони били потребни Душановим судијама, јер „законопреступни брак“ кажњава се кривичном санкцијом. О томе говоре световни визант. закони, који су у СС. у гл. Г—6 добили и нарочити наслов „судове царсци“.⁶⁾

Брак с јеретцима је строго забрањен: разлика вере неодољива је брачна сметња. О томе говори Властар у засебној глави ПС. Г—12.⁷⁾ Редактори СС. знатно су скратили многобројна црквена правила ове главе; оставили су општу забрану брака између клирика и јеретика (с којима су сравњени у том погледу и Латинци — католици), оставили су забрану брака између световних лица и јеретика, оставили су и једини световни закон у овој глави (из 38 Bas. I, 1), који на првом месту забрањује брак између Јевреја и хришћана (али спомиње и јеретике у опште).

Ове одредбе биле су недовољне за Душаново доба, у које је питање о мешовитим браковима, нарочито с католицима, било од велике важности. Из Властареве Синтагме није јасно: 1) да ли забрана брака с католицима (Латинцима) важи само за клирике⁸⁾ или и за световњаке и 2) каквом кривичном санкцијом кажњава се забрањен мешовит брак.

¹⁾ У изд. *Нов.* стр. 141—142.

²⁾ У изд. *Нов.* стр. 143—144.

³⁾ У изд. *Нов.* стр. 187—191.

⁴⁾ У изд. *Нов.* стр. 144—145.

⁵⁾ У изд. *Нов.* стр. 187—191.

⁶⁾ ПС. Г—9 (ex Proch. XXXIX, 69, 72 et 63) изд. *Нов.* 176.

⁷⁾ У изд. *Нов.* стр. 181—183; у СС Г—7.

⁸⁾ Синт. изд. *Нов.* стр. 181.

Ове нејасности изазвале су чл. 9 ДЗ, по којем брак полуверца (католика) православном раскида се, ако кривац неће да се крсти у православље. Раскид брака вуче собом и грађанско-правне и кривично-правне последице (протеривање).

3. *Престанак брака.* Матија Властар исцрпно говори и о незаконитим браковима, који се уништавају као неважећи (у гл. ПС. Г—9.) Редактори СС. нешто су скратили у овој глави, оставили су ипак већи део њезине садржине, због везе ове главе са грађанским и кривичним правом (СС. Г—6).

3а. *Развод брака.* О разводу брака говори засебна глава ПС Г—13, која се састоји читава из световних закона, без црквених правила. Због тога су редактори СС преписивали ову главу (као Г—8) без сваких скраћења. Овде је цела садржина XI главе Прохирона, *De solutione matrimonii eiusque causis*, заснована у главном на познатој 117 Новели Јустинијана. Побројани су сви законски узроци за развод као „кривице жене“ и „кривице мужа“ засебно. Осим тога говори се о ступању у калуђерство као основу развода и о кривичним санкцијама за самовољан раскид брака без наведених узрока.¹⁾

4. *Поновни брак.* Нарочите главе Синтагме говоре о питању другог и трећег брака (Г—4 и Г—5). Редактори СС су знатно скратили главу Г—5, многобројна црквена правила о новом браку. Оставили су ипак цео текст „Свитка Сједињења“ (*τῶμος τῆς ἐνώσεως*), издатог око 920 г. којим се дозвољава трећи брак и забрањује четврти; оставили су и закон (*Proch. IV, 25*) са кривичном санкцијом за четврти брак.²⁾ Врло су пажљиво преписали гл. Г—5 (са многим променама у стилу), која говори о важном питању — о праву жене војника да се уда поново, ако је војник заробљен или погинуо без гласа у рату (*Proch. IX, 19—21* и *Nov. 33 Leonis*).³⁾

Ово су у главном одредбе Синтагме о брачном праву, које готово све важе и сад у православној цркви. Морале су важити без приговора и у Душановој држави, у земљи православног цара, који је за задатак свог законодавства истакнуо

¹⁾ Синт. Изд. *Нов.* стр. 183—187. Ови законски узроци за развод прешли су из *Nov. 117 Just.* помоћу цркве и у модерна законодавства, напр. у § 94 Срп. Грађ. Зак. в. Ч. *Мишровић*, о. с. 158. *Н. Милаш*, Правосл. црквено право, стр. 673—679.

²⁾ Синт. изд. *Нов.* стр. 162—168. У СС. ово је гл. Г—2.

³⁾ Изд. *Нов.* стр. 169—170. У СС. ово је гл. Г—3.

циљ да постави „всеистиније и православније вѣры законе такоже подобајетъ имѣти и пособити по светѣи цркви“.¹⁾ Видели смо да су у СС. примљени сви световни закони грчки, који се тичу брачног права. Цар Душан могао је само да попуни две празнине тих грчких закона (у чл. 2, 3 и 9 ДЗ) у духу још строжег православља.

Редакција XVII века није нашла за потребно да многобројне одредбе СС. о брачном праву сачува у својој преради Душанова законодавства. Све исте одредбе, чак у потпунијем облику могли су духовни пастири XVII в. да пронађу и у ПС и у преписима Номоканона. Прерада XVII века била је, као што ћемо видети, намењена суженом делокругу автономних српских судова под турском влашћу. Из тих разлога нису одредбе о брачном праву из СС ушле ни у ЗКЈ ни у нову прераду ДЗ. Само једна глава СС. Г—З ушла је у прераду ДЗ као чл. 95 Соф-Тек. редакције.²⁾ Одредбе о жени, која чека војника или заробљеног мужа, блиске су биле животу српске раје XVII века. Зато је ова глава ушла у ДЗ, чак упрошћена и преиначена. Ако је војник на царској служби, мора жена да га чека „макар сто година“, може да се уда само ако је добила тачне податке о његовој смрти. Ако је заробљен, треба да га чека 5 година; после 5 година неизвесности може жена да се поново уда. Ова последња одредба додата је редактором XVII века тексту СС; што је доказ да су ова преиначења изазвана потребама живота.

ГЛАВА VIII.

Грађанско право у Душановом законодавству.

§ 1. Увод.

Позната је чињеница да ДЗ има врло мало одредаба из области грађанског права „једва неколико мрвица тог права“, како каже др. Доленц.³⁾ И те поједине одредбе стоје усамљене, без везе једна с другом. Да се оне допуне, траже научници помоћ у појединим даровницама и трговачким уговорима, у аналогiji из других словенских права, и највише

¹⁾ Повеља о законодавном раду. *Нов. Зак. Душ.* стр. 5.

²⁾ Изд. *Флор.* Прилож. стр. 93.

³⁾ *M. Dolenc, Duš. Zak 106 „jedva nekaj mrvic takega prava“.*

полажу на обичајно право, по којем се тобоже вршило све оно што није у ДЗ дефинисано. Поједини научници наслућују да би се допуне српским изворима могле тражити у византијском праву, али нису начисто с тим питањем. Напр. др Доленц мисли да би се могло тражити у „разним новелама византијских царева“, а не опредељује тачније које су то новеле. Др Намисловски спомиње изрично грађанско право Номоканона и Синтагме, ипак мисли да је Синтагма један зборник по преимућству црквеног права, који није могао имати значаја за световне српске судове као сувише компликован. Зато мисли г. Намисловски да се само Законик Јустинијана може истраживати као извор грађанског права.¹⁾ Држимо да је то мишљење погрешно и да се одломци грађанског права Душанова Законика могу проучити само у вези са целокупним грађанским правом Скраћене Синтагме и Законика Јустинијана.

Грађанско право заузима доста места у Властаревој Синтагми. Томе су праву посвећене засебне главе А—5. О купленіи и проданіи, Δ—2. О заѣмницѣхъ и залогу, Δ—11. О даровѣхъ, М—2. О наимованіи, К—2. О новое дѣло творещиъ, N—3. О пастѣвѣ, П—1. О покладѣ, П—3. О прикиныхъ иманіихъ.²⁾

Ту су дакле главне одредбе византијског права из стварног права (право својине, заложно и службености) и из облигационог права (куповина, зајам, најам, остава, поклон). Те се одредбе попуњују и члановима ЗЈ који говоре о куповини, најму и залози с нарочитим обзиром на сеоске прилике.³⁾ Држимо да ће бити од користи претрес тих одредаба упоредо са ДЗ.

§ 2. Купопродаја.

Византијско право поклања велику пажњу уговору куповине и продаје као једном од најважнијих у развијеном грађанском промету. Томе је посвећена глава IX Еклоге, гл. XIV Прохирона, гл. XXIII Епанагоге, (гл. XV Prochironis aucti) и читава књига XIX Василика.⁴⁾

¹⁾ *Wl. Namyslcowski. Zarys, str. 2—3.*

²⁾ Готово све те главе сачуване су без промена и скраћивања у СС.

³⁾ ЗЈ. чл. 7—12. О проданіи и купленіи, чл. 13—16. О виноградѣхъ и нивахъ, чл. 17—25. О дѣлателехъ, чл. 26. О залогахъ.

⁴⁾ Док гл. XIV Proch. садржи само 11 чланова, гл. XXI Epanagogis austae „De venditione et emptione“ — садржи 58 чл.

Од тога богаства правних одредаба није Матија Властар много унео у своју Синтагму — само 14 одредаба, — ипак је од њих начинио засебну главу А—4 под истим насловом што и у свим наведеним зборницима: *Περὶ ἀγορᾶς καὶ πράξεως*. То је једна од немногих глава, у коју нису ушла никаква црквена правила, него само световни закони; зато је она на почетку већ добила наслов *Νόμοι*, који је у српској ПС преведен као *Закони градсцији* или чак *Закони царьсцији*.¹⁾

Зато није та глава ништа изгубила при скраћивању Синтагме. У СС. ушла је она као гл. А—6. О коупљенији и проданији, без икаквих промена у садржају или у стилу. Једина је разлика, што је у СС. избрисан општи наслов: *Закони градсцији (царьсцији)*, али пред појединим члановима понавља се наслов *Закон* (11 пута).

а) *Капара*. На првом месту налази се одредба о перфектности уговора куповине, о значају сагласности воље, и о капари. Ту је познато правило *Inst. 3, 23*, да купац губи капару у случају да је уговор раскинут његовом кривицом; у случају да је кривица до продавца, онај враћа дуплу капару.²⁾ То је правило без сумње одавна важило на Балкану. Србима било је познато већ из светосавског превода Номоканона,³⁾ познато је и далматинским статутима XIII века — Дубровачкоме и Корчуланскоме⁴⁾; познато је и садашњем обичајном праву Јужних Словена,⁵⁾ као што, сачувано у Шестокнижију Арменопула, важи и за Румунију, Бесарабију и Грчку.⁶⁾

Немамо ни једне исправе из старог српског права, која би потврђивала нама важност тог правила у Душаново доба;

¹⁾ в. изд. *Нов. Синт.* стр. 79; у рук. Пшин. и Вифеон. стоји *Закони градсцији царьсцији* (тако и у Струшк. ПС.) Обраћамо пажњу на то, што навод у чл. 101 ДЗ „како пише у Законику светих отаца у градских гранах“ не треба дакле да се односи на Закон Градский (= Прохирон) у саставу Номоканона (како је мислио *Зигель*, ор. с. 99³⁾), него на световне законе Синтагме.

²⁾ ex Theophilo.

³⁾ Уп. изд. *Н. Дучића* Гласник II од. VIII стр. 64. (превод Прохирона).

⁴⁾ Ипак за куповину од незнатне вредности нема одустаје (*pernitere* поп *possit*. *St. Curz.* XXXIV). Неки статuti стоје на другом гледишту, да после предаје капаре у опште нема одустаје (*St. Scard.* VI).

⁵⁾ *Mažur.* Prin 560, уп. *Vogišić*, *Gradja*, 452—456, нарочито одговори из Стубица, из Задар. окр., из Сиња, Конавала, Херцеговине, Боке, Катунске нахије и Шапца.

⁶⁾ *Harmen.* III, 3, 20.

без сумње морало је оно ипак важити у развијеном трговачком промету и с грчким и с далматинским трговцима. Најбољи доказ томе да је у српском праву појам о перфектности уговора постао под јаким утицајем римско-византијског права, видимо у самом називу за капару. Док други словенски народи имају своје називе: задатокъ, *zadatek*, садашњи србо-хрвати служе се талијанским изразом: *каџара*, познатим у Дубровнику од XIV века. Али у преводу Синтагме стоји грчка реч арабонъ (= ἀρραβών).¹⁾ То је стара реч Јустинијановог Кодекса *arrha*²⁾; док у далматинским статутима XIII—XIV говори се увек *arrhae*,³⁾ у читавом српском народу морала је преовладати реч *аравон* или *аравун* у византијском облику.⁴⁾ То се види из тога што речници XVII—XVIII века показују за појам капаре у српско-хрватском језику речи као: *арауна*, *равна*, *раона*, *рамна*.⁵⁾ У тим поквареним облицима познајемо византијску реч *аравон*. Само у XIV веку јавља се на Јадрану нова реч *каџара* (од *capere arrhas* или *capere arrham*),⁶⁾ која полагамо истискује оба старија облика: и *arrha*, и ἀρραβών. Сад је та реч примљена не само од Талијана и Србо-Хрвата, него и од Арбанаса.⁷⁾

Чињеница да је у српском језику до почетка XIX века живела византијска реч ἀρραβών у разним облицима (*арауна*, *раона*, *равна*), док није била истиснута од талијанске речи *каџара*, та је чињеница најбољи доказ да су у старом српском праву биле примљене одредбе византијског права о купопро-

¹⁾ У изд. *Нов. Синт. арабонъ* (стр. 80); у СС. *арабонъ* (*Флор. Прил.* 108).

²⁾ У грчким текстовима Еклоге, Прох, Василика свуда ἀρραβών (напр. *Proch.* XIV, 1).

³⁾ *St. Curz.* XXXVI, *St. Rag.* VIII; *St. Scard* VI.

⁴⁾ У Хрвата долазе кадкад и речи *zadavek*, *uvira*, *zapogod*, в. *Mažuranić. Prinosi*, 484, 1520, 1630 (*zadav* у акту из г. 1579).

⁵⁾ *Arauna* — само у *Mikaljini гјечнику XVII v*; *равна*, *рамна* — у *Della Bella* (г. 1728) и *Белостенеца* г. 1740; *Стулић* г. 1801 има *раона* и *равна*, (в. *Mažur. Prin.* 1210 и *Rječn. Akad.* s. v.)

⁶⁾ По Ди Канжу јавља се реч *caparra* први пут у уговору г. 1398: *Item si aliquis Pisanus vendiderit aliquem mercem per manus Torcimannorum et habuerit arrham seu caparram... Du Cange, Gloss.* II, 114. Ипак у Дубров. Арх. нашли смо писмо г. 1325, у којем се пише „*si fei lu mircat di la casa e dei per capare li perperi XX di grossi*“, и спомиње се још на два места *lu capare* која се губи у случају раскида уговора (*Div. Canc.* 1325, XIII agosto).

⁷⁾ *Капарѣ* — *Handgeld*, aus ital. *caparra*; (*G. Meyer, Etym.*

даји у оном облику, у којем се оне сачувале у српским преводима Прохирона и Властареве Синтагме.

б) *Право прече куйње*. Властарева Синтагма не доноси одредбе које би говорили нарочито о куповини некретнина. Зато налазимо у ЗЈ три члана који се тичу продаје сеоских некретности. Први од тих чланова даје продавцу њиве или винограда могућност да се предомисли и да одустане од продаје у случају да је примио пола цене (или мање од пола цене) за своје земљиште. У случају да је примио нешто више од пола цене, уговор је неразорив.¹⁾ Та одредба надовезује се на правила СС о капари и ствара једну важну повластицу за сељаке, јер даје њима могућност да раскину уговор без обавезе да врате дуплу капару. Та одредба којој је извор нашао Флорински у *Synopsis basilicorum* А, XII, 19,²⁾ стоји у вези с општом тежњом византијског законодавства да штити сеоски земљепосед од пренагљене мобилизације. Нарочиту важност имају чл. 10 и 11 ЗЈ, који говоре о праву прече купње, о познатом *jus protimiseos*.³⁾

У вези с општим јемством источно-римске сеоске општине за плаћање пореза и с принудном поделом напуштене земље између чланова општине (*ἐπιβολή*)⁴⁾ јавља се као корелат тих дужности и првенствено право чланова општине да набаве земљишта на продају у своме селу и да од тога искључе странце. Још под Константином Великим јавља се наредба, да суседи и рођаци искључују странце од куповине (*proximis consortibusque concessum erat ut extraneos ab emptione remove- rent*).⁵⁾ Г. 391 укида се та мера као неправедно ограничење слободног располагања имовином. Али г. 415 опет наређује се да само суседи (*convicini*) могу куповати земље у селима (*in metrocomiis*). Год. 468 јављају се још допуне тим одредбама, које су прешле без промена и у Јустинијанов Кодекс и у Василике.⁶⁾

Год. 922 изашла је Новела цара Романа Лакапена о праву првенства у куповини (*περὶ προτιμήσεως*), која остаје меродавна

¹⁾ То је чл. 8 Зак. Јустинијана.

²⁾ Флор. Пам. 488 уп: *Zach. Jus graeco-rom.* V, p. 44.

³⁾ О *jus protimiseos* в. *Zach. Gesch*² 211—223; *Сл. Нов. Год.* Чупића, IX.

⁴⁾ I. 1 C. de omni agro des, XI, 59; уп. *Zach. Gesch*². 212.

⁵⁾ *H. Monnier, Revue Hist. de droit*, 1894.

⁶⁾ *Basil. XIV, 5, 20 et LV, 5, 1.*

и за следеће векове.¹⁾ Она разликује чак пет разреда сувласника и суседа, којим припада право првенства и доноси подробна правила о начину остваривања тог права.²⁾ Током времена излази пореско јемство из употребе, ипак се право пречег купна само по себи одржало, као повластица рођака и суседа, не само у средњем веку, него и у новије време, у Грчкој и Румунији.

Чл. 10 и 11 ЗЈ доносе врло кратке одредбе о праву прече купње, и што је значајно, нису оне превод неког грчког текста, него самостална српска редакција најважнијих одредаба. Чл. 10 ЗЈ то је кратка и доста нејасна одредба о томе да је свака продаја туђинцу („надворном човеку“) у селу ништавна. Уговор може бити раскинут и купац добија натраг само положен новац. Чл. 11 је много јаснији, јер тачно говори о сеоској некретности³⁾ и прописује дужност продавца да „обличи ближиком и обџником“ (= рођацима и члановима општине); у случају да они не купе, може ималац да прода своје земљиште и „надворном човеку“. Ако је продао туђинцу тајно, без претходне пријаве, могу суседи и рођаци да пониште продају у року до 10 година и да врате купцу само његову цену.

Те су одредбе без сумње важиле у аграрним односима Душанове државе и у доцнијим вековима код Срба. То се види из тога, што се оне јављају и у прерадама Душанова законодавства у XVII и у XVIII веку и чак с неким допунама. Напр. у Раваничкој редакцији најасне речи чл. 10 „какову любо вещь“ замењене су тачнијим изразом „у селу коју вещь недвижиму, домъ или бащину“. Дакле редакторима XVII в. јасно је да се тај члан односи исто као и чл. 11, само на продају некретнина.⁴⁾ На крају чл. 11 додате су неке речи о томе да сељаци немају права прекупа ако нису после пријаве земљиште купили. Нешто је друкчије стилизован тај члан у

¹⁾ *Zach. Coll.* III Nov. 2.

²⁾ Најбоља анализа те Новеле у *Zach. Gesch.*². 214—222. Потребна је пријава продавца о његовој намери. Од дана пријаве могу суседи да у току тридесет дана цену положе и земљу узму. Ако је сусед одсутан или малолетан, имају стараоци 4 месеца рока.

³⁾ Док чл. 10 ЗЈ вели „какову любо вещь“, дакле и сваку покретну ствар?

⁴⁾ В. Раван. текст *Флор.* Прил. 57 (исто у Соф., Тек. etc; у Грбаљском погрешно „кою стварь невићену, кућу или бащину“ чл. 11).

Раковачкој редакцији г. 1700. Ту се стављају на прво место „общники“ а потом „коньшии“. Они имају право прекупа и у случају пријаве, али само у току 4 месеца од дана пријаве. То је одредба, која се не налази у другим преписима ЗЈ, и која има неке везе са Новелом Романа Лакапена.¹⁾ У случају да је продаја била без пријаве, остаје и у Раков. редакцији право прекупа у току 10 година.

Право прече купње остало је и у обичајном праву Срба и Бугара у облицима врло сличним оним у Зак. Јустинијана.

Чл. 15 Првог Црногорског Законика (а за њим и чл. 45 Другог Законика 1855 г.) стилизацијом својом доста је близак члану 11 ЗЈ.²⁾ Ипак интересантно је да ја Црногорски Законик уопште неће да зна за продају сеоске некретности туђинцу, него установљава четири класе: најпре треба продавац да понуди „своју близику“, затим „мергинаша, т.ј. раздионика од баштине“, затим нека продаје кому може „у своје село“ или у „своје племе“. Српски Грађански Законик г. 1844 у члановима 670—676, засниван на обичајном праву, зна за три класе лица којим припада право првенства. То су 1) сме-ници или заједничари, 2) родбина најближа и 3) суседи први или комшије.

Видимо да су одредбе Црногорског и Српског Законика чак сложеније него одредбе ЗЈ (које познају само „ближике и общнике“) и са својим четири (одн. три) класе повлашћених лица нешто се више приближавају Новели г. 922. Многобројни одговори у Богишићевој Градји показују да је право прече купње добро познато обичајном праву у Бугарској, у Србији, у Босни, у Црној Гори, Далмацији и Хрватској.³⁾ Познат је тај обичај, нарочито свечана понуда „всим ближним и далним и ких пристоји“ и Хрватској XV века.⁴⁾ Нећемо улазити у питање да ли је та последња појава у вези с византијским правом или је самостално словенска.⁵⁾ Али што се

¹⁾ Она даје 4 месеца од дне пријаве стараоцима малолетних или од сутних суседа, *Zach. G.* 221 тамо и други случајеви кад се примењује рок од 4 месеца, уп. чл. 14 ЗЈ Раков. *Флор.* Прил. 214.

²⁾ в. *H. Jireček. Svod zakův slovanských*, стр. 355 и 374.

³⁾ *Gradja*, стр. 464—465, у Бугарској — понуда „рођацима и суседима“.

⁴⁾ 1448 у Рмању, 1484 у Тржићу, 1495 у Лици, 1499 и др. (*M. hist-jur.* VI, 175, 294, 417, 423), али ти примери тичу се само племенштина.

⁵⁾ Упор. подробна расправљања *V. Mažuranića*, *Prinosi* IV, 560—575.

тиче српског права, можемо се сложити са Ст. Новаковићем, који вели „да је обичај о праву првенства у куповини постао најпре у византијском праву; да је потом ушао у практику међу нашим народом, где се год он под непосредном византијском влашћу находио; да је с осталим византијским законима и установама ушао и у писано право у нашој средње-вековној држави; а да се и с једне и с друге стране раширио по народу толико да је постао правним народним обичајем, у ком се облику и сачувао до нашега времена. Али... нећемо порицати, да су словенски појмови о породици, о породичној а у неким облицима и о сеоској заједници непокретног имања били врло погодно земљиште за ову правну наредбу. Ако је у Византинаца та наредба постала ради порескога јемства, међу Словенима су јој у прилог дошли и појмови о својини и породици, те су јој додали нове снаге за одржање“. ¹⁾

§ 3. Поклон.

Поклон т. ј. уступање права својине из чисте дарожљивости с намером да се обдарени обогати, заузима у византијском праву много више места него у садашњем. То је у старо време један од најважнијих начина стицања права својине, и византијско право (као и римско) доноси доста одредаба и о *donatio mortis causa*, и о *donatio inter vivos*, с нарочитим обзиром на дарове између супруга.²⁾ Тако налазимо у Еклози гл. IV. *De donationibus per scripturam vel sine scriptura factis*, у Прохирону засебну главу VI. *De donationibus ante nuptias*, гл. X. *De donationibus inter virum et uxorem*, гл. XII. *De donationibus*, гл. XIII. *De revocandis donationibus*; неке одредбе о поклону налазе се још у гл. XXXI и XXXII Прохирона. Исте одредбе налазимо са многим допунама и у доцнијим зборницима, напр. у *Ерапагоге ауста*.³⁾

И Матија Властар унео је у своју ПС. засебну главу Δ—13. *Περὶ δωρεῶν*.⁴⁾ У ту је главу скупио само пет законских чланака из разних места Прохирона. Та је глава без промене пренета

¹⁾ Год. Чупића, IX, 233—234.

²⁾ в. Салковски, Институције 408—412.

³⁾ Напр. гл. XVIII. *Ерап. аустае. De donationibus inter virum et uxorem* има 36 члана, док иста у *Proch.* (t. X) — само 13 члана.

⁴⁾ Исти је наслов у *Proch.* XII.

и у СС. као гл. Δ—11. О даровѣхъ.¹⁾ Први од тих чланака одређује да је сваки учињени поклон перфектан и може се опозвати само у случају неблагодарности обдареног.²⁾ Други члан дефинише тачније те случајеве велике неблагодарности који требају да се докажу на суду.³⁾ Може се опозвати још и поклон учињен од малодобног и од безумног, јер немају свесѣи.⁴⁾ Чак ако је малодобан некоме учинио поклон, има он, кад наврши 25 година, рок од четири године да подигне парницу и да опозове тај поклон.⁵⁾ Последња одредба те главе СС. говори о donatio immodica („даръ безмѣрњъ“), коју је отац дао некоме од своје деце за живота свог. Такав дар мора да утиче на поделу наследства између деце.⁶⁾

Редактори СС. сачували су без промена те немногбројне али важне одредбе свог извора. Све те одредбе потичу још из Јустинијанова права, биле су познате Србима већ из Светосавског превода Прохирона и могле су важити и за поданике Душанове царевине. Најважнија од тих одредаба прешла и у компилацију XVII века као чл. 44 Зак. Конст. Јустинијана.

Да је поклон био познат српском праву и пре Душана, не треба томе много доказа.⁷⁾ Многбројне повеље говоре о даривању непокретних и покретних ствари манастирима, црквама и властели. Главни је извор црквеног земљепоседа — поклон од владара и приватних лица свих сталежа. Главни је извор властеоског земљепоседа — даривање од стране владара. То даривање ствара потпуно право својине — баштинско право. Дарована од владара баштина може да буде одузета

¹⁾ И добила је наслове законъ, јер ту су само световни закони, без црквених одредаба, уп. *Флор.* Прил. 165 и *Нов.* Синт. 250.

²⁾ Та је одредба у духу Јустинијанова права; нисмо је нашли *expressis verbis* у Прохирону.

³⁾ То је тачан превод *Proch.* XIII, 3, (*Cod.* VIII, 56, 10).

⁴⁾ „ни въ едином бо сих ѣ сѣвѣсть“ (у изд. *Нов.* Синт. 250 — сѣвѣтъ, уп. *Флор.* Пам. 165); и то је тачан превод одр. *Proch.* XIII, 2. *Neque impubes; neque mente captus donare potest; uterque enim voluntatis expers est.*

⁵⁾ СС. Δ—11, 3; то је тачан превод *Proch.* XXXI, 8; исте одредбе налазе се и у *Harm.* I, 12, 16.

⁶⁾ СС. Δ—11, 4; и то је одредба *Proch.* XXXII, 4, која се заснива на *Nov. Just.* 92, cap. I; исто код *Harm.* V. 9, 17.

⁷⁾ О поклову у српском праву говори *Namyslowski, Zarays*, 32—34.

обдареном само у једном случају „ради невере“.¹⁾ Обдарени има потпуно право располагања својом баштином. То право располагања састоји се и у поклону *inter vivos* и у поклону *mortis causa*. Обичан је израз у баштинским повељама:²⁾ „за душу подь црковь *ѿодѿисаѿи*, у прикию дати, продати, *харизаѿи*, замѣнити, кудѣ имь хотѣние обратити“.³⁾

а) *Дайѿи за душу* — то значи поклонити цркви ради помена своје душе, учинити задужбину. То је *donatio mortis causa*, којом се служи и краљ и властелин и обични сељак у то благочастиво доба. Ти су поклони за душу (*εἰς ψυχικόν, εἰς τὴν ὑπὲρ ψυχῆς διανομίην*) познати под тим именом византијском праву после Јустинијана. Ту се јавља чак и обичај да се у случају наслеђивања *ab intestato* црква добија трећи део као *ψυχικὰ*.⁴⁾ У српским повељама налазимо и на интересантан случај уговора о поклону *mortis causa*, по којем дарилац има право уживања своје баштине до своје смрти.⁵⁾

б) *Харисаѿи* (*χαρίζειν*) — значи без сумње поклонити приватном лицу из љубави, држимо да тај израз важи нарочито за *donatio inter vivos*.⁶⁾ Тај грчки израз, који се јавља у повељама Душанова доба као обележје потпуног права својине, најбољи је доказ да се појам о уговору поклона развио у

1) Можемо упоредити неверу са „великом неблагодарношћу“ византијског права. *Ingratus* (*ἀχάριστος*. Proch. XIII, 2) је онај који дигне „неправедне руке“ (*χεῖρας ἀδίκους*) на дариоца, вређа га или умишља против живота његова. в. СС. Δ—11, 1.

2) Исти је израз и у грчкој повељи г. 1361 цара Симеона; „*πωλεῖν, χαρίζειν, προικίζειν, ανταλλάτειν, θεοῖς ναοῖς ἀφιερῶν, καὶ πάντα ὅσα οἱ θεοὶ καὶ ἱεροὶ νόμοι τοῖς ἀληθεῖσι καὶ εὐσεβέσι δεσπόταις ἐπὶ τοῖς ἑαυτῶ πράττειν διακελεύονται*“. Ова баштинска повеља нарочито спомиње да она потврђује даровнице „светих царева и деспота“. *Нов. Зак. Сп.* 790.

3) Повеља цара Уроша г. 1357 которским племићима (Од. Спом. 161); иста права важе и за купљеницу: „любо за душу подь црковь *зайѿисаѿи*, любо кому *харизаѿи* (цар Душан г. 1350 — Од. Спом. 151) „*харисаѿи*, прикисати, продати, за душу *дайѿи*“ (Призренска тапија, *ib.* 148).

4) Уп. *Zach. Gesch.*² 115—118.

5) У Аранђел. повељи г. 1348 (*Нов. Зак. Сп.* 691): властелин Никола Утоличих и мајка његова прилажу манастиру св. Аранђела своје баштинско село Љубочево, под условом, да га држе као сваку баштину док живе; уп. *Natyslawski, Zagys*, 34.

6) уп. Proch. XII, 1. *Τῶν δωρεῶν αἱ μὲν εἰσιν ἐν ζωῇ γινόμεναι, καὶ πρὸς ζωὴν τὴν χάριν καὶ τὴν εὐεργεσίαν γνωρίζουσαι.*

српском праву под јаким утицајем византијског права још пре Душанова доба. У својем законодавном раду наишао је Душан на већ утврђене појмове о поклону, наишао је и на утврђене изразе даръ (= δωρεά), харисаџи, за душу даџи, ѿриложииџи.¹⁾ Зато могао је да се задовољи кратком главом СС. Δ—11: О даровѣхъ, те да спомене поклон у ЗД само узгред, у чл. 40, кад је реч о праву располагања баштином. Ту се спомиње само „за душу отдати“. Значи ли то, да властела немају по чл. 40 ДЗ права „харисаџи“, поклањати приватницима? Без сумње не, јер Душанова повеља 28 маја 1350 спомиње сва та права заједно. У чл. 40 ДЗ. наведена су примера ради само три начина располагања баштином; и што је важно, цар Душан позива се на хрисовуље правоверних грчких царева као на узор. Баштинско право треба да се регулише по примеру грчких хрисовуља. Чл. 174 ДЗ. који говори о праву располагања сељачком баштином, још је мање тачан и не спомиње изрично право поклона.²⁾

§ 4. Размена.

Уговор о размени (permutatio, ἀντάλλαγμα, промена у § 632 Срп. Грађ. Зак.) без сумње је најстарији између облигационих уговора. Свака трговина почиње од размене добара и само постепено размена бива истиснута од куповине и продаје. Појачање новчаног промета води томе да се уговору о промени поклања све мање пажње у законцима једног развијеног друштва. Византијски законици готово и не спомињу овај примитивни уговор.³⁾ Еклога и Прохирон немају ни речи о размени, Аталијатов Синописис доноси сасвим кратки одељак (Tit. XV. Περὶ ἀνταλλαγῆς), Властарева Синтаγμα спомиње размену само узгред, кад по 120 Новели Јустинијановој ограничује отуђивање црквене имовине.⁴⁾

Ипак размена покретних и непокретних ствари позната је грчком и српском правном животу у Средњем Веку. Са-

¹⁾ Намисловски нетачно вели да је израз за поклон у средњев. Србији „заџис“ (Zagys, 34).

²⁾ „Цркви подложити“ не значи даровати.

³⁾ Зато Zachariae не говори ништа о размени у својој Geschichte; уп. Namyslowski, Zagys, 33.

⁴⁾ ПС. Е—16 (изд. Нов. 281, 285; у СС. ова је глава избрисана).

чувани су немноги грчки уговори о размени некретнина.¹⁾ Право размене (*τὸ ἀνταλλάττειν*) наводи се у баштинским повељама и у уговорима о куповини као једна ознака пуног права својине.²⁾ Ипак се оно доста често губи из тих формула, што значи да се право размене и не примењује у то доба.³⁾

Скраћена Синтаagma Властарева не садржи ни једне речи о уговору размене.⁴⁾ Али зато „Законик Јустинијана“ доноси једну одредбу о размени сеоских некретнина. По чл. 18 ЗЈ оваква је размена перфектна, ако је уговорена у присуству 2 или 3 сведока.⁵⁾ Да је размена некретнина између два землепоседника допуштена по српском праву XIV века, видимо и из Призренске тапије, и из повеље цара Уроша г. 1357 и из повеље цара Синоше год. 1361.⁶⁾ Српски је израз: замѣна, замѣнити.⁷⁾ Ипак треба приметити, да као и у грчким актима, право размене често се и не наводи у баштинским повељама; није оно споменуто ни у чл. 40 и 174 ДЗ, кад је реч о праву својине.⁸⁾ Ово значи да, као и у грчком друштву, размена некретнина између приватних лица све више излази из употребе.

Много чешће сретамо у средњовековом српском праву други начин промене земљепоседа, који спада већ више у област јавног права. Сам владар приликом даривања често врши промену својих имања и имања својих поданика, обично да заокругли баштину једног манастира. Тако су радили

¹⁾ Напр. г. 987 (AGr. IV, 308), г. 1287 (ib. IV, 120), г. 1316 (Виз. Врем. XII, Прил. бр. 7), обично између манастира.

²⁾ AGr. VI, 157, 159, 163, 165; занимљив плеоназам у трапезунским актима: *χαρίζειν, πωλεῖν, ἀλλάττειν, ἀνταλλάττειν καὶ εἰς προῖκα ἐκδοῦναι*. Успенский и Бенешевич, Вазел. акты, бр. 21, 49, 83.

³⁾ AGr. VI, 161; Вазел. акты, бр. 58, 82, 86, 87, 88.

⁴⁾ замѣненіє, које се спомиње у Синт. (изд. Нов. 190, 241, 466) значи *συναλλάγμα*, *contractus*, уговор; уп. бракъ замѣновати (ib. 181).

⁵⁾ Уп. Флоринский, Пам. стр. 479. Исто и Пољички Статут (у доп. чл. 52, посталом после г. 1485) тражи да се „замина“ некретнина врши „свитло, билодано“ и да се утврди „с писмом или приставе“.

⁶⁾ Чисто византијска формула, Од. Спом. 148; Зак. Сл. 790.

⁷⁾ Исто у Пољичком Ст. (замина), у хрватским повељама XV в. (мена замену Моп. h.-jur. VI, 121, 126) и у пољском језику XIV в. (*zamiana*, Prove 423). У чл. 18 ЗЈ — мѣна, замѣнити.

⁸⁾ У повељама год. 1350, 1428 и 1458 (Зак. Сп. 305, 334 и 344).

грчки цареви,¹⁾ тако раде и краљ Милутин, и Дечански и Душан. На пр. у Светостефанској хрисовуљи г. 1313—16 спомињу се „куплениге и замѣна вољна“ као правни основи Милутинових поклона његовој задужбини.²⁾

Битни су услови овакве замене, да она буде добровољна, без притиска са стране владара, и без штете за потчињеног баштиника. Стога се у повељама изрично наглашује да је „замена вољна“. Напр. тако је цар Душан г. 1348 узео земљу од свог властелина Младена и породице његове „них волом и них хотѣнијем а не нѣкою нуждою“ (*ιδία βονλή και θελήσει, οὐκ ἔκ τινος ἀνάγκης ἢ βίας*).³⁾ Приликом размене мора се пазити да баштиник не буде оштећен: наглашује се да је размена извршена праведно „цркв за цркв, село за село, виноград за виноград, млин за млин“.⁴⁾

Вероватно да је ипак било злоупотреба од стране владара у том правцу. Зато се у повељи г. 1348 размена градова врши чак „зговором всего збора и разсужденијем“, а у ДЗ. 1349 јавља се чл. 43, којим се цар и његова породица обавезују да неће никоме баштину заменити „осим ако ко на то добровољно пристане“.⁵⁾

Достојно је пажње што Раковачка редакција ЗЈ има још једну одредбу о размени (чл. 18), и то узету непосредно из НГ.

§ 5. Остава.

ДЗ нема општих одредаба о остави. Међутим то је уговор од велике важности, нарочито у Средњем Веку, кад су у несигурним приликама многи појединци давали своје ствари другим да је чувају на сигурнијем месту. Нарочито велику улогу игра у том погледу тврди Дубровник, коме су чак

¹⁾ Напр. цар Андроник г. 1328, Виз. Врем. XIII, Прил. бр. 7.

²⁾ Од. Спом. 98; г. 1321 одузео је Милутин од Љипљанске епископије неке цркве и поседе за Бањску и дао друге поседе (ib. 102); г. 1326 краљ Дечански (Зак. Сп. 641).

³⁾ Од. Сп. 136—137; уп. формуле грчких приватних аката, Ваз. акты, бр. 7; исто наглашује и цар Лазар г. 1381 (Зак. Спом. 790).

⁴⁾ Од. Сп. 137; слично и Иван Црнојевић г. 1485 (Зак. Сп. 778). Промена жупе за жупу челнику Муси г. 1363 спада потпуно у област јавног права (Од. Спом. 166; Гласник Ск. Н. Др. III, 25).

⁵⁾ И кнез Лазар г. 1382 зајамчује да ни владар ни епископ не сме отргнути ни „заменити нуждним замѣненіјем“ црквено имање. Зак. Сп. 763.

српски владаоци и властела често давали своје благо у поставу или покладах.¹⁾

И византијско право доста се брине за тај уговор. Нарочиту главу о томе има Еклога (Г. XI. Περὶ πάσης παρακαταθήκης), Прохирон (Г. XVIII. Περὶ καταθήκης), Епанагога (гл. XXV. Περὶ καταθήκης). И Властарева Синтагма доноси засебну главу II—6. Περὶ παρακαταθήκης. Та је глава и сувише кратка. Од 15 одредаба Прохирона ушле ту само две: општа дефиниција поклада²⁾ и закон о одговорности чуваоца за изгубљену оставу у случају *vis maior, culpa* и *neglegentia*.³⁾

Редактори СС пренели су ту главу на чело састава П, као Главу 1. ѿ покладах. законх. Нису ништа испустили него су чак додали још један закон⁴⁾ који појачава одговорност чуваоца: „Приемы покладах, аще не прилежитъ бako о своѣмъ, повиньнъ вестъ“. Та одредба није ништа друго него тачан превод из Прохирона.⁵⁾ То је важан доказ тога како су редактори Душанова Кодекса били пажљиви у својем послу. Када нису нашли много одредаба о остави у ПС., сетили су се да Прохирон има много одредаба, па су узели из њега још једну, и то најважнију.

У ДЗ г. 1349 налазимо само у чл. 125 нарочити случај одговорности гостионичара (стананина) за предате му од путника ствари. То је случај *depositi de iure*, или тачније рећи *rescripti sauronum*, познат још старом римском праву.⁶⁾ Он се лепо надовезује на одредбе СС. II—1.

Редакција XVII века испустила је одредбе СС. о остави; чак је заборавила на стару реч покладах, заменивши је турском речи „аманет“, коју спомиње узгред у чл. 33 ЗКЈ.⁷⁾

¹⁾ Доста је навести оставу жупана Деса г. 1281, и благо деспота Ђурђа г. 1441, брижљиво пописано од Дубровачких нотара (*Соловјев*. Од. Спом. 60 и 206); изрази су *depositum* (*ib.* 55, 56, 60, 61, 64), поставка (*ib.* 181, 219; г. 1395, 1463), поставити (*ib.* 208, 212, 213, 219, 220) и похрана (*ib.* 206, 208; г. 1441). Још у *Пуцића*, у угов. г. 1402, покладах (II, 50, 53, 55, 57) и *Сѿом*. XI 53, 55, 57, г. 1409 постави 8 покладах. Сам Душан пише г. 1354 да су калуђери покладах поставили (*Пуцић* II, 20).

²⁾ ПС, II—6, 1 = Proch. XVIII, 1.

³⁾ ПС, II—6, 2 = Proch. XVIII, 10.

⁴⁾ *Флор*. Пам. Прил. 192.

⁵⁾ XVIII, 10. „Qui in deposito eandem quam in suis non adhibet diligentiam, dolo facit“.

⁶⁾ Путник по чл. 125 ДЗ добија право на *actio de rescripto*. Уп. *Арнѿс*, *Пандекте* III, 762. Леп коментар том члану 125 ДЗ даје *К. Јиречек* по дубров. запису г. 1405 (*Arch. sl. Phil.* XIV, 75).

⁷⁾ *Флор*. Прил. 59 „бацину оставлену на аманетъ или у залогу“.

§ 6. Закуп и најам.

Средњевековно српско и византијско право не зна за ону разлику између закупа (locatio-conductio rerum) и најма (locatio-conductio operarum et operis), коју прави садашње право.¹⁾ Сви уговори ових врста уједињени су напр. у Прохирону у једну главу XVII Περὶ μισθώσεως (de locatione), која носи у Светосавском преводу наслов: *ω* *наимованїиѣ*. Видимо да у доба Св. Саве постоји већ одређена терминологија: *μισθώσις*, locatio је *наѣмѣ*, *наимованїе*; *μισθος*, merces — *мѣзда*; *ὁ μισθωτής, ὁ χύριος*, locator, dominus — *наимовавшии, господињ*, *ὁ μισθωσάμενος*, conductor — *наимовавшии, наѣмшии*; *locator operis* је *наѣмникѣ*.²⁾

И Матија Властар (који у многоступе следује систему Прохирона) унео је у своју Синтагму једну главу (M—12) под истим насловом. Али ова је глава врло кратка и недовољна. Место 28 одредаба Прохирона ту се налазе само 4 одредбе.³⁾ Редактори СС. оставили су ову главу без промена као M—2. *О наимованїи*.⁴⁾

Прва одредба говори о сеоском закупу. Закупац који напусти „село“ (τὸν ἀγρὸν) пре уговореног рока без озбиљног узрока (безъ винѣ, χωρὶς αἰτίας), треба ипак да плати уговорену цену за цео рок. Ова одредба штити донекле интересе земљорадника, да не би изгубили раднике на селу.⁵⁾ Четврта одредба говори напротив о обавези закуподавчевој. Закуподавац нема права да раскине уговор пре уговореног рока, не може протерати савесног закупца, иако би му другикупац нудио много већу цену.⁶⁾

¹⁾ Уп *Ж. Перих*, Облигационо (тражбено) право. II. Б 1922, стр. 204—213; *Zachariae*, Gesch. не говори о закупу и најму у визант. праву; неколико речи — *W. Namyslowski*, Zarays, стр. 34 и 36.

²⁾ Изд. *Н. Дучића*, стр. 71—74.

³⁾ Proch. XVII, 25; Proch. ib. 21, Proch. XXXIX, 50; 83 Bas. XX, 1.

⁴⁾ Преиначили су наслов (у ПС. о *наимѣѣ*) и додали трипут реч законѣ.

⁵⁾ СС. M—2, 1 = Proch. XVII, 25 (ex Dig. XIX, 2, 54 § 1) = 54 Bas. XX, 1 = Hagm. III, 8, 30. Вреди забележити да док грчки извор говори не-одређено *πρὸ συμπληρώσεως τοῦ χρόνου*, српски превод има глосу: *їрѣжде сввршенїа врѣмене, сирѣчь всего лѣѣа*, дакле показује да се овде ради само о закупној цени за једну годину.

⁶⁾ СС. M—2, 4 = 83 Bas. XX, 1; ова одредба налази се у ПС још у гл. E—8: Не може изгнати безъ воле *наимовавшаго* (у изд. *Нов.* стр. 393 погрешно: *Не може изнеїи*).

Треба споменути да је закуп сеоских и варошких некретности био уобичајен у Средњем Веку. Недостају нам српски споменици тог доба, али имамо доста спомена о закупу (*μσθώσις*, *affictus*) из грчких и далматинских аката, — и на кратак рок и до краја живота, и за уговорену цену у новцу, и за део прихода (често за половину прихода, *ἡμισεία*, *mezzadria*).¹⁾ У уговору г. 1333 с босанским баном Дубровчани обећавају да ће му дати палату за становање „безъ ниеднога наима“, т. зн. без уобичајене кирије.²⁾

Остале две одредбе Синтагме одређују закупчеву одговорност за изнајмљенога коња. Одговара у случају непажње (*culpa*) одговара чак и за *casus* (случајна смрт коња), ако је коња одвео даље него је било уговорено. Ове одредбе (узете из Дигеста у Прохирон) биле су од важности и за Душаново царство.³⁾ Доста је споменути какав су значај имали Власи — ћелатори и њихове теретне животиње. Помоћу влашких каравана (*καρβάνιον*, *carvna*) вршио се цео промет између Рашке и далматинских градова.⁴⁾ Будвански статут (из Душанова доба) садржи у чл. 163 одредбе сасвим сличне Синтагминим.⁵⁾ „Законик Јустинијана“ допуњује ове не многе одредбе Синтагме са неколико чланова о сеоском закупу. Чл. 14—16 говоре о наполици. Наполичар који није на време окопао и опрашио виноград, губи своје право на доходак. Ако је ипак на време известио закуподавца (господара, *τὸν κυρίον*), наполичар није одговоран. А у случају да није могао извести господара, па је ипак напустио виноград, наполичар има да плати двоструку вредност целог дохотка.⁶⁾

Чл. 13 ЗЈ (= чл. 16 НГ) има шири значај: у свакој врсти закупа господар има права да одузме земљу од закупца, ако овај није обрадио земљу како треба.

¹⁾ Уп. Од. Спом. бр. 93, 94 и 137.

²⁾ *Mikl.* Моп. 106; Зак. Сп. 301. Српска реч *кирија* сматра се да је турског порекла: Ак. Рјечн. V, 4; ипак упор. гр. *κῠρῖα*.

³⁾ СС. М—2, 2 = Proch. XVII, 21 (ex Dig. XIX, 2, 30; 30 Bas. XX, 1; Harm. III, 8, 27); СС. М—2, 3 = Proch. XXXIX, 50 (ex Dig. XIII, 6, 5) = Harm. II, 10, 3.

⁴⁾ *Јуречек*, Ист. III; 223. ћелатор = *calear*, у Светостеф. повељи. Од. Сп. 93 и 94.

⁵⁾ Stat. Bud. c. 163, de cavallo o somiero a polo. Моп. hist.-jur. III, 37.

⁶⁾ У грчком тексту чл. 13—15 НГ *ὁ ἡμισιαστής*, *неполичар*.

Исто по чл. 23 ЗЈ (= чл. 12 НГ) наполичар који је узео њиву за обраду и није засејао како треба, губи право на плодове жетве.

Ове не многе одредбе СС и ЗЈ регулисале су ипак главна спорна питања поводом закупа и најма. Вероватно стога могао је цар Душан да не проговори у своме Законику ни речи о овим питањима и да обрати пажњу на много важнија, која нису никако регулисана у наведеним грчким зборницима — на питања о праву својине на земљу и на односе између повлашћених земљепоседника и зависних сељака. У обради ових питања Душ. Законик најмање се води за византијским законцима, иако се често базира на византијској стварности.

§ 7. Зајам и залога.

Иако по теорији права залога спада у одељак о стварном праву (*jura in re aliena*), а зајам у облигационо право (између *obligationes ex contractu*), ти су правни односи толико тесно везани један за другог да је у историском прегледу лакше их проучавати заједно. Тако је напр. Еклога ујединила те одредбе у једну гл. X. *De mutuo per scripturam vel sine scriptura contracto et de pignoribus propterea datis*,¹⁾ исто видимо и у Прохирону, чија гл. XVI говори *De mutuo et pignore*²⁾ и у Епанагози (гл. XXVIII. *De mutuo et pignore*).³⁾ Зато је и М. Властар унео у своју ПС засебну главу Δ—2. *Περὶ δανείστων καὶ δανείου καὶ ἐνεχύρων*,⁴⁾ која се састоји само из 9 световних закона, без икаквих црквених правила. У српској редакцији СС. остала је та глава на својем месту као Δ—2, *в зајемницѣхъ и залогѣхъ*, без сваких промена или скраћивања. Само је добила 10 црвених наслова законѣхъ.

Ту су одредбе из Proch. XVI, које забрањују повериоцу да се служи приходом од заложене ствари. Ако је примио плодове, они се рачунају не као камата, него као исплата главнице. Залогопримац одговара за плодове изгубљене или покварене његовом непажњом. Исто одговара он и за изгубљену

1) Т. ι'. *Περὶ δανείου ἐγγράφου καὶ ἀγράφου, καὶ τῶν διδασμένων ἐπ' αὐτοῖσι ἐνεχύρων.*

2) Т. ις'. *Περὶ δανείου καὶ ἐνεχύρου* (14 чланова).

3) Т. κη'. *Περὶ δανείου καὶ ἐνεχύρου*

4) в. *Нов. Синт.* 214—215.

залогу, сем ако је случајно изгубљена, без culpa lata. У том случају може он да тражи дуг од залогодавца, ако није било уговорено противно.¹⁾ Остале одредбе те главе не спадају у заложно право са нашег гледишта, јер говоре о имовинским односима између мужа и жене, о праву повлашћеног потраживања жениног на dos и donatis propter nuptias.²⁾

Зато у ЗЈ налазимо још два члана, који још допуњују одредбе СС. о залози. То су чл. 26 и 27 са нарочитим насловом: **Ѓ** **залогахъ законъ**. Те су одредбе врло интересантне, јер не спадају никако у главни извор ЗЈ, — у *Νόμος γεωργικός*. Постапак је њихов нејасан, њихов тачан извор не може да се пронађе ни у Прохирону ни у Василикама.³⁾ Ипак се те одредбе лепо надовезују на сличне одредбе СС.

Чл. 27 ЗЈ допуњује одредбу СС. Δ—2, 10 о одговорности залогопримаоца за изгубљену залогу. Опште је правило да поверилац, који је изгубио залогу, мора да је накнади и да тражи свој дуг. У случају да је залога изгубљена *vi maiore* (од пожара или разбојника), ипак треба испитати да ли није било нехата. Ако је залогопримац сачувао своје ствари, па изгубио само залогу, то је доказ нехата⁴⁾ и он одговара.

Чл. 26 ЗЈ забрањује залогопримаоцу да тражи од дужника откуп залогe пре уговореног рока. Напротив, дужан је да чека откуп и „до трећег рока“. Само после тога трећег рока губи дужник своју залогу.

И једна и друга одредба донете су у корист дужника, као и претходне одредбе СС.

Можемо мислити да су та два члана ЗЈ нека допуна постала већ на српском земљишту, јер нисмо нашли њезине грчке изворе. Ипак и она је потпуно у духу византијског права.

То су главне одредбе СС и ЗЈ о залози. После тог прегледа постаје нам јасно, зашто је ДЗ могао да се задовољи само једним усамљеним чланом 90, који је сам по себи сувише

¹⁾ То су одредбе Proch. XVI; 1, 3, 5 = Cod. IV, 24; 1, 3, 5, 6.

²⁾ Вероватно је Властар држао да муж има заложно право на дос.

³⁾ Флор. је без успех тражио те изворе. Пам. 485—489.

⁴⁾ „*Лѣносѣ и неражденіе*“. Питање о нехату обратило је на себе нарочиту пажњу српских компилатора: у одредбе СС. Δ—2, 9 налазе се речи „а за небрѣженіе погуби“, којих нема у грчком тексту ПС. (ни у Proch. XVI, 3).

кратак и неразумљив.¹⁾ Држимо да то није нека општа одредба о залози, него само још једна допуна претресеним члановима. Ту се говори о нарочитом случају кад би залога прешла у треће руке. Има залогодавац право да је откупи свуда где је нађе; његова *actio pignericia* важи и против трећих лица.²⁾

И тај је чл. 90 ДЗ. донет у корист дужника (који су обично давали у залогу скупоцене ствари и често их губили), иако што је и чл. 22 уговора са Дубровником, од 20 септембра г. 1349, по којем се од тог датума има да укине свако узимање залога Дубровчанима од Душанових поданика. Ако је залога већ узета, мора да се поврати. Ако је предата у треће руке, та продаја не важи.³⁾ Тај члан уговора писаног 4 месеца после ДЗ, развија иста начела што и у чл. 90 ДЗ и још више штити интерес дужника.

Потпуно укидање залога — то је знак нарочитог пријатељства између уговорача, то је појава истинитог кредита. Зато налазимо ту тачку одавна у уговорима између Дубровника и Котора.⁴⁾

Та одредба понавља се у истим речима, којим и у Душановом уговору, у уговору цара Уроша с Дубровником 25 априла 1357.⁵⁾ После тога губи се она из уговора Урошевих наследника: Баошића, краља Вукашина, кнеза Лазара, краља Твртка; мутна времена после пропасти царства нису дали да се она укорени у правном животу. Српска властела којој је новац потребан, опет даје у залогу своје скупоцене

¹⁾ Премда *Сл. Новаковић* вели: „Не потребује никаква тумачења“ Зак.² 200.

²⁾ Пасивна реченица: „Залогe кудe се обрѣтаю, да се откупую“ много личи на превод неког грчког или латинског текста (од прилике „*Pignora ubi inveniuntur, ibi redimantur*“).

³⁾ „И одьсели напрѣда да не прѣиме ни узъмѣ никто залогe ни одь властелина царства ми ни кралѣва ни кога любо дрѣжаниѣа царства ми ни кралѣва. Кто ли се обрѣте уземь, да залогу тузи поврати опеть; а за що еѣ прѣѣль, да му се тази куплѣа упадѣѣ“ (*А. Соловјев*, Од Сп. 147); свака залога мора да се тражи „судомь и правдомь“. Обраћамо пажњу да тај уговор важи и за државу цареву и за краљеву, дакле за земље и грчког и српског права.

⁴⁾ *Ut pignora non sint inter Ragusium et Catarum* (уговор од 20 септ. 1181. *Нов. Зак. Спом.* 22).

⁵⁾ чл. XXII и XXIII. *Нов. Зак. Спом.* 181.

појасеве, као што их је давала Дубровчанима и за Душаново доба.¹⁾

в) *Инџерес*. Уговор о зајму, особито кад је он управљен на какву суму новаца, вуче собом и акцесорну обавезу плаћања интереса (*usurae*). Та обавеза, која није изазивала никакву сумњу у старом римском праву, постаје спорна у византијском праву. Под утицајем прописа Старог Завета²⁾ проклели су хришћански црквени канони свако узимање интереса као лихву.³⁾

Тешко је било цркви спровести то начело у стварни живот. Ипак већ у Јустинијановом Кодексу осећа се понешто утицај црквених погледа у снижавању законске каматне стопе (од 10% до 6 и чак $4\frac{1}{6}\%$ год.). После Јустинијана утицај цркве ослаби се толико да и царско законодавство покушава да потпуно забрани свако узимање интереса. Већ Еклога нема никаквих одредаба о узимању лихве.⁴⁾ А Прохирон изрично забрањује свако узимање интереса као „недостојно хришћанске државе и забрањено божанским правом“.⁵⁾ Иста забрана понавља се и у Епанагози.⁶⁾

Та забрана није могла да се одржи као супротна стварном економском животу. Лав Мудри (886—912) опет је дозволио узимање камате једном Новелом, а у Василикама понављају се опет Јустинијанове одредбе.⁷⁾ Ипак у доцнијим зборницима влада велика збуњеност; забрана Прохиронова не сматра се као укинута и понавља се у свим доцнијим збиркама закона упоредо са Новелом Лава Мудрог.⁸⁾ Исту је погрешку поновио и Матија Властар.

¹⁾ Како је било у ствари дужнику тешко да откупи своју залогу, види се из Душанова писма у Дубровник 30 марта 1352; сам цар заузима се да се кнезу Вратку врати његов појас заложен за 118 перпера у Марина Бунића. *Луцић*, II—20.

²⁾ Исход XXII, 25, Лев. XXV, 36, Второз. XXIII, 19.

³⁾ 44. Апост. прав.; 17 пр. Никеј. саб.; 10 пр. Трул. *Zach. Gesch.*² 289 сл.

⁴⁾ Није хтела да понови Јустинијанове одредбе о законској каматној стопи, а није ни забранила изрично узимање лихве.

⁵⁾ *Proch.* XVI, 14.

⁶⁾ *Епан.* XXVIII, 1.

⁷⁾ *Coll. Nov.* II. Nov. 83 (*Jus Gr.-Rom.* III, 179); *Basil.* XXIII, 3.

⁸⁾ Тако је и у *Ecloga priv. aucta*, и у *Epitome, Epanag. aucta, Proch. auctum, Harmen.* III, 7, 23 (*Zach. Gesch. Anm.* 1039).

У ПС говори се о лихви на два места: у гл. П—11. *Περὶ πλεονεξίας καὶ ἀρπαγῆς* (Љ лихонмствѣ и хыщени) и у гл. Т—7. *Περὶ τόκων* (Љ лихвѣ).¹⁾ У прву од тих глава ушло је само једно правило Св. Григорија, које забрањује лихву.²⁾ У другу — ушло је 44-то правило Св. Апостола, које забрањује лихву клирицима, 17-то правило I Сабора и друга.³⁾ Ту су и световни закони (*Νόμοι*): на првом месту изрична забрана лихве (*Proch. XVI, 14*), после тога разна правила Василика, која понављају већим делом Јустинијанове одредбе о висини каматне стопе.⁴⁾ Ту је и одредба римског права да неплаћена лихва не може нарасти *ultra duplum* (т.ј. преко износа дужног капитала; онда рачуна се вишак као уплата главнице).⁵⁾ Ту је и забрана интереса на интерес.⁶⁾

Достојно је пажње да су редактори СС не само избрисали сва црквена правила, као што су они обично радили, него су испустили и све наведене световне законе. То је редак случај, јер су обично српски редактори врло пажљиви према законима „првих правоверних царева.“

Од обе главе ПС није остало ни трага у СС. Тешко је погодити, из којих је то разлога учињено. Вероватно да је унутрашња противуречност тих закона⁷⁾ натерала српске редакторе на мисао да их избришу и да замене неком јаснијом новелом. Да ли је таква новела била издата после г. 1349, није нам познато. У ДЗ нема ни једне речи о узимању интереса као што ни у СС. ни у ЗЈ. Без сумње је она ипак била

¹⁾ Тачнији је наслов гл. Т—7. *Ὅτι τόκους λαμβάνειν ἀπειρήται παντὶ κληρικῷ, καὶ περὶ τόκων.* (Љко лихву приѣмати отреченно њестъ вакому клирикоу, и о лихвѣ). *Флор. Пам.* 356.

²⁾ *Нов. Синт.* стр. 455 – 456.

³⁾ *Нов. Синт.* 501—503.

⁴⁾ 70, 71 *Bas. XXIII*; 18 *Bas. LIII, 5* (*Нов. Синт.* 503—504).

⁵⁾ 26 *Bas. XXIV, 6*; уп. *Салковски Инст.* 329. Сличну одредбу налазимо и у Руској Правди, донету од в. кн. Владимира Мономаха (г. 1113) *Р. Пр. Кар.* 66.

⁶⁾ 75 и 78 *Bas. XXIII, 3*; уп. *Салк.* 84.

⁷⁾ Доста противуречности и колебања видимо и у Дубровачком статуту, где се у књ. III, 22—25 доста говори о законској каматној стопи, а допунским чланом од г. 1279 забрањује свака лихва „*propter quod Deus offenditur, proximus laeditur et bonus status Reipublicae minoretur*“. Ипак су допуштени нотариални уговори с интересом „*de quinque in sex per unnum*“. (*Mon. hist-jur.* IX, 65, 66 и 181) уп. *Jur. Ист. Срба III, 243.*

уобичајена у трговачком животу, нарочито у односима с Дубровником.¹⁾ Познате су већ речи: лихва (*τόκοι*, *usurae*)²⁾ или камата (*κάματος*),³⁾ и глава (*κεφάλαιον*, *caput*);⁴⁾ спомиње се у повељама и каматникъ.⁵⁾ У својој повељи г. 1348 забрањује Ст. Душан калуђерима да „динаре даю оу каматоу“: дакле допуњује наведена црквена правила, у којим се свуда говори само о клирицима (причѣтникъ), не о калуђерима⁶⁾. Вероватно да је издао и неку засебну наредбу о лихви да замени нејасне главе ПС.

Редакција XVII века нема нових наредаба о камати. Што се тиче одредаба СС и ЗЈ о зајму и залози, сачувала је најважније. Чл. 26 и 27 ЗЈ о залози прешли су у ЗКЈ готово без промена⁷⁾. Од свих одредаба СС. Δ—2 о зајму и залози ушла је у ЗКЈ само једна — о залози сеоске некретности, доста прерађена.⁸⁾ То можемо сматрати за доказ, да је прерада XVII века постала са практичком сврхом.

§ 8. Права на туђој ствари.

Најстарија врста стварних права на туђој ствари то су службености (*servitutes*, *δουλείαι*). Скученост варошких насеља у Медитеранској области и ситни землепосед са оскудицом воде и добрих путева изазвао је од памтивека код Грка и код Римљана потребу да се тачно дефинишу службености градске и сеоске (*urbanorum et rusticorum praediorum*). У византијском праву Прохирон говори о разним службеностима у гл. XXXVIII, *De novis operibus*, где су одредбе о службеностима измешане са полицијским правилима о зидању

¹⁾ Доцнији уговори о интересу од новца из г. 1422 и 1475 (Од. Сп. 199 и 224).

²⁾ У преводу ПС. 501.

³⁾ У Аранђел. повељи г. 1348 (*Нов. Зак. Сп. 698; Сол. Од. Сп. 140*).

⁴⁾ У преводу ПС. *Нов. Синт. 502*: сад = главница.

⁵⁾ Дабиживъ каматникъ, г. 1348 (*Нов. Зак. Сп. 686*), Калођанъ каматникъ у Штипу (*ib. 766*).

⁶⁾ У Аранђел. повељи (нав. место); уп. ПС. Т—7 (*Нов. Синт. 501—502*).

⁷⁾ Као чл. 27 и 28 ЗКЈ (*Флор. Прим. 58*). Први је од тих чланова доста добро скраћен у редакцији XVII в.

⁸⁾ Чл. 45 ЗКЈ = СС. Δ—2, 8; плодовима заложене њиве или виноград може да се исплати дуг.

нових зграда. Из ове грађе начинио је Матија Властар кратку главу К—3 своје Синтагме под иттим насловом: Περὶ καινοτομιῶν.¹⁾ Редактори Скраћене Синтагме сачували су ову главу без промена, као гл. К—2. О новоме дѣло творецихъ.²⁾ Ту се између различних полицијских забрана спомињу и поједине службености — работѣ,³⁾ које могу постати и бити промењене појединим уговорима (съгласиѣе, συμφώνου).

Напр. једна зграда не може другој да одузима видик на море.⁴⁾ Ова *работѣа оиѣ видѣниѣ* (δουλεία ἀπόψεως, servitus prospectus) не важи за вртове, или ако је размак између зграда већи од 100 стопа.⁵⁾ Забрањено је пуштати дим из оцака на суседну зграду (осим ако нема о томе засебне *йравине*).⁶⁾ Забрањено је бацати ђубре око суседног зида (ипак може да постоји службеност, servitus sterquilini).⁷⁾ Забрањено је зазидати прозор суседу при градњи нове куће (опет осим ако постоји „работа“ или уговор).⁸⁾

Ове су не многе одредбе о службеностима које је Властар унео у Синтагму. Без сумње биле су потребне Душановим судијама. Тесне средњевековне вароши, као Скопље, Сер, Призрен, давале су доста повода за сукобе око службености. Статут Будве, кодификован за време српског царства, показује да и у овом автономном граду Душанове царевине питања о градским службеностима заузимају доста места.⁹⁾ Призренска тапија спомиње слободан „пут с коловозом“ (servitus itineris ac viae).

Ипак Душанови законодавци, којих је пажња била у главном скренута питањима јавног права, нису се много заустављали на овим питањима. Сачували су оно што су нашли

¹⁾ Ова глава састоји се само од световних закона; од 64 одредаба Прохирона Властар је изабрао само 18.

²⁾ Додали су 10 наслова: законъ; избрисали су само једну одредбу Proch. XXXVIII, 16.

³⁾ Исти је израз и у Светосавском преводу Прохирона (изд. Дучића, стр. 113—124).

⁴⁾ СС. К—2, 4 (ex Proch. 38, 5 = Harm. II, 4, 46).

⁵⁾ СС. К—2, 8 et 5 (ex Proch. 38, 8 et 6 = Harm. eod. § 59).

⁶⁾ СС. К—2, 12 (ex Proch. 38, 18 = Dig. VIII, 5, 8 § 5 = Harm. eod. § 71).

⁷⁾ СС. К—2, 14 (ex Proch. 38, 22 = Dig. I. c. dig. 17 § 2 = Harm. § 84).

⁸⁾ СС. К—2, 2 (ex Proch. 38, 4 = 12 Cod. VIII, 10 = Harm. II, 4, 45).

⁹⁾ Stat. Buduae, c. 10, 11, 14, 16—18, 21—23, 40.

у Синтагми о градским службеностима, али нису ништа додали.

О сеоским службеностима нема одредаба ни у СС. ни у ЗЈ. Чудно је што једина одредба Властареве Синтагме, која говори о *водовађи* (aquaeductus) избрисана у Скраћеној Синтагми. Међутим ова врста службености спомиње се још у Скопској повељи год. 1300.¹⁾

Емфитевза. Источна царевина познавала је одавна нарочити уговор — наследног закупа земаља (ἐμφύτευσις), обично државних, општинских или црквених. Прохирон доноси засебну главу XV, која говори у главном о емфитевзи на црквеним имањима. Матија Властар доноси у ПСинтагми кратку главу Е—8. Περὶ ἐμφυτεύσεως²⁾. Ова глава сасвим је избрисана из СС. Можда зато што прва два закона ове главе говоре само о емфитевзи и закупу црквених имања.³⁾ Ово би био још један доказ да је СС. у главном намењена царском суду. Последња одредба ове главе ПС. говори о најму, и не спада у емфитевзу. Стога је она избрисана из СС. као дупликат одредбама о најму у СС. М—2.⁴⁾

§ 9. Породично имовинско право.

Породично имовинско право у Византији има доста нејасности⁵⁾. Било је увек неких противуречности између црквеног схватања да је брак — нераздељива веза мужа и жене, који се спајају у једну личност, и Јустинијанових закона о строго засебном женином *dos*-у за који треба муж да одговара одређеним *propter nuptias donatio*. Јустинијаново право било је знатно промењено од Еклоге, која је покушавала да уведе што веће јединство имовине оба супруга. Прохирон врати се опет интегритету Јустинијанова права.⁶⁾ Три новеле

¹⁾ Изд. *Nov.* 332 (ex *Proch.* 38, 16): уп. Од. Спом. стр. 73, 74, 79 (чл. 26, 27 и 54).

²⁾ У српском преводу: О насажденіи. Исти је израз у Светосавском прев. Прохирона, гл. ѓ.

³⁾ Ex *Proch.* XV, 6 (ex *Nov. Just.* 120, с. 5); 7. *Bas.* V, 2 (ex *Nov. Just.* 120, с. 2).

⁴⁾ ПС. Е—8, 4 (ex 83 *Bas.* XX, 1) = ПС. М—12, 4.

⁵⁾ *Zach. Gesch.* 36—37 и 62—83.

⁶⁾ *Prochiron* t. VIII. De jure dotis, IX. De vindicatione dotis, X. De donationibus inter virum et uxorem.

Лава Мудрог донеле су доста промена што се тиче *ὑποβολον* (*propter nuptias donatio*).

Матија Властар није унео у своју Синтагму много закона о породичном имовинском праву. То су гл. II—20. *Περὶ προικῶν πραγμάτων*, и гл. V—5. *Περὶ ὑποβόλου*.¹⁾ Ту су већим делом одредбе из Прохирона (*Proch.* VIII, 1, 2 и IX, 2, 4, 9, 10) с неким допунама из Василика и из 20-те Новеле Лава Мудрог.

Редактори СС сачували су све ове одредбе. Глава II—20 сачињава у СС. главу II—3. *О прѣикѣиныхъ иманїихъ*;²⁾ глава V—3 спојена је са главом СС. K—3 о наследству. Неколико одредаба о породичним имовинским односима налазе се и у СС. Δ—2. Ове одредбе Синтагме држе се у главном Јустијанових начела да је прѣија (*прѣика, прѣїѣ*) засебно имање женино. Муж има право да ужива прѣију, али нема права да је прода или заложѣ.³⁾ Чак и жена нема права да своју прѣију дâ у залогу ради мужевљевих дугова.⁴⁾ У случају стечаја жена има на својини мужа (ради повратка прѣије) првенствено право, чак испред државног („царског“) потраживања.⁵⁾ После смрти женине прѣија прелази на децу. Муж не наслеђује прѣију: ако је жена умрла без деце, прѣија мора да се врати у њезину породицу, нарочито ако је била „процењена“ (*dos aestimata*)⁶⁾. Уговор између супруга да муж наследи прѣију после женине смрти, ништаван је.⁷⁾ Ипак је допуштен уговор о томе између будућег зета и таста, јер право располагања прѣијом припада оцу удаваче.⁸⁾ Муж има право да тражи судом обећану прѣију са каматом, ако није на време исплаћена.⁹⁾

Ове одредбе породичног права доста су далеке од сла-

¹⁾ Неколико закона о прѣији налазе се у ПС још у гл. K—12. О наследству (из *Proch.* XXX, 11, 12 и 19) и у гл. Δ—2. О залози (из *Proch.* IX, 15—20).

²⁾ У СС. додата су 6 наслова законѣ.

³⁾ СС. Δ—2, 3 = *Proch.* IX, 8. У старом преводу Прохирона мираз зове се *вѣкно* (*Гласник*, XIII, стр. 52 сл.).

⁴⁾ СС. Δ—2, 5 et 6 = *Proch.* IX, 19 et 20.

⁵⁾ СС. Δ—2, 1 et 2 = *Proch.* IX, 15—17; СС. II—3, 3 et 4 = 17 *Basil.* XXIX, 1.

⁶⁾ СС. II—3, 1 = *Proch.* VII, 1 et 2.

⁷⁾ СС. II—3, 6 = *Proch.* IX, 9. Иста одредба понавља се и у чл. 32.

⁸⁾ СС. II—3, 6 in fine = *Proch.* IX, 10.

⁹⁾ СС. II—3, 2 et 5 = *Proch.* IX, 4 et *Harm.* IV, 10, 22.

венских схватања, по којим девојка уопште не добија мираз или добија само нешто руха и накита.¹⁾

Ипак под утицајем римско-византијског права појам *прикије* продире у јужнословенско право још пре Душана. И Дубровачки Статут г. 1272 и Которски имају доста одредаба *De perchivio*, које у многоне личе на наведене.²⁾ Повеља краља Милутина г. 1300 на неколико места говори о *прикији* у сеоском животу. Видимо да у Скопској области усвојено је главно начело византијског права (које није изрично споменуто у Синтагми) да и некретнине могу бити даване у мираз.³⁾ Једино је ограничење — забрана *ексоприка* (ἐξοπροιξ), давања сељачких некретнина у мираз људима изван сељачке општине; ово ограничење везано је за византијске одредбе о пореској општини⁴⁾.

Чак и сам краљ Милутин наглашује да је Скопску област (и остале) добио као прикију Симонидину од цара Андроника.⁵⁾ Из доцнијих повеља видимо, да византијско начело о некретнини као миразу превлађује и у властеоском сталежу и код грађана. Кадгод је реч о пуном праву својине на непокретно имање, спомиње се и право својине „прикисати, у прикију дати“.⁶⁾

Византијска начела, изложена у СС, доста говоре о породичном имовинском праву. Стога ДЗ г. 1349 има само једну одредбу чл. 44, где је реч о прикији, Овај члан постаје разумљив само у вези са системом византијског права. Стари је обичај римско-византијски да се у мираз дају само робиње. Ово начело, познато Дубровнику,⁷⁾ није изрично споменуто

¹⁾ *Кадлец—Тарановски*, стр. 82.

²⁾ Stat. Rag. l. IV, c. 1 seq. *Stabilia pro perchivio*, ib. c. 35.

³⁾ тьстѣнина (имање наслеђено од таста) чл. 21, 33 и 69; тьстна прикиа — чл. 33 (*Сол. Од. Сп. 72, 75, 80*).

⁴⁾ ib. чл. 35 и 44 (*Сол. Од. Сп. стр. 76 и 77*). Исто и у бугарској скопској повељи „вса та мѣста паричка сѣтъ, рекше прѣдалика, да не метеха никто ни ексоприкисати ни продати вѣнѣка, ни нивѣ ни виноградѣ“. *Ильинский*, Грамоты болг. царей, бр. 2.

⁵⁾ Повеља око г. 1308. *Нов. Зак. Спом. 477*.

⁶⁾ Призренска тапија из г. 1346—1366 (*Сол. Од. Сп. 148*), повеље г. 1357, 1389 и 1428. (*Нов. ib. 311, 313, 776, 334*).

⁷⁾ Ordo de dotibus et nuptiis a. 1235 et Stat. Rag. IV, c. 2 et 3 (*Mon. hist.-jur. IX, p. LXIV et 84*). И у Прохирону VIII, 2 говори се о partus ancillarum, датих у мираз (*рожденіе рабѣ у СС. II—3, 1*).

у СС. Чл. 44 ДЗ налази да је потребно ово начело нагласити: „отрок“ (роб-мушкарац) не сме да се да у прикију.

У Лесновској повељи г. 1349 спомиње се да сељаци „држе сваки своју баштину и купленицу и *прикију*, како је било раније за Грка“. Вероватно да ово начело, проглашено овде, поводом два села, важи и за све сличне случајеве.¹⁾ У одредбама Аранђеловске и Лесновске повеље (г. 1348 и 1349) видимо чак да је и у Призренској и Овчепољској областима уобичајено и давање некретнина у мираз као „ексоприк“, изван свог села, и да цар Душан овај обичај дозвољава.²⁾

У чл. 40 ДЗ. није изрично споменуто право „прикисати“ између других властелских баштинских права. Ипак не можемо из тога закључити да ово право није било признато властели г. 1349. Чл. 40 ДЗ изрично се позива на установе „првих правоверних царева“ грчких, у којим је ово право признато.³⁾ Баштинске повеље г. 1357 и нарочито г. 1387 (која се позива опет на Душанову) спомињу ово право исто као и цара Синишина г. 1361.⁴⁾

Шта више, ДЗ г. 1354 спомиње у чл. 174 право „у прикију одати“ као право сваког земљанина (зависног сељака).⁵⁾

Из повеље г. 1428 видели смо да је ово право уобичајено и за време деспота Ђурђа.⁶⁾

Из будванске исправе г. 1498 видимо да се одредба о повратку *dos aestimata* после смрти бездетне жене строго примењује и на Српском Приморју.⁷⁾

¹⁾ *Нов. Зак. Спом.* 678.

²⁾ *Нов. Зак. Спом.* стр. 690 и 678.

³⁾ Ово је само несавршена редакција ДЗ, које смо други пример навели у Гл. Ск. Н. Др. II, 35.

⁴⁾ *Нов. Зак. Спом.* 790. Повеља г. 1387 — *ib.* 775—776.

⁵⁾ Сељачке прикије спомињу се и у Струмској жупи (*Сол. Од. Спом.*, стр. 162 и 163).

⁶⁾ *Нов. Зак. Спом.* 334.

⁷⁾ *Сол. Од. Спом.* 232. Вероватно да су писмени уговори о прикији били уобичајени у Душаново доба. Српски превод Синтагме служи се за грчко *σὺρφεωνοῦ* *прикосифонь* (изд. *Нов.* 241 и 471) уп. *Προικοσὺρφεωνοῦ*, *instrumentum dotis, Du Cange, Gloss. II, App. p. 160*; у Бугарској *прикьохарѣи*. *Бобчевъ*, Римско пр. 89—90.

§ 10. Наследно право.

Наследно право је врло слабо регулисано у ДЗ. „Ма да је јасно да се дешавало много више наследстава него злочина, ДЗ доноси из наследног права само две мрвице чисто изнимног значаја“,¹⁾ каже др. Доленц. Ово су чл. 41 и 48, који говоре само о наследству *ab intestato* у властеоским породицама. О наслеђивању по тестаменту нема ни речи. У ДЗ не спомиње се нигде реч завештај (*testamentum*).²⁾ Без сумње, не значи то да су тестаменти били непознати у Душановој царевини, или да су сва питања наследства била регулисана по неком „словенском обичајном“ праву.

Од времена покрштавања Словена сматра се да питања о наследству спадају у делокруг цркве.³⁾ Ово се тиче и наследства по завештају и наследства по закону. Већ у најстаријем споменику руског права, у уговору с Византијом г. 911, под грчким утицајем регулишу се питања о наследству *per testamentum* и *ab intestato*.⁴⁾ Најстарији руски тестаменти сачувани су из г. 1147 и 1287.⁵⁾ Од г. 1328 и доцније сачуван је непрекидни низ завештаја руских владара и других кнезова.

Нису нам сачувани српски тестаменти пре Душанова доба, али морали су већ постојати, као уопште и у Русији и на Балкану. У Далмацији познати су тестаменти већ од X века, од XIII века они примају редован нотарски облик.⁶⁾ У Котору и у Дубровачкој области налазимо још у XIV веку на трагове старог византијског утицаја (у изразу *epitropi* за извршиоце тестаментана).⁷⁾ У статуту града Будве из Душанова доба много се говори о наследству и нарочито о тестаментима (чл. 166—181, 212, 252, 276, 291).

¹⁾ М. Dolenc, о. с. 106.

²⁾ К, *Јуречек*, Ист. Срба III, 143; Dolenc, о. с. 117.

³⁾ У Русији устав Св. Владимира (XI в?) оставља цркви решавање парница кад „братъа или дѣти тяжуть о задницю“. По мишљењу Неволлина, јасно је „да од XIV в. и до Петра Великог парнице о наследству спадају у делокруг духовне власти“. (К. Неволинъ, Ист. росс. гражд. зак. III, 289).

⁴⁾ О грчком утицају у тим одредбама говори подробно В. Сергъевичъ. Лекцији, 131 сл.

⁵⁾ Тестамент Антонија Римљанина г. 1147 и два тестаментана в. кн. Владимира Волинског.

⁶⁾ Šufflay, Die dalm. Privaturkunde, 130—136.

⁷⁾ Epitropi — *Stat. Cathari*, с. 183; *ѱριѱроѱи* — тест. г. 1392. (Од. Сп. 178).

Врло је вероватно да су Срби-сељаци већим делом живели у задругама, у којим прелаз наследства одређује се по обичајном праву. Ипак виши сталежи: грађани и трговци, властела, духовна лица и сам владар постепено прилазе начелима индивидуализма византијског права.

Ова су начела постала позната Србима из Светосавског превода Номоканона. „Закон Градски“ (Prochiron) подробно говори о наследном праву у гл. 21 (о завѣтѣ самовластныхъ), 22 (о завѣтѣ соущихъ подѣ властїю родитель своихъ), 23 (о прѣвращенїи завѣта = de infirmatione testamenti), 29 (о коди-келлѣ, рекше о испљнѣнїи завѣта), 30 (о наслѣдницѣхъ), 32 (о раздѣлѣнїи = de Falcidia), 33 (о отмещеныхъ от наслѣдіа = de exheredibus), 35 (de legatis = о дарѣхъ даѣмыхъ въ завѣте или въ животе или по смрѣти), 36 (о приставницѣхъ) и 37 (о томъ, когда подобаѣтъ заимодавцѣмъ потезати наслѣдники скончавшихъ се).¹⁾

Ове многобројне одредбе утицале су без сумње помоћу цркве да унесу нова схватање о наследству између Срба. Тај је утицај морао бити нарочито јак у јужним крајевима, који су у XIII веку били део Византијске царевине.²⁾ Скопска повеља г. 1300 показује да краљ Милутин ништа не мења у наследним односима затеченим од византијског доба.³⁾

У Синтагми Матије Властара налазимо опет многобројне одредбе о наследном праву, које претежним делом понављају Прохирон с неким допунама из доцнијих векова. Редактори СС сачували су већи део ових одредаба; ипак су нешто избрисали или променили. Треба да ову грађу претресемо.

1. *Наслеђивање по закону.* Што се тиче наслеђивања ab intestato, византијско право (у Прохирону и у Василикама) стоји у главном на начелима Јустинијанова права. Ипак се види тежња да се ограничи безусловно право даљих когната на наследство. Оно се ограничава обично у корист цркве. Тако је цар Константин Порфирогенет наредио да се, у случају да нема директних наследника, $\frac{1}{3}$ део заоставштине даје цркви

¹⁾ Гласник 2 од. VIII, стр. 78—113.

²⁾ Преписка архиеп. Димитрија Хоматијана даје тачне доказе да је црквени суд решавао парнице око наследства у Скопској области почетком XIII века. П. Никовѣ. Материяли, 11—15.

³⁾ Сол. Од. Сп. 72, 75, 80.

за душу (*εἰς ψυχὴν*). Г. 1305 синодско решење (утврђено од цара Андроника II) потврђује да се из наследства зависних сељака $\frac{1}{3}$ даје цркви за душу, друга $\frac{1}{3}$ — господару, и само остала $\frac{1}{3}$ — наследницима.¹⁾ У случају да нема наследника, заоставштина дели се између господара и цркве. Други закључак истог сабора г. 1305 наређује да у случају смрти непунолетног који је већ наследио једног умрлог родитеља, заоставштина дели се на 3 дела: $\frac{1}{3}$ — осталом родитељу, $\frac{1}{3}$ — родитељима умрлог родитеља и $\frac{1}{3}$ — цркви. Овај закључак односи се на свако наследство без разлике staleжа.²⁾

С друге стране, видимо тежњу да се наслеђивање ограничи 6 или 8 степеном сродства. Колебање између 6 и 8 степена решава се у последњим вековима византијског царства у корист 8 степена, којим се завршује круг наследника *ab intestato*.³⁾ Не прави се разлика између мушких и женских у праву наслеђивања. Већи део одредаба о наследствоу скупљен је у Властаревој Синтагми у једну главу К—12. *Περὶ κληρονομίας*. Ту су скупљени закони о наслеђивању и по завештају и без завештаја. Редактори СС. запазили су овај недостатак система и поделили ту главу у троје: СС. К—4. *О наследствованију*, К—5 и К—6. У првој налазе се све најважније одредбе о наслеђивању *ab intestato*. Редактори СС. избрисали су само једну одредбу (Proch. XXX, 8), али додали су 12 наслова законъ и пренели у ову главу одредбу из 20 Новеле цара Лава Философа (из гл. Υ—5) о наслеђивању прикије и „подлога“ (*τὸ ὑπόβολον*).⁴⁾ У гл. К—4 Скраћене Синтагме налазе се дакле све најважније одредбе византијског права о наслеђивању *ab intestato* сродника у правој и побочној линији.

¹⁾ *Zach. Gesch.* 109—118; уп. *Jus Gr-Rom.* III, стр. 630.

²⁾ И *Руска Правда* (у чл. 103—105 Кар.) бави се питањима наслеђивања *ab intestato* и одређује у том случају један део заоставштине цркви „по души“. Ово је без сумње утицај византијског права. уп. *Н. Максимейко*, *Опытъ критич. изслѣдованія о Русской Правдѣ*. I. Харьк. 1914 и *Е. Черноусовъ*, *Къ вопросу о вляніи виз. права*. *Виз. Обзор.* II (1916), стр. 303—322.

³⁾ *Zach. Gesch.* р. 119; уп. *Πεῖρα*, LIV, 9 (= *Zach. Jus Gr. — Rom.* I, 257); *Harmen.* V, 8, 17 и *Влашки Законик* г. 1817.

⁴⁾ У изд. Нов. стр. 511.

⁵⁾ СС. К—4 = Proch. XXX, 2; *ib.* 4; *ib.* 5; *ib.* 7; *ib.* 8; *ib.* 9; Proch. VI, 1; Proch. XXX, 10; Syn. Bas. XXXII, 2; Harm. V, 8, 67; Proch. XXX, 11 et 12; *ib.* 19; Proch. IX, 9; Nov. 20 Leon; Nov. Andronici II а. 1306.

Овде је и читава наведена Новела цара Андроника II; нема само одредбе о ограничењу степена наслеђивања сродника у побочним линијама.

После овога можемо разумети, одакле се јављају у ДЗ. г. 1349 чл. 41 и 48. И један и други додирују само наслеђивање у властеоском сталежу. Властели је зајамчено право да се властеоска баштина може наследити и од сродника у побочним линијама. Ако властелин нема деце, ово „пуста“ баштина није „одумртна“,¹⁾ него прелази у наследство „до трећег братучеда“. Треће братучедо — то је *τρισεξάδελφος*, израз византијског права, који се налази само у Властаревој Синтагми.²⁾ Он означаје тачно осми степео сродства! Дакле цар Душан узаконио је за властелу онај ред наслеђивања, који је био уобичајен у Византији последњих векова. Празнина Властареве Синтагме попуњена је помоћу византијског обичајног права у чл. 41 ДЗ.

Чл. 48 ДЗ врло је интересантан као компромис између разних правних система. У првом ставу дефинише се без сумње један старински обичај, који подсећа још на дружинске односе.³⁾ Коњ и оружије умрлог властелина враћају се владару, јер је некад од владара властелин бојну опрему добијао. Овај обичај познат је још у XVI веку у области влашког права.⁴⁾ Ипак остала опрема властелина остаје по чл. 48 ДЗ. већ у наследство његовој породици, мада имамо податке да је баш

1) „Одумртна баштина“ прелази на господара; уп. „водџница Краини-рова одумртна“ коју цар Душан поклања Лесновском манастиру. *Нов. Зак. Сп.* 678. У повељи босанског краља Стјепана Остоје г. 1400 спомињу се „ис третине дио одумртни“ и „од третине третина“. Значи ли то да је Босни XIV века било познато начело Новеле цара Андроника г. 1305? *ib.* 322.

2) ПС. В—8. (изд. *Нов.* 133) = СС. В -2 (изд. *Флор.* Прил. 125). Последњи степен забрањеног брака поклапа се са последњим степеном права на наслеђивање. Prochiron зна за забрану брака само у 6 степену сродства (*τρισεξάδελφοι*, Proch. VII, 4 = *вшорьи брайтучеди*). Гласник 2 од. VIII, стр. 50.

3) Уп. *Ф. Тарановски*, Душ. Зак. стр. 7.

4) У статугу Фогарашких Влаха у Ердељу) г. 1508: „Consuetum erat prius, quod boyaro vitam claudens, equum sellatum cum hasta castellano dare coactus fuit, si vero equo deficiebat, etiam equum dare pro ipso oportebat“. *Kadlec*, Valaši, p. 197. Исто право припада и Влашком војводи. *Bogdan*, Arch. slav. Phil. XXVI (1904) p. 102. Слично томе и Мукачевски каштелан добија из заоставштине умрлог „кнеза“ влашког — једно теле од три године. *Kadlec*, *ib.* p. 481.

цар Душан своју властелу богатим свитама и златним појасевима даривао.¹⁾ Ова тачка изгледа као нека уступка властели под утицајем учења римског права о перфектности сваког поклона (осим тачно опредељених у закону случајева опозивања). Шта више, под утицајем византијског права члан 48 даје и ћерци право да наследи ове ствари и да њима слободно располаже. Вероватно, пре г. 1349 по старом обичају владар могао је да располаже опет овим својим поклонима, и ћерка није имала права наслеђивања.²⁾ Чл. 48 ДЗ. мења ова стара начела словенског права.

2. *Наслеђивање по шестнаменју*. Византијско право је у питању наслеђивања по тестаменту остало на начелима Јустинијанова права, јер је укинуло све промене које је покушавала да уведе Еклога.³⁾ Главне црте наследног права Василика јесу ове: слобода завештања ограничена је само тако званом *legitima portione* (која у грчком праву носи назив *φαλκιδία*, *Falcidia*): законита деца треба да добију $\frac{1}{3}$ део заоставштине или чак $\frac{1}{2}$, ако је деце више од четворо. Византијско право не зна за фидеикомисе (и мајорате), јер под утицајем цркве тежи да буду сва деца у наследству изједначена. С тога не прави ни разлике између мушке и женске деце у погледу наследства на некретнине.⁴⁾ Тестатор има право да своје наследнике искључи из наследства. Ово важи за нарочите случајеве тачно одређене у Nov. 115 Just. Форма тестаментa упрошћава се, за важност тестаментa доста је пет, чак три сведока. Као нарочити извршиоци тестаментa јављају се у византијском *επιτροποι* (*επίτροποι*). Као што смо видели на почетку ове главе, Светосавски превод Прохирона има доста одредаба о наслеђивању по тестаменту. Готово све исте налазе се и у Властаревеј Синтагми. — У гл. Δ—4. *Περὶ διαθήκης*, у гл. Κ—12. *Περὶ κληρονομίας*, у гл. Κ—38. *Περὶ κωδικέλλου* и у гл. Φ—1.

¹⁾ „Властеле свое дароуе свѣтлыми свитами и појси златими царскими“. Копорински летопис. Љ. Шојановић, Стари српски родослови и летописи. Б. 1927, стр. 82.

²⁾ По старом српском обичају, ћерка није имала права на наследство. в. тестамент *Lancilago de Bosna* г. 1475. *Thalloszy*, Studien, 436.

³⁾ *Zach. Gesch.* 122—160.

⁴⁾ Исти утицај цркве осећа се у обичају, који све више узима маха, да тестатор, који нема ближих наследника, оставља имање цркви *εἰς ψυχικόν*, као *legata ad pias causas* (задужбине).

Π Ϙί Φαλκιδίου. Преводиоци ПС обратили су доста пажње на ове главе: ово се види из тога што су у прегледу садржине додали глосе појединим насловима.¹⁾

Интересантно је да су редактори СС. потпуно избрисали обе главе о форми тестаментa (Δ—4 и К—38), избрисали су и главу о легитимном делу (фалкидији Φ—1). Не можемо мислити да би ове одредбе биле сасвим непотребне Душановој царевини, нарочито у њезином грчком делу. Вероватно ово је знак да су редактори СС потпуно остављали у дело-кругу цркве писање и редиговање тестамената, и да су сматрале одредбе о томе као непотребне за царске судије. Ово је јак доказ да је СС рађена ради царског суда. Што се тиче одредаба о изузимању од наслеђа, њима су редактори СС поклонили више пажње. Чак су једну главу ПС. К—12 поделили у три. (СС. К—4, К—5 и К—6). Тиме су издвојили као засебне, главу о изузимању десценданата (К—5. *О изгангаемых оӣ наслѣдїа сыновѣ*) и главу о изузимању асцендената (К—6. *О изгангаемыхъ оӣ наслѣдїа родишель*). У једној налазе се све 14 кривица асцендената, које су по Нов. 115 Јустинијана основи за изузимање од наслеђа. Због своје везе са кривичним правом ове су главе ушле у СС, као обавезне за царске судије. Треба споменути да су ове уредбе Јустинијанове Новеле биле у Средњем Веку рецитиране по читавој Европи,²⁾ да су например ушле у Пољички Статут г. 1440.³⁾

То су одредбе СС. о наследству по тестаменту. Можемо додати да превод Синтагме познаје српске изразе за тестамент. То су завѣщаниѣ⁴⁾ или завѣтъ⁵⁾. Ипак исте речи речи могу да означавају и сваки завет у опште.⁶⁾ Због тога се српски превод радо служи и грчком речи диатаксъ (*διάταξις*) као тачним

¹⁾ Тако гл. Δ—4 носи у тексту ПС наслов: О завѣщании, а у прегледу: *О завѣщѣнь, рекше діашакси*, К—38 у тексту: О кодикселѣ, у прегледу: *О кодицѣхъ, рекше о діашаксѣхъ*, гл. Φ—1 у тексту: О фалкиди, у прегледу: *О фалкиди, сирѣчь законъ о наслѣдницѣхъ и легаишарехъ*.

²⁾ Уп. *Joh. Merkel*, Die Justinianischen Enterbungsgrunde, 1910 (приказ *I. Kohler'a* у *Zeitschr. für vergl. Rechtsw.* XXIII, 472—473).

³⁾ Закон од синов и отац, чл. 49с (281) *Mon. hist.-jur.* IV, р. 57.

⁴⁾ СС. К—4, 11 и 12; СС. К—5, 14; СС. К—6, 1 = *διαθήκη* (изд. *Нов.* 215, 217, 344, 347).

⁵⁾ СС. А—1; СС. К—5, 14; СС. К—6, 5 = *διαθήκη* (изд. *Нов.* 59, 344, 347.)

⁶⁾ изд. *Нов.* стр. 6 (завѣщаниѣ = *διαταγή* и стр. 16 (исто = *διαθεσις*.)

изразом за тестамент.¹⁾ И ЗЈ, кад спомиње тестамент у чл. 2. служи се истим изразом діатакси.²⁾ ДЗ нема никаквих засебних наредба о наслеђивању по тестаменту. Исто као и СС, ДЗ оставља ову грану права у делокругу цркве.

Не можемо мислити да би тестаменти били непознати у Душановој држави. Одредбе ДЗ и баштинских повеља које говоре о пуном праву својине властелина, спомињу и право тестирања у изразима „за душу отдати“ (чл. 40 ДЗ) и „за душу подь цркъвь записати“³⁾ Баштинска повеља г. 1428—1429 још тачније дефинише право челника Радича да баштину „по своои сьмрѣти кому що усхокѣ остави, записавши му у свои діатась, или своему дѣтету или кому от своих сьродникь или цркви приложити“.⁴⁾ Исту слободу тестирања има и вел. логофет Стефан по повељи босанског краља г. 1458, којом се потврђује правни ред за време последњег деспота српског.⁵⁾ Али и пре Душана из кратких записа Тетовског манастира видимо како поједини сељаци записују своје земље манастиру „за гробь свои и за душу“ кад немају „породи“ и чак кад имају мушку децу.⁶⁾ Римско-византијска схватања о располагању својином по тестаменту утичу на Србе разних сталежа у XIV и XV веку, мада је вероватно велики део заоставштина остајао у неподељеном задружном власништву.⁷⁾

Редакција Душанова Законодавства XVII века сачувала је готово без сваких промена све одредбе СС. а наслеђивању без тестамента (као чл. 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65 ЗКЈ), сачувала је и извод из Новеле г. 1306 цара Андроника (чл. 66

¹⁾ Изд. *Нов.* стр. 28 (о діатаксехь законь), 59 (=СС. А—1) завѣщевати сь, рекше диѣтаксати (= διατίθεσθαι) и 217 (діатакси, рекше завѣщаніе).

²⁾ чл. 2 ЗЈ говори о кривици писца тестамента (ово се види из речи: оставлѣамь что).

³⁾ *Соловјев*, Од. Спом. повеље г. 1350 и 1357, стр. 151 и 160. Слобода располагања баштином у чл. 40 ДЗ позива се на византијски правни ред.

⁴⁾ *Нов. Зак. Сп.* стр. 334 и 336.

⁵⁾ *Нов. Зак. Сп.* 344—345.

⁶⁾ Од. Сп. стр. 131—132; у Скопској повељи г. 1300 чл. 24 (*ib.* стр. 73).

⁷⁾ Сачувани тестаменти Срба-сељака из Дубровачке околине, из области утицаја римског права показују индивидуално располагање својином чак случајеве ексхередације мушкараца и преноса наследства на ћерку. Од. Спом. стр. 177, 225 и 227.

и 67 ЗКЈ) и одредбе 115 Новеле Јуст. о ексхередацији деце (чл. 68 ЗКЈ) и родитеља (чл. 69 ЗКЈ). Рађена под окриљем цркве, ова прерада тежила је да сачува све византијске одредбе о наследном праву.¹⁾

ГЛАВА IX.

Кривично право у Душановом законодавству.

Општи део. — I. Кривично дело.

§ 1. Појам кривичног дела. Већ у правним споменицима пре Душанова доба налазе се многобројни изрази за кривично дело. Ови се изрази разликују међу собом, јер полазе са разних гледишта на суштину кривичног дела. Примитивно гледиште словенског права обраћа пажњу на противправност у материјалном смислу, схвата кривичну радњу као напад на животне интересе појединаца или друштва.²⁾ Зато су најстарији изрази српског права „обида“,³⁾ „зло“,⁴⁾ „кривина“.⁵⁾ Кривично дело може чак и да се зове именом своје последице, напр. „крв“;⁶⁾ који назив означаје и материјалну последицу кривичног дела, и само кривично дело, и глобу. Иста три значења има и прастари израз „вражда“.⁷⁾

Ипак у најстаријим споменицима српског права налазимо и друго гледиште, које процењује противправност кривичне радње у *формалном* смислу, као преступ извесне државне норме (или моралне заповести). Вероватно је ово гледиште примљено из више развијеног византијског права, нарочито

¹⁾ О утицају цркве на форму тестамена (диатик = διαθήκη) код Бугара, в. С. Бобчевъ, Римско и виз. право, стр. 84—85.

²⁾ Уп. Т. Живановић, Основи, Општи део. § 33; W. Namyslawski, Serb. prawo karne, str. 448.

³⁾ Повеља Св. Саве г. 1233 (Нов. Зак. Сп. 576).

⁴⁾ Уговори с Дубровником г. 1215 (Нов. ib. 137), г. 1240, 1254, 1349 (ib. 146, 151, 169 = Од. Сп. 34, 35, 45, 46, 145).

⁵⁾ зло, зледъ — у угов. г. 1189—1254 (Од. Ст. 6, 27, 31, 41, 44, 49, 107).

⁶⁾ Уговори с Дубр. 1302 и 1349, ib. 85, 146.

⁷⁾ Повеље г. 1300, 1302, 1320, 1330, 1348 (ib. 78, 81, 85, 104, 115, 141, пакостъ, пакостити — у угов. с Дубр. 1205 (ib. 15, 16, 30, 38, 45, 81, 111).

под утицајем православне цркве. Свака непослушност закону (божанском или световном) мора да буде кажњена. Почетком XIII века наилазимо већ на појам „*ѿрѣсѣуѣленіѣ*“, „*ѿрѣсѣуѣиѣи*“.¹⁾ У Жичкој повељи г. 1220 (која је заједничко дело Св. Саве и Стефана Првовенчаног) кривична дела против брачног права дефинишу се као „*прѣстѣплѣніѣ закона*“;²⁾ противправна је радња она која се врши „*прѣз-законѣ*“ (*contra legem*).³⁾ „Преступити, преслушати, пречути, претворити, потворити“ неку норму права — то је обична дефиниција кажњиве радње у повељама XIII—XIV века.⁴⁾ Ипак није правничка терминологија сасвим устаљена, употребљавају се и (више наведени) стари изрази, чак и неодређени изрази, као „*велико дѣло*“.⁵⁾

ДЗ. г. 1349 у већини случајева процењује кривично дело у формалном смислу. Он види противправност у сваком *ѿрѣсѣуѣу* против закона (*ѿрѣсѣуѣивѣ* — чл. 4 ДЗ, *ѿрѣчюѣ законѣ* — чл. 34, *ѿрѣслуша* — 129, 136, 148, *ѿрѣзѣ законѣ* — чл. 68, 139, 142, 187). Ипак на многим местима служи се ДЗ и изразом „*зло*“, „*зло учиниѣи*“ (чл. 57, 58, 71, 106, 139, 157, 158, 175). Каткад говори о појединим врстама кривичних дела не генерализује их, (*гуса* — чл. 126, 149, 158, 160, *краћа* — чл. 149, 158, *ѣаѣба* — чл. 145, *најезда* — чл. 101 и др.), каткад генерализује у доста неодређеним појмовима, као „*велико и мало дело*“ (чл. 151, 161, 181) или „*дльгѣ*“ (чл. 4, 12, 89, 101, 103, 151, 183). Ови последњи изрази могу да се односе и на кривичну и на грађанску парницу.

Интересантан је ипак један израз ДЗ, у коме преовлађује формално гледиште — то је „*сѣгрѣшѣніѣ*“ (чл. 5, 51, 52). Кривично дело сматра се као грех (иако је то у чл. 52 злочин против државе), као преступ не само световне, него и божанске заповести. Ово је гледиште чисто византијско. У Византији немамо тачне разлике између световног и црквеног

¹⁾ Први пут у уговору с Дубр. 1214 г. (Од. Сл. 16).

²⁾ Чл. 18, 19 (ib. 21) „*сѣю страшную заповѣдѣ прѣступаѣ*“.

³⁾ Чл. 28 (ib. 23).

⁴⁾ *Прѣсѣуѣиѣи* — ib. 16, 21, 23, 45, 46, 105, *ѿрѣслушати* (= прѣчути) — ib. 83, 84, 167, *ѿрѣѣворѣиѣи* — ib. 107, 154, *ѿрѣѣи* — ib. 108, 109, 154, *ѿѣворѣиѣи* — ib. 27, 88, 89, 105, 106, 120, 127, 130, 132, 143—144, 150, 156—157, 159, 161, 166—148 etc.

⁵⁾ Аранђ. повеља 1348 г. (ib. 139).

права, сви световни закони сматрају се за „*ἱεροὶ καὶ θεῖοι νόμοι*“.¹⁾ Сваки злочин против државе је и грех против Бога. Исто гледиште налазимо и у пратиоцу ДЗ — у Синтагми. У српском преводу ПС. налази се реч „сѣгрѣшениѣ“ као дефиниција греха (= *ἀμαρτήμα*,²⁾ уп. грѣхъ = *ἀμαρτία*) и као дефиниција злочина против државе (*καθολίωσις*, стр. 129, 325, 523).³⁾

Сад је нама разумљиво, зашто се у чл. 52 ДЗ каже „за неврѣу за свако сѣгрѣшениѣ“. Зато што је ДЗ. у тесној вези с СС, где се у гл. В—7 и I—1 исто говори о невери као о сагрешенију. Ово чисто византијско гледиште јавља се и у баштинским повељама Душана и његових наследника, где се обично говори да се баштина може одузети само за неверу, „а ни за единое иное сѣгрѣшениѣ“.⁴⁾

§ 1^а. *Кривично дело као лудостѣ*. Видели смо да у Душановом законодавству постоји неколико израза за појам кривичног дела, у зависности од различитих тачака гледишта: кривина (*ἔγκλημα*), сѣгрѣшениѣ (*ἀμαρτήμα*), законпрѣтѣпленѣ (*παράνομία*). Исте изразе можемо наћи и у односима српских владара с Дубровником: ту се кривично дело јавља као *зло* (*malum*), *кривина*, *бесѣравдиѣ*, *беззакониѣ* (*iniuria*).⁵⁾ Ипак јавља се ту и нарочита нианса: на три места квалификује се кривично дело као *лудостѣ* и *безѣмиѣ*.⁶⁾ Не можемо ни у ком случају тумачити ове изразе у садашњем смислу, као душевну поремећеност.⁷⁾

Византијско-српско право зна за стање душевне поремећености. Али је ово стање основ искључења подобности за виност, као и у садашњем кривичном праву. И по „Градском

¹⁾ Наслов Синтагме 1335 г., наслов Арменопулова Прохирона 1345 г., повеља цара Синеше г. 1361 (*Нов. Зак. Сп.* 790).

²⁾ Синт. изд. *Нов.* 110.

³⁾ *ib.* 196, 129, 325, 523, уп. сѣгрѣшати = *πλημμελεῖν*, *ib.* 129, 515, 522.

⁴⁾ У повељама г. 1350—1451, *Нов. Зак. Сп.* 305, 311, 314, 337, 345.

⁵⁾ *Зло* — у уговорима г. 1189—1254 (*Сол.*, Од. Сп. 6, 27, 31, 41, 44); *кривина* — у уговорима 1215—1254 (*ib.* 34, 35, 45, 145); *бесѣравдиѣ* — уг. 1254 (*ib.* 48); *беззакониѣ* — у писму 1417 г. (*ib.* 233—234).

⁶⁾ У кога се обрѣте лудѣ отрокѣ тере шо испакости... да снишу кривца — уг. 1302 (*ib.* 85) Ако ње чловѣкъ лудоваль, нека му плѣть пати... И за лудости инѣхъ педепсасмо... ако коѣе безумѣе учини, нека плѣть пати (*Пуцић*, I, 137 = Од. Сп. 233, 234). Ако чловѣкъ кою лудостѣ или по неумѣтельству учини, да му плѣть пати. (*Пуцић*, I, 140).

⁷⁾ Уп. израз „луд“ у § 53 Казн. Зак. (*Т. Живановић*, Основи I, 250).

Закону“ (Прохирону) и по Властаревој Синтагми неистовен се (δαίμων) и вѣсноујуць се (μαυόμοσ, μαυόμενος) не одговара кривично ни за убиство.¹⁾

Међутим у наведеним случајевима из преписке с Дубровником (и г. 1302 и г. 1417) кривац је кажњив за своју лудост, тражи се да „његова пут пати“.²⁾ Кривац не сматра се ту за душевно поремећеног, он је урачунљив; само се његово противзаконско дело сматра за неко „безумије“. Ова је квалификација заснована на библијском гледишту, које се испољава нарочито у књизи Премудрости Соломоновој. Сваки је закон — Божија установа, појава Божанске мудрости.³⁾ Сваки је мудрац праведан и правичан, док глупан обично греши и не поштује закон.⁴⁾ Безаконије је готово исто што и лудост, јер закон је не само ratio scripta, него и одблесак divinae sapientiae. Вршити кривично дело значи у исто време и грешити против Бога и грешити против разума (правити лудост).⁵⁾ Ипак кривац, који је злоупотребио своју слободну вољу, урачунљив је и кажњив и за грех против Бога и за своју „лудост“ (ἀφροσύνη).

§. 2. Противвѣправности кривичног дела и основи искључења ѿпротиввѣправности.

Византијско право стоји на другом гледишту него садашња теорија кривичног права, што се тиче основа искључења противправности.⁶⁾

Јак утицај црквеног права води томе да и пристанак повређеног и самоповреда не искључују противправност радње, ако је радња греховна.

¹⁾ ПС. Ф—8 = СС. Ф—4, 4 (изд. Новак. Синт. 523) = Proch. XXXIX. 80.

²⁾ Види у горе наведеном цитату⁶⁾.

³⁾ Добро је позната Душановим повељама Соломонова изрека: „Многу (= премудростию) царие царствують и силни правду пишуць“. Од. Сп. 133, уп. Прем. XII, 16.

⁴⁾ Напр. „Безумнику мило је чинити зло, а разуман човјек држи се мудрости“. Приче Сол. X, 23.

⁵⁾ Кад је син Давидов Амнон хтео да учини тежак злочин родооскрвњења својом сестром Тамаром, ова му одговори: „Не брате, немој ме осрамотити, јер се тако не ради у Израиљу, не чини тога безумља (τὴν ἀφροσύνην). Куда бих ја са срамотом мојом, а ти би био један од безумних у Израиљу“ (εἰς τὸν ἀφρόνωνα) II књ. Самуилова XIII, 12. (у преводу Ђ. Даничића нетачно: „као који од најгорих људи у Израиљу“. Свето Писмо Ст. и Н. За-вјета. У Биограду 1871, стр. 261).

⁶⁾ Уп. Т. Живановић, Основи, § 33—39.

1) *Присѣланак повређеног* код полног скврнављења не искључују противправност. Напр. и црквено и световно законодавство Византије кажњава пасивну педерастичку истом смртном казном као и активну. Прохирон нема сличне одредбе, али Властарева Синтагма доноси о томе Закон у гл. А—13. Редактори СС. оставили су ову одредбу, чак су додали њој наслов: законъ, да обратe на-њ што више пажње.¹⁾

2) *Самойовреда*. Самоубиство сматра се у средњевековном праву читаве Европе за кривично дело. Синтагма доноси о томе засебну главу ПС. В—12. Редактори СС. сачували су и ову главу (као В—8) која се састоји из једног црквеног правила и из једне законске одредбе (из 3 Bas. LX, 53). По томе закону самоубиство, покушано или свршено, кажњава се као убиство. Имовина самоубице конфискује се од државе.²⁾ ДЗ. нема сличних одредаба, јер су наведене одредбе СС. изгледале довољне за „православно царство“ Душаново.³⁾

3) *Нужна одбрана*. Одбијање противправног напада иначе инкриминисаном повредом правних добара нападачевих — једини је основ искључења противправности и у римском и у византијском праву. Некажњивост убиства нападача (који је угрожавао животу нападнутог) позната је и Јустинијановом Кодексу и Прохирону.⁴⁾ Позната је и Корчуланском статуту г. 1265 и Дубровачком г. 1272 и Сплитскоме.⁵⁾ У Синтагми говори се о убиству у нужде чак на два места. Засебна глава Δ—6. *О иже разбоиникы оубивающихъ* доноси неколико црквених правила и два закона (14 et 15 Bas. LX, 39) о некажњивости убиства нападача који угрожава животу нападнутог.⁶⁾ У гл. Ф—8, између законâ о убиству налазимо сличну одредбу из Прохирона: *Иже нашѣдшаго, рекше нагахавшаго оубивъ, имъже о животѣ вѣд'ствоваше, неповинънъ бестъ.*⁷⁾

¹⁾ Изд. *Нов.* стр. 107—108. исто код Harmen VI, 4, 3.

²⁾ Изд. *Нов.* стр. 155.

³⁾ И руско право XVII—XIX в. стоји, под утицајем православне цркве, на истом гледишту.

⁴⁾ Cod. IX, 16, 2; Proch. XXXIX, 39.

⁵⁾ Stat. Curz. c. 14; Stat. Rag. VI, 1; Stat. Spalat. c. 45 et 99; ун. *Mažur.* Prin. 782, obrana.

⁶⁾ Изд. *Нов.* стр. 373—374.

⁷⁾ Proch. XXXIX, 39. Qui aggressorem occidit, ubi de vita periclitabatur, insons est. (= Cod. IX, 16, 2 = 14 Bas. LX, 39 = Harmen. VI, 6, 17). Српска глоса: *рекле нагахавшаго* надовезује се на чл. 101 ДЗ.

Редактори СС. избрисали су читаву главу Δ—6, као сувише развучену, оставили су ипак наведену тачну одредбу Прохирона (у СС. Ф—3, 7), иначе познату Србима већ из Светосавског превода Номоканона.¹⁾

У ДЗ 1349 г. о нужној одбрани говори сам чл. 86, који се лепо надовезује на наведену одредбу Синтагме о некажњивости убиства у нужној одбрани. По чл. 86 ДЗ. изазивач који је заподенуо свађу, сматра се за кривца, и ако је сâм у тој свађи убијен. Дакле, у чл. 86 ДЗ говори се не о одговорности убице, него о одговорности убијеног. Вероватно циља се овде на последице убиства, као напр. плаћање глобе. По Пољичком Статуту у случају убиства у нужној одбрани глобу плаћа не убица него цела општина.²⁾ Тиме што се у чл. 86 убијени изазивач проглашује за кривца, укида се свака обавеза плаћања глобе.

Одељак II. — Кривац.

§ 3. Појам извршиоца. Кривична одговорност̄ њравних лица.³⁾ Српском праву пре Душана широко је позната кривична одговорност не само физичких него и правних лица.

Напр. жупа је одговарала за штету учињену трговцима, по уговорима с Дубровником од времена Првовенчаног.⁴⁾ Напротив, византијско право наследило је од римског права појам о индивидуалној одговорности кривчевој. Кривац је по томе праву физичко лице и само он је одговоран; ни породица његова ни општина не мора да за њега трпи казну.⁵⁾

Ово византијско начело продире постепено и у законодавство словенских владара. Напр. у познатој повељи бугарског цара Константина Тиха Скопском манастиру Св. Ђорђа (г. 1258) изрично се каже: „вражда да се не вѣзима вѣ градѣ или вѣ селѣ, развѣ на исцихѣ, нѣ и то сѣдомѣ“. У

¹⁾ Градски Закон, изд. Н. Дучића у Гласнику II°, VIII, стр. 127.

²⁾ Пољички Статут. чл. 26 (Mon. hist-jur. IV, p. 38).

³⁾ Т. Живановић. Основи кр. пр. Општи део, § 58. W. Namysłowski, Serbskie prawo karne, str. 50.

⁴⁾ Уговор г. 1205 (Од. Сп. 15): уговор г. 1308 (Зак. Сп. 163). Ипак и византијско право уводи у појединим случајевима колективну одговорност за недело појединца. Напр. по 2 Basil. LVI, 13 старешине села (њих десет на броју) кажњавају се у случају бегства зависног сељака.

⁵⁾ Г. Ильинский, Грамоты болг. царей, стр. 18.

овој области мешаног византијско-словенског права побеђује византијско начело, вероватно под утицајем цркве. И краљ Милутин, кад је г. 1300 потврдио истом манастиру све повеље „светих и правоверних царева и краљева“, понавља исту одредбу.¹⁾ Само убица треба да плати глобу за убиство, ни град ни село нису за њега одговорни. Ипак у уговорима с Дубровником држи се краљ Милутин старог начела о колективној одговорности правних лица. „Ближње село“ и жупа одговарају за штету нанету дубровачким трговцима.²⁾

Налазимо у тим уговорима и нарочиту врсту преноса одговорности, — одговорност господара за дела својих поданика. У многим случајевима одговара сам краљ за кривична дела, учињена странцима од његових поданика.³⁾ Сваки господар мора да плати глобу за „крв“, учињену од његова роба (отрока, дѣтикѣ) или да тог роба изручи оштећеном.⁴⁾

На истом еклектичном гледишту што и одредбе Милутинова доба, стоји и Душаново законодавство.

У Душановом преводу Синтагме наша се само једна одредба која говори о том предмету. Ово је одредба из Новеле патриарха Атанасија г. 1306 (за време цара Андроника Палеолога), која гласи да деца не могу одговарати за кривицу свог оца (у случају убиства). Деци треба да буде сачуван законски део имовине у случају да једном делу имовине угрожава конфискација⁵⁾. Ова хумана Новела не даје ипак одговор на питање: шта да се ради кад конфискација угрожава целом имању (напр. у случају невере).

¹⁾ „Вражда да се не узима или у граду или у селу, развѣ на убици коју учини, и то судом“. Скоп. повеља г. 1300, чл. 49 (А. Соловјев, Од. Сп. 78).

²⁾ Уговори 1302 и 1308 (Од. Сѣ., 85, Нов. Зак. Сп. 161 и 163).

³⁾ Уговор г. 1302, чл. 12 и 17 (Од. Сѣ. 85). Без сумње је краљ доцније наплаћивао ову штету од дотичних криваца или правних лица.

⁴⁾ Уг. 1302, чл. 10 (ib.) *Namyslawski* (о. с. 50) погрешно тумачи ову одредбу. *Дѣтикѣ* није дете, него слуга, роб, *servus*, уп. *Караџић*, Рјечник s. v. дјетић⁵⁾. Одредбе уговора г. 1302 треба да се тумаче у вези с латинским текстом г. 1301. Зак. Сп. 159. За крв учињену од слуге, одговара његов господар. За мање штете одговара сам отрок (уг. 1302, чл. 9).

⁵⁾ Обраћамо пажњу на то што Новела г. 1306 одређује конфискацију једног дела имовине у корист породице убијеног, другог дела — у корист државе, дакле приближује се словенским схватањима о плаћању вражде (вира и головничество). *Zach. Gesch.* 324; *Zach. Jus Graeco-Rom.* p. IV, 385; *Hartman.* VI, 6, 6.

Чл. 52 ДЗ даје одговор на ову празнину византијског правног зборника. У случају невере, кривчева кућа треба да одговара само ако је неподељена. Али ако је син од оца или брат од брата већ подељен имањем, не одговара он ни за неверу. Претпоставка да је син одељен од оца имањем, јавља се већ под утицајем индивидуализације византијског права.¹⁾ Овај члан долази између одредаба о властели и изгледа као нека уступка властели од стране цара. Доста нејасан чл. 51 ДЗ. опет ограничава одговорност властелина — старешине куће, за своје младе укућане на царском двору само на нарочити случај претходњег јемства часном речију. У осталим случајевима (ако није било јемства) одговара сам млади дворанин.

Између чланова о сељацима налазимо чл. 71 ДЗ, по којем старешина неподељене куће треба да изда свог укућанина — кривца (ради кажњавања) или да за њега плати глобу. Задружни живот српски изазвао је потребу тих допуна византијским одредбама, којим се допунама већ доста ограничује кривична одговорност породице за кривца.

Одговорност читаве *жује* не спомиње се више у ДЗ. Изгледа да је укинута и да се преноси на поједина села.

У ДЗ г. 1349 спомиње се колективна одговорност *села* сами у овим немногим случајевима: село кажњава се *враждом* за спаљивање вукодлака (чл. 20 ДЗ), *пошком* за бој око граница између села (чл. 77 ДЗ) и *расјом* за судијину срамоту (чл. 111 ДЗ). У сва три случаја ради се не о индивидуалним кривицама, него о кривицама заиста учињеним од већег дела сељака, од „читавог села“. Само у једном случају одговара село за чисто индивидуалну кривицу, у случају паљевине. Ако село неће да свог сељака изда страшној казни спаљивања, треба да плати оно што би пожежца платио (чл. 99 и 100).²⁾

²⁾ Сличну одредбу налазимо у једној византијској повељи г. 1295, као уступку властели. У случају невере нека одговара сам кривец, нико други из његова рода — ни синови ни браћа ни сродници (*να παιδέβηται αὐτὸς μόνον... καὶ οὐχὶ ἕτερος ἀπὸ τὸ γένος αὐτοῦ ἢ υἱοὶ ἢ ἀδελφοὶ ἢ φίλοι αὐτοῦ.*) AGr. V, 261.

¹⁾ „да плати оно-зи село що би пожежца платиль“ (Стр. Бистр. Ат. и др.) Текст Призр. „що би пожежца патиль и платиль“ изгледа нам погрешан. Сумње *Новаковићеве* (Зак Душ. стр. 204—205) основане су на нетачној претпоставци да је Призренски текст старији и немају значаја. Смисао је одредбе: „Ако се кривец *пронађе* (од судских органа), треба да буде спаљен;

У ДЗ г. 1354 јавља се колективна одговорност много чешће и са поштреним казнама. *Село* треба „да се распе“, ако се у њему пронађе тат или гусар (чл. 145 ДЗ), исто ако се у њему пронађе златар (чл. 169 ДЗ). Чак и *град* у случају ковања лажног новца одговара „глобом што рече цар“ (чл. 169 ДЗ). *Околна села* одговарају новчано за крађу и похару, ако нису чувала стражу по брдима (чл. 158 ДЗ).

Пет година после издања византијско-српског законика г. 1349, враћа се цар Душан у многоме начелима српског права, која је начела заиста и примењивао, чак и у новоосвојеним „грчким“ областима.¹⁾ Ово је било могуће, пошто и византијска стварност у то доба није више одговарала строгом начелу индивидуалне одговорности. Напр. од доба Новеле цара Романа Лакапена, позната је Византији колективна фискална одговорност села за поједине сељаке.²⁾ А из неких повеља XIV века видимо да су села плаћала глобе за убиство и за злочине против морала (*φόνος, παρθενοφθορία*).³⁾ Унакрштеност византијских и словенских утицаја стварала је на Балкану један мешани правни систем грчко словенски.

§ 4. *Кривац као вини извршилац.* — 1. *Појам виности.* Старо српско право (пре утицаја византијског права) вероватно није захтевало виности кривца. Док је кривично право у периоди крвне освете и умира, узимају се у обзир само објективни елементи. И умишљајни кривац, и нехатни и случајни — исто су изложени крвној освети или дужни су да плате глобу (вражду, крв и т. д.).⁴⁾ Напр. по архаичком Винодолском статуту г. 1288 вражда има се платити једнако у случају умишљајног као и нехатног убиства.⁵⁾ Ипак утицај

ако није пронађен, треба село да га изда. Село може да га не издаје, онда треба да плати штету.“ Исто и околина има право „да плати воља да да пожежцу“ (чл. 100), ово остаје по њезиној вољи.

¹⁾ Исправа из Струмичке области г. 1376 спомиње како је цар Душан наплатио од околних села *вражду* за гусу и за убиство. Од. Сп. 170.

²⁾ *H. Monnier, L'épibolé. Nouv. Rev. Hist. de Droit. XIX (1895);* позната је и кривична колективна одговорност села, 2 *Bas. LVI, 13.*

³⁾ *N. Béés, in Byz. Zeitschr. XXI (1912), p. 169—186.*

⁴⁾ Тако и у наше доба код Црногораца и Сев. Арбанаса, в. *И. Јелић, Крвна освета, стр. 35, 38, 40.*

⁵⁾ Уп. *М. Kostrenčić, Vinod. zakon. Rad 227, str. 203* и *J. Šilović, O razvoju krivnje. Rad 194, str. 160.*

римско-византијског (и још више утицај црквеног) права ствара и код словенских народа тачне појмове о виности, о томе да се код кривца: *voluntas, non exitus inspicitur*.¹⁾ Појмови о умишљају и нехату, разликовање између *dolus* и *culpa* продира у далматинске статуте XIII—XIV в.²⁾ И Срби XIII века могли су да нађу сличне дефиниције у српском преводу Прохирона, који у глави о кривичном праву доста тачно разликује умишљај (вѣдѣи = *εἰδώς*, *sciens*; волею = *ἐκουσίως*, *sponte*, од нехата (невѣждѣствомъ или небрѣженіемъ = *ἀπειρία ἢ ῥαθυμία*, *imperitia aut neglegentia*, неволею = *ἀκουσίως*, *non voluntarie*) и пуког случаја (по прилѣчаю = *ἀπό τύχης*, *quo casu*).³⁾

Властарева Синтагма обратила је доста пажње на појам виности. Не само што је сачувала своје одредбе Прохирона, него је додала много црквених правила која говоре о појму виности. М. Властар је чак глави о убиству (ПС. Ф—5) дао нарочити наслов: *Περὶ φόβου ἐκουσίως καὶ ἀκουσίως* = О убиствѣхъ вольныхъ и невольныхъ. Ту је испред световних закона метнуо изреке Св. Отаца које тачно дефинишу умишљајно и нехатно убиство.⁴⁾ Осим тога у засебној глави ПС. Ф—5 говори још о нехатном убиству.⁵⁾ Редактори СС. много су скратили, ипак су најважнију грађу оставили и логички поделили у три главе, од којих прва говори о појму виности (СС. Ф—2), друга о нарочитом случају убиства по нехату (СС. Ф—3) и трећа садржи посебни део — одредбе о казнама за убиство (СС. Ф—4).⁶⁾ Осим тога, и у одељку о паљевини (СС. Е—4. О запаленіи)⁷⁾ можемо наћи још неке дефиниције појма виности.

¹⁾ *Jac. de Bellovisu, Practica criminalis*, p. 6 (нав. по *M. Handelsman, Prawo karne*, 58).

²⁾ Напр. у Корчуланском статуту виност дефинише се „*si fecerit... ex aliquo dolo vel ingenio iniquo modo*“, с. 86—89 (*Mon. hist.-jur.* I, p 48).

³⁾ *Proch.* XXXIX, 5, 18, 25, 75, 79, 86 = *Гласник* 2^о, VIII, стр. 125, 132.

⁴⁾ Нарочити наслови у тексту: *которое вольное убийство, которое ли невольное* (изд. *Нов.* 513—517).

⁵⁾ Изд. *Нов.* 522. Иџце о оубиствахъ невольныхъ: ту су непажњом смештене и све одредбе о казнама за убиство.

⁶⁾ СС. Ф—2. О убиствѣхъ вольномъ; о невольномъ убиствѣхъ; СС. Ф—3. О удавленныхъ младенцехъ леженихъ близь родителей своихъ; СС. Ф—4. О разсужденіи убийства.

⁷⁾ У ПС. Е—7. О паљежи (изд. *Нов.* 262).

2) *Умишљај*. У дефиницији умишљаја можемо забележити да се византијско право колеба између теорије представе и теорије воље. По Прохирону изгледа да је за умишљај довољна *свесѣ* о представи (вѣдѣи = εἶδώς, sciens).¹⁾ Ова дефиниција примљена је из Прохирона и у Властареву Синтагму (поводом паљевине, вѣ вѣдѣни). Ипак у Синтагми много више употребљена се израз: *волею* (= ἐκουσίως, voluntarie). У том прелазу теорије воље осећа се утицај црквеног права, које нарочито кажњава грешне жеље. За умишљајно убиство потребно је да извршилац *жели* последицу своје радње. Стога у случају деликта *praeter intentionem* нема умишљаја.²⁾

ДЗ г. 1349 нема општих дефиниција умишљаја. Ипак види се да је он усвојио гледиште византијског права. Напр. у чл. 101, говорећи о казни за „најезду“ изрично вели да кривац мора бити кажњен „као вољни убица“.³⁾ На два места ДЗ (у чл. 79 и 83) спомиње кривичну радњу „*нахвалицом*“. Овај израз, познат и српском преводу Синтагме,⁴⁾ исто као и Синтагма приближује појам умишљаја теорији воље. *Нахвалицом* значи *хотѣицно навлаш, намерно*.⁵⁾ Још један израз ДЗ јасна је позајмица из византијског права. У чл. 57 (и чл. 99 ДЗ) спомиње се кривично дело учињено *пизмомъ*, по *пизмѣ*. И овај израз можемо превести као *хотѣицно*, чак *злонамерно*, из непријатељства.⁶⁾

ДЗ г. 1354 не доноси нових одредаба о умишљају. Само у чл. 152 спомиње узгред *пизматора*, као непријатеља.⁷⁾ У правним споменицима XV века налазимо израз *пизма* са зна-

1) Ипак на једном месту каже се ἐκουσίως, *волею* (XXXIX, 79). Интересно је да је преводилац Прохирона у једном члану објаснио εἶδώς = вѣдѣи рекше хотѣицемъ (Гр. Зак. 39, ѿ) а у другом додао од себе дефиницију „своєю волею“ (Гр. Зак. 39, зѣ), које нема у грчком тексту.

2) Напр. ако А убије Б, мада је хтео само да га повреди, не сматра се за убицу (СС. Ф—4, 1 = ex 1 Θεμ. 4, 2, изд. Нов. 522).

3) „Како пише у Законику Св. Отац, у градских гранех, да мучит се љко и вољни убица“. По тачном тумачењу Ст. Новаковића, ова глоса (Бистр. Ход, Ат. и др.) позива се на Синтагму (Нов. Зак. 206).

4) *Нахвалице* — Синт. изд, *Новак*, стр. 311, 361, 485.

5) *Навалице*, de industria, навлаш [хотимце] *Караџић*, Рјечник, 392.

6) Πισμα, πεισμα, н.-гр. indignato, odium, pertinatio, perfidia, animi impetus, *Du Cange*, Gloss. I, 1141.

7) Πεισματάρης, pertinax, perfidus, *Du Cange*, ib. уп. *Даничић*, Рјечник II, s. v. Само Призренски препис има нетачан облик *пизмѣникъ* (Нов. ДЗ 119)

чајем предумишљаја (*dolus praemeditatus*).¹⁾ Речи *ѿизма* и *ѿизмаѿор* остале су у српском народном језику и до XIX в.²⁾

3) *Нехатѿ*. Још је римско право обраћало пажњу на нехат, — на недостатак свести о узрочној вези између радње и последице код извршиоца (и ако је он могао имати ту свест). И византијски зборници, Прохирон и Синтагма, доста говоре о значају нехата. Нису ипак усвојили тешко изводљиво у пракци разликовање између *culpa lata*, *culpa levis* и *culpa levissima*. Општи је назив за нехатно кривично дело у Синтагми — *невољно* (*ἀκούσιως*).³⁾ Често говори се у Синтагми да је кривац учинио радњу (паљевину или убиство) *ѿо небрѣженію* (*ρᾶθυμία*, *ex neglegentia*). Кривац је кажњив, али кажњава се много мањом казном него умишљајни извршилац кривичног дела.⁴⁾ По црквеним правилима (Св. Василија Великог) свака нехатна радња сматра се за *грех*, и кажњава се црквеним епитимијама, и ако би световна казна била опроштена.⁵⁾

У сваком тешком кривичном делу (сѣгрѣшеніе, *ἀμαρτήρια*) мора судија да испита, да ли је оно учињено по умишљају (отъ промысла, *ἐκ προνοίας*, *ex proposito*) или по нехату (или „по случаю“, *ἢ κατὰ τύχη*, *an fortuito*). Ово опште начело Василика примљено је од Властареве Синтагме.⁶⁾ Остављено је и од редактора СС (у гл. Ф—3, 6) као упуство за Душанове судије.

ДЗ г. 1349 усваја у неколико одредаба својих ово разликовање. Поводом попаше (крив. дела које није предвиђено у Синтагми) ДЗ у чл. 76 разликује да ли је учињена „грехом“ (*ἀμαρτία*) или „нахвалицом“. У првом случају одговорност је само приватно-правна (накнада штете).⁷⁾ По чл. 87 ДЗ, ако убиство није учињено „нахвалицом по силе“ (*κατὰ βίας*), из-

1) Писмо Дубровчана г. 1417. Пуцић, I, 137 = А. Соловјев, Од. Спом. 233.

2) *Лизма*, *inimicitia*; *ѿѿзмѿѿор* (у Ц. г.), *ulciscendi cupidus*. Караѿић, Рјечник, 515.

3) Изд. *Нов.* 513, 515, 522.

4) Паљевина „по небрѣженіи или неискуствѣ“ кажњива је. СС. Е—4, 1 = *Proch.* 39, 75 (изд. *Нов.* 262). Убица „по несѣблюденію“ кажњава се затвором. СС. Ф—4, 2 = *Proch.* 39, 86 (изд. *Нов.* 523). У неким случајевима „невољног убиства“ (*culpa levissima*?) може бити извршилац сасвим ослобођен одговорности — *ibid.* *Нов.* 523.

5) ПС. Ф—5 (изд. *Нов.* 514) и Ф—8 (изд. *Нов.* 522).

6) ПС. Ф—8, 5 = 10 *Bas.* LX, 39 (изд. *Нов.* 523).

7) У изразу „грехом“ за појам нехата види се утицај црквених схватања.

вршилац одговара само глобом, док умишљајни кривац кажњава се византијском телесном казном.¹⁾

ДЗ г. 1354 нема нових одредаба о нехату.

Достојно је пажње што је редакција XVII в. унела тачнију дефиницију нехатног убиства из СС. у чл. 87 ДЗ. (*Нов. Зак. Душ. стр. 68*).

4) *Подобносѣ за урачунљивосѣ*. Византијско право у неким случајевима обраћа пажњу на то да ли је извршилац кривичног дела у опште подобан за виност, да ли има способност за свест о својим делима.²⁾

Напр. Властарева Синтагма наводи *малолетство* и *душевну поремећеносѣ* кео основе искључења подобности за виност поводом убиства.³⁾ Ова одредба била је позната Србима већ из превода Прохирона.⁴⁾

Као малолетник спомиње се само *инфасъ* (*ἰνφασς*), дете до седам година. О недораслима (од 7 до 16 год.) византијски зборници не говоре. Душевно поремећени дефинише се као *неисѣовей се* (*μαλόμενος, furiosus*).⁵⁾

ДЗ г. 1349 не доноси нових одредаба о овом питању. Али једна Новела г. 1354 нарочито бави се кривичним делима учињеним у стању опијености. По чл. 166 ДЗ. оваква кривична дела кажњавају се строжије него обично. Стање опијености не искључује подобност за урачунљивост, оно је чак отежавајућа околност.⁶⁾

¹⁾ У многим другим члановима ДЗ. не прави се разлика између умишљаја и нехата. Без сумње, у тим случајевима морала су важити начела византијског права: а) судија мора да испита, да ли је радња учињена по умишљају или по нехату и в) потпуна казна примењује се само за умишљајне кривице (СС. Ф—3, 1 et 3, 2).

²⁾ О подобности за урачунљивост в. *Т. Живановић*, о. с. § 65.

³⁾ ПС. Ф—8, 3 = СС. Ф—3, 4 = *Bas. LX, 39, 8 изд. Нов. 523*) = *Proch. 39, 80*.

⁴⁾ Седьмы лѣтъ отроче, или бес'ныи, аще убиѣтъ кого, неповиньнѣ естъ сьмрты (*Гл. 2 VIII, стр. 133*).

⁵⁾ Изрази „лудь, лудость“ у преписци српских владара с Дубровником не значе душевну поремећеност. в. на стр. 142.

⁶⁾ Ово је схватање сасвим у складу с црквеним одредбама, које сматрају само пијанство за кажњив грех. В. напр. у ПСинт.: „людсѣи писаніе да слышетъ, не пити вино повелѣвающе въ піанство, ниже упивати се виномъ, въ немъ же естъ блудъ“ (К—35, изд. *Нов. 365*). Ово је правило избрисано из СС, пошто нема санкције. Ту празнину попунио је строги чл. 166 ДЗ.

§ 5. *Кривац код саучешћа*. Византијско кривично право кажњава, и у Јустинијаново доба и доцније, саучеснике кривичне радње и разликује доста тачно и подстрекача (*ὁ ἐντελλόμενος*, Proch. XXXIX, 8) и саизвршиоца (*ὁ συμμέσχος*) и помагача (*ὁ συνυπουργῶν*) и подржаваоца (*σπουδῆν εἰσενεγκῶν*).

Утицај хришћанске цркве, која строго кажњава сваки грех (мада и у мислима само), још је појачао у визант. кривичном праву тенденцију да се за кривца сматра онај који има *animus auctoris* или *animus socii*, да се кажњава свака неправедна воља више него објективна штета. Ова субјективна теорија морала је да утиче и на православне Србе (који су пре тога кажњавали само објективну радњу).

Већ из Светосавског превода Прохирона морали су да се запознају с тим, што се за кривца сматра и подстрекач (повелѣви кому) и помагач (помогъшии) и подржавалац (сѣвѣдущи и послужившии).²⁾ И Властарева Синтагма, која се у кривичном праву служи највише грађом Прохирона, зна за исте појмове и поводом отмице, и поводом убиства. Њезини изрази јесу: „заповѣдави, сѣдѣствовавшии, сѣпоспѣшникъ, сѣпособникъ и сѣвѣстникъ“ (= *συνείδως*, *consciūs*).³⁾ У већини случајева су ови подстрекачи, саучесници и помагачи кажњавани исто као и извршиоци кривичних дела. После ових дефиниција Синтагме нећемо се изненадити, кад видимо да је и ДЗ г. 1349 усвојио на три места појам о саучешћу. У чл. 69 предвиђена је нарочита казна за *поводчије* (подстрекаче) себрова сабора.⁴⁾ У чл. 131 кажњавају се помагачи, који би дозвољен двобој у војсци претворили у општу битку. У чл. 132 наводи се формула правдања: „ни татъ ни проводчија ни сѣвѣстникъ“.⁵⁾

¹⁾ *Zach. Gesch.* не говори о овим појмовима кривичног права; уп. *Handelsman*, *Prawo karne*, str. 109—117 и *Т. Живановић*, *Основи*, Општи део, § 29—31 и § 74—77.

²⁾ *Закон Градски* у Гласнику 2 од VIII, стр. 125—128.

³⁾ Синт. изд. *Нов.* стр. 523, 106, 73, 14, 353, 376.

⁴⁾ Потпуно се слажемо са исправком г. дра *М. Косићенчића*, коју је предложио за читање чл. 69 ДЗ у Архиву правн. XXIX (1926), стр. 474. Упор. *А. Соловјев*, Себров збор у Архиву, септ. 1928 г.

⁵⁾ У Призр. р-су: *вѣстникъ* (мислим да је погрешка), у Бистр.-Барањ.-Атон. тачније: *сѣвѣстникъ*. Дакле ова реч може да означава или саветника (подстрекача, *mandator*) или *сѣвѣстника* (*consciūs*, као у Синтагми) уп. *Нов. Зак Душ.* стр. 100 и 225.

Исти изрази за појам подржаваоца и саучесника налазе се у српском поступку и после сто година — „ни светници ни частници ни проводачија несу крађе“.¹⁾

ДЗ г. 1354 нарочито спомиње подржаваоца (подьводь) у чл. 173.²⁾ Ни Синтагма ни ДЗ. не говори ништа о кажњивости кривца код покушаног кривичног дела.

Одељак III. — Казна.

§ 6. *Систем казни.* У области кажњавања кривца осећа се највеће растојање између византијског и српског права. Док је византијско право наследило од Јустинијанова законодавства јавноправни поглед на казну, српско право XIII века стоји на доста примитивном гледишту:

1. Кривац кажњава се обично по систему *композиција* имовинском глобом, раније у стоци, доцније у новцу.³⁾ Ипак и у то време не стоји више српско право на чисто приватноправном гледишту. „Вражда“ није само композиција, није само накнада штете оштећеном или његовој породици, него један део вражде (обично половину) узима као глобу држава или повлашћени земљопоседник.⁴⁾

2. Међутим врло рано јављају се (вероватно под византијским утицајем) и чисто *јавноправне казне*, обично у старом облику имовинских глоба. Већ Жичка повеља г. 1220, која регулише кривице против брака под утицајем православне цркве, зна за читав систем оваквих глоба. Ове глобе носе ту назив „*ослѡха*“.⁵⁾

1) Пресуда из Сребрнице г. 1457. Од. Сп. 218 и 219.

2) Наслов чл. 173: *О подьводьхь* у Бистр., Барањ. и Атон. преп. *Нов. Зак. Д.* стр. 135.

3) Напр. у Жичкој повељи — 6 коња, 2 коња, 2 вола (Од. Сп. 21—23), у Бањској — 6 оваца (ib. 95).

4) „А за вражду како је законь по Срьбьскои земли цркви половина, а наводчији половина“ (ib. 115, Дечанска хрис); исто у Аранђел. хрис, г. 1348 (ib. 141) Слажемо се са мишљењем дра Намисловског, да *наводчија* (delator) може означавати оштећеног или његову породицу, као личности које имају право на тужбу (*Namysl. S.* рг. кагпе, 57).

5) Жичка повеља, чл. 18—20, 23, 24, 27, 28 (Од. Сп. 21—23). Ту јавља се и продаја у роштво неверне жене и телесна казна, али само по вољи мужевљевој (чл. 20 и 21).

Из скопских повеља ман. Св. Ђорђа г. 1258 и 1300 видимо да се у тој области мешаног грчко-словенског права створио читав систем јавноправних глоба, које су готово све већ израчунате у новцу. Велике глобе угрожавају за непослушност владару (500, 200, 100 перпера).¹⁾ Поједина кривична дела кажњавају се и мањим глобама (50, 12, 3 перпера).²⁾ Изрично се каже да се све глобе наплаћују од манастира (= од суда), не од наводчије (чл. 47, 48).

Новчане глобе познате су у ово доба и византијском праву напр. у облику конфискације једног дела имовине у корист државе, другог у корист породице убијеног по Новели г. 1306. Видимо да се византијско право у XIV веку приближило словенским схватањима. Ово се види и из појединих повеља XIV в., које спомињу глобу *παρθενοφθορία* (за насиље над девојком).³⁾

3. Ипак у византијском праву преовлађују смртне и телесне казне и лишење слободе, као јавноправне казне. Утицај овог начина кажњавања можемо приметити у првим годинама српског државног живота. Већ је Стефан Немања крајем XII века кажњавао богумиле телесним казнама, без сумње под утицајем свештенства.⁴⁾ Одсецање језика (*γλωσσοκοπέισθαι*) којим се служи Немања, чисто је византијска казна. Ипак телесне казне остају кроз дуго време као нешто туђе српским схватањима. Још је г. 1308 краљ Милутин водио борбу с Дубровчанима око питања смртне казне и изрично каже да он неће да просипа крв својих поданика. Дубровчани су попустили.⁵⁾

Ако пређемо на ДЗ г. 1349, видимо да се цар Душан у многومه приближио византијском систему казни. У ДЗ г. 1349 наћићемо цео систем византијских казни: и смртну казну (спаљивањем и вешањем, чл. 53, 95, 96, 99, 130) и разноврсне телесне казне (сечење језика, чл. 21; жигосање, чл. 10; сечење руку, чл. 21, 53, 54, 87, 94, 97, 131; сечење носа, чл. 53, 54;

¹⁾ Од. Сп. 70, 73, 79, 80 82.

²⁾ Спомињу се ипак као преживљај и глобе у стоци: „глоба шестиволна и 12-волна“ (*ib.* 78).

³⁾ В. чл. N. *Veas*. Вуг. Zeitsch XXI (1912) р. 169—186. У исправама XIII—XIV в. спомиње се обично глоба (*πρόστιμον, αέριον*) од 1000 или 500 аспри. В. *Усѣенскій* и *Бенешевич* Вазелонски акты, 1927 *passim*.

⁴⁾ *P. Šafarik*, *Рамáтку*, Житіе Св. Симеона стр. 7.

⁵⁾ Од. Сп. стр. 86. (= *Stat. Rag.* I. VIII, с. 58).

ушију, чл. 69), батинање (чл. 50, 85, 131), тамницу (чл. 19) и и прогонство из државе (чл. 9, 10).¹⁾ Све ове казне су доказ да је Душан решио да уведе византијски начин кажњавања кривца, и сасвим одговарају казнама за иста или слична кривична дела у Прохирону и у Синтагми. Ова рецепција показује да је цар Душан могао слободно примити и цео онај систем византијских казни, који се налази у СС и у тесној је вези са системом ДЗ.

Треба обратити пажњу да у појединим случајевима ДЗ није потпуно прекинуо са српском старином. Новчане казне спомињу се у ДЗ доста често (вражда у чл. 20, глоба од 1000 перпера у чл. 94, од 500 перп. у чл. 118, од 300 перп. у чл. 86, 94 и 122, од 100 перп. у чл. 55, 85, 95, „потка“ од 100 и 50 перп. у чл. 77, глоба од 12 перп. у чл. 85 и „мехоскубина“ од 6 перп. у чл. 98). Постоји и глоба „само седмо“ (шестострука накнада штете — чл. 30, 93, 102). Као траг дубоке старине, спомиње се на два места и „глоба шестиволна“ (чл. 58 и 76).²⁾ Све ове глобе могле су да буду примењене и у областима грчког права, јер, као што смо видели, византијско право XIV века зна за глобе, па и ниједан Грк не би се бунио кад би му српски судија страшну телесну казну заменио у неком случају глобом.

У ДЗ г. 1354 често се спомињу казне, већ познате из Кодекса г. 1349 („да се каже како и неверник“, чл. 140, 141, 144, како и пребеглац, чл. 142, како преслушник, 148). Одређене су и нове казне за неке случајеве, опет у византијском духу (вешање у чл. 149, вешање стрмоглав у чл. 145, вађење оба ока, чл. 145—149, једног ока у чл. 166, спаљивање у чл. 169, сечење руку и језика у чл. 162, батинање у чл. 166 и тамница у чл. 166). Спомиње се и „вражда“ (чл. 154) и

¹⁾ И казна „смуђења“ (спаљивања косе на глави) блиска је Византији. Ово је поштрено *κουρεϊον* (шишање), уобичајено у Византији као срамотна казна. На другој периферији византијског права, у хришћанском законнику Аравији, налазимо ову срамотну казну баш у облику спаљивања косе. *P. Dareste. Nouv. Etudes III, Loi des Homérites*. И у Русији XII века епископ Теодор почео је, по повратку из Цариграда, да мучи људе на византијски начин: ископавао је очи и спаљивао браде и косу на глави. *Иѡан̄ъ. лей̄*. год. 1161.

²⁾ Уп. *Ф. Тарановски*, Душ. Зак. 9. Казна „распом“ (конфискацијом) позната је подједнако и старом словенском и византијском праву. Из повеље 17 маја 1355 видимо да глобе одређене у новцу у ДЗ, могле бити наплаћиване у стоци. *А. Соловјев* у Гласн. Ск. Н. Др. II, 35.

глоба од 500 перп. (чл. 184, 185) и глоба самоседмо (чл. 143, 187, 193) и конфискација имовине (чл. 138).¹⁾

§ 7. Појам казне и циљ казне. Првобитно словенско право, док се налази у периоди крвне освете, не зна засебног израза за казну, него је замењује или општим изразом *мьсѣѣ*, *мьщениѣ* (= освета, одмазда) или називима појединих глоба (*вира, глава, вражда* и др.). Ова схватања видимо још у консервативном Винодолском Статуту г. 1288, у коме се на три места говори да кнез има право „учинити мащени“ (= казнити кривца), а на другим местима вели се: „да плати кнезу“ (кривац), „да плати вражду“.²⁾

Ипак, под утицајем хришћанске цркве и римско-византијског права јављају се нови појмови о казни и о њеном циљу. Место апсолутне теорије одмазде продиру релативне теорије. С једне стране позната још римском праву теорија застрашења свију (генералне превенције). Ова теорија испољава се напр. у Дубровачком Статуту г. 1272³⁾ и у свирепом кривичном праву византијских зборника — Еклоге и Прохирона.

С друге стране, хришћанска црква утиче на кривично право тиме што ствара теорију посебне предохране (специјалне превенције). Разгранат систем црквених епитимија има за циљ — поправљање кривца.⁴⁾ Под тим утицајем јављају се у словенским језицима изрази „*казьнь, наказание*“ од глагола „*казати, наказати*“, који значи *monstrare, dicere, monere, punire*.⁵⁾ Ови изрази прелазе из словенских превода Св. Писма

¹⁾ Из не многих података, што их имамо о казнама после Душана, видимо да су се владари радо служили византијским телесним казнама (деспот Тома, кнез Лазар, деспот Стефан), док прост народ чува обичај умира крви и наплате „вражде“ за убиство (нарочито у пограничним парницама). Гласник XIV, 233 сл. и Од. Сп. 204 и 209.

²⁾ *Винод. Сѣ.* чл. 29, 31, 70; чл. 29, 31, 62; чл. 6, 7, 8, 12 и др.

³⁾ *Leges, constitutiones, statuta et consuetudines condiderunt, quae jus suum cuilibet conservarent, et ad bene ac virtuose vivendum compellerent homines eosque metu penarum a maleficiis cohercerent. Stat. Rag. proemium* (= *Mon. hist.-jur.* IX, p. 1). Упор. у исто време мишљење Алберта Гандинуса, болоњског правника, да је циљ казне *ut publice ad terrenda maleficia sit exemplum. Handelsman* о. с. str. 13.

⁴⁾ Епитимије сматрају се са *poenae medicinales, correctiones* и трају, *donec reatum suum agnoscat et emendet. Handelsman*, о. с. 85.

⁵⁾ Уп. *Mažur. Prinosi*, 492; *Akad. Rječn. s. v. Berneker, Etym. Wört. s. v.*

и у црквено и у световно законодавство.¹⁾ У српским споменицима јављају се ти изрази по први пут у Светосавском типикју за ман. Хиландар (око г. 1200) и значе на једном месту *науциѣи*, на другом *кажњаваѣи* ради поправљања.²⁾ Жичка повеља г. 1220, кад говори о кривичним делима против светости хришћанског брака, на неколико места служи се изразима: „симъ наказаниѣмъ да наказуѣтъ се“, „наказавъ ю“ (чл. 18, 19, 20, 21, 22, 24, Од. Сп. стр. 21, 22). Израз „наказаниѣ“ као општи појам за казну, продире у исто време и у санкционе формуле свечаних повеља Стефана Првовенчаног и његових наследника: „Кто ли се дрзне прѣтворити, да приме гнѣвъ и наказаниѣ от кралевѣства ми“.³⁾ Продире и у кривичне одредбе црквених повеља — „да се накаже“.⁴⁾

Израз *наказаниѣ*, *казнь* познат је и преводу Властареве Синтагме.⁵⁾ Ипак овај превод служи се и другим изразима за казну: *ѣомлениѣ* (= *ποινή*, *τιμωρία*), *исѣзаниѣ* (*εξέτασις*), *мука* (= *κόλασις*) чак *глоба* (= *ποινή*, 103); служи се не само глаголом *наказайѣи*, него и *оѣмьцаѣи* (= *ἐκδικεῖν*, 36, 309). Ова разноврсност појмова потпуно је схватљива, јер византијско кривично право много чешће држи се теорије одмазде и теорије застрашивања, него црквене теорије поправљања.⁶⁾

И у ДЗ. видимо исту разноврсност појмова. Врло често место општег израза употребљавају се описи појединих казни: „да плати, да се распе, да се бије“ и т. д.⁷⁾ На једном месту (у чл. 101) вели се „да се *мучийѣи* њако и волныи оубица“. Доста често служи се ДЗ. глаголом *казайѣи*, обично у вези

¹⁾ Напр ЗСЛ (у X веку) служи се изразом *казнь* само у једном члану 6-м, баш где је реч о црквеним епитимијама за прељубу. Бобчев, Староблѣг. пр. пам. стр. 87.

²⁾ Хиландарски типик превод је грчког типика. В. Зак. Спом. 349, 361, 362, 363. И сад још у руском језику *наказайѣи* знати и кажњавати и наредити. „Наказъ“ значи наредба, поука.

³⁾ Повеље 1220 (?), 1234, 1296 (Од. Сп. 17, 27, 69), 1302, 1326, 1332, 1349 (Зак. Сп. 160, 164, 166, 404, 760). Ово је превод санкционе формуле византијских повеља.

⁴⁾ Светостеф. повеља г. 1313—1316. Од. Сп. 93.

⁵⁾ Као превод речи *εἰσήγησις* (изд. Нов. Синт. стр. 9); *казнь* (= *ποινή*, стр. 187, 231, 457).

⁶⁾ Обични су изрази Прохирона: *κολάζεται*, *τιμωρεῖσθαι* (у Светосавском преводу — *да се мучийѣи*).

⁷⁾ Чл. 10, 12, 20, 21 и т. д.

с црквеним начином кажњавања: „да се *каже* како пише у Законику Светих Отаца“ (чл. 6, 8 и 109). На једном месту (чл. 34) јавља се и глагол *наказати*.¹⁾ Осим тога ДЗ. служи се за исти појам једном јасном позајмицом из грчког, глаголом *педейсати*, опет у вези с црквеним казнама (чл. 11 и 19).²⁾

ДЗ. г. 1354 служи се врло често глаголом *казати*, који се примењује и за смртне казне и тиме губи ниансу поправљања.³⁾

Глагол *педейсати* (*παιδεύειν*) значи у ст.-грчком *васиштиавайти* и само у византијској цркви добио је значење *кажњавайти*,⁴⁾ дакле има исту везу са теоријом поправљања, што и глагол *наказати*. Јавља се у српском језику само у Душаново доба,⁵⁾ али после издања ДЗ добија велику популарност у српском језику. У преписци српских владара с Дубровником обични су изрази *педейсати*⁶⁾ (= кажњавати) и *педейсеа* (= казна).⁷⁾ У то време у XIV—XV веку ови изрази (осим веза с теоријом посебне предохране) добијају везу са теоријом генералне превенције, нарочито у настојањима Дубровчана: „хокнемо их педепсати, да друговиње такози не смею учинити, и да се ними други кажу“, пишу Дубровчани год. 1400 деспоту Стефану.⁸⁾

Интересантно је да се израз „педепсија“ одомаћио доцније у читавој Далмацији; и хрватски преводи аустријских

¹⁾ У чл. 120 *осуђеније* има значај казне; чл. 101 позната је реч *казнь*.

²⁾ Чл. 11: „да их ведевса црква по закону“, чл. 19. калуђер „да се педепса“.

³⁾ Да се *каже* како и невѣрникъ (чл. 140, 144), да се *каже* како и прѣбѣгльць (чл. 142), како татъ и гусаръ (чл. 145, 147, 149, 165, 173), како прѣслушник (чл. 178), тѣмъ же образомъ да се кажу (чл. 141, 146).

⁴⁾ У преводу *Св. Писма*: књ. Осије VII, 12. θέλω παιδεύσει αὐτούς (= казнићу их), у I посл. Солуњ. V, 14: παιδεύετε τοὺς ἀτακτοὺς (= поучавајте неуредне). Прохирон не зна за тај глагол.

⁵⁾ Аще... съгрѣшитъ коимъ любо дѣломъ царству ми, да се они сами педепсують по изволению светаго царства ми. Лесновска пов. 1347 (Зак. Сп. 680).

⁶⁾ *Пуцић*, Спом. II, стр. 5, 14, 28, 32, 33, 39, 139, 140 (уп. Од. Спом. 234).

⁷⁾ *Пуцић* II, 140 „у насъ и по всему свѣту много је педепсеа прѣпоручена и добра је мѣсту и држави“. У уговору херцега Стефана с усташима г. 1453 говори се о невернику: „да му главу господа педѣпсаю“ (*Mikl.* 458); у повељи Ив. Црнојевића г. 1485: „да прими педепсию и изгнаніе от манастира како прѣступникъ Божи и злбникъ“ (*Нов.* 781).

⁸⁾ *Пуцић* II, 28; слично у писмима 1400 и 1401 (ib. 32 и 35).

сти.¹⁾ Изгледа да она није више одговарала Душанову добу, кад се положај отрока доста подигао.

ДЗ г. 1349 доноси две одредбе о праву азила које се лепо надовезују на Синтагмине. Проширује право азила на царев двор и на патријарашки двор. Ово је проширење сасвим у духу византијских схватања, која красе цара још за живота његова епитетом „светости“.²⁾ Ово су засебни случајеви права уточишта, док се опште одредбе налазе у СС.³⁾

2) Помиловање. Византијски цар је чувар закона (φύλαξ τῶν νόμων); ипак као „свети цар“ он има важно право да ублажава суровост закона, да се одриче свог права на кажњење у појединим случајевима. „Задатак је цара да чини добро“.⁴⁾ Стога цару припада право помиловања у најширем обиму (у облику помиловања у ужем смислу, аболиције и амнестије). Само право азила везано је за право помиловања, јер кривац који се склони у уточиште, треба да сачека од цара „милосну књигу“ (λόγος ἀπαθείας, littera gracialis).

а) помиловање у ужем смислу речи као ослобођење од изречене казне предвиђено је у Властаревој Синтагми у гл. ПС. II—14 (= СС. Т—4,3). Ниједна смртна пресуда не сме да се изврши раније од 30 дана; овај је рок потребан да се сачека од цара помиловање или конфирмација пресуде.⁵⁾

¹⁾ ПС. Е—13, 4 = 13 Bas. V, 1.

²⁾ Д. Бџљевъ, Byzantina II, стр. XXIX; упор. и у Душаново доба „свето-царство ми, господин свети цар, света царица“ Зак. Спом. 676, 704, 705; Од. Спом. 152, 158. У осталом, и у мађарском праву дворовима краља и бискупа припада исто право азила што и црквама. Decr. Ladisl. II, cap. 1 et 2; Timon, 427.

³⁾ Већ старобугарски ЗСЛ у чл. 16 брине се „о прибѣгающих въ църковноужею“. Бобчевъ, Староблѣг. пр. пам. стр. 89. Уп. о хрватском праву Маџ Prin. IX, 1518, s. v. utočište, у Дубровнику К. Војновић, Rad., 108, p. 118.

⁴⁾ Τέλος τῆ βασιλεί το εὐεργετεῖν... Ерап. II, 3. Ова је изрека доспела и у српски превод Синтагме: Коњџь цару веже благодѣати (ПС. В—5, изд Нов. 128) и примљена од цара Душана. Ὡσπερ τὸ ἀναπνεῖν οἰκτεῖον καὶ κατὰ φύσιν οὕτω καὶ τὸ εὐεργετεῖν τοῖς βασιλεύουσιν ἐστὶ. Повеља јан. 1346 Иверу. Флор Аѳон. акты. 95.

⁵⁾ Изд. Нов. стр. 457; ово је одредба 57 Bas. LX, 51. Византијски цареви врло су ретко примењивали смртну казну. Zach. Gesch. 312. Кад је цар Теодор епирски дао погубити злогласног разбојника, ипак му је савест била немирна, и архиепископ морао је да га теши, како је све било правично. Jur. Ист. III, 156. С друге стране, епископи имали су права да цара моле за опрштење казне кривцима.

б) Аболиција — одрицање права на истрагу у корист кривца од стране владоца највише се примењује у византијском праву за кривце у црквеном азилу. Сваки од њих добија од цара *λόγος ἀπαθείας*, није суђен од световних власти и има само да издржи духовну казну за свој грех.

в) Амнестија као *безлично* одрицање права на казну или истрагу за неке врсте кривичних дела, исто је позната византијском праву. Властарева Синтагма доноси одредбу о амнестији на дан Ускрса свих затвореника у тамницама, осуђених за мања кривична дела.¹⁾ Ова је одредба избрисана из СС. вероватно стога, што се амнестија сматра за прерогативу владоца. ДЗ предвиђа у појединим случајевима амнестију за побегле зависне сељаке. По чл. 112 добија слободу меропах, који је из тамнице побегао на двор царев. По чл. 115 предвиђа се да нови господар може да добије „књигу милосну“ за примљеног бегунца. Из једне повеље г. 1405 видимо да су манастири добијали ово право да приме на своје земље бегунце из туђе земље (осим случајева тешких кривичних дела).²⁾

Б. Посебни део.

§ 9. *Кривична дела против вере.* Брига за очување чистоте хришћанске вере — први је задатак једног средњовековног хришћанског владара, нарочито једног цара. Стога и Душан у својој повељи о законодавном раду вели да је његова тежња: „всеистиније и православније вѣры закони поставити“, а у чл. 1 ДЗ. изрично каже: „Наипрво за хришћанство. Сѣим-же образомъ да се очисти хришћанство“. Ипак ДЗ. има много мање одредаба о кривичним делима против вере него што бисмо могли надати се према тој декларацији. Без сумње зато што СС. доноси већ доста прописа из тог одељка кривичног права, ДЗаконику остаје само да те про-

¹⁾ Ова амнестија морала би да се изврши и „без цареве наредбе о томе“. Непознат је законски извор ове одредбе. *Нов. изд. Синт. 453.*

²⁾ „К сим аще кто побѣгне от землие царства ми у Угрскои земли или Бугарскои, или мои чловѣкъ или моего властелина, прѣбывъ тамо 3 лѣтъ или 2 или едино, и въсхощеть възвратити се у прѣдреченнаа села цръковнаа, свободнъ да естъ да прѣидет, тьчию кромѣ винъ сихъ“ (невера, крађа у господара, убиство, светотатство, ропство, отмица). *Зак. Сп. 753.*

писе попуни опет у духу византијског права,¹⁾ чак и позивајући се изрично на „Закон Св. Отаца“ (у чл. 6, 8 и 109).

1) *Најушшање њправе вере*. Строго побожан јеромонах Матија Властар хтео је да на прво место истакне православно веру и заштиту ове вере. Ради тога је чак нарушио строго азбучан ред своје Синтагме, и испред текста унео је као *пролог* чланак: *Περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, а затим је непосредно у саставу А поставио на прво место, као гл. 1^{ву}, прописе: *Περὶ τῶν ἀρνησαμένων τὴν ἀμώμητον ταυτηνὶ τῶν Χριστιανῶν πίστιν* (иако би по строгом азбучном реду требало да та глава дође на 11 место, а на првом да буде: *Περὶ ἀγορᾶς καὶ πράξεως*). То мало испремештање дало је могућност Властару да на прво место стави прописе о најважнијем кривичном делу — о одступању од православља. Ту су две одредбе из Прохирона (још из Јустинијанова Кодекса): прва кажњава смрћу онога који из хришћанства пређе у незнабоштво, друга лишава свих грађанских права онога који би прешао у некакву јерес.²⁾

Редактори СС, у својем поштовању према вери, нису много скраћивали ту главу. Ипак су испустили сва резонавања, која немају обележја законских прописа. Избрисали су читав пролог о вери православној, Избрисали су и трактат Св. Григорија о душевним снагама и „епистолију“ Св. Атанасија о свештеницима који су прешли аријанству.³⁾ Оставили су ипак, због важности предмета, сва црквена правила⁴⁾ и наравно оба закона из Прохирона (с насловом закон градски).

2) *Одвртање од њправе вере*. У тесној вези са првом кривицом налази се и навођење некога да се одрекне хришћанске вере. Ово се кривично дело кажњава у византијском праву исто тако строго као и само одступање од православља,

¹⁾ Др В. Намисловски је друкчије схватио однос између византијских закона и ДЗ, те вели: „могли бисмо очекивати, што се тиче кривичних дела против вере, да цар Душан или прими без промена прописе виз. права, или сасвим их испусти, оставивши њихово нормирање делокругу црквених власти Међутим ДЗ није пошао ни једним ни другим путем, него је сасвим индивидуално нормирао та дела“ (Serbskie pr. karne, 66).

²⁾ СС. А—1, 1 et 2 = Proch. XXXIX, 33 et 34 (Cod. I, 7, 3 et 4).

³⁾ В. у изд. *Нов.* стр. 48—51, 51—54 и 56.

⁴⁾ Што је редак случај у СС, где су црквена правила обично избрисана.

само је оно много мање споменуто у законцима. Зато доноси Властар о томе само једну законску одредбу у својој ПС (на крају гл. I—4, *Περὶ Ἰουδαίων*). То је контаминација двају закона из Прохирона, у којима се прети смртном казном Јеврејину, који би свога роба Хришћанина у своју веру превео или уопште покушао да преведе једног хришћанина.¹⁾

У СС. испуштена је та одредба, као што је уопште избрисана читава глава о Јеврејима.

3) *Исцоведање јереси*. Начело слободе вероисповести јавља се, као што је познато, само у XVIII веку. Пре тога сматра сваки владар за дужност да штити праву веру и да гони јеретике. Још пре-Јустинијаново право зна за читаве едикте царске у том правцу.²⁾

И Прохирон садржи неколико закона против незнабожаца (XXXIX, 30), против манихејаца и донатиста (ib. 28 et 29) и уопште против оних, који уче нечастивим догматима (ib. 27, *τὰ ἀσεβῆ δόγματα*). Свима њима прети се смртном казном и конфискацијом имовине: само православна деца њихова може да наследи њихово имање.

Матија Властар доноси у ПС велику главу о јеретицима (*Περὶ αἰρετικῶν, καὶ ὅπως χρὴ δέχεσθαι τοὺς ἐξ αἵρέσεως ἐπιστρέφοντας*), коју је опет због важности предмета издвојио из азбучног реда као гл. A—2. Та је глава једна од најопсежнијих у читавој ПС. Ту су многобројне карактеристике разних јереси и одредбе о томе, како треба да се покрштавају јеретици и „инославни“. На крају долазе и *Νόμοι πολιτικοί*, већином узети из I књиге Василика. Ту су и доста благи закони, који само лишавају јеретике већег дела грађанских и јавних права (права наследства, права сведоџбе против православног, права трговине, права на војничка и грађанска места).³⁾ Ту су и

¹⁾ Аще Јоудеинъ Христѣанина или оглашен'наго раба стежить и обрѣ- жеть, или дръзнеть ко развратити христѣанскыи помысль, главнѣ да томимъ будеть ПС. N—4 (изд. *Нов.* 328) уп. Proch. XXXIX, 31. Si Judaeus mancipium (*ἀνδράποδον*) christianum possederit et circumcederit, capitale punitur, et ib. 32. Si Judaeus christianam mentem pervertere ausit, capitali poenae subjacet (= Cod. I, 10, 1 et I, 9, 18 in fine = Ерпн. XL, 33 et 34 = Harm. VI, 11, 2 et 3).

²⁾ Напр. едикт царева Грацијана, Валентинијана и Теодосија, који је ушао у Василике као Lib. I, Tit. 1. De Summa Trinitate et fide Catholica, et ut nemo de ea publice contendere audeat.

³⁾ ПС A—2 = Bas. XXXV, 8; 1 Bas. I, 1; 22 Bas. I, 1. (У одредби ПС. A—2, 3 дат је врло широк појам јеретика: јеретик је сваки који се не причешћује у св. цркви); затим долазе одредбе из 33 Bas. I. 1 и 28 Bas. I. 1.

даника-католика у Приморју,¹⁾ у варошима Саса-рудара и на другим местима, и обично су знали одржавати добре односе према папској столици. На двору Душанову били су знамените личности протовестијар Никола Бућа и капетан Палман са својих 300 витезова.²⁾ Зато је јасно, да цар Душан не би могао буквално применити неколике одредбе ПС, које лишавају грађанских права сваког који се не причешћује у православној цркви.

И заиста видимо да су у СС. избрисане све одредбе ПС. о јеретцима, без сумње као застареле и нејасне. Место тога видимо у ДЗ. неколико нових закона, у којима законодавац тежи да спроведе тачну разлику између правих јеретика и „полувераца“ — католика.

Без сумње на правог јеретика (пре свега на богумила) циља чл. 10 ДЗ, који прети прогонством и телесном казном сваком јеретику и свакоме који га крије. Види се да се ту говори о сасвим забрањеној јереси.³⁾ Тај члан долази као боља редакција и замена застарелих одредаба ПС. А—2 о манихејцима. Смртна је казна сасвим у духу византијског права замењена жигосањем и протеривањем; сасвим је исто радио против богумила Душанов шурак, цар Јован Александар г. 1350⁴⁾ „по црквеним законима“. На борбу с остатцима богумилства циља и чл. 85 ДЗ: свака „бабунска реч“, дакле свака изрека, молитва или гатање, које мирише на богумилство, кажњава се телесном казном.⁵⁾

Много више пажње обраћа ДЗ на католицизам. Положају католика посветио је четири члана (чл. 6—9 ДЗ), без сумње зато што Властарева Синтагма нема јасних одредаба

¹⁾ О католичким епархијама у Бару, Котору, Будви, Скадру и др. види код *Јиречека* о. с. I, 158—161 и III, 87—97.

²⁾ В. *Јир.* о. с. 131—132 и 245.

³⁾ Сасвим је нетачно протумачио тај члан *Спш. Новаковић*, (Зак², 154), јер није схватио разлику између католика и правих јеретика.

⁴⁾ Постоји драгоцен податак о бугарском сабору г. 1350, на којем је цар „сагласно црквеним законима, наредио да се богумили жигоше по образу и протерају“. *Житије св. Феодосія Тырновскога*. Чтенія въ И. О. И. Др. М. 1860 књ. I, 115.

⁵⁾ В. *Намисловски* види у чл. 85 „увреду части“ (о. с. 82); држимо да је тумачење *Новаковићево* (о. с. 198) тачније.

о католицима.¹⁾ Ту је цар био у тешком положају: с једне стране, политичке прилике силиле су га, да буде предусретљив према католицима, с друге стране, улога православног цара и јак утицај православног клира и калуђера — исихаста на сабору г. 1349 гонили су га да што више ограничи ширење католицизма. Излаз је нађен у компромису. Католици уживају сва права у Душановој држави: то се односи и на странце и на Душанове поданике. Ипак то није јасно изречено у ДЗ²⁾ (можда да се не дражи православна црква). С друге стране, католицима је забрањен сваки прозелитизам. И врло строге одредбе о томе стављене су на чело ДЗ. Латински поп нема права да склања „хришћанина“ (православног) у католицизам. Сваки православни који је већ прешао на католицизам, мора да се врати „у хришћанство.“

На то морају да пазе нарочити протопопе по свим градовима и трговима.³⁾ Забрањени су мешовити бракови: католик ожењен православном, мора „да се крсти у хришћанство“; у противном случају, брак се раскида, и непослушник се протера. Један део имовине његове узима се као „алимента“ за његову бившу православну породицу.⁴⁾

Све су те допуне сасвим у духу византијског права и јављају се као неопходне допуне СС. Шта више, ДЗ двапут позива се ту на „закон Св. Отаца“, да покаже да су ти закони у пуној сагласности са црквеним правом.⁵⁾

У сагласности са црквеним правом налази се и чл. 21 ДЗ,

1) А одредбе ПС. А—2 о оним „који се не причешћују у цркви“, ако би се стриктно примењивале, могле би да створе забуну, јер онда требало би да буду сви католици лишени грађанских права.

2) Ипак то се јасно види: а) из уговора с Дубровником г. 1349, б) из члана 123 ДЗ, где се помињу Саси, в) из чл. 173 ДЗ, где се спомиње Немац-властелин, г) из чл. 153 ДЗ, где се говори о пороти за иноверце, е) и из стварних прилика тога доба.

3) Сетимо се да је по градовима и трговима српским било доста латинских цркава — у Призрену, Брскову, Јањеви, Плани, Копорићима, Брвенику, Новом Брду и др. в. *Јур.* III, 109—113.

4) Јасно је да чл. 9 ДЗ. говори о католицима, а не о јеретцима; нашао је за њих нарочити израз „полуверац“. Ипак терминологија ДЗ. није стална: говорећи о католицима, он труди се да пронађе блаже изразе: „полуверац“ (чл. 9), „иноверац“ (чл. 153), „азимство“ (чл. 6), „вера латинска“ (чл. 8), али на два места омакне му се израз: „јерес латинска“ (чл. 6 и 7).

5) У чл. 6 и 8; није јасно, на које одредбе црквеног права мисли ту ДЗ.

који прети страшним казнама ономе, који прода роба хришћанина у „иновѣрну веру“.⁴⁾ Тај је члан опет постао из бриге за православље. Роб, продан иновѣрцу, изложен је опасности да изгуби своју праву веру. Зато се у византијском праву одавна налазе одредбе које забрањују Јеврејину и сваком јеретику да држе православно робље.¹⁾ Та одредба (која се налази у ПС. на нетачном месту, на крају главе „о покрштеним Јеврејима“) нема кривичне санкције.²⁾ Зато су редактори СС. избрисали ту одредбу³⁾ и заменили много јаснијом, у којој кажњава се не купац, него продавац и кажњава се најстрожијом византијском казном (*χειροκοπεῖσθαι καὶ γλωσσοκοπεῖσθαι*).

4) *Обесвећење гробова*. Матија Властар унео је у своју ПС на два места одредбе о непоштовању гробница. Три кратких закона (из Василика) сачињавају гл. Т—2. Περὶ ταφῆς; два црквена правила и 7 закона (опет из Василика) — главу Т—10. Περὶ τυμβωρύχων.

Редактори СС показали су доста иницијативе у преради тих глава: избрисали су дугачко правило Св. Григорија, али оставили све законе, начинивши од ових две главе једну (СС Т—2. О гроборителѣхъ). Додали су и општи наслов: законъ царскы, и засебне наслове законъ пред сваком одредбом,

⁴⁾ Морамо да исправимо погрешно читање *Новаковићевог* издања (стр. 24 и 160). Сви старији преписи (Бистр, Ход, Хил, Шиш, Бар, Ат, Студ) имају „иновѣрною“. Читање „иноу не вѣрною“ погрешка је једино Призренског рук. у којем је и даље текст покварен: „да се осече“ место „да моу се роука осѣче“. Ако смо исправили другу погрешку, треба да исправимо и прву.

¹⁾ Та одредба постала је постепено. Најпре забрањује се само Јеврејину да свога роба-хришћанина преведе у Мојсијеву веру (дакле, дозвољава му се да тог роба држи), после тога долази забрана Јеврејину (и сваком јеретику) да у опште хришћанина као роба држи.

²⁾ В. изд. *Новак*, стр. 127, упор. 51 Basil. I, 1. Neque Judaeus Christianum mancipium (*ἀνδράποδον*) habeat, neque catechumenum circumcidat, neque alius haereticus Christianum mancipium habeat. У Прохирону нема те одредбе.

³⁾ Као што су уопште избрисали из СС. све одредбе о Јеврејима. Пошто је да је било Јевреја у Душановој држави (спомињу се у повељи гр. Јанине г. 1319, у Трескавачким пов. око 1337 и у Урошевој г. 1361. *Нов. Зак. Сп* 92, 668. 670, 494). Врло је вероватно да су они као и у другим европским државама тог доба били *servi camerae regiae* и да је њихов положај био одређен засебним привилегијама. Зато нису одредбе о Јеврејима ушле у зборник Душанових закона (друкчије мисли др. *М. Доленц*, о. с. 41). Неке податке о Јеврејима у Византији и у Старој Србији доноси др. *И. Шланг*. *Јевреји у Београду*, 1926. стр. 12, и *N. Veas*, у *Byz.-Neugr. Jahrb.* II (1921), s. 159.

испреместили сав ред тих одредаба¹⁾ и нешто променили у стилу њиховом. На прво су место поставили најважнију одредбу која прети смртном казном за пљачкање гробова с оружјем у рукама. Одредба из Прохирона прети губитком руку ономе који пљачка мртваца у гробу. Свака крађа из гробова приравњена је светотатству. Великом глобом кажњава се чак и крађа камена са гроба. Забрањено је узнемиравати туђе кости и преносити сахрањен леш без царске дозволе.²⁾

Тим многим одредбама Синтагме о непоштовању гробница додали су редактори ДЗ само један чл. 20 ДЗ, који кажњава једно специфичко дело — спаљивање вукодлакова тела. Строга казна селу и попу за то кривично дело јавља се зато што се и ту ради о непоштовању гробова и сахрањених мртваца, као и у СС. Т—2. Само пошто је то више српска, него грчка празноверица, и казна је српска — наплаћивање вражде од села.³⁾

5) *Кривоклејство*. Лажну заклетву можемо исто сместити у кривице против вере, јер се она у то време сматра као увреда Божанства. С тога је гледишта прописала Еклога најстрожију казну за кривоклетство — одсецање језика, док је Јустинијаново право било много блаже.⁴⁾ Матија Властар доноси доста велику главу Е—32. Περὶ ἐπιорχίας, у коју је унео доста црквених правила и неколико одредаба из Василика.

Опет су редактори СС. врло одлучно скратили и предали ту главу свог извора. То је у СС. Е—6. О клетвопрѣстоупленіи. Из црквених правила оставили су само неколико речи:⁵⁾ дефиницију кривоклетства (клетвопрѣстоупленіе бо ѣсть Бога отврѣженіе) црквену епитимију, и скраћене одредбе о томе да је ништавна заклетва на неморално

¹⁾ Ред одредаба у СС. Т—2 овакав је према ПС: Т—10, 3; 10, 4; 10, 5; 10, 6; Т—2, 1; 2, 2; 2, 3; 10, 1; 10, 2; одредба ПС. Т—10, 7 избрисана је као непотребан дубликат. У изд. Новак. нису забележене те промене. уп. *Флор. Пам.* 431 и Прил. 196.

²⁾ То су махом закони из Василика: 3 Bas. LX, 23; 11 Bas. ib; 14 Bas. ib; само је једна одредба СС. Т—2, 2 из Proch. XXXIX, 57.

³⁾ ДЗ чл. 20 „село кое този учини, да плати вражду“. Баш у XIV веку почела је православна црква да се бори против спаљивања вукодлака. А. С. Павловъ. Номоканонъ при большомъ Требникѣ, стр. 145.

⁴⁾ Ecl. XVII, 2 = Proch. XXXIX, 46 = Ерап. XL, 70; нарочито се подвлачи да је заклетва „in ecclesia, tactis incontaminatis Evangeliiis“.

⁵⁾ Од 4^{1/2} страна штамп. текста в. изд. *Новак.* 302—307.

дело. Из световних одредаба избрисали су многе које немају кривичне санкције¹⁾ и оставили су само две најважније, које заиста говоре о кривоклетству. То су блажа одредба Јустинијанова Кодекса и наведен члан Прохирона о кривоклетству у цркви.²⁾ Прва не кажњава лажну заклетву Божјим именом, док друга прети одсецањем језика. Изгледа да је ту нека несугласност, али она постоји у већини византијских зборника.³⁾

Те казне у СС. важе и за саме парничаре и за сведоке.⁴⁾ ДЗ. 1349 не говори ни речи о кривоклетству, јер су одредбе СС. изгледале као довољне. У ДЗ. г. 1354 у новели о поротном суду кажњавају се поротници ако су намерно лажно судили и тиме преступили своју свечану заклетву у цркви (чл. 154 ДЗ).⁵⁾ Казна је новчана глоба и лишење права.⁶⁾

Вероватно је да и строга казна приставу за службене злоупотребе (чл. 162 ДЗ) заснива се на томе што је он био заклетни чиновник, јер то је појачана византијска казна кривоклетнику.⁷⁾

Дакле одредбе СС и ДЗ о кривичним делима против вере лепо се попуњавају узајамно.

Редакција XVII века сачувала је у својој преради доста одредаба из СС. Сачувала је одредбе о оним који једу и пију с иноверцима (СС. А—2), и пренела је у ДЗ (као чл. 129 и 130 Раван). Одредбе о обесвећењу гробова ушле су у ЗКЈ као чл. 76, о кривоклетству—у ЗКЈ као чл. 51 и 52 (и 42—43). Испале су само одредбе СС. о јеретицима и незнабошцима

¹⁾ Шест прописа из Василика, који само дефинишу заклетву.

²⁾ СС. Е—6, 1 = 34 Bas. XII, 5; СС. Е—6, 2 = Proch. XXXIX, 46.

³⁾ „So dass in der Praxis der Gerichte eine grosse Unsicherheit geherrscht haben muss.“ *Zach. o. c.* 313.

⁴⁾ Врло је важно што су редактори СС. додали реченицу „при свѣдѣ-телѣхъ... иже обличены будуиѣ лѣжно свѣдѣтельствовавше“ закону Proch. XXXIX, 46.

⁵⁾ Без сумње мисли се ту на *dolus*, а не на еггог поротника (погрешно је тумачење *Новаковића*, Зак.² стр. 239). То се најбоље види из глосе Ат-Бистр. „јере су знајуће криво оправили“.

⁶⁾ И византијско право зна за новчане казне за кривоклетство. Proch. auctum, XXXIX, 53.

⁷⁾ Чл. 162 „да му се руке отсеку и језик уреже“ (да му се уреже језик и обѣ уши“. Раков.) упор. СС. Е—6 (= Proch. XXXIX, 46).

(СС. А—1, А—2), вероватно због тога што су то махом црквена правила, не закони, и због тога што су много јасније одредбе ДЗ. (сачуване и у ред. XVII века) изгледале као довољне.

Можемо додати да су претресене одредбе СС. о кривицама против вере од велике важности и не би могле фалити у законнику једног православног цара. Напр. најстарији бугарски зборник X в. „Закон Судни“ доноси одредбе и о исповедању незнабоштва (чл. 1 ЗСЛ) и о одступању од хришћанства (чл. 21), и о пљачкању гробова (чл. 27) и о кривоклетству (чл. 3). Све су те одредбе позајмљене из византијског права, само су телесне казне замењене продајом у ропство.

§ 10. *Кривична дела против државе и владара.* Све врсте кривичних дела против државе и владара обухваћене су у ДЗ (и у споменицима српског права пре Душана) једним општим изразом „невѣра“ (*ἀπιστία*). Ту спада и велеиздаја, и војна и дипломатска издаја, и напад на владоца и увреда његове личности.¹⁾

1) *Велеиздаја.* Већ из повеља Стефана Драгутина (г. 1276—1281) и Стефана Милутина (г. 1302) видимо да је невера резерват краљева суда.²⁾ У баштинским повељама краља Милутина и доцнијих владара спомиње се да је невера једини злочин, за који може да буде властелину одузета баштина.³⁾ Видимо да се та претња заиста извршавала.⁴⁾ Душанов Законик неколико пута спомиње неверу и неверника (у чл. 52, 140, 144, 161 и 192), ипак не каже нигде каква је казна за неверу. Та је околност већ изазвала чуђење појединих истраживалаца ДЗ.⁵⁾ Та празнина ДЗ може се опет објаснити само тиме, што се у СС. налази доста основних одредаба о невери.

¹⁾ Уп. Т. Живановић, Основи крив. права, II књ.² § 78—86.

²⁾ Нов. Зак. Спом. 387 и 161 (уп. А. Соловјев, Од. Сп. 85). Нетачно вели др. Намисловски да се невера спомиње у српским повељама од г. 1308 (Serbskie prawo karne, 64).

³⁾ Повеља кр. Милутина Ловретичима и цара Душана — Иванку (Од. Сп. 89, 151); исто и у босанским повељама од г. 1322 (*ib.* 105, 107, 108).

⁴⁾ Краљ Милутин располаже г. 1300 имовином неверника Верихе, г. 1313—16 — имовином Ирица (*ib.* 79 и 91).

⁵⁾ Interessant ist es, das man den Namen für Hochverrat im Gesetzuch findet, abre trotzdem sagt nirgends Dušans G.-Buch, wie der Hochverrat bestraft wird. *Sv. Djorić, Verbrechen, ZvR. XXX, s. 420.*

Римско-византијско право одавно је одредило највеће казне (смртну казну и конфискацију имовине) за издају и велеиздају.¹⁾ Прејустинијаново право одликује од тих злочина и увреду владоца (crimen laesae majestatis), за кажњавање које мора бити више обзира и која се кажњава само по наредби владоца.²⁾ Одредбе о велеиздаји долазе обично на челу одељака о кривичном праву, и у Еклози и у Прохирону и у Епанагоги.³⁾

Из тих је одредаба Матија Властар начинио читаве две засебне главе. П—21. Περὶ προδοτῶν и Σ—11. Περὶ τῶν συνωμοσίας, ἢ φαρτίας, ἢ στάσεις ποιούντων.⁴⁾

Редактори СС обратили су доста пажње на те важне одредбе и на њихову редакцију. Из прве од споменутих глава начинили су чак две. Због важности предмета сачували су и црквено правило Св. Григорија о издајницима хришћанства. То правило сачињава у СС. засебну главу П—4. *О ѓрѣдаѣлѣхъ*. Сви световни закони о издајницима издвојени су у засебну главу П—5. *О невѣрницѣхъ. Законъ царски* и добили су наслове *Законъ* пред сваком одредбом. Ту су главне одредбе Прохирона, које све прете смрћу за разне случаје невере: за војну издају,⁵⁾ за прелаз у непријатељску војску,⁶⁾ за предузеће против живота владочева и против државе,⁷⁾ за пребегвање непријатељу и саопштавање војних тајни.⁸⁾

¹⁾ Cod. IX, 8, 5 (impp. Arcadius et Honorius).

²⁾ Cod. IX, 7; в. Zach. Gesch. 314.

³⁾ Ecl. XVII, 1—3; Proch. XXXIX, 1, 3, 9, 10, 17, 19, 38.

⁴⁾ У српском преводу ПС то су главе П—21. *О ѓрѣдаѣлѣхъ*, и С—11. *О иже клеѣвами о коѣмъ любо дрѣлѣ сѣвѣкоуѣлѣющихъ и коумбанѣ или крамоли ѣворецихъ*.

⁵⁾ СС. П—5, 1. = Proch. XXXIX, 1. Qui hostes proritat aut hostibus Romanos prodit, capitaliter punitur. = Harm. VI, 8, 5

⁶⁾ СС. П—5, 2 = Proch. XXXIX, 3. Qui ex Romanis ad hostes transfugiunt, eos ut hostes cuique sine periculo occidere licet. (= Dig. XLVIII, 8, 3 § 6) = Harm. VI, 8, 1.

⁷⁾ СС. П—5, 3 = Proch. XXXIX, 10. Qui contra principis salutem quid meditatur, confiscatus morte punitur (= Cod. IX, 8, 5). У Властаревој ПС. говори се ту и о злочину против државе (*κατὰ τῆς πολιτείας*); у СС. преведено је „на спасеніе цареве или гражданство.“ = Harm. VI, 14, 2.

⁸⁾ СС. П—5, 4 = Proch. XXXIX, 17. Qui ad hostes transfugiunt et nostra consilia deferunt, in furcam tolluntur aut cremantur (= Dig. XLVIII, 19, 38 § 1) = Harm. VI, 8, 2.

Ту су додате и најважније одредбе ПС. Е—11, које кажњавају сваку издајничку конспирацију (συνωμοσίαν κατὰ τῆς πολιτείας) као неверу.¹⁾ Чак кажњава се и свако скупљање народа без царске заповести, без сумње за то што се такво скупљање сматра као припрема велеиздајничког предузећа.²⁾

Дакле редактори СС. су врло паметно скупили на једно место одредбе о невери, које су биле у ПС смештене у два разних састава³⁾. Да су те важне одредбе привукли на себе пажњу и првих преводилаца ПС, види се то из тога, што су ови на три места, где се у извору спомињу Ῥωμαῖοι, превели тај израз речију православнои.⁴⁾ Одредбе грчких царева морају да важе не само за Ромејце, за византијске грађане, него за све православне, за све поданике Душанова „православног царства“ (и за Србе и за Грке подједнако).

Врло је интересантна и та чињеница, што српски преводиоци служе се за појам *завере* не само словенском речију *крамола*, него и далматинским изразом *коумбаниа* (compragnia).⁵⁾

2. *Увреда величанства*. Нарочита глава ПСинтагме В—7. Ὅτι βασιλέα ὑβρίζειν οὐ δεῖ, имала је за циљ да сугерише на једно место одредбе о увреди величанства. Ипак није се ту М. Властар показао добар правник, јер је између одредаба о *crimen laesae majestatis* унео и закон о велеиздаји (*καθοσίωσις*). Редактори СС испустили су црквена правила и оставили све три световне одредбе као гл. В—7. „*Ако царю не подобаетъ досаждатьи*“. На првом је месту одредба Јустинијанова Кодекса, која наређује нарочиту опрезност поводом суђења увредâ владара⁶⁾. На трећем месту је одредба која кажњава писмену увреду владара (*φλυαρία κατὰ βασιλέως*). Сваки појединац, коме би такав памфлет дошао у руке, мора да га спали под претњом казне.⁷⁾ Између ових одредаба остао је и закон који

¹⁾ „еже невѣрѣ подлежатъ съгрѣшенію“ СС. II—5, 5.

²⁾ СС. II—5, 6; τὸ συνάγεισθαι ὄχλον χωρὶς βασιλικῆς ἐπιτάγματος...

³⁾ Глава Е—11 не постоји у СС.

⁴⁾ На то је већ обратио пажњу *Флор.* Пам. 428.

⁵⁾ *Нов. Синт.* 476, уп. *compragnia* = *conjuratio* у Дубр. актима 1237 и 1254 и у Дубр. Статуту г. 1272, II, 1, 3; VI, 2. (*Mon. hist.-jur.* IX, р. LXVIII et LXIX, р. 24, 26 и 125).

⁶⁾ СС. В—7, 1 = *Cod.* IX, 8, 5 (примљено и у 13 *Basil.* LX, 36).

⁷⁾ СС. В—7, 3 = 1 *Bas.* LX, 63.

прети смртном казном ономе који би против цара дигао побуну. И ту је грчка реч *καθολίως* преведена далматинским изразом *коумбаніа* (*compania*).¹⁾

У претресеним главама СС (В—7, II—4 и II—5) налази се доста јасних одредаба о сваким врстама невере. Зато је ДЗ у своме првом делу (г. 1349) донео само један члан који спомиње неверу, то је *чл. 52*. Овај члан претпоставља већ да је невера нешто познато, и говори само о начину одговорности, који важи за сваку врсту невере. Циљ је *чл. 52* да ту казну ограничи само на *кућу* (на ужу породицу) кривца, да искључи брата и оца, ако су одељени од кривца²⁾. Брат одељен од брата, отац одељен од сина — то су појаве које можемо чешће наћи у византијском, не у српском правном животу тог доба. Тај члан који се налази између чланова о властели, можемо сматрати као неку повластицу грчкој властели и властели српској, која се већ води за византијским начелима.³⁾

Други део ДЗ. из г. 1354 спомиње на два места да се неки важни злочинци кажњавају као *невърникъ* (*чл. 140*) и као *ѡрѣбѣгльць* (*чл. 142*). Без сумње мисли се ту на СС. II—5, где је између разних врста невере споменуто и пребегавање непријатељу.

Из података о деспоту Томи и о кнезу Лазару видимо да су они обично невернике кажњавали ослепљивањем и осим тога „распом“ или прогонством.⁴⁾ Не видимо у тим податцима противуречности византијским наредбама, јер треба се сетити да византијско право није радо извршивало своје претње смртном казном и често је ту казну замењивало ослепљивањем или одсецањем руку.⁵⁾

¹⁾ СС. В—7, 2 = Proch. XXXIX 10.

²⁾ Нов. Зак. 179 — уп. СС. Т—4, 4.

³⁾ Из босанских повеља тог доба видимо да су поједине баштине давано понекад са изричном напоменом да имаће припада само дотичном властелину, не његову брату (*Соловјев*, Од. Сп. 153).

⁴⁾ О деспоту Томи в. *Гласник* XI, стр. 247, 259. О кн. Лазару вели летописац: „Въ лѣто 6882 расипа светый кнезь Лазарь жоупана Николоу и ослѣпи его“. *Šaf. Pam.* 74 (на то је место већ обратио пажњу *Ф. Зигель* о. с. р. 129). Као алузију на казну невернику можемо разумети и тобожње речи Милана Топлице на Косовом пољу: „Сад сам ти господине кнѣже Лазаре, неверник, јер јунак десне руке немам“. *Милојевић*, Путопис, II 30.

⁵⁾ У босанској повељи г. 1432 говори се ипак изрично да је за неверу „достоино племенитимъ лоудемъ главе одьсићи и одь нихъ племеньцине оузети“. *Нов. Зак.* Сп. 338.

Редакција XVII века обратила је пажњу на дефиницију невере. Испустила је наведене одредбе СС. II—4 и 5, али место тога има интересантне чл. 84 и 85 Раван. ЗКЈ. Први прети губитком живота и имања властелину који не би дошао на рат; други — истом казном сваком властелину „неверном, издавцу или непокорном“. Тај члан сећа се и деце кривчеве, која највише страда том приликом: тој деци може цар да да „нешто мало“ по својој милости. По стилу своје изгледају ти чланци као нека калуђерска допуна.¹⁾ Ипак интересантни су, јер показују како се дубоко укорени византијско начело казне за невернике у српском праву XVII века. Истом казном прети се и војницима — издајницима.

Одредбе СС. V—7 о увреди владара и о побуни против владара прешле су у ред. XVII у ЗД као чл. 94 Раван.²⁾

На крају Раваничког рукописа налази се после ДЗ још компилација „Суд цара Леона и Константина“. То су неки извадци из византијског права, у којим се доста говори о разним случајевима издаје и велеиздаје, који су случајеви изгледа директно узети из црквеног превода Прохирона, као „Закона Градског“.³⁾

Опет видимо да се српски правници XVII в. доста брину за дефиницију и санкцију невере и да допуњују одредбе Душанова законодавства помоћу директних позајмица из Прохирона.

§ 11. *Ойшѣ ойасна кривична дела.* 1) *Паљевина.* Запаљивање својих и туђих ствари, као опште опасно дело, обраћа нарочиту пажњу и старинских и нових законодавстава.

У Властаревој ПС налазимо нарочиту главу Σ—7. *Περὶ ἐμπρησμοῦ.* Ту су само световни закони, узети из Василика. Редактори СС. сачували су ту главу без промена, као Σ—4. *О зайалненіи.*⁴⁾ Пет закона те главе расправљају и о тешкој

¹⁾ В. Флор. Прил. 73—74.

²⁾ Флор. Пам. 93.

³⁾ Чл. 5. Иже учит Турке корабли правити, главе да им се отсеку = Proch. XXXIX, 38. Флор. Пам. 228; чл. 6. Воиник кои бежи у туђ табор, рекше Турком, да се мачем мучит. = ib. XXXIX, 19; чл. 7. Иже Турком от нас бежи и казуе им, що ми мислимо, да се обеси или да се сажеже = ib. XXXIX, 17; чл. 8. Нико да не прода Турком отрађена оружија... да се таки главом мучи = ib. XXXIX, 9; чл. 9. Иже кто на цара... = ib. XXXIX, 10; чл. 15. Иже разоражае на бране ратніе... = ib. XXXIX, 1.

⁴⁾ И додали су три наслова законь.

и о простој и о посредној паљевини и нарочито о виности криваца. Као тешка паљевина сматра се и свесно запаљивање зграде и чак стога жита — и једно и друго кажњава се југе *talionis* спаљивањем кривца.¹⁾ За умишљај потребна је свест (въ вѣдѣніи, *καύσας*) или зла намера (по лукавству, *κατὰ δόλον καύσας*).²⁾ У случају посредне паљевине нарочита пажња обраћа се на то да ли је постојао нехат (небрѣженіе, *κατὰ ῥαθυμίαν*) или пуки случај (по прилучају, *κατὰ τύχην*), који се не кажњава.³⁾

ДЗ додаје тим одредбама СС два члана 99 и 100, који опет говоре не о самој кривици, него о начину извршења санкције с нарочитим обзиром на српске прилике. У случају да је паљевина извршена на селу *по њизмѣ* (злонамерно), паљачу прети се смртном казном спаљења; у случају да село не да паљача, треба село да плати штету (и глобу).⁴⁾ У случају, да је паљевина изван села, треба да околина плати или „да изда пожежцу“. То опште јемство села и околине за кривице учињене на његовом земљишту и могућност да се кривац изда или да село одговара новчано, — подсећа на прилике старог руског права. Ти чланови стоје у тесној вези с одредбама СС. Е—4 и јављају се као излаз за ублажење страшне казне, којом се прети у византијском праву, али која у ствари није се радо извршивала ни у Византији ни код Срба.⁵⁾

Редакција XVII века сачувала је одредбе СС. Е—4 као чл. 58, 59, 60 и 61 ЗКЈ Раван. Сачувала је и претњу смртном казном за умишљајну паљевину и одредбе о нехату и случају. Чак је додала једну одредбу, по којој одговара за део штете онај који би упалио огањ на својој њиви и не би га угасио, тако да се тај огањ сам раширио по ноћи и нанео штету суседу. Та допуна показује да су редактори XVII в. у својој преради СС. имали везе са стварним потребама сеоског живота.

¹⁾ М Властар није примио разлику коју чини Proch. XXXIX, 18 између паљевине у граду и изван града (та друга кажњава се по Proch. само губитком руке).

²⁾ СС. Е—4, 3 и Е—4, 4.

³⁾ СС. Е—4, 1 = Proch. XXXIX, 75; СС. Е—4, 2 = Proch. ib. 76.

⁴⁾ Не пуштамо се у нагађања да ли је редакција Стр.-Призр. ту старији облик или само случајно скраћење оригиналног текста. То питање (о којем расправља Новак. Зак. СХХVIII и 204 и *Natyslawski*, 77) нема за нас значаја, јер ми смо мишљења да и редакције Ход.-Хил., Бистр.-Бар. и Атонска припадају Душанову добу.

⁵⁾ Далматински статуту прете смртном казном за паљевину.

2) *Врачарство (и шровање)* Сујеверан страх пред врачама и жестоке казне за враџбину — то је карактеристична ознака средњевековног права, нарочито на Западу. Прогањање вештица и спаљивање њихово на ломачи преживело је на Западу и Средњи Век и шири се у Немачкој и у Аустрији још у XVII и чак у XVIII веку.¹⁾ Византијско је право у томе нешто блажије: оно не зна за казну спаљивањем,²⁾ не зна за многобројне парнице против вештица. Ипак и оно доноси доста закона против врачара, којима доста често прети смртном казном.

У Властаревој Синтагми скупљене су одредбе о врачарству у засебну главу М—1. *Περὶ μάγωυ, μαθηματικῶν καὶ μάυτεωυ* etc. Ту су не само многобројна црквена правила о том предмету, него и световни закони против врачара и отровника.

Треба се сетити да тровање, која по данашњој науци спада у кривична дела против личности, сматра се у средњевековном праву као општеопасно дело, као једна врста мађије, мађијског познавања природних и надприродних сила.

Редактори СС. нешто су скратили ту опсежну главу свог извора. Ипак због важност злочина, оставили су и нека од црквених правила и главна објашњења разних врста врачарства. СС разликује *вљхве, сѣшнике, мечководџце, обавнике, облакогонителне, чародџе и иже хранилица швореце*. Већи део црквених правила о врачарству избрисан је из СС.

Сви световни закони остали су без промена у СС. (глава М—2. *О вљхвах и багалницџх и шрочих звџздословџх и чародџех и ошравницџх и навезаителњех*); добили су они општи наслов *Законь царски* и 12 наслова *законь* пред сваком одредбом. Ту се кажњавају смртном казном (мачем) и онај који врача жртвом,³⁾ и онај који призива ђавола, и „обавник“.⁴⁾ Онај који се обраћа врачу кажњава се затвором и „распом“ (одузимањем имања).⁵⁾ Врачарство једног од супруга узрок

¹⁾ У Хрватској спаљиване су на ломачи многобројне вештице. Примере од г. 1420 до 1743 наводи *Mažuranić*, *Prinosi*, str. 13—19, и *I. Tkalčić*, *Par-nice proti vješticama* и *Hrvatskoj*, *Rad* CIII, str. 83.

²⁾ Док *Cod. IX*, 18, 3 одређује спаљивање врачара, иста одредба у визант. праву прети само смрти од мача (*Proch. XXXIX*, 20; *Harm. VI*, 10, 6).

³⁾ СС. М—2, 1 = *Proch. XXXIX*, 20 (ex *Cod. IX*, 18, 3) = *Harm. VI*, 10, 6.

⁴⁾ СС. М—2, 2 и 4 = *Proch. ib.* 21 (*Cod. IX*, 18, 6) = *Harm. VI*, 10, 8.

⁵⁾ СС. М—2, 1 и 3.

је за раскид брака.¹⁾ Као убиство кажњава се не само тровање, него и израда отрова, продаја отрова и чување.²⁾ Кажњава се и свако давање еликсира, којег је последица била смрт. Ако је то било злонамерно, кривац кажњава се смрћу; ако без зле намере (еликсир да затрудни бесплодна жена), кривац кажњава се затвором.³⁾ Прогонством и распом кажњава се израда љубавних амулета.⁴⁾

Те многобројне одредбе о врачарству и тровању у СС. потпуно су исцрпели тај одељак о општеопасним кривичним делима. Зато није ДЗ. имао много да дода тим законима.

Само у чл. 20 говори ДЗ о једној специјално српској празноверици — о спаљивању тела вукодлака. То раскопавање гроба и спаљивање тела дефинише се ту као „вљховство“. За такво врачарство прети се селу глобом *вражде*, а попу — расчињењем.

Најзад, чл. 109 ДЗ. доноси општу одредбу о кажњавању „мађиника и отровника“. Та одредба има смисла само у вези са СС. Она чак и не одређује казне тим кривцима, него упућује на „Законик Светих Отаца“, без сумње на СС. где смо у гл. М—2 нашли заједно одредбе о врачарима и отровницима.⁵⁾ Тај чл. 109 изгледа чак сувишан после исцрпних одредаба СС. Држимо је његов смисао у речима „најде облично“, — примена строгих казни византијских мора да се врши само у случају да је нађено *лице, corpus delicti*.⁶⁾

Ипак од значаја је да су и неке редакције Душанова доба држали тај члан 109 за сувишан. Он се налази само у Струшком препису (и у зависним од Струшког—Призренском и Раковачком). Сва остала 7 преписа старијих редакција (Х-Х-Ш; Б-Б-А и Ст.), као и сви преписи новијих редакција

¹⁾ СС. М—2, 6.

²⁾ СС. М—2, 9 = Proch. XXXIX, 77 (ex Dig. XLVIII, 8, 3) = Harm, VI, 10, 2.

³⁾ СС. М—2 7, 10 et 11.

⁴⁾ СС, М—2, 12 = Proch. XXXIX, 78 (= Ecl. XVII, 44) = Harm. VI, 10, 3.

⁵⁾ То је већ приметио *Новаковић*, Зак. 212.

⁶⁾ Треба се сетити да су на Западу вештице обично кажњаване без *corpus delicti*, само по признању, изнуђеном тортуром. Зато има права *Новак*. кад вели „Унесен је (чл. 109) без сумње с намером да опомене на савесну примену, из страха да претерана ревност не би злоупотребом чинила (Зак. 213).

(од Раваничког) не знају за тај члан.¹⁾ Доста је тим редакцијама одредаба СС. М—2.

Редакција XVII в. испустила је све одредбе СС. о врачарству. Сачувала је ипак чл. 20 ДЗ и чак је тај члан попунила јачим казнама. Дотично село не само треба да плати „злобу“, него да изда судијама кривце. А поп-сукривац кажњава се не само рашчињењем, него још прогонством у рудник до смрти.²⁾

§ 12. *Кривична дела против моралности*. ДЗ има врло мало одредаба о кривичним делима против моралности — само два члана: 53 и 54.³⁾

Међутим то је одељак кривичног права на који, под утицајем цркве обраћају нарочиту пажњу средњевековни правни зборници. Напр. у ЗСЛ. од 31 чл. — десет говоре о кривицама против моралности; Жичка повеља Стефана Првовенчаног највише брине се о кривичним делима против морала и брачних права.

Византијско право стало је од времена Еклоге на строго црквено гледиште да је сваки полни сношај ван брака — греховно и кажњиво дело.⁴⁾ Одредбе црквеног и световног византијског права о тим кривичним делима нарочито су многобројне. И Матија Властар унео је у ПС велики део тих одредаба. 1. *Отмица*. На првом месту долази у ПС засебна глава о отмици: А—13. Περὶ τῶν ἀρπαζόντων ἐπὶ γάμφου γυναικῶν. Та глава садржи 4 црквена правила и 11 νόμοι, који сви врло строго кажњавају отмицу, као злочин гори од прељубе и силовања.

У СС. та глава долази, нешто скраћена, као А—12. *О вѣсхѣщающѣихъ на бракѣ жєны*. Због важности предмета испустили су редактори СС само једно црквено правило (од 4) и два закона (од 11). Световним законима додали су црвен

¹⁾ Можда је празни развитак ишао обрнуто, и чл. 109 није се налазио у оригиналном тексту ДЗ. Онда можемо га сматрати за доцнију допуну у Стр.-Призренској редакцији.

²⁾ ЗД Раван. чл. 75 (= чл. 38 ДЗ Соф. Тек.).

³⁾ Г. Св. Ђорић је већ обратио пажњу на то што у ДЗ недостају одредбе о многим кривичним делима против моралности „einige ungelöst, auch überhaupt nicht berücksichtigt sind“ и долази до закључка да су ове празнине попуњаване Прохирином. *Sv. Djoritsch in ZvR. XXX, 414.*

⁴⁾ Уп. *Zach. Gesch.*² 318—322. Еклога уводи за већи део тих злочина — казну одсецања носа.

наслов: *сѣдѣ царскѣи и 9 наслова: законъ*.¹⁾ Основни закон (познат Србима још из превода Прохирона) прети смртном казном отмичарима, ако су наоружани, без разлике да ли је отета — девојка или удовица, „благородна любо роба“;²⁾ помагачи кажњавају се батинањем, шишањем и одсецањем носа. Ако је отмица била без оружја, отмичар губи руку, а помагачи трпе прогонство после батинања и шишања.³⁾ Ако је помагач — роб, треба да се спали.⁴⁾ Отмица сматра се за јавно-правни деликт, јер чак родитељима отете прети се тамницом ако покушавају да се измире с отмичарима. Достојно је пажње да су казне исте без разлике, да ли је отмица принудна или привидна (са пристанком отете).⁵⁾ Строго је забрањено измирење и доцнији пристанак на брак, који је допуштен у случају силовања.⁶⁾ Отета и њезини родитељи губе чак своја имања, ако су пристали на брак с отмичаром; у противном случају имање отмичара плени се у корист отете.⁷⁾ Отмица сматра се за толико велики злочин, да је отмичар изузет од права азила и може бити затворен и на Ускрс.⁸⁾ Роб који је известио о отмици, добија слободу.⁹⁾

То су главне одредбе СС, које се сматрају од редактора за „суд царски“, за резерват владаочева суда. Сетимо се да у српским повељама, исто као и у грчким „дѣвичь разбой“ (*παρθενοφθορία*) сматра се обично за резерват владаочева суда.¹⁰⁾

¹⁾ Обраћамо пажњу да су већ преводиоци ПС место наслова *Νόμοι* ставили законн царсѣин.

²⁾ *εἴτε εὐγενής ἐστίν, εἴτε δούλη.*

³⁾ СС. А—12, 1 = Proch. XXXIX, 40 (ex Cod. IX, 13, 1) = 1 Bas. LX, 58 = Hagm. VI, 7, 1.

⁴⁾ То је додатак Василика, којег нема у Прохирону.

⁵⁾ „Любо волещимъ женамъ любо не волещимъ похыщеніе бысть“ ... „и аще свою кто обручницу похыти“. СС. А—12, 1 (= *καὶ τὴν ἰδίαν τις μνηστὴν ἤρπασεν*. Proch. ib. 40).

⁶⁾ СС. А—12, 2, et 3 et 4 = 5 et 6 Bas. LX, 58.

⁷⁾ СС. А—12, 5 = 5 Bas. LX, 58.

⁸⁾ СС. А—12, 9; одредба која лишава отмичаре права азила, испуштена је као дубликат из СС, зато што се понавља у СС. Е—3 „о азилу“.

⁹⁾ СС. А—12, 7 = 3 Bas. XLVIII, 18.

¹⁰⁾ Ипак у Скопским повељама 1258 и 1300 (бугарској и српској), у Хтетовској и Трескавачкој Душановим (*Нов Зак. Сп. 659 и 671*), и у повељама 1346 Зографу, Иверу, Меникеју 1345 (*Нов. ib. 545, 557, 723*) дотични манастири добијају глобу од „дѣвича разбой“, противно визант. обичају (уп. *Флор. Пам. 61, 70*).

То је споменуто и у чл. 192 ДЗ. Ипак ДЗ. не доноси ни једне одредбе о отмици, том специфично српском обичају, без сумње зато што су строге одредбе СС. изгледале довољне.¹⁾

Редакција XVII века нашла је за потребно да сачува главне одредбе СС. А—12 (нарочито члан из Прохирона) као чл. 86 и 87 ЗКЈ.

2) *Силовање*. Византијско право које се много брине за отмицу, много мање говори о силовању. Због тога што сматра сваки ванбрачни полни сношај са строго кажњив, не прави велике разлике између тога да ли је обљуба извршена са пристанком женске или насилно. Ипак су Еклога и Прохирон дефинисали случајеве силовања девојке, малолетне до 13 год. и туђе веренице²⁾ (али заборавили су да предвиде случајеве силовања удате женске, удовице или робиње, и ако говоре о блуду тих лица).

У ПС. Матије Властара испала је глава о силовању сасвим кратка и нејасна. То је гл. Г—30 *Περὶ τῶν γυναικῶν παρθένους βαιζομένων*.³⁾ Та глава најмање говори о силовању, него и о суложништву и о блуду. Од пет Νόμοι те главе само један је закон о силовању девојке, које се кажњава губитком носа и трећег дела имовине (из Proch. XXXIX, 66).⁴⁾ Два остала закона Прохирона о силовању заборавио је Властар да унесе у своју ПС.

Редактори СС сачували су ту збркану главу као Г—15. *О иже жены двѣвице ноудещихъ*, избрисали су само последњу одредбу (из Василика) која садржи правило из поступка, и додали наслов *соудъ царски* не првим законима, који немају кривичне санкције, него сасвим логички трећем закону, који садржи баш најважнији закон о силовању девојке (*παρθενοφθορία*).

Редактори ДЗ. запазили су непотпуност СС. на овом

¹⁾ И после Душана сматра се отмица за најтежи злочин : напр. избеглица — „дѣвицопохищитель“ нема права да се врати чак и на црквену земљу (Тисменски хрис. десп. Стефана г. 1405. *Нов.* 753).

²⁾ Ecl. XVII, 30, 31, 32 = Proch. XXXIX, 66, 67, 68. Сва три злочина кажњавају се одсецањем носа. Последњи члан кажњава истом казном и обљубу туђе веренице са пристанком њезиним, и само појачава казну за насилну обљубу још и конфискацијом $\frac{1}{3}$ имовине у корист оштећене.

³⁾ У гл. В—10 дао је М. Властар само празан наслов : *Περὶ βίας καὶ δουλοπτείας* (О нужди и насилваніи) и шаље нас главама А—3 и А—12 (о отмици).

⁴⁾ Налази се и у Василикама (80 Bas. LX, 37) и у Harm. VI, 3, 6.

месту и унесли су у ДЗ. чл. 53, који кажњава још јачим византијским казнама свако силовање, правећи разлике само са сталешког гледишта. Не само одсецањем носа, него још и губитком обију руку кажњава се силовање *inter pares*. Насиље себра над властеоском женом кажњава се најсрамотнијом византијском казном — вешањем (*φορκίζεσθαι*). У том члану нема ни речи о српским новчаним глобама, читав је систем казни — византијски.¹⁾

Врло је вероватно, да је то пооштрење казни за силовање у чл. 53 ДЗ дошло под утицајем западних правних система, који су много строжи у томе случају²⁾ и често праве сталешке разлике.³⁾ Напр. у Корчуланском статуту налазимо у II-ој редакцији сличне одредбе: прави се разлика, а) да ли је властелин силовао удату властелинку (сече му се глава) или властеоску девојку (да плати 100 дуката глобе или да се ожени силованом после 6 мес. затвора), б) да ли је властелин силовао удату сељанку (сече му се глава) или сеоску девојку (50 дук. глобе и 3 месеца затвора)⁴⁾, в) да ли је сељак силовао властеоску ћерку (да се обеси)⁵⁾. Последња је казна сасвим слична истом случају у 53 чл. ДЗ. Пада у очи да и у Корчул. статуту и у ДЗ. нису исцрпљене све могуће комбинације. Напр. у чл. 53 ДЗ не говори се о томе, ако би властелин силовао себарку. Вероватно да у том случају остаје у снази блажа

1) Сличне казне — и *ρινοκοπέσθαι*, и *χειροκοπέσθαι*, и чак смртна казна предвиђене су у одредбама СС. А—12 о отмици. Могло би се мислити (због нејасности израза: *οὐζμὲ πο σιμκ*), да и чл. 53 ДЗ говори о отмици. Ипак наслови тог члана у најстаријим редакцијама (О насилванин — у Бистр, Ход, Хил, Бар, Ат, Шиш, О насилју — у Студ, О осилју — у Призр, О насилванин — у Рак) показује јасно да овај чл. 53 говори о силовању и тим допуњује празнине СС.

2) Често прети се смртном казном (Статути Сењски, Трогирски, Корчулански, Пољички) уп. *Маž. Prin.* IX, 1307.

3) По Пољичком стат. чл. 110 има се разабрати *тко е чловикъ и ке врсте* (Mon. hist. jur. IV, p. 109).

4) Stat. Curz c. 132, 133, 134 (Mon. hist. jur. I, p. 60—61); та редакција слада вероватно у XIV век, док прва редакција (г. 1265) доноси много блаже казне: 30 перпера глобе *„si ei fuerit equalis in genere“*, па ако сељак силује *aliquam nobiliorem se*, губи једну ногу и лево око (с. XI, ib. p. 9).

5) У Пољичк. ст. чл. 110 зове се насилник „разбоиник“ а силовање „разбијание женско“ (l. c.). То може бити доказ да и у чл. 192 ДЗ „дѣвичь разбой“ значи најпре силовање (*παρθενοφθορία*), а не отмица.

одредба византијског права (само сечење носа); чл. 53 доноси само пооштрене казне.

3) *Блуд*. Византијско право строго кажњава различите случајеве блуда, т. ј. полног сношаја између мушкарца и не-удате женске (или удовице). Нарочито су пооштрене казне у синодском решењу г. 1306, утврђеном од цара Андроника II.¹⁾

Ипак у ПС Властаревој нису одредбе о блуду добро систематисане. Иако три главе ПС носе наслове: *Περὶ πορνείας* (II—15) и сличне (II—16 и II—17), најмање ћемо ту наћи потребних кривичних одредаба. Глава II—15 садржи само многобројна црквена правила, глава II—16 — опет само црквена правила, која говоре о покушају блуда (*Περὶ τοῦ πορνεῦσαι ἐπιθυμήσαντος καὶ μὴ πράξαντος*),²⁾ глава II—17 (*Περὶ πορνόβοσκῶν*) о подвођењу и суложништву.

Зато су редактори СС одлучно избрисали те три главе, јер се у њима не налази ни једног закона са кривичном санкцијом. Од читаве грађе оставили су само једно кратко црквено правило, које строго кажњава клирика-блудника. Од тог правила начинили су у СС засебну главу II—2 под новим насловом: *О вьпадшихъ въ блудъ причьтницѣхъ*. Најважнији кривични закон (из Proch. XXXIX, 65), који кажњава новчаном казном блуд мушкарца са невином девојком, налази се у ПС на нетачном месту у гл. Г—30 о силовању. Тамо су га оставили и редактори СС (у Г—15). Закон који кажњава полни сношај мушкарца својом вереницом, ако није навршила 13 година, долази у ПС опет на незгодном месту — у гл. М—13 под насловом *Περὶ μυστείας* (о веридби!). Редактори СС сасвим су га умесно пренели у Г—16 (са насловом: *О обрученои ошроковици*), где он долази одмах после наведеног закона о блуду са невином девојком. Из тога се види да су редактори СС покушали да исправе погрешке Властареве.

У ДЗ налазимо само једну одредбу о блуду — чл. 54 који строго кажњава само један нарочити случај — блуд владике (жене или ћерке властелина) са „својим човеком“. Овај је члан ДЗ врло важан, јер то је очевидна допуна Властареве Синтагме.

Матија Властар заборавио је да унесе у своју ПС два закона из Прохирона који врло строго кажњавају полну везу

¹⁾ *Zach. Gesch.*² 321; у Прохирону говоре о блуду XXXIX, 44, 59 - 61.

²⁾ И један закон без кривичне санкције

између госпође и њезиног слуге (Proch. XXXIX, 43 и 44).¹⁾ Редактори ДЗ, вешти у грчком праву, сетили су се тих закона. У чл. 54 те су одредбе добиле општи облик (не прави се разлика између удате госпође и удовице), mulier (γυνή) постала је „владыка“ (у духу Душанова сталешког законодавства), док је појам servus-а (δούλος) проширен у појам „чловѣка“ (који појам може да обухвати сваког поданика, и меропха и отрока). Казна је јако пооштрена, као и у претходњем чл. 53 ДЗ, византијско одсецање носа појачано је још византијским χειροκοπέσθαι.²⁾ Овај случај врло је значајан, јер показује да су редактори ДЗ знали да попуне празнине ПС помоћу Прохирона³⁾ и да од одредаба Прохирона створе један члан ДЗ.⁴⁾

4. *Прељуба*. Нарочито строго кажњава се прељуба, т. ј. полни сношај између мушкарца и удате женске, јер је то злочин не само против моралности, него и против светости брака.

У ПС. налазимо велику главу М—14. Περί μοιχείας. Ту су 8 црквених правила и 13 световних закона о прељуби.

Редактори СС. су опет врло пажљиво прерадили ову грађу. Испустили су сва црквена правила⁵⁾ али световним законима додали су наслов *Годъ царскы и законъ* (6 пута). То је у СС. гл. М—3. О прѣлюбодѣикствѣ. Ту се кажњавају браколомници батинањем, шишањем и одсецањем носа. После тога мора да издржи браколомница две године затвора у манастиру.⁶⁾ Муж има право да јој опрости и да је прими на траг после издржане казне. Може ипак и да је отера. Онда је брак поништен и муж добија и прѣију и „прѣжде брака

¹⁾ 43. Mulier maritata cum proprio servo adulterium committens, verberata ac tonsa naso mutiletur; quin etiam ex civitate expulsa, in qua habitat, omni sua privetar substantia; servus autem adulter ense puniatur. 44. Mulier virum non habens, quae suo se servo miscit... verberatur ac tondeatur, et servus verberatus ac tonsus vendatur...

²⁾ Док је Proch. XXXIX, 44 врло благ према госпођи-удовици.

³⁾ Могли су знати за те одредбе већ из Светосавског превода Прохирона (уп. Н. Дучић. Крмчија Морачка, стр. 128—129).

⁴⁾ Др. Никола Радојчић (у Гласу, СХ) врло је лепо доказао византијски карактер чл. 171 и 172 ДЗ, које спадају у новеле г. 1354; сад видимо позајмице из визант. права у првом делу ДЗ, у самом току стварања његова.

⁵⁾ Осим две кратке одредбе: Св. Григорија које кажњава за прељубу епитимијом од 18 године, и Св. Василија, које одређује 15 година.

⁶⁾ СС. М—3, 4 = Proch. XXXIX, 45; СС. М—3, 2 = Nov. Just. 134, 10.

дар“ (parapherna, propter nuptias donatio). Не може муж никакo да опрости својој жени пре казне: онда кажњава се сам као „блудинопасац“ (подвођач). Ако је муж нашао жену са љубавником „въ съплетени“ (ἐν συμπλοκῇ, in complexu), може да убије љубавника без сваке одговорности; не може ипак да убије жену.¹⁾

5) *Двоженство*. Редактори СС. опазили су да је М. Властар погрешно унео у наведену гл. ПС. М—14 „о прељуби“ и два закона о бигамији. Сасвим су паметно издвојили та два закона и створили од њих нову главу СС. М—4. О имуцима двѣ женѣ. Двожевац кажњава се као браколомац, и други брак поништава се.²⁾

6) *Противприродни блуд*. Сваки противприродни блуд врло строго кажњава се у верским законодавствима, дакле и у правилима православне цркве. Матија Властар донео је доста одредаба о тим кривицама, само су оне разбацане по разним главама ПС. (А—5, А—14, К—28):

а) *Скотолоштво*. Блуд човека с животињом (sodomia ratione generis) дефинисан је у ПС у гл. А—5. Περὶ ἀλογουσαμένων ἤτοι ζωοφθόρων. Ту су неколико црквених правила, која кажњавају строгим епитимијама, и један закон, који кажњава скотолошца одсецањем полног уда³⁾. Редактори СС. примили су ту главу без промена⁴⁾ као А—7. О безсловейвовавшихъ, рекше живоѣннага расѣлъваищихъ.⁵⁾

б) *Педерастија*. Блуд између лица мушког пола (sodomia ratione sexus) дефинисан је у ПС у гл. А—14. Περὶ ἀρρενομανίας. Ту су три црквена правила, и световни закон⁶⁾, који кажњава смрћу и активног и пасивног содомиту (осим случаја да је последњи млађи од 12 година). Редактори СС. примили су ту главу без промена као А—13. О муженствѣ; световном закону додали су наслов: законъ царскы.

ДЗ. не доноси ни једне речи о свим наведеним кривичним делима: о прељуби, двоженству и противприродном блуду.

1) СС. М—3, 2 = 134 Nov. Just; СС. М—3, 3 = 1 Bas. XXVIII, 7; СС. М—3, 1 = Proch. XXXIX, 64; СС. М—3, 6 = Proch. XXXIX 42.

2) СС. М—4, 2 = Proch. XXXIX, 70 = 84 Bas. LX, 37.

3) СС. А—7 = 85 Bas. eod. = Proch. XXXIX, 74, = Harm. VI, 4, 4.

4) Само су избрисали једно црквено правило.

5) У српском преводу наведен закон Proch. носи наслов „градскыи законъ“.

6) СС. А—13 = Ecl. XVII, 38 = Proch. XXXIX, 73 = Harm. VI, 4, 3.

Међутим ова су кривична дела обично предвиђена у правним зборницима тог доба.

Редакција XVII века сачувала је већи део тих прописа СС и чак их је преиначила. Напр. одредбе СС. о прељуби пренете су у Раваничкој редакцији у ДЗ као *чл. 97*, доста скраћене и са ублаженим системом казни. Браколомац треба да плати 100 перпера, ако је сам ожењен; 30 перпера ако није ожењен. Браколоница треба да се кажњава „као блудница“. Наслов је „закон царски“. Закон о скотолоштву пренет је исто у ДЗ као *чл. 88* Раван. (опет с засебним насловом „законь царски): казна је појачана, јер прети се осим одсецања уда још и спаљивањем на ломачи и самог кривца—човека и животиње—објекта кривична дела.

Закон о педерастии пренет је у ЗКЈ као *чл. 38* (с насловом „рече благочтивый царь“). И ту је опет казна поштрена: содомитима прети се не смрћу од мача, него спаљивањем.¹⁾

7) *Родооскврњење*. Нарочито строго кажњава се свако полно спајање између сродника (чак и у духовном сродству). Кривичне одредбе византијског права о томе сместио је М. Властар између правилâ о забрањеним брковима (у ПС. гл. Г—9. Περὶ γάμων παρανόμων καὶ ἀθεμίτων συγγενικῶν.). Редактори СС. додали су тим кривичним одредбама наслов *соудове царсѣи* (у СС. то је гл. Г—6. О брацѣхъ законопрѣстоупиихъ etc.)

Ту су строге одредбе Прохирона, које кажњавају смрћу „крвомѣсце“ у најближим степенима сродства (у првом и другом степ.)²⁾ У трећем степену сродства и у ближним степенима по тазбини кажњавају се кривци бatinaњем и одсецањем носова.³⁾ У четвртном степену сродства и у даљим степенима по тазбини прети се само бatinaњем.⁴⁾ И полни сношај својом кумом кажњава се одсецањем носова (осим

¹⁾ Није ли то западни утицај: у Пољичком статуту г. 1440 у чл. 84а за „грих неподобни, ча се зове грихъ содомски“ казна је — „има се сажгати преза свакога смилованња“ (Моп. h-j. VI, 90).

²⁾ СС. Г—6, 2 = Proch. XXXIX, 69 (= Harm. VI, 4, 1). „Крвомѣсци = Οὐ ἀπορίηται“.

³⁾ СС. Г—6, 3 = Proch. ib. 69. (= Harm. ib.)

⁴⁾ СС. Г—6, 4 = Proch. ib. 72 (= Harm. VI, 4, 2)

тога још и батинањем, ако је кума удата).¹⁾ Најмање се кажњава полна веза својом таштом — само црквеном епитимијом.²⁾

Можемо споменути да већ најстари словенски законик — ЗСЛ обраћа нарочиту пажњу на родооскрвњење и кажњава га у својим чл. 12 и 7. Чл. 7 ЗСЛ. говори о забрањеном браку својом кумом (коуџепетра = сопратра) и кажњава га под утицајем Еклоге XVII, 32 истим одсецањем носова.³⁾ Србима су те одредбе византијског права већ биле познате из превода Прохирона у Номоканону.⁴⁾

Без сумње зато што се у СС налазе све главне одредбе Прохирона о том кривичном делу, није ДЗ споменуо родооскрвњење ни у I, ни у II делу својем.

Редакција XVII века није нашла за потребно да сачува византијске одредбе СС. о родооскрвњењу.

§ 13. *Кривична дела против живота, тела и части.* —

1. *Убиство.* У погледу на кажњивост убиства најбоље осећа се растојање између старог словенског и византијског права. Као и старо германско право, сматра словенско право дуго време убиство као приватно-правни деликт, који се кажњава крвном осветом или, у случају мирења крви, само новчаном глобом. Делатност државе уперена је само на то да се крвна освета што више ограничи, да се замени глобом, од које један део добија породица убијеног, а други део — држава. Тај прелаз од крвне освете систему композиција најбоље се види у Руској Правди.

Међутим византијско право наследило је од Јустинијанова Кодекса строг поглед на убиство као јавно-правни деликт, и кажњава тај злочин смртном казном или другим телесним казнама. Утицај тих византијских погледа и сукоб између њих и старих словенских схватања осећа се на првим листовима историје јужнословенског и руског права. Напр. ЗСЛ. у рецепирању византијских одредаба кривичног права испустио је одредбе Еклоге о убиству, без сумње из тих раз-

¹⁾ СС. Г—6, 5 = Proch. ib. 63 (= Hagm. VI, 3, 4) „съ своєю кумою = τῆ ἰδία συγγένη“. У СС. томе је закону додат нарочити наслов: О кумобѣхъ.

²⁾ Спомиње се у СС. на два места: у гл. Г—9. *О расшлѣвшимъ се съ своєю шьщею* и у М—6 (исти наслов).

³⁾ ЗСЛ. чл. 12 (*Бобчевъ. о. с. стр. 86 и 88*)

⁴⁾ Гласн. 20. VIII., стр. 132.

лога што се убиство код Бугара у то доба кажњава по систему композиција¹⁾). Глоба за убиство, звана „вражда“ спомиње се и у српским повељама и у хрватским зборницима обичајног права²⁾). Чак и за време краља Милутина кажњава се убиство само враждем. У познатом сукобу с начелима римског права, која су заступали Дубровчани, победила су словенска схватања. Као некад руски кнез Св. Владимир у искреном хришћанском осећају није хтео да се служи смртном казном, тако и свети краљ Милутин није хтео да просипа крв својих поданика.³⁾

Ипак у Душаново доба правна су начела много промењена. Поставши владар Срба и Грка, Душан приближује се византијским правним схватањима. Позната је чињеница да систем казни за убиство у ДЗ. већ се много приближује византијским нормама.⁴⁾ Зато треба да тај систем претресемо у вези са дотичним одредбама СС.

Одредбе о убиству биле су скупљене од Матије Властара у неколико глава састава Ф. То су главе Ф—5. *Περὶ φόνων ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων*; Ф—7. *Περὶ τῶν φονῶν τῶν ἐν πολέμοις καὶ τῶν φονευόντων ληστές* и Ф—8. *Περὶ τῶν φονευουσῶν γυναικῶν διὰ φαρμάκων τὰ ἔμβρυα*. Од тих глава прва говори о намерном и ненамерном убиству и доноси само црквена правила; исто само црквена правила налазе се у другој од тих глава, која говори о некажњивости убијања у рату. У последњој глави Властар је доста погрешно: њезин наслов говори о убијању плода у утроби, док у тексту говори се о родитељима, који би ненамерно угушили у постељи своје дете. После тога долазе у истој глави под погрешним насловом сви најважнији византијски световни закони, који говоре о убиству и који би спадали у главу Ф—5.

Редактори СС. запазили су те погрешке у расподели законске грађе и исправили су је са доста разумевања. Из тих три глава начинили су они опет три главе: Ф—2, Ф—3 и Ф—4 СС.

¹⁾ *Бобчевъ*, Старобълг. пр. пам. 51.

²⁾ Vinod. stat. čl. 29, 31 i 62 (vražba); Poljički st. čl. 2Z, 35b, 37b, 41a, мртва вражда, 67с, жива вражда 39а.

³⁾ Значајна одлука Дубровачког већа г. 1308 (= Stat. Rag. I, VIII, с. 58; А. Соловјев, Од. Спом. стр. 86).

⁴⁾ *Namyslawski*, Serb. pr. Karne, 70.

У прву, Ф—2. *О убистѣвъ волномъ и неволномъ* унели су само најважнија правила Василија Великог, која говоре о разлици између намерног и ненамерног убиства и о црквеним епитимијама у тим случајевима; и та су правила доста скраћена и прерађена (на прво је место дошао појам намерног убиства, док је у оригиналу било обратно). Остала правила (св. Апостола, св. Григорија и Анкирског сабора) сасвим су избрисана као сувишан баласт. Оно што је остало (само $\frac{1}{2}$ стране штамп. текста од 4) даје сасвим јасан појам о томе шта је „волно“ и „неволно“ убиство.

Глава Ф—7 ПС сасвим је избрисана, јер она садржи само канонска правила и нема значаја за световне судије.

Зато је гл. Ф—8 сасвим логички подељена на две. Редактори СС лепо су исправили погрешку Властара. Избрисали су погрешан наслов; првој половини дали су нов тачан наслов: Ф—3. *О удавлъенныхъ младенцех, лежещехъ близ родителіихъ своихъ*, другој половини — опет тачан наслов: Ф—4. *О разсужденіи оубиствѣ*. Тој последњој глави, која обухвата најважније световне законе о убиству, додали су и 10 црквених наслова законъ, да обрате пажњу судије.

Та је глава нарочито важна тиме што тачно разликује различне случајеве виности. Судија треба у сваком случају да утврди је ли убиство било с умишљајем (от промысла, от завещаніа или без умишљаја, нехатно (по небрѣженію) или случајно (по сълучаю).¹⁾

Убиство с умишљајем не кажњава се увек смрћу (као што беше у Прохирону). Смртна казна прети само *себру*, (*εὐτελής*), док *почиень* (*εὐτιμος*) кажњава се распом, потпуном конфискацијом имања. Новела цара Андроника г. 1306 искључује невину децу од те конфискације: она може да добије део имања, док други део дели се између породице убијеног и царине (државне благајне).²⁾

Убиство без предумишљаја кажњава се затвором од 5 година, док случајно убиство није кажњиво.³⁾

Као убиство, — на исти начин кажњава се и подстрек.⁴⁾

¹⁾ СС. Ф—4 5 = 10 Bas. LX, 39.

²⁾ СС. Ф—4, 1 = 12 Bas. LX, 39; СС. Ф—4, 10.

³⁾ СС. Ф—4, 2 = Proch. XXXIX, 86 = Harm. VI, 12.

⁴⁾ СС. Ф—4, 5 = Proch. XXXIX, 8 = 11 Bas. LX, 39. (= Dig. XLVIII. 8, 15, § 1 = Harm. VI, 6, 18).

Као квалификовано убиство кажњава се спаљивањем — убиство асцендента или десцендента.¹⁾

Убиство детета (туђег) кажњава се као обично убиство.²⁾

Није кажњиво убиство учињено од детета испод 7 година и од безумног.³⁾

Некажњиво је убиство изазивача (наахавшаго), ако је овај угрожавао животу изазваног.⁴⁾

Некажњиво је и убиство ноћног тата, ако покрадени није имао могућности да га обеснажи.⁵⁾

Те одредбе СС. Ф—4 дају доста разгранато учење о убиству, макар нису исцрпеле све одредбе византијског права о том злочину. Те одредбе, уобичајене за области грчког права, нису у свему одговарале појмовима српског права. Зато је интересно видети како ДЗ прави компромис између једног и другог у својим чл. 86, 87, 94, 95 и 96. И ДЗ прима разлику између убиства с умишљајем и без умишљаја, ту разлику која је непозната старом словенском праву. Док за убиство без умишљаја прети само новчана одворност (300 перпера, стара *вражда*), свако убиство с умишљајем (нахвалицом)⁶⁾ кажњава се на византијски начин одсецањем руку. Чл. 87 ДЗ можемо дакле сматрати као покушај Душанов да се јавноправна санкција за убиство примени и у српском праву.

Чл. 86 ДЗ. лепо се надовезује на одредбе СС. о некажњивости убиства изазивача. Онај који је заподенуо свађу (зарвалъ бои) сматра се као крив, макар је и сам убијен. Без сумње мисли се ту на грађанску одговорност, на плаћање

¹⁾ СС. Ф—4, 7 = Proch. XXXIX, 35 = Dig. XLVIII, 9, 1 = Harm. VI, 6, 16.

²⁾ СС. Ф—4, 11 = Proch. XXXIX, 12 = 20 Bas. LX, 39 (= Cod. IX, 16, 8 = Harm. VI, 6, 13).

³⁾ СС. Ф—4, 4 = Proch. XXXIX, 80 = 8 Bas LX, 39.

⁴⁾ СС. Ф—4, 8 = Proch. XXXIX, Речи „Ὁ τὸν ἐπελθόντα φονεύσας (= Qui aggressorem occidit) преведене су: Иже наръдышаго, рекше наахавшаго оубивъ. (= Cod. IX, 16, 2 = Harm. VI, 9, 17), уп. *најахати* = anfallen, invehor, *Караџић*, Рј. 403.

⁵⁾ СС. Ф—4, 9 = Proch. XXXIX, 4 (Dig. XLVIII, 8, 9) = 16 Bas. LX, 29 = Harm. VI, 8, 1.

⁶⁾ Исти израз „нахвалицею“ познат је и српском преводу Синтагме (изд. Нов. ЗП, 361, 485) у смислу „намерно“ уп. у *Караџићевом* Рјечнику, *навалице* = навлаш, навô, хотимице (Рј. стр. 392).

глобе, коју обично плати убица и по Новели г. 1306 и по схватањима словенског права.¹⁾

Чл. 94 ДЗ. говори о убиству са сталешког гледишта. Док је СС. Ф—4, 2 правила разлику између сталежа односно личности убице, ту се прави још разлика и односно личности убијеног. Властелин који убије себра кажњава се великом глобом од 1000 перпера (то је ипак мање него потпун расап, који му прети по чл. СС. Ф—4, 2 за убиство *inter pares*)²⁾; себар који убије властелина кажњава се и српском враждом од 300 перпера и византијским одсецањем обију руку, која је казна најтежа после смртне казне.

Убиство духовног лица, о којем чудним случајем се ништа не говори у Синтагми, кажњава се на византијски начин срамном смртном казном.³⁾ (чл. 95 ДЗ)

Чл. 96 ДЗ изгледа готово као излишан дупликат закона СС. Ф—4, 8. Иста је кривица, иста и санкција — спаљивање. Држимо да је *ratio legis* у тачнијем начину изражавања. Док СС. Ф—4, 8 говори доста нејасно о „вѣсходещемъ или нисходещемъ сѣроднику“, чл. 96 ДЗ. набраја „оца или матеръ или брата или чедо своје“. У тој редакцији важна је допуна „или брата“. Тиме чл. 96 ДЗ проширује круг објеката злочина и враћа се интегритету дотичне одредбе Прохирона, која гласи „*ascendentem vel descendentem aut cognatum*“.⁴⁾ Празнина Властареве Синтагме попуњена је у ДЗ изворном одредбом Прохирона.

Дакле одредбе ДЗ јављају се као важан корак да се одредбе византијског права о убиству прилагоде и областима српског права. Остала је, као траг система композиција, вражда од 300 перпера; али она јавља се сама само у случају ненамерног убиства (у осталом и Новела цара Андроника зна за плаћање глобе). У осталим случајевима јављају се већ и телесне и смртне казне. Усвојивши византијску разлику између

¹⁾ По статуту глобу у случају убиства у нужној одбрани плаћа глобу општина (чл. 26). Чл. 86 ДЗ. вероватно укида обавезу плаћања глобе, уп. у истој гл. §

²⁾ Нов. стр, 523.

³⁾ Обешење, *φορμιζεσθαι*, долази у визант. праву само у ретким случајевима. Есл. XVII, 50; Proch. XXXIX, 16, 17.

⁴⁾ Proch. XXXIX, 35. Qui ascendentem vel descendentem aut cognatum (ἢ συγγενῆ) perimit, igni traditur (уп. Harm. VI, 6, 16.)

намерног и ненамерног убиства, ДЗ усваја и појмове о ублажавним околностима, о сталешким разликама и о нарочитим отежавајућим околностима. У једном је случају ДЗ. чак исправио СС. помоћу Прохирона.

Да су тачне византијске разлике између намерног и ненамерног убиства признате у Душановом законодавству, најбоље се види из глосе у чл. 101 ДЗ: „И чловеци најахалци да примут казн како пише у Законику Светих Отаца у градских гранах, да мучит се јако и волни убица“. Та допуна која се јавља у свим старим рукописима (осим Стр. Призр.) вероватно још у Душаново доба, без сумње позива се не на Номоканон, не на ПС, него на СС. Ф—2 (и Ф—4) где на првом месту стоји појам *волног убице*.

У ДЗ. г. 1354 не налазимо више одредаба о убиству. Тешко је казати да ли су одредбе Душанова законодавства о убиству заиста ушле у живот. Без сумње биле су примењиване у свим областима грчког права. У областима српског права морале су оне да се сукобе са укоренењем обичајима крвне освете и мирења вражде. Можемо мислити, да док је трајала јака централна влада, трудили су се судије да примењују одредбе СС. и ДЗ. Чим је те владе нестало, избија на површину прастари обичај освете и умира. Споменици XV века из Српског Приморја показују нама обичај мирења вражде, који се у истом облику држи и у XVII и у XIII и у XIX в.¹⁾

Без сумње зато што су византијске одредбе о убиству сувише биле далеке од српских правних схватања, није редакција XVII века ништа сачувала од финих дефиниција СС. Ф—2, 3 и 4 у своме прерађивачком раду. Сачувала је само законе ДЗ (као чл. 71, 72, 73 и 74 Раван), за које сумњамо да ли су могли имати стварног значаја.²⁾

¹⁾ В. К. *Јуречек*, Ист. Срба III, стр. 154—161, М. *Пуцић*, Спом. II, 106 и 151; К. *Јуречек*, Споменик XI, 79; А. *Соловјев*, Од. Спом. 203 и 209, за XVII и XVIII век врло су важни акти, штампани од *Ј. Томића* у Споменику XLII (1905), нарочита исцрпна „Informazione sopra origine e metodo delle arbitrarie in affari di sangue in Albania“. За XIX век в. пресуде штампане у Архиву за пр. науке X (1910) стр. 19 и сл. и књигу *Илије Јелића* „Крвна освета и умир“ Б. 1926.

²⁾ Доста је интересантна прерада првог од тих чланова, где су мало-разумљиве речи чл. 87 ДЗ о „нахвалици“ променене: „Ако кто кога убиеть не хотеще и не видеще метнутиемь камена или оружиа, да плати 300 перперь; ако ли хотениемь...“ Ту се осећа неки траг дефиниција СС. Ф—4, 4.

И Црногорско законодавство Светог Петра и кнеза Данила морало је да почне, као некад Руска Правда XI века, од признавања и постепеног ограничавања крвне освете, без сваке везе са традицијом византијског и Душанова правног система.¹⁾

2. *Телесне повреде и увреде.* Византијски правни зборници, за чудо, врло мало обраћају пажњу на кажњавање телесних повреда, док све *Leges Barbarorum* исцрпно говоре о разним случајевима оваквих повреда. Прохирон спомиње само на једном месту, у члану о убиству (*Proch. XXXIX, 82*) и тешку телесну повреду (*мъчемь оударить*), коју кажњава одсецањем руке. М. Властар није унео чак ни ову одредбу у своју Синтагму. Нема Властар ни нарочитог одељка о увредама части (као што нема га ни Прохирон).²⁾

Ову осетну празнину византијског зборника попунио је ДЗ. Општа забрана сваког насиља (*сила, ή βία*) у чл. 101 односи се и на телесне повреде. У чл. 97 и 98 дефинише се специфично српско кривично дело, у којем је елемент телесне повреде спојен и с елементом увреде. Ово је чупање браде, најважнијег украса и знака достојанства једног слободног мужа у ово доба. Чупање браде „властелину или добру човеку“ кажњава се на византијски начин одсецањем обеју руку, дакле више него телесна повреда мачем,³⁾ истом казном што и умишљајно убиство по чл. 87 ДЗ. Само међусобно чупање браде између два себра кажњава се на старински начин невеликом глобом (*мѣхоскубина*) од 6 перпера.⁴⁾

Осетна празнина Синтагме, што се тиче увредâ части, попуњена је у ДЗ чл. 50, на почетку световних одредаба ДЗ. Свака увреда части (*псованіе и срамота*) кажњава се врло строго, ако се тиче виших сталежа: властеле и властеличића, новчаном глобом од 100 перпера (и телесном казном, ако је властеличић увредио властелина). У чл. 95 ДЗ. истом глобом кажњава се увреда (*псованіе*) сваког духовног лица.⁵⁾ По чл.

¹⁾ Зак. Црног. г. 1798 чл. 5, 6, 18, 31 и Зак. Црн. 1855, чл. 30, 39 и 41.

²⁾ *Proch. XXXIX, 82* = Градски закон, изд. Н. Дучића, стр. 134.

³⁾ Исто и у Руској Правди: бркови и брада заштићени су глобом од 12 гривни, док за одсечен прст плаћа се само 3 гривни глобе. Р. Пр. Акад. ст. 6 и 7.

⁴⁾ Уп. глобе за мехоскубину у Светостеф. повељи г. 1313—1316 и у Грачаничкој г. 1321 (Од. Сп. 95, 104).

⁵⁾ За чудо, у Синтагми не спомиње се увреда духовног лица.

111 ДЗ. увреда судије кажњава се још већом казном: потпуна конфискација имовине угрожава властелину, селу — конфискација имовине и расељавање.¹⁾

ДЗ г. 1354 спомиње у чл. 166 телесне повреде и увреде учињене од пијанице: пијанство сматра се за отежавну околност. Телесне повреде учињене од пијанице кажњавају се на византијски начин вађењем ока и сечењем руке. Увреде — затвором и двократним батинањем.

§ 14. *Кривична дела њрошв имовине.* — 1. *Крађа.* Синтагма Матије Властара посвећује крађи засебну главу К—23. *Περὶ κλοπῆς*, која се састоји и из црквених правила и из световних закона.

Редактори СС испустили су црквена правила, оставили су само кратку одредбу Василија Вел. о епитимији за лопова. Сви световни закони остала су без промена, добили су само општи наслов „законь царьски“ и 9 појединих наслова „законь“. То је глава СС. К—8. *О татъѣѣ.*

Казна за крађу зависи од имућности крадљивца и од тога, је ли крађа прва или у поврату. Прва крађа кажњава се дуплом глобом за имућног злочинца,²⁾ батинањем за сиромаша. Друга крађа — прогонством. Трећа крађа — губитком руку.³⁾ Крађа туђе стоке кажњава се готово на исти начин (први пут — батинама, други пут — затвором, трећи — губитком руку).⁴⁾

Крађа у војсци сматра се за тежу кривицу, и напр. крађа коња у војсци кажњава се одсецањем руку већ по први пут.⁵⁾

Ако је крадљивац роб, његов господар може или да накнади штету или да изда роба оштећеном.⁶⁾

¹⁾ Ово поштравање казне у вези је с тиме што „судина срамота“ није само увреда личности, него и кривично дело против државне власти (као и „отбои“ судског органа по чл. 107 ДЗ).

²⁾ „Къ възвращенію украденнаго и еще двое толико“ СС. К—8, 2; то би било „да врати само треће“.

³⁾ Proch. XXXIX, 54 = Ecl. XVII, 11.

⁴⁾ СС. К—8, 7 = Proch. XXXIX, 56.

⁵⁾ СС. К—8, 5 = Proch. XXXIX, 53.

⁶⁾ СС. К—8, 6 = Proch. XXXIX, 55 = Hagm. VI, 5, 12. Доста су сличне одредбе о одговорности роба (отрока, дѣткы) у уговору с Дубр. г. 1302 (Од. Спом. стр. 85, чл. 9 и 10).

Свака украдена ствар мора да буде враћена од притежаоца, који је ову ствар купио.¹⁾

Присвајање изгубљене ствари сматра се као крађа, осим случаја да је та ствар од власника забачена.²⁾

Као тешка крађа сматра се крађа у време велике нужде и забуне (напр. за време паљевине, поплаве и др.)³⁾

Такви „хищници“ (ἀρπαγοί) обавезани су да врате украдену ствар само четврту (осим обичне казне?).⁴⁾

2. *Светотатство*. Светотатство (sacrilegium) сматра се у византијском праву за нарочито тешку крађу. Зато је Матија Властар посветио томе предмету засебну главу ПС. I—1. Περὶ ἱερῶν σκευῶν καὶ ἱεροσουλίας. Ту су 4 црквена правила и пет световних закона.

Редактори СС. су доста добро скратили ту главу којој су дали наслов: I—1. О свеценнотатствѣ.

Нешто су скратили црквена правила, световним су законима додали наслов: Законъ царьскыи. Чак и тај су одељак скратили. Оставили су само две најважније одредбе: прву која равна светотатство *царском невером*, и последњу која прети смртном казном за светотатство по ноћи и ублажује казну, ако је крађа извршена дању и због сиромаштине.⁵⁾ Остала три закона избрисана су из СС, вероватно за то што нису праве кривичне норме са уобичајеном санкцијом, него резонавања о појму светотатства, о томе да у обичну крађу спада и крађа из цркве предмета не посвећених служби Божјој, и крађа посвећених предмета не из здања за службу Божју опредељених.⁶⁾

Осим тога налазимо још у *ЗЈ чл. 28* који опет говори о сличним предметима. Ту прети закон највишом казном — ослепљењем — за крађу из цркве; за крађу црквених предмета из црквене порте прети батинањем, смуђењем и прогонством.⁷⁾ (Држимо да се ту мора разумети не светотатство,

¹⁾ СС. К—8, 2. = 102 Bas. XV, 1.

²⁾ СС. К—8, 4. = 43 Bas. LX, 12.

³⁾ СС. А—11, 1. = Proch. XXXIX, 25.

⁴⁾ СС. А—11, 2 = Proch. XXXIX, 25.

⁵⁾ СС. I—1, 1.

⁶⁾ Уп. *Т. Живановић*, Основи, Посебни део, I, 166.

⁷⁾ То је позајмица из Eccl. XVII, 15 = Proch. XXXIX, 58 = *Налп* VI, 5, 15.

него друге врсте тешке крађе). Ту се говори о крађи обичних предмета из цркве и о крађи предмета посвећених служби Божјој не из црквене зграде. Ни једно ни друго није светотатство у тачном смислу речи (зато има тај *чл. 28* наслов *О крађи*), ипак због непоштовања цркве и у једном и у другом случају казне су много веће него за обичну крађу.¹⁾

Те одредбе СС и ЗЈ доста су исцрпели²⁾ дотични предмет. Зато може ДЗ. да не говори о светотатству, и ако је то кривично дело од велике важности, и примитивна словенска законодавства као напр. ЗСЛ. већ поклањају томе кривичном делу нарочиту пажњу.³⁾

И Светостефанска повеља спомиње светотатство, за које прети *расјом* и конфискацијом баштине (као за неверу).⁴⁾ Ту се спомиње, у сагласности 72-м правилом Св. Апостола, да чак и крађа свеће из цркве сматра се за светотатство.⁵⁾ У Грачаничкој повељи спомиње се да је светотатство као и вражда — резерват суда самог владара.⁶⁾ Види се да већ краљ Милутин истиче светотатство као једну од најтежих кривица.

У Милутиновим повељама спомиње се и обична крађа (татъба, крагга), као резерват краљева суда од којег се владар одриче у корист цркве. За „међусобну крађу“ прети се у Светостефанској хрисовуљи казном од 6 волова.⁷⁾ Нарочито спомиње се крађа коња (конски провадь) као тежа кривица, коју обично суди сам владар.⁸⁾ По Светостефанској повељи казна је „самшести коњ“. У Душановом уговору с Дубров-

1) Врло је вероватно што су због тога избрисани из СС. N—1 наведена три закона, који равнају те случајеве обичној крађи.

2) Као светотатство кажњава се и крађа из гробова (СС. T—2) коју смо претресли заједно с другим начинима скврнављења гробова, у одељку о кривицама против вере.

3) ЗСЛ. гл. 30 = Есл. XVII, 15 (*Бобчевъ*, стр. 107).

4) *Нов. Зак. Сп. 627* (чл. 72); *А. Соловјев*, Од. Сп. 94 (чл. 30); још *ib. 92*, да држе башину „догде се не обрѣту татиње црковнии“.

5) Уп. СС. N—1, *ргоет.* и *Живановић*, Основи I, 166.

6) *Нов. ib. 636* (чл. 83); Од. Спом. *ib. 104* (чл. 23).

7) Од. Спом. *ib. 95* и *97*; иста глоба за тата или хусара у уговору босанског бана с Дубр. г. 1332 (*ib. 118*).

8) Уступљена је цркви по Скопској и Светостеф. повељама (*ib. 78* и *97*); по Призренској повељи остаје цару (*ib. 141*); спомиње се и у уговорима с Дубровником (*ib. 146* и *174*).

ником 20 септ. 1349 нарочито регулише се поступак приликом куповине коња, који је пре тога био некоме украден.¹⁾

Међутим у самом ДЗ г. 1349 нема ни једног члана који би говорио директно о крађи. Без сумње зато што су одредбе СС. К—8 и N—1 примљене у Душановом царству као „судь царски“. Поједини чланови ДЗ спомињу тадбу само узгред као нешто добро познато. Напр. чл. 116 регулише одговорност за присвајање нађене ствари речима „да плати како тат или гусар“. Та одредба допуњује законе СС. К—8, 4 о истом предмету. Чл. 92 регулише начин виндикације украдене ствари. Члан. 102 спомиње тадбу као резерват царског суда чак и за отроке. Чл. 126 регулише одговорност околине за тадбу и гусу на градској земљи. Без сумње су редактори ДЗ мислили да су одредбе СС довољне за кажњавање свих врсти крађе.

Међутим редакција XVII века сачувала је у својем ЗКЈ све одредбе СС и ЗЈ о крађи, чак са многим допунама и променама.²⁾ То је доказ да су те одредбе биле потребне и да су се укорениле у српском праву.

3. *Разбојништво*. Свака крађа извршена силом или претњом против лица кажњава се строжије од обичне крађе као кривично дело и против слободе и против имовине. Ипак у византијском праву доста дуго нема засебних одредаба о разбојништву. Једино одредба Proch. XXXIX, 16 о *famosi latrones* (*οἱ ἐπίσημοι λησταί*) којим се прети вешањем на месту злочина, односи се на разбојнике.

Синтагма Матије Властара покушава да повуче границу између крађе и разбојништва, и док су одредбе о крађи скупљене у гл. ПС. К—23, одредбе о разбојништву сачињавају засебну главу ПС. А—12. *Περὶ τῶν ἀρπαζόντων ληστρικῶς τὰ ἀλλότρια*.

Та је глава у СС (као К—11. *О вѣхищающихъ разбойничьскы шуждаа*) сачувала и своја црквена правила и све световне законе, опет с насловом „*Соудовъ царсции. Законъ*“. Није М. Властар умео да се снађе у својој грађи; неки су закони о крађи дошли у главу о разбојницима и обратно.

¹⁾ Чл. 10, 11 и 12 (Од. Спом. 146).

²⁾ У чл. 8, 9, 10 ЗКЈ имамо нове одредбе о крађи жита, воћа и др.; чл. 29 ЗКЈ понавља чл. 28 ЗЈ; чл. 35 = СС. А—11; чл. 52 = СС. N—1 (само је ту казна за светотатство — каменовање); чл. 70—76 понављају одредбе СС. К—8.

Ипак дата је тачна дефиниција разлике између тата и разбојника. Први краде тајно (таге), други с употребом силе (ноуждею) с оружијем или без оружија. За познате разбојнике обична је смртна казна на месту извршеног злочина. Смртном казном кажњава се и сваки оружан напад на кућу или село.

Властаревој Синтагми познат је и појам „гусарства по суши или по мору“, које мора да се кажњава још строжије од невере. Та одредба о гусарима смештена је између закона о невери, вероватно за то што у појам гусарства спада и одметништво од државе (као у хајдуковање XVIII и XIX в.)

Зато што је СС. исцрпно дефинисала и крађу и разбојништво, могао је ДЗ. г. 1349 да не каже ни речи о разбојништву, макар је тај злочин без сумње постојао у оном друштву.

Међутим додатци ДЗ г. 1354 доносе читаву новелу Душанову против тата и гусара (чл. 143, 145—159 и 173), која се лепо надовезује на одредбе СС. Византијске казне за тата и гусара су чак појачане: познати тат мора да се ослепи, гусар — да се обеси стрмоглав. И село, и властелин, и његови службеници, и чиновници — сви су одговорни за подржавање тих злочинаца. Опште јемство — то је најјаче средство којим се Душаново законодавство служи против многих гусара.

Баш та околност што све наредбе о татима и гусарима долазе у ЗД г. 1354, најбољи је доказ тесне везе између СС и ЗД. Сабор г. 1349 мислио је да се може служити против тих злочинаца одредбама СС. А—12, N—1 и К—8. за „судь царьски“. Искуство од пет година изазвало је потребу да се тим одредбама додаду нове, још оштрије и исцрпније новеле.

Редакција XVII века сачувала је и основну одредбу СС. К—8, 8 о *famosi latrones* и чак је њу променила у духу Душанова законодавства (место „нарочити разбојници“ вели се „тати и гусари“). Сачувала је и Душанову Новелу као „Законь царевь за гусаре“ (чл. 112—116 ЗД Раван. = чл. 78—79 ЗД Соф.-Тек.).

ГЛАВА X.

Одредбе из државног и судског права у Синтагми (и у Душановом Законику).

Византијско право доноси многобројне наредбе о управи и судству. О томе говоре читаве књиге Василика (L. II, L. VI, VII, VIII, IX, X, XV, XVIII, XXI, XXII и т. д.).¹⁾ Ипак у Властаревој Синтагми налазимо много мање одредаба ове врсте, него што бисмо могли очекивати.²⁾ Још је и СС нешто из ових одредаба испустила. Зато јављају се многобројне одредбе ове врсте у ЗЈ и у ДЗ.

§ 1. Снага закона.

О снази закона и обичаја говоре у ПСинтагми само две кратке главе Е—4 *Περὶ ἐθνῶν πολιτικῶν*, и N—7 *Περὶ νόμου*.³⁾ Редактори СС. сасвим су избрисали прву (у српској ПС. О обичајих градских); другу су пажљиво прерадили и чак поделили на две: СС. N—1. О законѣ и N—2. О дѣлѣтакѣх. У прву главу унели су све четири одредбе које говоре о појму закона, са појединим редакторским исправкама. На првом је месту Папинијанова дефиниција закона, из Епанагоге I, 1 (I Dig. I, tit. 3). *Lex est communis praescriptum, virogum prudentium consultum, delictorum coercitio, communis reipublicae sponsio. Est etiam divinum praescriptum*, — у доста тешком српском преводу.⁴⁾ Ту је и Модестинова дефиниција циља закона: (18 Bas. II, 1)

¹⁾ Књ. II Вас. говори о значају закона и његовом односу према цару и појединцима, књ. VI о дужностима појединих чиновника (подељена у 35 глава, од којих прва садржи 117 чланова!), књ. VII—X о позивању на суд, о поступку.

²⁾ Вероватно за то што је главни извор ПС. био Прохирон (у некој доцнијој преради). А Прохирон садржи само материјално право, формалним правом бави се једино гл. XXVII *De testibus*. Много више одредаба формалног права садржи Епанагога (Ер. аucta. Т. I—V, X—XI, XLVI, LI).

³⁾ У гл. Е—4 улазе само две одредбе 23 и 41 Bas. II, 1 (= Ерп. II, 10). у главу N—7 једанаест одредаба Василика, расподељене од Властара у 6 чланова (13, 14, 18, 19, 1, 15, 16, 36, Bas. II, 1; 5 Bas. II, 6; 42 и 47 Bas. II, 1. *De justitia et jure et longa consuetudine*).

⁴⁾ „Законъ есть общее заporученіе; мудрих мужи прѣданіе; вол'ных и невол'ных съгрѣшеніи уцѣломудреніе и града сложеніе обще. Есть же и божьствьное обрѣтеніе“. СС. N—1, 1. = 13 Bas. II, 1.

Virtus legis haec est: imperare, vetare, permittere, punire.¹⁾ Ту је и мисао да се закон уводи ради оног, quae plurimum, non quae raro accidunt, не ради оног што се може десити „у једној жупи“. Закон треба да важи за целу државу.²⁾

У гл. N—2 *О διατάξεσιν* ушле су само две одредбе. Прва садржи познато правило: Constitutiones posteriores potiores sunt quam anteriores.³⁾ Друга прописује да свака противзаконска пресуда или одредба не може да добије снагу ни законом, ни застарелошћу, ни обичајем.⁴⁾

Достојно је нарочите пажње, што је у СС. у том реду избрисана само једна одредба, која говори о томе да у недостатку писаног закона, његово место може да заузме стари опробани обичај (длъгы обычаи иже на многа лѣта искусившеи се).⁵⁾ Ако се сетимо да је избрисана и читава гл. ПС. Е—4, која говори да се у недостатку закона треба служити обичајем, аналогјом и саветом учених људи,⁶⁾ видимо да није то случајно брисање.

Ту се испољава чврсто убеђење законодавца да се сви правни односи могу дефинисати у писаном закону, да се обичај може потпуно истиснути од једног исцрпног законодавства. Изгледало је Душану да после величанствене кодификације његове г. 1349 нема места за обичај и аналогју. Све мора да се решава по „закону светих отаца“⁷⁾ и „по

¹⁾ Првага же добродѣтель закону неже повелѣвати, еже възбранѣати, еже томити. СС. N—1, 3. Интересантно што су у СС. испуштене речи „неже оубѣждати“ (τὸ ἐπιτρέπειν), које нису одговарале одлучном гледишту Душанову на циљ закона. (уп. *Нов. Синт.* 421; *Флор. Прил.* 191). У СС. стоји та одредба на 2-м не на 3-м месту.

²⁾ СС. N—1, 4 = 15, 16 Bas. II, 1 = Eran. 1, 2.

³⁾ Послѣжде бывшее діатакси крѣпчаише суть от иже прѣжде бывшихъ. СС. N—2, 1 = 5. Bas. II, 6. Αἱ μεταγενεστέραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν. = 2 Dig. I, 4.

⁴⁾ СС. N—2, 2 = 47 Bas. II, 1.

⁵⁾ ПС. N—7, 5 (изд. *Нов. Синт.* 422) = 42 Bas. II, 1. Ово је Улпијанова изрека Ἡ μακρὰ συνήθεια ἀντὶ νόμου κρατεῖ, ἐν οἷς οὐκ ἔστιν ἔγγραφος. = 33 D. I, 3.

⁶⁾ ПС. Е—4 (изд. *Нов.* 258) = 23 и 41 Bas. II, 1 = Ulp. De quibus scripta lex non est, in his morem et consuetudinem custodire oportet, si vero et haec deficiet, sequi oportet proxima et similia. 32 Dig. I, 3.

23 Bas. II, 1. Ex similibus decidi oportet, de quibus lex lata non est = 12 Dig. I, 3.

⁷⁾ чл. 6, 8, 109; по закону црквеному — чл. 11; закон киновијски — чл. 36.

сијем законику“,¹⁾ у опште „по закону“.²⁾ Тиме потсећа ДЗ. г. 1349 на руски Судебник г. 1550 који наређује да се „све парнице морају судити по томе Судебнику“, а у случају недостатка писаног закона прописује релацију до цара и његова савета.³⁾ ДЗ г. 1349 чак и не предвиђа могућност недостатка закона. Он предвиђа само у чл. 101 могући сукоб између писаног законика и царске „књиге“ (простагме). У томе случају обавезна је релација пред цара.

После 5 година, ДЗ г. 1354 опет се враћа на питање о снази закона и царских наредаба. Тај део ДЗ. почиње од значајних одредаба. Царска писмена наредба мора да се изврши од свакога, чак и од царице и од краља Уроша (чл. 136 ДЗ). Ипак постоје границе за царске наредбе. У случају да писмо царско наређује нешто што се не може да изврши, прописује се релација пред цара. Вероватно је да се ту говори о физичкој немогућности. Предвиђена је ипак и правна немогућност извршења. Царска наредба не сме „да разара Законик“. Писани закон виши је од царског указа и од царских симпатија и антипатија (чл. 171, 139 ДЗ). Опет се наређује да судија мора судити само по писаном законику (чл. 172 ДЗ). Ипак предвиђа се и немогућност суђења по Законику.⁴⁾ У том случају не сме судија да суди по обичају или аналогiji, него је једини излаз—релација пред цара, од кога се очекује писмена одредба (сасвим као у чл. 98 Суд. Царског).

Све ове одредбе ДЗ г. 1354 лепо се надовезују на претресене законе СС. и ДЗ г. 1349, још више дижу ауторитет писаног закона изнад указа и опет ћуте о обичају.⁵⁾ Изгледа да је у Душановом законодавству усвојена позната византијском праву између *γενική διατάξις* (*generalis constitutio*), *ἰδική διατάξις* (*specialis constitutio*) и *ἀντιγραφὴ* (*rescriptum*). По прописима Василика, за „општи пропис“, за „општи закон“ сматра

¹⁾ чл. 4, 34, 78, 105.

²⁾ чл. 11, 15, 30, 31, 42, 63, 65, 68, 84, 89, 123, 132.

³⁾ Суд. Цар. 97 и 98.

⁴⁾ Ради заплетености парнице? „аще се обрѣте велико дѣло, а не узмогу разсудити и расправити“. Суревњиво на свој ауторитет, неће Душаново законодавство да призна да може бити празнина или нејасности у писаном закону.

⁵⁾ Зато неможемо у ДЗ. тумачити „по закону“ — по обичају. Вероватно кад се у чл. 123, 152, 153 спомиње „закон светог краља“, мисли се на писане одредбе Милутинове.

се само онај који је одобрен од цара и синклита, утврђен и прописно обнародован.¹⁾ Такви „општи закони“ (οἱ γενικοὶ νόμοι) важе и против цара (καὶ κατὰ βασιλέως), а сваки указ противан законима губи своју снагу.²⁾ Сви чланови царског дома (нарочито царица) треба да се потчињавају законима.³⁾ У случају нејасности закона обавезна је релација пред цара.⁴⁾

И ДЗ г. 1354 нарочито истиче значај „законика“ (чл. 139, 164, 171, 172) „закона царства ми“ (чл. 159, 181), наређује да се правни сукоби решавају „по закону“ (чл. 153, 171, 176, 182, 186, 187, 194), позива се и на „закон светог краља“ (чл. 152, 153) и на „закон црковни“ (чл. 196).

Ни једном речи не спомиње ДЗ обичај, као извор права. Не спомиње ову реч ни ЗЈ, а из СС., као што смо видели, избрисане су све одредбе које се тичу снаге обичаја. Место одредбе ПС. Е—4 „о обичајима градским“ јављају се у ДЗ чл. 124, 137 и чл. 176. Извор права за градове то су царске хрисовуље, које и ако су биле *leges speciales*, добијају пуну снагу νόμοι γενικοὶ. Сам цар не може да наруши ове хрисовуље. За градове важе „законе о всем како су били у првих царева“ византијских.

Међутим реч *обичај* позната је речнику Душанова доба и јавља се понекад у повељама, ипак ограничена само на управне односе, где се спомињу једанпут „закон и обичај манастирски“, а други пут чиновници „владуши в земли царства по обичајам српским“.⁵⁾ Спомиње се *обичај* и после Душана у XIV и XV веку.⁶⁾ Достојно је нарочите пажње, што је у

¹⁾ 2 Bas. II, 6; 8 и 13 Bas. II, 6.

²⁾ Etiam contra Principem generales valeant leges et cesset omne rescriptum legibus contrarium. 9 Bas. II, 6. Овом одредбом знатно се ограничује позната свима одредба 1 Bas. II, 6 (ex 31 D. I, 3). Princeps legibus subiectus non est, Augusta subiecta est. уп. Н. Радојчић у Гласу СХ, 122.

³⁾ Omnes secundum leges se gerant, etiamsi ad divinam domum pertineant. 15 Bas. II, 6 уп. и наведен 1 Bas. II, 6.

⁴⁾ Jus, quod consuetudine probatum non est et ambiguitatem habet, relatio iudicis et Principis auctoritas decidat. 18 Bas. II, 6.

⁵⁾ Нов. Зак. Ст. 424 (г. 1348) и 720 (г. 1355).

⁶⁾ У повељи г. 1381 тачно разликује се писани закон и обичај: „оустависмо законе, њакоже естъ обичаи и прочимъ метохиямаъ“, у повељама г. 1407 и 1452 говори се о помену у цркви „по всему обичаю церковному и царскому њако хтиторомъ“ (Нов. Зак. Сп. 448, 498, 593); и у повељи г. 1430

Раковачкој рецензији (која је постала без сумње после г. 1354) унета у нову прераду СС. одредба о законској важности *inveteratae consuetudinis*.¹⁾ Опет је стала на своје место снага старог обичаја, избрисана од Душанових редактора, који су сувише веровали у једино спасавајућу моћ писаног закона.

§ 2. Права и дужности цара.

У свом многовековном развиту византијско право се труди да у законским прописима тачно определи права и дужности цара.²⁾ Најтачније дефиниције тих права и дужности (као што и права и дужности патријархових) налазимо у Епанагоги, у том званичном зборнику краја IX века.³⁾ Најважнија правила о правима и дужностима цара скупљене су од Матије Властара у две главе ПС В—5 *Περὶ βασιλείως* и В—6 *Ποτὲ ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ ἁγίου εἰσεῖσι θυσιαστήριον*. Друга од тих глава садржи само 69 правило 6-г вас. сабора, које даје право цару да улази царским дверима у олтар (ПС. В—6. Когда въходить царь въ свѣтши жрътвникъ). Врло је значаја прва глава (ПС. В—5. О цари), у коју су ушле главне одредбе Епанагоге.

Влада је царска — правна влада (законноће прѣдстател'ство, *ἐννομος ἐπιστασία*), општа срећа свих поданика (об'це благо, *κοινὸν ἀγαθόν*).⁴⁾ Цар не може да се у управља по антипатији

говори се о манастирском обичају „нако не обичаи Светои Гори хтитору повиновати се“ (Од. Спом. 200). Спомиње се обичај и у босанској повељи г. 1420 и у дубровачкој пресуди г. 1447 (*ib.* 198 и 212).

1) „Въ нихъ же нѣсть писанна у закону, длъгы обычаи иже на многа лѣта искусившеи се въ мѣсто закона држитъ, чинъ имущи закона“. Раков. СС. (= ПС. N—7, 5 = 42 Vas II, 1) Улпијан 33 Dig. I, 3.

2) Прошло је већ време популарног и тенденциозног схватања, по којем се правни положај византијског цара сводио у науци на две речи „деспотизам“ и „цезаропапизам“. После финих опажања Бери-а о томе да је правни положај византијског цара много сложенији, да је цар не само *legibus solutus* него и *legibus alligatus* (*J. V. Bury, The Constitution of the later Roman Empire* С. 1910, р. 29 seq), јављају се и исцрпни чланци *Н. Радојчића*, Снага закона по Душанову Законику, Глас СХ, и *Г. Вернадског*, Византијске учение о власти цара и патријарха. *Recueil d'études, dédiées à la mém. de N. P. Kondakov. Prague. 1926*, стр. 143—154.

3) *В. Сокольскій*, О характерѣ и значеніи Эпанагоги. Виз. Врем. I (1894). У Епанагоги говори гл. II — о цару, гл. III — о патријарху (у Епан. ауста то су гл. I. *Περὶ βασιλείως* и гл. II. *Περὶ πατριάρχως*).

4) Дефиниција царства као правне владе ушла је у Епанагогу из беседа Св. Василија Великог (*Βασιλεία ἐστὶν ἐννομος ἐπιστασία*) в. *Вернадскій*, о. с. 150.

или по симпатији, него мора да буде непристрастан и у наградама и у казнама.¹⁾ Задатак је царев — чувати народне снаге добром управом, успостављати повређене снаге својим трудом, задобијати нове снаге својом мудрошћу и праведним радом.²⁾ Циљ је царев — чинити добро; ако је престао чинити добро, изгледа да је изгубио карактер царски.³⁾ Цар мора да буде нарочито православан и благочастив.⁴⁾

Врло је значајно, што је читава глава В—5. *О царѣ* избрисана из СС (као и слична глава П—8. *О ѡᾱρ̄ῑар̄сѣ*, узета из Ерап. III, 1—11). Без сумње не значи то да не би тај идеал одговарао Душановим схватањима. Поједине Душанове повеље сликају нам исти византијски идеал богобојажљивог православног цара,⁵⁾ увек дарежљивог,⁶⁾ чија је главна брига — правичност, писање закона⁷⁾ и дељење правде свима и богатим и сиромасима и малим и великим.⁸⁾ Исти идеал слика и молтва на крунисању Душановом, преведена с грчког,⁹⁾ и сам Душанов Законик.

Ово брисање показује само да је СС. била намењена

¹⁾ μήτε κατὰ ἀντιπάθειαν τιμωρῶν, μήτε κατὰ προσπάθειαν ἀγαθοποιῶν, ἀλλ' ἀνάλογός τις ἀγωνοθέτης τὰ βραβεῖα παρεχόμενος. Ерап. II, 1. = ПС. В—5, 1.

²⁾ ПС. В—5, 2 = Ерап. II, 2. Мысль есть царю (Σκοπὸς τῷ βασιλεῖ)...

³⁾ ПС. В—5, 3 = Ерап. II, 3. Конѣць царю еже благодѣлати (Τέλος τῷ βασιλεῖ τὸ εὐεργετεῖν).

⁴⁾ ПС. В—5, 4 = Ерап. II, 5. Матија Властар заборадио је да унесе у своју Синтагму значајно правило Ерап. II, 4, по којем цар треба да чува Свето Писмо, правила васељенских сабора и римске законе.

⁵⁾ в. аренге Душанових повеља г. 1333, 1340, 1343, 1345, 1348, 1349, 1350, 1355. Од. Спом. 119, 122, 125, 127, 132, 135, 143, 149, 155, 157.

⁶⁾ Душанова повеља Ивирском ман. јан. 1346 вели: "Ὅσπερ τὸ ἀναπνεῖν οἰκεῖον καὶ κατὰ φύσιν οὕτω καὶ τὸ εὐεργετεῖν τοῖς βασιλεῦσιν ἐστὶ (Порф. Усѣенскій, Исторія Аѳона, ч. III, 2 стр. 156). Ово схватање тачно одговара наведеном идеалу Ерап. II, 3. Τέλος τῷ βασιλεῖ τὸ εὐεργετεῖν.

⁷⁾ „Мною царие царствуют и скифтри ихъ утврждають се, и сильни съ усрьдигемъ правду пишуть“. 1348. Од. Спом. 133. = Приче Солом. 8, 15).

⁸⁾ Повеља о закон. раду *Нов. Зак. Душ.* стр. 5.

⁹⁾ „Посади его на прѣстолѣ правды... покажи его тврѣда хранителна светѣи Твои и съборнѣи цркви правилъ, како да судить людемъ Твоимъ въ правду и нищимъ Твоимъ въ судъ и спасеть сыны убогихъ и достоинъ быти небескому Ти царствию“, „всѣи въ души его правду и множество мира, како да въ тишинѣ его тихо и безмльвно житіе поживемъ въ всакои благости и чистотѣ“. *К. Невосѣрујев*, Гласник XXII, стр. 360—370.

практичким сврхама — употреби царских судија. Зато су редактори немилосрдно брисали из Синтагме и црквена правила, и све световне законе, ако не би имали практичне примене, немају санкције и пуштају се у резоновања.

Енергичан и практичан у свом законодавству, није цар Душан радо уносио у свој законски зборник многоглагољиву византијску реторику (коју је ипак допуштао у својим повељама, нарочито у повељама манастирским). Зато је вероватно наредио да се из зборника, намењеног царским судијама, избришу главе о цару и о патријарху. Место тога јављају се у ДЗ поједини чланци, где се и о правима и дужностима цара говори у духу истог византијског идеала, али у одредбама које су ближе реалним потребама и сукобима живота. Благодет царева простире се на сваког који би дошао пред лице царско. Бегунац и сужањ слободни су ако су прибегли у двор царев.¹⁾ Цар се брине и за цркву, и за властелу, и за грађане и за меропхе. Сачувати друштвену равнотежу, бринути се за општу срећу — то је најмаркантнија црта ДЗ.²⁾

У чувеном чланку 171 ДЗ. налазимо одјек прописа ПС. В—5, 1, по којој цар не сме да се руководи ни антипатијом ни симпатијом према појединцима (*μήτε κατὰ ἀντιπάθειαν τιμωρῶν, μήτε κατὰ προσπάθειαν ἀγαθοποιῶν*).

§ 3. Цар као судија.

У Властаревој Синтагми не налазимо засебне главе о царском суду. Ипак најважније одредбе о том предмету налазе се у гл. Δ—9. *Περὶ δικαστηρίων, καὶ τῶν δίκας ἔχόντων κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν*. Види се да је Властарево дело било намењено у првом делу црквеном суду. Зато се у овој глави налазе многобројна црквена правила, која говоре о епископском суду, само на крају долазе и одредбе о разним врстама световних судова: ту се спомиње и сам цар, и његове судије, и изборни суд.³⁾ Редактори СС. врло су добро прерадили ову гломазну главу. Избрисали су *све што се тииче црквеног суда,*

¹⁾ чл. 112 и 113 ДЗ.

²⁾ в. *Т. Тарановски*, Душанов Законик и Душ. царство, стр. 32.

³⁾ У српском преводу ово је ПС. Δ—9 *О судилицихъ и прв нмоуцихъ причѣтницихъ и людинъ* (изд. *Нов.* стр. 224—232).

а осталу су грађу поделили чак у три главе, још скративши и испремествивши ову грађу.¹⁾

На чело нове главе СС. Δ—6. О соудоу царском дошла је дефиниција царског суда као највише инстанције.²⁾ Друге одредбе говоре већ о нижим инстанцијама. Дакле не налазимо у Синтагми тачнијих дефиниција о делокругу царевом као највишег судије, који суди у случајевима релације, супликације и апелације.³⁾ Та је празнина Синтагме попуњена дотичним члановима ДЗ.

1. Релација (ἀναφορά, ἀπόμνησις) је право судија да се обратe цару ради решења сувише тешког спорног питања. ДЗ г. 1349 предвиђа у чл. 105 релацију само у случају сукоба између хрисовуље и законика, ДЗ г. 1354 стаје на шире гледиште и наређује релацију за свако „велико дело које се не може расудити и расправити“ од судија.⁴⁾

2. Супликација (δέησις) даје право свакоме да се својом молбом обрати цару као извору милости. ДЗ г. 1349 уноси то право у чл. 72, изузимајући само робове из тога права. Ипак је по византијском праву супликација ограничена само вансудске случајеве,⁵⁾ обично упућују се странке на редовни суд. Последње је начело јасно исказано у ДЗ г. 1354 — чл. 175. „А нико да се не позива на двор царства ми мимо област судији коих нест поставило царство ми, тькмо да греде vsаки прѣдь свога судію“. Ипак парничарима који се случајно затекну на цареву двору, суди дворски судија (θεῖος δικαστὰς) као представник царев ex delegatione.

¹⁾ Тако су у СС. постале главе : Δ—4. О соудіахъ извольныхъ, рекше обоими облюбленныхъ (= изд. *Нов.* стр. 231—232), Δ—5. О позваніи на соудъ оумръшаго родителѧ (*ib.* 230) и Δ—6. О суду царскомъ (= *ib.* стр. 229—230).

²⁾ Вреди забележити да је та дефиниција врло пажљиво скраћена :

ПС. Самодржавноѣ и царскоѣ соудилище посужденію къ томоу не подлежитъ ни же испитоуѣть се от иного, нь от себе присно посоуждаѣть се, ѧко же и боговидѣць Моиси законополагаѣ : Посоудиши соуди своѣ, повелѣ.

СС. Самодржавное и царское соужденіе посоужденію не подлежитъ ниже посоуждаѣть се от иного, тькмо сам от себе посоуждаѣть свои соудъ. (= Еван. IX, 5).

³⁾ уп. *Zach. Gesch.* 331 seq.

⁴⁾ чл. 181 ДЗ, уп. *Basil.* VII, 1, 17; релација пред цара у Лесновско повељи, чл. Зак. Сп. 680.

⁵⁾ *Zach. Gesch.* 332.

Из ЗД не видимо случајева да би цар судио као прва инстанција.¹⁾ Она *reservata regis*, која је некад без сумње судио сам владар, не спомињу се у ДЗ, у којем већ избија византијска тенденција да се свуда поставе нарочите судије.²⁾ Ипак у ствари остале су још старе навике. Уговор 20-IX. 1349 с Дубровником изрично спомиње да Дубровчани иду пред цара на суд „за крв, за земљу и за провод и за човека и за свод“.³⁾ Могли бисмо претпоставити да је ово понављање одредба старијих уговора краља Уроша I и Милутина само форма, а да је у ствари вероватно судио Дубровчанима судија дворски по налогу царевом. Али из појединих аката видимо, да је у ствари цар Душан судио као прва инстанција и у грађанским и у кривичним споровима.⁴⁾ Стварне су прилике Душанове царевине биле често много примитивније него отмене одредбе његова законодавства.⁵⁾

§ 4. Судско устројство.

Византијско право познавало је од најстаријег доба поделу чиновништва на војну управу (*στρατηγοί, ἄρχοντες*), судство (*κριταί, δικασταί*) и финансијску управу (*πράκτορες, ἀπαιτηταί*). Нарочито су били многобројни судови разних компетенција и инстанција у самом Цариграду.⁶⁾ По областима спомињу се обласни судије (*θεματικοί κριταί*)⁷⁾ са својим помоћницима (*χα-*

¹⁾ Врло је сумњив чл. 192 ДЗ, који се налази само у Раков. препису и за који с правом мисли Ст. Новаковић да је то „рђаво сачуван текст некога већег члана“. *Нов. Зак.* стр. 260.

²⁾ Напротив у чл. 103 и 183 нарочито се спомиње за отроке и за станика да они иду пред судије у тим случајевима.

³⁾ чл. 7 уговора г. 1349, уп. уг. г. 1220, г. 1234 и 1302. Од. Спом. 17, 31, 85.

⁴⁾ В. повеље којима цар и сабор пресуђују у мају г. 1355 парнице о земљепоседима Хиландара. А. Соловјев, Два прилога, Гл. Ск. Н. Др. II, 31—33, и г. 1376 у којој се спомиње пресуда цара Душана у случају гусе. Од. Сп. 170.

⁵⁾ *Zachariae*, *Gesch.* 352—355.

⁶⁾ Виши суд у Цариграду састоји се из председника (*προκαθήμενος*) и чланова (*σύμπονοι*); засебан је суд епарха (*ἐπαρχος τῆς πόλεως*, *praefectus urbi*), којем су подређени 14 врста судских чиновника, суд квестора (*ὁ κοιμιστωρ*). Као нижи судови у Цариграду спомињу се претори (*οἱ πραιτωρες*), *praetores plebis*, *judices regionum* и др. *ib.* 337—352.

⁷⁾ У писмима Мих. Псела спомињу се *κριτῆς τῶν Θρακησιῶν* и *κριτῆς Μακεδονίας*.

μαιδικαστής). После Латинске владавине брину се Андроник II и III да успоставе ред у судству. Достојно је пажње да су Андроници у недостатку школованих правника, све чешће постављали духовна лица за световне судије. Андроник II успоставља г. 1296 виши суд 12 царских судија на иподрому, познат још из времена Јустинијана (θεῖοι δικασταί, ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου). Изабрао је и духовна и световна лица, заклео их и тражио од њих једногласна решења.¹⁾ Год. 1329 поставио је Андроник III у Цариграду суд од 4 општих судија (καθολικοὶ κριταὶ τῶν Ῥωμαίων) предавши њима и jus gladii. Сачувана су нам имена двојице од тих судија, и то су — митрополит и архидијакон.²⁾ Новеле Андроника III говоре о јурисдикцији „општих судија“ по свим градовима и областима царства и наређују да сви чиновници морају извршавати наредбе судија.³⁾ Из појединих споменика видимо да су „општи судије“ били постављени и по областима.⁴⁾ Вероватно је у сваком областном граду, до кефалије (κεφαλὴ τῆς πόλεως) било и градских судија (ὁ τῆς πόλεως δικαστής).⁵⁾

Матија Властар говори врло мало о судском устројству. Наведене одредбе о суду у гл. ПС. Δ—9 спомињу у општим изразима суд царев, суд патријархов и суд „градских и војинских кнезова“ и баве се више поступком. Само о изборном суду налази се нешто више прописа (који су од редактора СС издвојени у засебну главу Δ—4. О соудіах извол'ныхъ, рекше обоими облюбл'еныхъ).

Није јасна слика судског устројства ни из ДЗ г. 1349. Спомињу се судије често,⁶⁾ обично у множини.⁷⁾ Види се да

¹⁾ Zach. Gesch. 359, уп. ib. 334—336. Ово једногласно решење 12 судија личи на западну пороту.

²⁾ Zach. ib. 359. Митрополит Апроски и архид. Григорије Клида; L. Petit, La réforme judiciaire d'Andronic, Echos d'Orient IX (1906), p. 134.

³⁾ JGR III, 690.

⁴⁾ К. Арменопул био је καθολικός κριτής у Солуну; г. 1445 спомиње се καθ. κριτής τοῦ Μοραίου (Zach. 361).

⁵⁾ То је мишљење Zach. 361—362, макар се он жали да му недостају споменици. Zach. претпоставља и да су могли судије имати веће области и да су онда кефалије били њима потчињени, вршећи судску власт у мањим предметима.

⁶⁾ Чл. 62, 66, 84, 89, 91, 92, 103, 105, 107, 110, 111; двор судијин — чл. 66, 91.

⁷⁾ Чл. 84, 89 (прѣдъ судіе), 91 (прѣдъ судіама), 92, 103, 105, 110.

суди имају одређену област (чл. 110), одређен делокруг (чл. 103); ипак из ових чланова није јасан ни однос судија према кефалији,¹⁾ ни однос њихов према пороти (која се спомиње у чл. 106, 123 и 132). Видимо да се порота употребљава при суђењу са повлашћеним иностранцима²⁾ (правда се поротом и властеоски дворанин, ако је пронијаревић).

Нећемо да се пуштамо у нагађања да ли је порота старо словенска установа или да је примљена на неки начин краљем Милутином од Француза. Вреди споменути да није она непозната и Византији у доба Палеолога. Хрисовуља тесалијској властели г. 1295 зајамчује сваком властелину право да се суди пред читавом властелом (*να δικάζηται ἐνώπιον πάντων τῶν ἀρχόντων*).³⁾ Вероватно да је ту латински утицај, који помаже стварању сталешке самосвести византијске властеле.

Обично се сматра да је ДЗ спровео строгу поделу суда и управе. Вероватно да је под византијским утицајем Душан имао тај задатак у своме програму. Ипак недостатак школованих судија води га уступцима стварном животу. Зато видимо из повеља да и кефалије суде као што суде и други управни чиновници — цариници и кнезови.⁴⁾

Увођење поротног суда „и за мало и за велико“ г. 1354 можемо сматрати за уступак животу и српским обичајима. Та реформа изгледа као успостављање неког старог реда, делимично укинутог византинизмом Душановим.⁵⁾ Ипак у ДЗ 1354 г. спомињу се и судије (вероватно је по један судија био на челу пороте). Одређује се нарочити делокруг судије дворског (чл. 165 и 177). Видимо да судије имају одређене области (чл. 179 и 182); нејасне речи о „великом суду“ у чл. 181 могу се тумачити као јерархија нижих и виших судова.

Чл. 175 ДЗ, говорећи о суду у градовима, вели изрично да се парнице између грађана и жалбе жупљана на грађане

¹⁾ У уг. 20-IX-1349 с Дубровником вели се да се Дубровчани по трговима Душановим „суде пред цариником и кнезом или пред кепалијом који буде града тога-зи“, судије се чак и не спомињу. Од. Сп. 145.

²⁾ Сасима — чл. 123 ДЗ, Дубровчанима — чл. 6 и 8 уг. 1349.

³⁾ *Mikl.*—*M.* AGr. V, 261, уп. *И. Соколов*, Крупные и мелкие властели в Фессалии. Виз. Временник XXIV, 39.

⁴⁾ Уп. уговор 1349 с Дубровником. Од. Сп. 145.

⁵⁾ Чл. 152. „Како јестѝ бил закон у деда царства ми у светаго краља“ тиме речима успоставља се сталешка порота; исто у чл. 153 ДЗ.

суде „пред владалцем градским и пред црквом и пред клиросом“. Засебни судија није ни споменут, него у његовој улози јављају се кефалија и црквени клир. И тај члан изгледа нам као уступак стварном животу. Из примера *καθολικοί κριταί* видели смо да се црквена лица све чешће јављају у улози световних судија. Недостатак школованих судија сатире у Византије границе црквеног и световног судства.¹⁾

§ 5. Права и дужности чиновника.

Византијско право воли да на дугачко и подробно говори о правима и дужностима појединих чланова велике чиновничке јерархије.²⁾ Матија Властар унео је у своју Синтагму само четири прописа из Епанагоге. То је гл. А—15. *Περὶ ἀρχόντων οἵποιός δεῖ εἶναι τούτους*, у којој се нацртан висок идеал чиновника. Он мора да буде милосрдан, приступачан, поштен и непристрастан, уопште да се приближује божанској природи, у колико је то могућно (*τὴν θείαν, ὡς οἶόν τε, φύσιν μιμεῖσθαι*). Његове су најбоље црте: смерност, скроман начин живота и правичност у суђењу.

Док су слична резоновања о идеалу цара и патријарха избрисане из СС, ова је глава ушла у СС као А—14. „О начелницѣхъ каковы подобаетъ бити симъ“, са насловом „законь царскы“. Изгледало је редакторима СС, да ће те поуке бити корисне чиновницима Душанова царства.³⁾ Шта више, ДЗ г. 1349 додаје неколико одредаба о дужностима чиновника, које су много ближе стварном животу него византијска реторика СС. Δ—14. То је чл. 63, који тачно одређује доходак кефалијин, и чл. 110 који забрањује судији да узима поклоне

¹⁾ Sehr bemerkenswerth ist übrigens wie in den letzten Jahrl. des byzantinischen Reichs die Grenzen zwischen weltlicher und geistlicher Gerichtbarkeit immer mehr verwischt werden. Im Rathe des Kaisers sitzt die hohe Geistlichkeit, es finden sich Rechtskundige und zu Richter geeignete Personen fast nur unter den Geistlichen. *Zach.* о. с. 362. Све више шири се обичај да се парничари у грађанским споровима обраћају епископима као изборном суду (*ib.* 363); уп. СС. Δ—4, 5: решење изборног суда равна се решењу царског суда.

²⁾ Нарочито у Василикама књ. VI, подељена у 35 глава. И далматински статуту имају много одредаба о том предмету, на пр. у Дубров. Статуту цела књ. I (о правима и дужностима чиновника) и цела књ. II (заклетва на дужност свих чиновника).

³⁾ Избрисали су само 4-ти параграф ПС, који објашњава разлику између *εἰσηγάρχα* и *κλιμαρхарха* (*εἰσηγάρχος, κλιμαρхарχος*).

„по сили“. Неке допуне налазе се и у ДЗ г. 1354. Чл. 179 ставља судији узвишен задатак да „исправља убоге и ниште“. По чл. 172 дужност је судије да суди строго по закону. Чл. 171 даје му чак право да процењује законитост царских наредби. Чл. 148 нарочито спомиње да мора сваки — и црква и властелин — извршивати судијине наредбе. Управни органи — кефалије и властела — обавезани су исто чл. 178 да извршују судске одлуке. Све су те допуне г. 1354 сасвим у духу споменутих одредаба Василике.¹⁾

§ 6. Судски поступак.

У Властаревој Синтагми налазимо само незнатан део оних многобројних одредаба о судском поступку, које заузимају толико много места у другим зборницима византијског права. У Синтагму унете су само неке одредбе о позиву на суд, о сведоцима, о извршењу пресуде и о праву азила. Напротив, у ДЗ налазе се многобројне одредбе из поступка, које говоре о истим предметима и осим тога о самом току парнице и о доказима. Три одредбе из поступка налазе се и у ЗЈ.

а) *Позив на суд.* У ПС ушла је само једна одредба о позиву на суд, којом се даје повластица од 9 дана ономе, који је изгубио родитеља, жену или наследнике (2 Вас. XXIII, 2). Та се одредба налази између других закона у гл. Δ—9. Περὶ δικαίων, Редактори СС. начинили су од ове одредбе засебну главу Δ—6. Ο позванін на суд умръшаго родителѧ. Законѧ. Ово је доказ нарочите пажње према тој одредби.²⁾ На СС Δ—5 лепо се надовезује чл. 61 ДЗ, који одређује повластицу од 3 недеље дана властелину или војнику који се врати с војске. Осим тога ДЗ доноси неколико чланова о позивању на суд (чл. 56, 62, 104), у којима се већим делом потврђују стари српски обичаји.

Недолазак на суд узрок је за губитак парнице; у томе случају плати властелин старинску глобу „прѣстои“ од 6 волова, као у Жичкој повељи.³⁾ Као и у Жичкој повељи, говори се

¹⁾ Уп. чл. 148 и 178 ДЗ са Новелама Андроника III (JGR. III, 688 и 690).

²⁾ Да је ова одредба одговарала и српским схватањима, види се из тога што су је оставили и редактори XVII в. у својој преради (као чл. 93 ДЗ Соф.)

³⁾ Ма да у Скопској повељи г. 1300 броји се прѣстои већ у новцу (18 динара) Од. Спом. стр. 80.

о позиву краљевим печатом у чл. 62 ДЗ. Ипак велики је властелин сад изузет од овог начина и мора да се позове „књигом судијином“.¹⁾

Члан 56 и 89 ДЗ одређује да позвани губи парницу ако не дође на позив, и да је добија ако се јави на време, а тужилац није ни дошао. То је пресуда *per contumacionem*, позната и германском и византијском праву. Ипак Новела 34 цара Леона осуђује позваног само ако се не јави на трећи позив.²⁾ Цар Душан заузима много одлучније гледиште, да може пресуда бити изречена већ после првог недоласка. Ту је гледиште словенског права победило византијско, у складу са енергичном тежњом Душановом да се правда што брже извршује и да не буде одуговлачења парница.

б) *Судско време*. Још је римско право знало тачно одређене *dies fasti et nefasti* (доцније *dies iudicarii et feriati*). Са победом хришћанства одређују се дани судског рада по хришћанском календару. Матија Властар је унео у своју Синтагму две велике главе које говоре о хришћанском календару. Једна је II—7. *Περὶ τοῦ ἁγίου Πάσχα*, друга — T—5. *Περὶ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς*. Редактори СС су сасвим избрисали прву³⁾, као непотребну царским судијама, избрисали су и другу, само су од ове друге унели у СС два световна закона, који тачно одређује време судског рада. То је у СС. глава T—1. *О празницѣхъ. Законъ*.⁴⁾ Забрањен је сваки рад (и судске расправе), недељом, по 7 дана пред Ускрс и после Ускрса и још у три празника. Великим постом не расправљају се кривичне парнице.⁵⁾ ДЗ. не говори о судском времену; спомиње се судско време само у неким уговорима с Дубровником.⁶⁾

¹⁾ Позивање печатом (*missio bilochi, sigilli regii*) познато је у Угарској и у Чешкој XIII—XIV в. Замена печата писменим позивом долази под утицајем византијског права, најпре у Скопској повељи г. 1300 као повластица за игумана. Византијско порекло чл. 61а Скопске пов. најбоље се види из стилизације: „Игуманъ да се не позива без књиге *царске*“ (*ib.* 79).

²⁾ = *Harpen.* I, 2, 5.

³⁾ У изд. *Новак*. обухвата она 28 шт. страна!

⁴⁾ Наслов је нов и сасвим тачан; избрисали су 15½ стр. шт. текста.

⁵⁾ Го су одредбе 22 и 23 *Bas. VI*, 17. (= 6 et 7 *Cod. III*, 12).

⁶⁾ „Судъ да стае од Михаилна дънь до Гюргева дънь (дакле од 8 новембра до 23 априла) уг. 1254. Од. Спом. стр. 46. „Чека се до звезде“. Спом. XI, 86, чека се и три, и осам дана. *Jur. Ист.* III, 164 и 166.

Без сумње, ове одредбе о станку нису могле важити за читаву царевину, где су вероватно били примљени прописи СС. Т—1.

в) *Судски докази. Сведоци.* Правила о поступку скупљена су од Матије Властара у гл. Δ—10, која носи доста нетачан наслов: *Περὶ τῶν δικαζομένων δι' οἰκεῖα ἐγκλήματα ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν.* У ствари ту су не само црквена правила о клирицима који воде парнице, него и световни закони који имају општи значај, нарочито много законских одредаба о сведоцима на суду. Редактори СС врло су добро скратили ову неспретну главу: испустили су сва црквена правила, а осталим законима дали су тачан наслов, начинивши од њих главу СС. Δ—7. *О иже въ сѣдилицихъ свѣдѣтелехъ*¹⁾ Ова глава садржи 20 закона, узета већим делом из Прохирона²⁾ и Василика.³⁾ Ту се набрајају главни услови за сведоке. Не могу да сведоче: роб (*δοῦλος*),⁴⁾ ослобођеник (*libertinus, ἀπελεύθερος*) против патрона,⁵⁾ сваки коме странка може наредити (*cui imperari potest ut testis fiat*),⁶⁾ не може син за или против оца и отац против сина.⁷⁾ Не може ни сиромаш (*нишћи, πένης*),⁸⁾ ни глуп ни нем, ни лудак (*неистови, рекше бѣснујеи се, furiosus, μαινόμενος*), ни расипник (*блудни, prodigus, ἄσωτος*), ни малодобан (*недорастъши, ἄνηβος*).⁹⁾ Не може да сведочи ни лице које је било осуђено за веће кривице (*прељубу, лажна сведоџба и др.*).¹⁰⁾ Много су ограничена права женских као сведока.¹¹⁾

¹⁾ Од 13 страна шт. текста остале су само 2¹/₂ као гл. Δ—7, и 1 страна издвојена у СС. у засебну главу Δ—8. О иже праведне извржених.

²⁾ Proch. t. XXVII. *Περὶ μαρτύρων.*

³⁾ Basil. I. XXI.

⁴⁾ СС. Δ—7, 18 = Proch. XXVII, 28; у СС. је ова одредба знатно скраћена према ПС. (= Nov. 90, cap. 6).

⁵⁾ СС. Δ—7, 15 = Proch. XXVII, 23 = Dig. XXII, 5, 4 = Harm. I, 2, 34.

⁶⁾ СС. Δ—7, 5 = Proch. ib. 25 = Dig. XXII, 5, 3 = Harm. ib. 36.

⁷⁾ СС. Δ—7, 17 = Proch. ib. 27 = Dig. ib. dig. 9. 10.

⁸⁾ СС. Δ—7, 14 = Proch. ib. 22 = Dig. XLVIII, 2, 10 = Harm. ib. 33.

⁹⁾ СС. Δ—7, 20 = Proch. XXVII, 33 = Theoph. Inst. II, 10, 6 = Harm. I, 2, 51.

¹⁰⁾ СС. Δ—7, 2 и 16 = 13 Bas. XXI, 1 и Proch. XXVII, 24 и 26.

Врло је интересантно, што је у српском преводу Синтагме доба пунолетства одређено од 20 год., док у грчком оригиналу — 25 г., што је ближе староримском схватању. У Proch. XXVII, 33 стоји обично 20 г., ма да у једном рукопису — 25 г. (в. изд. *Zach.* p, 152).

¹¹⁾ СС. Δ—7, 8 и 9 = 17 Bas. XXI, 1 и Nov. 48 Leon.

Сведоци морају да се закуну пре сведоџбе. Сведочанство једног лица не важи, ма био он и властелин.¹⁾ У мањим парницама може да буде два и три сведока. Али у већим грађанским парницама (већим од 50 литри) и у свим кривичним потребна су најмање 5 заклетих сведока. Ако постоје писмени докази (въписаниа, ἑγγράφα), довољна су три сведока.²⁾ Сведоци морају да сведоче лично, не писмено; да сведоче оно што су видели, не оно што су од других чули.³⁾

Још неке одредбе о сведоцима долазе у ЗЈ. Чл. 5 понавља да могу 5 достоверних сведока да замене изгубљен писмени доказ. По чл. 6. ЗЈ у случају да се сведоџбе не слажу између себе, не верује се никоме.⁴⁾ Та два члана, којим нема тачних извора у византијским зборницима, изгледају да су већ постали на српском земљишту. То је прелаз од Дигестова гледишта на сведоке — средњовековном схватању сведока као саклетвеника (conjuratores). Пет заклетих сведока, са којима се куне и странка, то је заклетва „самошест“, позната словенском праву.⁵⁾ И тражење једнодушности познато је од постанка установе conjuratores.⁶⁾

Дакле, СС и ЗЈ дају врло много исцрпних одредаба о сведоцима. Стога је нама разумљиво, зашто ДЗ, који иначе врло много говоре о поступку, не спомиње *нигде* обичне сведоке и само на једном месту спомиње *свѣдоке*, али већ у улози поротника — conjuratores (чл. 80).⁷⁾ Зато што су многобројне одредбе византијског права (познате Србима још из Номоканона⁸⁾) исцрпеле тај предмет. Једини чл. 80 ДЗ говори

¹⁾ СС. Δ 7, 3 = 23 Bas. XXI, 1. Нејасна реч *сигклиѣикъ* замењена је у СС. речи *властелинъ*.

²⁾ СС. Δ—7, 4 и 11.

³⁾ СС. Δ—7, 13 и 12 = Proch. XXVII, 9 и 6.

⁴⁾ „Аще свѣдѣтели мнозы свѣдокують за едину вещь, и не свѣдокують вси еднако, да се не вѣрують“ (Бар. пр.) *Флорински* Памятники. Прил. 205 наштампао је рђав текст.

⁵⁾ Винод. Ст. чл. 10; Пољички, чл. 65; Которски ст. чл. 82, 101; *Од. Сѣом.* 219.

⁶⁾ *Mažur.* Prinosi, str. 1018—1019 (sv. VII); уп. Пољички Ст. чл. 73-г-

⁷⁾ Сасвим тачно мисли др. *Б. Марковић*, О доказима у кривичном поступку, стр. 73—74, да су сведоци били познати старом српском праву. Дубр. писмо г. 1410 вели: „шо га правда обори писмомъ или свѣдочьбомъ или поротомъ“ *Пуцић*, I, 100.

⁸⁾ Градскы Закон. грань 27, О свѣдѣтелих.

о сведоцима, којих сведоџба одлучује у споровима за сеоске међе. Тај начин суђења не спомиње се у византијским зборницима, али је добро познат обичајном праву Византије XIII—XIV в. (*σταυροδιαβάσις*).¹⁾

г) *Писмени докази*. У Властаревој Синтагми нећемо наћи ни једног прописа о другим врстама доказа (напр. о писменим доказима) ни о току парнице у опште. Ова празнина нешто се попуњава у ЗЈ, где чл. 4 и 5 говоре о писмени доказима. Писмени акт — најјачи је доказ на суду. Зато мора странка да га пружи за време парнице. Писмени доказ ако је изгубљен мора да се потврди од 5 сведока.

Још више одредаба о значају писмених доказа пружају чл. 78, 79, 83 и 105 ДЗ. Из чл. 79 види се да је једна врста доказа: *милостѣ царева, милостѣна књига*, најјачи доказ у парницама око земље. Само у једном случају нема милостна књига пресудног значаја — ако се сукоби са правима цркве (која су опет заснована на писменим доказима).²⁾ Сличан сукоб између две царева повеље за исту земљу предвиђен је у чл. 83. Онда као и по чл. 78, решава о сукобу релација пред цара.³⁾ Царева повеље које се косе са Закоником, нису пресудан доказ; у том случају прописује се по чл. 105 релација пред цара.

ДЗ г. 1354 даји судији право по чл. 171 да се и не обазире на овакве повеље. У чл. 138 спомиње се и о фалсификованим доказима — о лажним хрисовуљама. Види се да су писмени докази у великој употреби у Душановој држави, исто као и у Византији.

д) *Заклетѣва*. ДЗ не говори нигде о заклетви као доказном средству. Не значи то ни пошто да би ДЗ заузео неко „негативно гледиште“ према заклетви, него о заклетви говори се у СС. Д—7, 3, где се наређује заклетва свим сведоцима. Из закона СС. Е—6, 5 јасно је да је уобичајена и заклетва странке, по захтеву судије или друге странке.⁴⁾ Да је заклетва

¹⁾ Letiv. а. 1237 et 1293 (*Mikl.—M.* АGr. IV, 42 и 180), уп. *Панченко*, 130 и 138; српске примере *Нов. Зак. Сп.* 397 и *Од. Спом.* 214 и 215.

²⁾ Из многобројних повеља видимо да манастири обично доказују своја права владаочевим повељама.

³⁾ Већ сама стилизација овог члана: „за једну ипотес“ (*ὑπόθεσις*, уп. *Синт. изд. Нов. стр.* 1, 10, 230, 240) показује на византијски утицај при његовом стварању.

⁴⁾ СС. Е—6, 5. (изд. *Нов.* 308) = *Proch.* XXXIX. 46 = *Harnt.* 1, 7, 19,

сведока уобичајена у српском праву, видимо из неколико сачуваних судских записа.¹⁾ Судски протокол писан у Сребрници г. 1457²⁾ спомиње као пресудни доказ заклетву тужиоца „само-седам“, Богом и душом својом, и заклетву оптуженог „само-шест“.

Тачно дефинише заклетву само ДЗ г. 1354, и то већ као пропис за судске органе (чл. 151 — за поротнике); види се да се заклетва врши у цркви пред попом у ризама. Овај опис тачно се поклапа са споменутиим прописом СС. Е—6, 5, по којем се заклетва странке врши „у цркви додирујући се пречистих еванђелија.“

ђ) *Божји судови*. Већ и заклетва може да се сматра као најблажи облик Божјег суда. Обично се ипак у Божји суд рачунају двобој и ордалије. Судски двобој — тај двострани облик Божјег суда познат је историји права свих старих Словена, као и старих Германаца.³⁾ Чешки *Ordo iudicii terrae* XIV в. зна за двобој и на коњима и пешке, са мачевима и са мачугама, између племића, грађана и сељака, чак и између мушкарца и женске.⁴⁾ И руско право XIII—XV в. зна за двобој мачевима и кијачама, између свих сталежа, и између женских. Допуштени су двобоји не само у кривичним парницама него и парницама о земљи.⁵⁾

Међутим од свих споменика српског права зна за двобој само чл. 131 ДЗ, којим је двобој строго ограничен на војску и забрањена је помоћ (поръвица) у војничком двобоју.⁶⁾ Овакво ограничење судског двобоја у Душановом законодавству можемо тумачити јаким утицајем византијског права. Писаном

¹⁾ Хтетовски запис око г. 1346, бољари и хора сматрају се за *сведоке*, их закљине епископ. Од Спом. 130 „присежи сведоци“ на босанској повељи г. 1353, ib. 154. Страшним заклетвијем куну се „*сѣтариници, досѣовѣрни чловѣци*“ у парницама г. 1327 (*Нов. Зак. Спом. 397*), г. 1376 и 1454 (Од. Спом. 171 и 214—216); уп. *Б. Марковић. О доказима*, 64—65.

²⁾ То је једини српски судски записник, који се тиче не спора о земљи него кривичне парнице. Од. Спом. 217—219).

³⁾ *В. Кадлец-Тарановски*, стр. 118, 124—126.

⁴⁾ Куј = мачуга, кијача. *Jireček, Prove.* 144.

⁵⁾ О двобоју у Псковској Суд. Грам. *Влад. Буданов*, Обзор, 646—648.

⁶⁾ Погрешно је тумачење чл. 102 „О узданіи“, као забране двобоја у суду. (*Нов. Зак. Душ. 206—208*). Чешко *vzdání* није двобој него *actio per sacramentum*. *Ал. Јовановић, Приноси*, 2 д. 15—16.

византијском праву сасвим је непозната ова врста двобоја. Ипак из хроника знамо да је судски двобој (*μολομαχία*) био уобичајен између византијске властеле, нарочито у војсци.¹⁾ У вези с тим стоји и чл. 131 ДЗ. Ту се дефинише један правни обичај, који је био познат и Византији, али о којем нема спомена у Синтагми. И ордалије — једностране Божји суд гвожђем или водом — познате су Словенима од памтивека. Ипак у XIII и нарочито у XIV в. осећа се под утицајем цркве јак покрет који ограничава и укида овај облик судског доказа.²⁾ И у историји српског права осећамо исту тежњу да се примена ордалија ограничи. У Скопској повељи г. 1300 изузети су сви људи Св. Ђорђа од котла; вероватно се ту осећа утицај цркве.³⁾ У Призренској повељи г. 1348 изузети су црквени људи од котла у парницама против жупљана, ипак остаје тај начин правдања у парницама црквених људи „међу собом“.⁴⁾ ДЗ г. 1349 наређује у чл. 84 да се за „котао“ не плаћају судски трошкови (оправа), из чл. 106 ДЗ видимо да је правдање котлом ограничено на нижи сталеж (себре). Пронијари и пронијаревићи изузимају се од тог доказа (као и манастирски људи). Дакле ДЗ г. 1349 допушта *iudicium aquae candentis* само као доказно средство за нижи сталеж.

Византијски правни зборници не знају за ордалије. Ипак вреди споменути да је византијско обичајно право познавало и ову врсту Божјег суда у XIII и XIV веку. Утицај латинског и словенског света⁵⁾ био је јачи од римске традиције. Цар Јован Ватац наређује будућем цару Михаилу Палеологу да се правда *per ferrum candens purgatione*.⁶⁾ Пахимер спомиње

¹⁾ *Georgii Acropolitae Annales* (ed. Bonn) p. 102 — двобој на коњима у војсци између Михаила Палеолога и Ник. Манглавита описује се као *militaris probatio* (*στρατιωτική ἀπόδειξις*); *cum testimonia aliorum desiderantur, per pugnae scilicet experimentum . . . accusatus vincitur qui equo deiectus, victoriam accusatori concessit.* (уп. *Pachymeres* I, ed. Bonn, p. 2).

²⁾ *Кадлец — Таран*. 120—124. *Majestas Carolina* г. 1347 укида ордалије као увреду Божанства.

³⁾ Од. Спом. 77; укинут је котао и у Душановим повељама 1343, 1349, 1355 (*Нов.* 401, 759, 431).

⁴⁾ *ib.* 141, уп. *Нов. Зак.* Душ. стр. 166—167.

⁵⁾ А може бити и јелинска традиција? У *Софокловој Антигони*, 264, спомиње се *ὁ μύδρος* — *iudicium ferri candentis* (*M. Pape, Griech.-d. Handwörterbuch*. II, 263).

⁶⁾ Франца говори да је сам М. Палеолог молио за овај доказ, пози-

да је у XIII в. правдање железом било у великој употреби у Византијском царству.¹⁾ Овај начин — усијано гвожђе не спомиње се у српском праву пре Душана. У ДЗ. г. 1354 налазимо у чл. 150 за гусаре и тате опис „железа што ће положило царство ми“.²⁾ Дакле Душан прописује г. 1354 за своје поданике нови начин Божјег суда, који није непознат Грцима, код којих је баш „железо“ (*δ μύδρος*) било више уобичајено него „котао“.³⁾

е) *Ток парнице*. Властарева Синтагма (као у осталом и Прохирон) не доноси никаквих одредаба о самом току парнице. Ова је празнина попуњена многим члановима ДЗ. Чл. 73 допушта заступнике на суду, који замењују „нејаке сироте“.⁴⁾ Чл. 78—80 и 83 говоре о писменим доказима и сведоцима на суду. Чл. 84 укида разне старосрпске глобе и обичаје поводом суђења. Најважнија је ту забрана „удава“ — самовласног хапшења за дуг. Ово словенско начело, које се коси са појмовима римског права, забрањује се већ г. 1302 у односу према Дубровчанима.⁵⁾ У чл. 84 ДЗ. видимо проширење ове забране на све судове што изгледа као уступка римско-византијским схватањима.⁶⁾ Ипак и у XV в. остаје *удава* у српским обичајима, што се види из тога да је деспот Ђурђе забрану удаве опет унео у уговоре с Дубровником г. 1428 и 1445.⁷⁾ Чл. 91 подробно говори о улози пристава на суду, вероватно за то што је ова словенска установа била мало позната Грцима —

вајући се на три младића у пећи Вавилонској; по Акрополиту изгледа да је М. Палеолог против овог варварског доказа, иако га митрополит убеђује да се покори царској наредби (*προσταγή βασιλική*) *Acropolitae* I, 103—105.

1) *Rachut*. I, 33; доноси тачан опис ове врсте Божјег суда у Византији.

2) Суд мора да се обавља у цркви, уп. *Кадлец—Таран*. 122—123.

3) Ипак изгледа да је после Душана остао котао у употреби, в. повеље госп. Константина Дејановића г. 1379 и 1388 (*Нов*, 456 и 767).

4) Адвокати (*συνήγοροι*) одавна су познати византијском праву (*Zach. Gesch.* 337). Пошто Синтагма нема ни речи о адвокатима, јавља се у Душ. Зак. чл. 73. Осим тога византијско право зна за *ἔκδικτοι*, *defensores*, *procuratores*, заступнике интереса државе или цркве. *Di Cange*, *Gloss.* graec. I, 360.

5) *Нов*. Зак. Сп. 160 и 161 (погрешна година 1308, уп. *Jur.* I—251⁸⁾

6) У манастирским повељама спомиње се *удава* два пут, у оба случаја као глоба коју узима црквена власт, не световна (Скопска 1300 и Хтетовска 1337-44. *Нов*. Зак. Сп. 616 и 660).

7) Са нарочитом мотивацијом *Нов*. Зак. Сп. 236.

поданицима Душановим. Чл. 102 забрањује *узданије*. Вероватно да је то забрана великих кауција у поступку, *actionis per sacramentum* (познате и чешком праву као *wzdání*, и старом римском праву). И у позно-византијском праву излазе из употребе судске кауције (*ὁμολογία, ἀσφάλεια*), познате Јустинијанову праву.¹⁾ Чл. 132 говори о начину правдања у случају куповине плена из туђе земље.

ДЗ г. 1354 има још неколико одредаба о току суђења. Нарочито је описан поступак против гусара и тата (чл. 149 и 150) и поротни поступак (чл. 151—154). Проширење делокруга пороте описује се као повратак одредбама светог краља Милутина и изгледа нам као покушај реформе — повратка од сложених облика византијског поступка примитивном суду по савести одређеног броја саклетвеника.²⁾ Ипак чл. 162 и 163 прописују изрично записивање суђења и писмене наредбе приставима. Ове су наредбе опет ближе византијским схватањима, него словенским која су без сумње допуштала пре тога усмену расправу без записника.³⁾ Чл. 161 и 167 говоре о дужностима парничара у току расправе. Прве речи парничара имају пуну важност; потоње исправке не важе. То је формализам познат и римском и словенском праву. Противтужбе су забрањене у току расправе.

Многобројност одредаба ДЗ о току парнице изазвана је вероватно потребом да се празнине СС. попуне.

ж) *Апелација*. Властарева Синтагма садржи неколико одредаба о апелацији. Апелација (*ἐκκλητος, посоужденије, втори суд*) дозвољена је против сваке пресуде⁴⁾. Апелира се пред више судије,⁵⁾ обично пред цара. Не може бити апелације против пресуде царева и патриархове.⁶⁾ Не сме се апелирати ни на пресуду изборног суда.⁷⁾ Све ове старе одредбе визан-

¹⁾ *Zach.* 367, пр. 1400.

²⁾ Држимо да има потпуно право др. *Б. Марковић*, кад тумачи пороту у чл. 151—154 као клетвенике (*Beweisjury*), не као *Gerichtsjury*. О доказима 45.

³⁾ Г. др. Н. Радојчић наводи доказе сличности између чл. 163, 181 ДЗ и Василика у *Летопису Мат. Српске*, књ. 315 (1928), св. 2, Прилози, 42.

⁴⁾ *Basil.* VII, 1.

⁵⁾ СС. Δ—6, 5 (изд. *Нов.* 230), *ex* 39 *Bas.* IX, 1; може се апелирати и двапута. СС. Δ 6, 8 = *Harm.* II, 1, 64.

⁶⁾ СС. Δ—6, 1 *et* 2 (*ex* *Epan.* XI, 5 *et* 6).

⁷⁾ СС. Δ—4, 3 (19 *Bas.* VII, 2).

тијског права (у главноме из Јустинијанових Новела) сачуване су и у СС. ДЗ не доноси нових одредаба о апелацији. Ипак једна Душанова повеља г. 1355 изрично допушта апелацију против баштинског суда: као друга инстанција јавља се кефалија, који мора да „*ѿсуди* законом и судом царским“.¹⁾ Повеља цара Уроша г. 1361 спомиње „*ѿсужденце*“ као прерогативу кефалије.²⁾ Једна пресуда из доба кнеза Лазара вели, у сагласности са СС. Δ—6, 2, да се патриархова пресуда не сме „*ѿсудити*“.³⁾

Начела византијског права о апелацији постепено продиру од Душанова доба у словенско право, који пре тога није познавало апелације. Сличну појаву видимо и у другим областима југословенског права. Напр. загребачки статут г. 1253 и Винодољски закон г. 1288 не знају апелације.⁴⁾ У статутима Корчуле и Будве појам апелације јавља се само у доцнијим допунама, под млетачким утицајем.⁵⁾ Пољички Статут г. 1440 доноси већ подробне одредбе „*од айела*“.⁶⁾

з) *Извршење пресуде*. Византијско право нема много одредаба о извршењу пресуда (не говоре о томе ни речи ни Еклога ни Прохирон ни Епанагога). Матија Властар унео је у ПС гл. II—14. *Περὶ ποιῶν*, само пет одредаба из Василика, које говоре о извршењу кривичних санкција.

Редактори СС сачували су ову главу без скраћења, али су је преместили на крају зборника као Т—4. О казнехъ (и додали 6 наслова: законъ). Врло је важна одредба о праву помиловања. Ни једна смртна пресуда не сме да се изврши

¹⁾ *Флорински*, Аѡенскіе акты, 73 (код *Нов. Зак. Сп.* 432 погрешно „или сынъ или“).

²⁾ *Д. Анастѡасијевић* у *Спом.* LVI, стр. 7.

³⁾ „*ѿ* како не посудити се ни потворити његову суду ни от њединаго патриарха“. *Хил.* бр. 71 (много захваљујем г. акад. Љуби Стојановићу, који ме је преписом ове повеље љубазно послужио).

⁴⁾ *Маѡуранић*, *Prinosi*, 224 seq. (ib. 6 et 961).

⁵⁾ Чл. XXV Корчул. статута, *De appellatione* јавља се само у II редакцији, која припада по нашем мишљењу — почетку XV века; чл. CXVII донет је год. 1420. У статуту Будве говори се о апелацији у чл. 243, 257, 277 и др. донетим већ под млетачком влашћу.

⁶⁾ Пољ. ст. чл. 64—66 „Тко се не би кунтентао о одлуци, ча допита купан збор Полица, волан се је двигнути и апелати прид кнеза поличкога, кад иде“ и т. д.

одмах, него треба да се сачека 30 дана јер цар има право да помилује кривца.¹⁾ Женска не може да се држи у тамници, него и за најтежи злочин (тежчаише съгрѣшеніе) треба да се држи у манастиру.²⁾ Деца не одговарају за кривице родитеља, ни отац за децу.³⁾ Закон забрањује да се кривцу одсеку обе руке и обе ноге.⁴⁾ После тих хуманих одредаба долази у СС. гл. Ф—2. О дрѣжимыхъ въ оузахъ. Ту су редактори СС. скупили законе из разних места ПС (Е—17 и Ф—10). Овде су хумана правила која прописују епископу да посећује тамнице сваке среде и петка и да се заузима за сужње, нарочито за робове.⁵⁾ Исто треба да раде и сами начелници (властела, *ѡρχοутες*), да долазе у тамницу сваке недеље и да се брину о храни апсеника.⁶⁾

ДЗ г. 1349 допуњује ове главе немногим одредбама. Чл. 51 и 52 труде се да тачније регулишу начело индивидуалне кривичне одговорности. Глава властeosке породице одговара за млађег само у нарочитом случају, ако је за њега изрично јамчио, шаљући га на царски двор. У подељеној кући не одговара отац за сина чак у случају невере (дакле у неподељеној одговара). Чл. 71 говори о неподељеној кући; ту одговара домаћин — он треба или да плати или да изда кривца. Исто начело примењује се и сеоским општинама и жупама. Јемство сматра се као сигурно средство за извршене пресуде против властелина (чл. 88). Чл. 108 прописује судске таксе за извршење пресуде.

ДЗ г. 1354 нарочито се брине за праведно извршење пресуде, против могућих злоупотреба пристава. По чл. 163 судије морају да пошаљу као извршиоце пресуде приставе „добре, праве и достоверне“. По чл. 162 пристав не сме да изврши пресуду „без књиге судијине“ или царске. Судија мора да чува препис ове наредбе. У случају да пристав учини

¹⁾ СС. Т—4, 3 = 57 Bas. LX, 51.

²⁾ СС. Т—4, 1 и 2 = 7 Bas. VI, 19 (ex Nov. 134, cap. 9).

³⁾ СС. Т—4, 4 = 24 Bas. LX, 51.

⁴⁾ СС. Т—4, 5 = 9 Bas. VI, 19 = Proch. 39, 23 = Nov. Just. 134, c. 13. = Harm. VI, 10, 9.

⁵⁾ СС. Ф—1 = 22 Cod. I, 4.

⁶⁾ СС. Ф—1, 4 = ПС. Ф—10 (= изд. Нов. 524) = 39 Bas. VI, 3. Ово ујединење у СС на једном месту одредаба из три места ПС (П—14, Е—17 и Ф—10) показује да су редактори СС имали доста логичког смисла и да су се на крају свог рада осетили више самостални.

злоупотребу и уради (σχѣме) нешто¹⁾ што није у наредби написано, он одговара пред судом за превару, и као кривоклетник кажњава се најстрожијом византијском казном: одсецањем руку и језика. Ове одредбе наслањају се на прописе Василика: титули 4 и 6 седме књиге Василика брину се о извршењу пресуда и о извршиоцима (περὶ τῶν ἐκβιβαστῶν, de executoribus). Пристав (ἐκβιβαστής) мора да буде снабдевен писменом пресудом, иначе има право осуђени да га одбије.²⁾

Пристав који затражи више него што је написано у пресуди, кажњава се конфискацијом имања и прогонством на пет година.³⁾ Он има право на судске трошкове (συνηθεία). Ако затражи више, кажњава се од судије затвором, мора да надокнади штету и да плати троструку глобу држави.⁴⁾ Ове одредбе нису ушле у Синтагму. ДЗак. доноси сличне: у чл. 108 тачно регулише плату приставу (издаву), у чл. 162 пооштрава казну приставу опет у византијском духу.

У чл. 184 и 185 ДЗ г. 1354 доноси нове одредбе о затвору које се лепо надовезују на СС. Ф—1. „Ничији човек“ (дакле роб или зависан сељак) не може бити бачен у тамницу приватном одлуком, без нарочите царске заповести о томе. За то се кажњавају властела (ἄρχοντες) и кефалије, под чијом су руком тамнице. Ови чланови ДЗ. подсећају на хумане прописе Василика, (напр. 22. Bas. LX, 35. Neminem oportet conici in custodiam sine iussu magnorum iudicum Urbis Regiae, et in provinciis sine iussu rectorum earum vel defensorum locorum), чак иду и даље јер траже царску наредбу и за провинцијалне тамнице. Тешко је веровати да би се тај облик Habeas corpus-а заиста извршивао у Душановом царству.⁵⁾ Ипак и ови чланови показују да је цар Душан у свом законодавном раду прихватио из Византије њезина најбоља начела.⁶⁾

¹⁾ Тачнији облик него „сѣме“, уп. *Јуречек*, *Asl. Phil.* XXII, 207.

²⁾ 20 Bas. VII, 6.

³⁾ 2 Bas. VII, 4 (ex Nov. 112 Just. c. 2).

⁴⁾ 5 Bas. VII, 4 (ex Nov. J. 124 c. 3).

⁵⁾ Један запис из г. 1360 (?) сачувао је дирљиву жалбу неких Рајчина и Кијевца, којих је неки ћесар (вероватно Војихна) држао 5 месеци у пругу без суда. *А. Соловјев*, *Од. Сп.* 165.

⁶⁾ Већ је ова глава била у штампи, кад прочитасмо у *Летопису Матице Српске*, књ. 317 (1928), св. 2, интересантан чланак г. дра *Т. Тарановског*, Политичке и правне идеје у Синтагмату Властара, у којем има много финих опажања о сличним питањима и на који упозоримо читаоце.

ГЛАВА XI

Каснија судбина Душанова законодавства.

Велико је питање, је ли се Душанов кодекс дуго одржао у животу као зборник обавезних закона. О томе имамо врло мало података. Несумњиво је да је важио за живота Душанова. У три повеље г. 1355 спомиње цар свој Законик. Две су од тих повеља познате одавна.¹⁾ Ономе који „потвори“ или „пречује“ цареву повељу, прети се расипањем и казном „по Законнику царства ми“. Вероватно ту има цар на виду чл. 136 ДЗ, који ипак нема никакве кривичне санкције. Кривичну санкцију — расап и смртну или телесну казну треба да тражимо у првом делу Душанова Кодекса — у СС. II—5, 3. О невѣрницехъ. Трећа повеља (недавно објављена од нас) наводи тачно чл. 68 ДЗ као закон „меропхом по всои земли“.²⁾

И цар Стефан Урош у својим првим повељама г. 1356 и 1357 наглашује свој законодавни рад „по примеру великог Константина и иних православних царева“, проглашује да ће и он да „царствује и правду пише“. Изгледа да је чак цар Урош нарочитим актом на сабору у пролеће 1357 потврдио законодавство свог отца;³⁾ и после тога у две повеље 24 априла 1357 позива се цар Урош на свој „законик царски“ који је без сумње исти Душанов кодекс.⁴⁾ Врло је вероватно да у то време спадају неке нове редакције Душанова кодекса (можда Раковачка). Видимо из уговора Урошева с Дубровником 25 априла 1357 да то утврђивање сваких правила и закона Душанових није само преписивање, него и нека ревизија Душанових одредаба, у којим се може нешто додати, преиначити или испустити. Велики уговор 25 априла 1357 у свему потвр-

¹⁾ Хиландару — јуни 1354 (*Флор. Аџ. акты*, 72). Мароју Гучетићу — 5 децембра 1355 (*М. Пуцић*, II, 24).

²⁾ Хиландару — маја 1355 (*А. Соловјев*, Гласник Ск. Н. Др. II, стр. 23).

³⁾ „Иже вса добрѣ устрајаюшу ми по закону установленному всечьстнаго збора, иже отъ прѣжде господиномъ и родителемъ царства ми светопочившимъ царемъ, ииже устави всакага правила, та-зи вса утврждають царство ми, зговоривъ се... съ всѣмъ зборомъ Сръбьскимъ“, повеља 10 априла 1357; Од. Спом. 160 (*Mikl.* 155; *Нов. Зак.*² 147).

⁴⁾ 24 апр. 1357 — Дубровчанима „да ми есть невѣрнь у невѣрно име и да плати все самоседмо що имъ буде струль по законнику царства ми“ (*Нов. Зак. Сп.* 178); слично у пов. Богородици Синајској истог дана (*ib.* 713).

ђује Душанов уговор 20 септембра 1349 г.¹⁾ Ипак долазе стилистичке промене готово у сваком члану; јавља се и испремештање појединих чланова ради логичког реда.²⁾ Нови логофет Драгослав нешто исправља у раду логофета Ђурђа. То је исти начин кодификаторских исправака дворске канцеларије, који можемо приметити и у редакцијама ДЗ: А, Б и В.

После 24 априла 1357 немамо никаквог спомена о Душановом законнику у српским повељама. Вероватно да је ова чињеница случајна и да налази своје објашњење у маленом броју сачуваних повеља. Видимо ипак да и после пропасти Урошева царства сматра сваки од независних династа да су Душанове одредбе за њега обавезне.

Душанов полубрат цар Синиша у Епиру издаје своје грчке повеље да потврди наредбе „светих царева и деспота и блаженог брата својег цара кир-Стефана“.³⁾ Без сумње су у царству полу-Грка Синише важили најпре сви грчки закони (Синтагма Властарева, *οι θεοι και ιεροι νομοι*) а затим и Душанов Законик.⁴⁾ Брза грецизација јужних српских династа позната је нама из оних крњих података, који се о њима сачуваху.⁵⁾ Једино о деспоту Томи Прељубовићу пише надугачко Јањинска хроника. Тај деспот није се много држао закона; видимо ипак да је он радо прихватио из византијског законодавства цело његово казни систем: кажњава своје противнике смртном казном и конфискацијом имовине, ископавањем очију, одсецањем руку и ногу, затварањем у тамнице.⁶⁾

Истим одредбама византијског кривичног права служе

¹⁾ *Нов. Зак. Сп.* стр. 169 и 177.

²⁾ Стилистичке исправле у чл. 1—4, 6, 8, 10—13, 15, 17—20, 22, 23. Члан 25 који у Душановој повељи стоји на крају после датума, унет је на право своје место после чл. 22.

³⁾ Повеља 1361 г. великом контоставлу Јовану Цафи Урсину. *Нов. Зак. Сп.* 789 (Гласн. XIV, 276).

⁴⁾ Синиша сматра се за Грка и потписује се „αὐτοκράτωρ Ρωμαίων και Σέρβων ὁ Παλαιολόγος (ib. 791).

⁵⁾ „За владе Стефана Душана, српски владајући кругови на југу државе беху већ у првој генерацији на најбољем путу да се погрче“, вели *Јиречек*, *Ист.* III, 284.

⁶⁾ Гласник XIV, 232—260. Деспот Тома покушава ипак да уводи неке порезе на српски начин, напр. порез на брачну постељу, против којег се Грци буне. Ово је „наодрица“, позната из Аранђеловске повеље. *Зак. Сп.* 696.

се српски владари не само на грчком југу, него и у северним земљама, као напр. кнез Лазар.

Најтачније говори о своме односу према законима пређашних владара краљ Вукашин г. 1370. Он сматра за своју дужност да, као „господин земље Српске и Грка и Западних страна“ потврди „сваке законе и хрисовуље својих претходника“. Ова дужност везује га нарочито што се тиче закона у унутрашњости његове земље; на основу те дужности Вукашин потврђује и међународне уговоре српских краљева и царева.¹⁾ Из ове потврде можемо извести закључак да су сви доцније владари, који су потврђивали Душанове међународне уговоре,²⁾ без сумње сматрали и Душанов Законик као обавезан за своје судове. Ипак из упоређења уговора кнеза Лазара г. 1387 с Душановим г. 1349 видимо да је било увек допуштено нешто преиначити у Душановим одредбама.³⁾ И у ово време могле су постати неке нове редакције Душанова законодавства са ситним редакционим исправкама.

За деспота Стефана мисли се обично да је он извршио неку нарочиту ревизију Душанова законодавства. Ми смо већ доказали да биографија деспотова не даје за то мишљење никаквих тачних података.⁴⁾ Можемо само рећи о деспоту Стефану да је он у уговорима с Дубровником исто чувао традицију старих уговора „прве господе србске, цара Стефана и кнеза Лазара“⁵⁾ а да се у кривичном праву служио византијским телесним казнама.⁶⁾ И у грађанском праву деспотова доба налазимо исти византијски утицај. *Номици* спомињу се и у Метохији, и у Трепчи и у Новом Брду,⁷⁾ у баштинским

1) „И благоизволи кралевство ми понуждениемь прѣсветаго Духа всакиѣе закони и хрисовуле прѣжде бившихъ господь испльнивѣ съвршати и не потварати, ну паче болше и крѣпчаѣе потврѣждати... не тъкмо въ земли кралѣвства ми, ну паче и окръстнимь поморскимь градовомь потврѣждати закони и хрисовуле прѣжде кралѣвства ми бившихъ краль и царь“. *Mikl. Mop.* 179.

2) Ђурађ Балшић 1373 и 1386, Балша II г. 1385, кн. Лазар г. 1387, Вук Бранковић г. 1387 (*Нов. Зак. Сп.* 192, 198, 199, 200—202, 203—205).

3) Уп. *Нов. Зак. Сп.* 169—172 и 200—203.

4) В. гл. III, стр. 47.

5) *Нов. Зак. Сп.* 218—226.

6) „et ad alcuni di loro cavò un' occhio, et ad altri tagliò una mano“. *Orbini*, 323.

7) Номик Богић око г. 1403 у Метохији (*Гласн. XI*, 142), номик Стојан

повељама дефинише се баштинско право као и у Душаново доба: „коме хоће у свој *диашакс* записати, или цркви приложити или у *ѿрикију* дати или заложити или продати“.¹⁾ У манастирским повељама налазимо на неко смањивање повластица, на увођење нових данака: *оуњча*, *оуњгиа* (*оууѿа*),²⁾ *воицатикъ*³⁾ и *телосъ царевъ*.⁴⁾ Ипак у главноме остају исте прилике, што и за доба Душаново. Можемо слободно претпоставити да се традиција Душанова законодавства одржала до самог пада деспотовине. Правни конзерватизам тог доба најбоље се осећа по томе, што и деспот Ђурађ потврђује г. 1428 и 1445 исте уговоре с Дубровником, по закону „великог цара Стефана“.⁵⁾ Највероватније важило је Душаново законодавство у пуном свом обиму: и као СС и као ЗЈ и као ДЗ. Ипак тачних навода за то немамо, и морамо приметити да се та традиција држала на површини у делокругу дворског судије, црквеног суда и суда појединих кефалија. У народним масама превлађивало је обичајно право којим су се вероватно служили поротни и мешовити судови тог доба.⁶⁾ Из приморских споменика XV в. видимо да у парницама по делу убиства примењује се умир и плаћање вражде по старинским одредбама обичајног права.⁷⁾

Сасвим је тешко следити судбину Душанова законодавства у турско доба. Турски су закони истиснули хришћанске зборнике из судова, и поједини преписи Душанова законодавства чувају се само по манастирима као аманет прошлости. Имамо ипак неке основе да мислимо да није ДЗ у то доба постао само мртво слово на хартији, него да је било области где је он могао бити донекле примењиван.⁸⁾

у Трепчи г. 1410 (Спом. XI, 56), Степан у Н. Брду г. 1434 (Спом. III, 51), Гуњан у Трепчи г. 1437 (Спом. III, 52), уп. *Сп. Сѿанојевић* у Гласу, CVI, 91—92 и А. Соловјев, Уговор о куповини, Архив правни XXXII, стр. 445.

¹⁾ Г. 1429 деспот Ђурђе, *Нов. Зак. Сп.* 334,

²⁾ *Нов. ib.* 464, 475, 492, 496, 500, 528—530, 607.

³⁾ *Ib.* 528, 531 (1414 и 1428).

⁴⁾ *Ib.* 529 (уп. *Jur.* IV, 213).

⁵⁾ *Нов. Зак. Сп.* 231—236.

⁶⁾ Пресуде мешовитог и поротног суда г. 1447 и 1454; (А. Соловјев, *Од. Сп.* 210, 214 и 215) не спомињу писане законе.

⁷⁾ Пресуда г. 1437, *ib.* 204.

⁸⁾ *Сп. Новаковић*, Турско царство, 272—273.

Широка автономија православне цркве под Турцима допуштала је епископима право суђења за свештенство, за брачне спорове, за кривице против вере. А свуда допуштен изборни суд у грађанским споровима преносио је у руке свештенства већи део тих спорова.¹⁾ У свим тим случајевима морали су епископи да се служе Синтагмом Властаревом (од које се сачувало толико преписа из XV—XVII в.) и неким одредбама ДЗаконика који уз ССинтагму долази.

Могла је традиција писаног хришћанског права да се сачува и у појединим автономним српским кнежинама и областима, као што су биле Крајина и Кључ, Скопска Црна Гора²⁾ и Грбаљ. Без сумње су ту обично обркнезови и кметови судили по обичају; ипак проналазак Грбаљског преписа Душанова законодавства показује да се једна автономна кнежина знала служити и старинским писаним правом.

Да је традиција Душанова законодавства имала неких веза са стварним потребама живота, види се најбоље из доцније његове прераде, претстављене Раваничким преписом. Највероватније, није ни то „рад здравих а беспослених калуђера“, него покушај да се оживи успомена на српску независност и да се најдражи аманет те независности прилагоди скромним потребама српске раје XVI—XVII века.

Ова је прерада вероватно постала под окриљем обновљене пећске патријаршије, која је г. 1557 обухватила готово све српске крајеве. Пећски је патријарх, сам или преко својих извршних органа, вршио делимице и судску власт и то не само у духовним стварима.³⁾ Могла је већ за време организационог рада патријарха Макарија (1557—1574) да постане ова прерада Душанова законодавства. Доста је вероватно и мишљење Ст. Новаковића, да постање ове прераде треба

¹⁾ Интересантан је запис г. 1466, из којег видимо како Охридски архиепископ обилази сва села и градове своје државе и држи у Кратову сабор са клиром „и првими от бољар“ и ту наручује дијаку Димитрију српски препис „вѣсѣхъ вивѣ и правилъ свещенныхъ о вѣсакои потрѣби црковнаго устава и вѣнѣшнихъ судилищъ съчиненіе, рекше кнѣгу именуемую Законикъ“. *Starine* XII—254; *Ль. Стојановић*, Записи I, 98. Г. др. М. Ласкарис доказао је да се овај податак односи на нови превод Потпуне Синтагме Властареве. (Охридска архиепископија служила се у XV веку у главном грчким текстом Синтагме) *M. Lascaris*, Joachim métropolitte de Moldavie, *Acad. Roum. Bull. hist.* XIII. p. 19.

²⁾ О автономји ових области в. *Ст. Новаковић*. Турско царство, 142 сл.

³⁾ *Ст. Стојановић*, Историја српскога народа. Изд. 2, стр. 207.

тражити у времену патријарха Пајсија (1614—1648), који се патријарх истиче нарочитом ревношћу да оживи старе успомене и да поврати некадашњи ред у народном животу.

Нарочито треба забележити да ова прерада није само ревизија ДЗ, него ревизија СС, ЗЈ и ДЗ заједно и још тешње њихово спајање заједно. У овој преради видимо да је традиција византијског права ухватила дубок корен у српској цркви и да та црква тежи да од зборника византијског права и од ДЗаконика направи један нови зборник прилагођен приликама XVII века.

Главна је одлика Раваничког (а за њим и Грбаљског, Софијског, Београдског, Текелијиног и осталих преписа) у томе што место три зборника — СС, ЗЈ и ЗД,¹⁾ јављају се у тим преписима само два — *Законик Константина Јустинијана* и *Законик Македонског цара Стефана*. Место старог Codex tripartitus налази се у свим тим преписима само један Codex bipartitus. Ипак не значи то да би Скраћена Синтагма била избрисана из ове прераде. Све што је било најважније у њезиној садржини, сад је расподељено између ЗКЈ и ЗД. Раваничка прерада унела је у Законик Константина Јустинијана ове главе из СС и из ЗЈ.

- ЗКЈ чл. 1 (о казни неправедноме судији) — ?
 чл. 2—29 = чл. 1—28, 31—32 Зак. Јуст.
 чл. 30—34 = СС. А—6 (о купо-продаји)
 чл. 35—37 = СС. А—11 (о разбојницима)
 чл. 38 = СС. А—13 (о содомији)
 чл. 39—41 = СС. Δ—6 (о суду царском)
 чл. 42—43 = СС. Δ—7 (о сведоцима)
 чл. 44 = СС. Δ—11 (о поклону)
 чл. 45 = СС. Δ—2 (о залози)
 чл. 46 = СС. Е—3 (о азилу)
 чл. 47—49 = СС. Е—4 (о паљевини)
 чл. 50—51 = СС. Е—6 (о заклетви)
 чл. 52 = СС. И—1 (о светотатству)
 чл. 53—56 = СС. К—2 (о службеностима)
 чл. 57—67 = СС. К—4 (о наследству)
 чл. 68 = СС. К—5 (о лишењу наследства)
 чл. 66 = СС. К—6 (о истоме)
 чл. 70—75 = СС. К—8 (о крађи)

¹⁾ Односно четири, ако узмемо у рачун и правила Св. Јована Посника.

- чл. 76 = СС. Т—2 (о крађи из гробова)
 чл. 77—78 = СС. Т—3 (о сметању служби Божјој)
 чл. 79—81 = СС. Т—4 (о извршењу кривичних пресуда)
 чл. 82 = СС. Ф—1 (о дужности епископа да посе-
 ћује ухапшене)
 чл. 86—67¹) = СС. А—12 (о отмици)

И Законик Душанов јавља се ту с нешто другом садржином:

- чл. 1—127 = ЗД чл. 1—169 (по Атонској версији)²)
 чл. 128 = из СС. А—7 (о скотолоштву)
 чл. 129—130 = СС. А—1 (о јеретицима)
 чл. 131 = СС. А—11 (о најезди)
 чл. 132 = ? (допуна претходњем)
 чл. 133 = СС. А—6 (о јавној дражби)
 чл. 134 = СС. В—6 (о другом браку удовице)
 чл. 135 = СС. Д—5 (судска повластица за удовицу)
 чл. 136 = СС. В—7 (завера против цара)
 чл. 137—138 = СС. Г—3 (о жени војника)
 чл. 139 = СС. Г—15 (о силовању)
 чл. 140—141 = СС. Г—15 (о блуду)
 чл. 142 = СС. Г—16 (о блуду са малодобном)
 чл. 143—144 = СС. М—3 (о прељуби)
 чл. 145—146 = допуне тих одредбама
 чл. 147 = ? (о неред у сабору)
 чл. 148—154 = ? (о крађи у сеоским приликама)

Видимо дакле како је текао прерађивачки посао редак-
 тора XVII века. Укинули су СС, као самостални део кодекса,
 избрисали су и Правила Јована Посника. На прво место у
 зборнику поставили су ЗЈ у новоме облику (као ЗКЈ): нешто
 су изоставили из старе његове садржине (3 члана), али додали

¹) Чл. 83, 84, 85 не налазе се у Раваничком препису, него само у доцнијим Соф.-Тек. в. *Флоринский*, Пам. 459 сл.

²) У Раваничком препису испали су из ДЗ чл. 59, 60, 63, 64, 75, 78, 82, 84, 91, 102, 103, 106, 113, 127, 129, 135, 137, 141, 149, 153—158, 165 и од 160—185, који се сви налазе у Атонском и Бистр. преписима. Дакле у пределима чл. 1—169 недостаје Раваничком препису 26 чл. против Ат.-Бистр. Ваља забележити да неки од ових чланова изостављени су и у Ходошком преп. (чл. 60, 84, 106, 153—158, 165 и од 170 до краја). Ипак није Раванички рађен по Ходошком, јер налазе се у њему чл. 132, 142, 144, 159—164, 166—169, који опет фале у Ходошком, а налазе се у Атонско-Бистричком. Дакле Раванички је препис рађен по једном препису Ат.-Бистр. групе (то се види по систематисању чланова), али по препису, много потпунијем и од Атонског и од Бистричког и од Ходошког.

су њему 55 нових чланова, који су сви пренесени редом из СС. После тога прешли су на ЗД: знатно су га скратили. Од старог ЗД. остао је само 131 члан. Ипак приметивши, да су били сувише много изоставили из СС, нарочито из првих њених глава, додали су много важних одредаба СС својој редакцији ДЗ, као 20 нових чланова (чл. 128—147). Неке су од тих одредаба ССинтагме прерадили, неке — попунили; на крају додали су још неколико чланова о крађи.

Ова је прерада остала меродавна за цео XVII и XVIII в. Сва гомила новијих преписа (Соф.—Тек.—Грб. и др.) не уноси ништа ново, само изоставља при преписивању још по који члан ЗКЈ или ЗД. Јер и у тој преради остало је (нарочито у ЗД) много чланова који нису могли бити примењени у приликама XVII—XVIII века.

У том изабирању одредаба византијског права из СС и преношењу њиховом у ЗКЈ и ЗД видимо неко прилагођивање примитивним приликама XVII—XVIII века. Напр. изостављене су готово све одредбе црквеног права: остале су само оне које имају везе с кривичним правом — дужност епископа да обилази затворенике и одредба о цркви као азилу.

Изостао је и већи део одредаба о брачном праву — остале су само одредбе о томе како може да се уда жена, којој је муж пропао у рату — опет у вези с кривичним правом, јер ту прети опасност бигамије. Остале су готово све одредбе о наслеђивању и нарочито о лишавању наследства због разних кривица. Из грађанског права нешто је изостављено (одредбе о најму, о остави),¹⁾ али је већи део остао (купо-продаја, залога, поклон, чак службености).

Највише је пренето чланова из кривичног права. Ту су и нека кривична дела против државе и цара, против цркве, противу општег реда и противу службених дужности, противу брака и против морала, паљевина, разбојништво и крађа. Пада у очи да нису примљене одредбе СС о убијству.

Мало је одредаба о поступку (о сведоцима, о заклетви, о извршењу пресуда и др.), али треба се сетити, да сама СС није имала много одредаба те врсте, и већи део њихов налази се ипак у компилацији XVII века.

Ова опажања дају нам могућност да одредимо циљ те

¹⁾ Треба се сетити да ЗЈ много се брине за најам, спомиње и аманет, зато су одредбе СС изгледале сувишне.

прераде. Макар и изашла из црквених кругова, она изгледа најмање подесна за црквене судове. Вероватно да се црква служила бољим зборницима црквеног права (Номоканон, ПСинтагмом, штампаним Крмчијама, које су од г. 1653 почеле да долазе из Русије). Прерада Душанова законодавства изгледа нам да је намењена световном суду, вероватно народним судовима поменутих автономних области (Крајине и Кључа, Скопске Црне Горе, Црне Горе и Брда, Грбља у XVII веку). Ту су биле потребне главне одредбе византијских и српских зборника о грађанском и наследном праву и нарочито о кривичном праву. Што нису византијске одредбе о убијству реципиране, можемо објаснити тиме што је у том случају важила крвна освета и мирење вражде. Можемо приметити да је у ЗД и у тој редакцији остало доста чланова неподесних приликама XVII века, али ту је у питању пиетет према успомени великог православног српског цара. Јер нама изгледа да је редакција XVII века имала дуплу улогу. С једне стране, требала је она да буде намењена народним и изборним судовима као правничка збирка. С друге стране, требала је она да врши и политичку улогу, да оживи у доба турског робовања успомене на сјај Душанова царства, традицију хришћанског законодавства и православно-српске културе. С тога је гледишта интересантан спољашњи облик ове редакције.

Изостављена је СС као самостални део зборника. Није ли се то десило за то, што наслов СС „сложене од последњег између инока, Матије Солунског“ није ништа говорио људима XVII века. Скромни и заборављени од свију инок Матија није никакав ауторитет за XVII век. И нови Codex bipartitus кити се у сваком својем делу најзвучнијим именима и титулама из славне хришћанске прошлости.

Тобожњи Закон цара Јустинијана добија сад шумни наслов, у којем се слика сјај Цариградског царства.¹⁾ Велики цареви Константин и Јустинијан, спојени у једну личност (sic!), свети патријарх, кнежеви, велможи и бољари — то је „благочастиво царство“, успомену којег буди мало писмени, али искрени редактор. Као паралела том „благочастивом суду“

¹⁾ „Благочастиваго и христолубиваго самодержавнаго великаго цара Константина Иоустиана Гречаскаго, съ сѣѣшим гдѣномъ Шцемъ патриархомъ кѣр-Григоріемъ съ кнезы и са велможи и съ болгари блгочастиваго царства его въ Константинополи, законъ и уставъ поставлени како подобаетъ строити царство“.

долази у другом делу нови наслов ЗД, где се Душан јавља у фантастичној улози „благочастивог и христољубивог Маћедонског цара Стефана Србскога, Блгарскога, Угорскога, Далматинскога, Арбанаскога, Угровлахијскога и иним многим прѣделам и земљама самодржца, милошћу Вишњего Бога“.

Тај наслов треба да изазове осећај народне гордости, он циља чак много даље него на самосвест самих Срба, говори о неком уједињењу свих балканских хришћана под владом једног „христољубивог Маћедонског цара“.

Ту видимо оно време кад на прелому XVI и XVII в. јавља се на Балкану акција за побуну свих хришћана против Турака, везана за име патријарха Јована.¹⁾ Буди се народна самосвест српска, буде се и словенофилски осећаји, и нарочито мисао о јединственом ставу свих балканских хришћана против завојевача. У то доба буде се класичне успомене на Александра Македонског, Константина и Јустинијана.²⁾ А цар Душан велича се у делу Орбинија (1601) и Лукарија (1605) као владар не само Срба и Грка, него и Бугара.³⁾ И у хиландарским преписима повеља Душанових из XVII века додаје му се наслов цара Бугара и Арбанаса.⁴⁾ Цар Душан јавља се у то време као симбол жељеног уједињења свих Јужних Словена и балканских хришћана против Турака.

Прерада Душанова законодавства у XVII веку имала је осим практичног циља, и ту политичку сврху, — да пробуди успомене на величину Јустинијанова и Душанова царства, да романтичком сликом некадашњег уједињења свих балканских хришћана улије им истрајност и веру у ослобођење.

Као аманет прошлости, чувала се редакција XVII века и преписивала и у Македонији и у Далмацији и по фрушкогорским манастирима до краја XVIII века.⁵⁾

¹⁾ *Сп. Спанојевић*, Историја 210—222.

²⁾ У *Гундулићевом* „Осману“ III—14, Александар Македонски добија име „Лесандра Србљанина“.

³⁾ *Лукари* (р. 88) је први тврдио да је бугарски цар био васал Душанов; а *Орбини* доноси сложен грб Немањића у који улазе грбови Србије, Бугарске, Далмације, Хрватске, Босне и др. (р. 242).

⁴⁾ „Самодржць Срблемь и Грькомь и Бльгаромь“ — повеља 12 дец. 1347, Хил. бр. 34; „Срблемь, Грькомь Бьлгаромь и Арбанасомь“ — 26 апр. 1348, Хил. бр. 33 — интерполације у преписима XVII века.

⁵⁾ Још г. 1776 јавља се рукописан румунски превод Душанова Закона по редакцији XVII века. *Jon Peretz*. *Istoria dreptului Român*, s. a. р. 447—448.

ПРИЛОГ.

Преглед садржаја Скраћене Синтагме

и

Законик цара Јустинијана

по Барањском и Хиландарском преписима XV века.¹⁾

СЪИ ЗАКОНЪНЪ БЛГОЧЪСТИ
ваго и христочубимаго господина
џра Стефана. начело прьвааго
състава. глава · ѧ ·

1. О православнѣй вѣрѣ. и о отвръгших'се непорочныѣ вѣры христочанскиѣ и како приѣмати сых подобаетъ.
2. О еретицѣх, како их подобаетъ приѣмати.
3. Сказаніе о светѣмъ крщеніи.
4. О крщаемых младенцах агареньских.
5. О крщаемых от несвещен'н(ых).
6. О коупленіи и проданіи.
7. О бесловьствовавших. рекше животнаа растлѣвающихъ.
8. О чьт'цѣхъ.
9. О хожденіи епископъ и клирикъ.
10. Что же есть прѣдложеныѣ.
11. О вьсхищающихъ разбоиничьски тоуждаа.
12. О вьсхищающихъ жены на бракъ.
13. О моуженеистовствѣ.
14. О начелницѣхъ, каковым подобаетъ биты.

¹⁾ Због недостатка места, морали смо одустати од објављивања спремљених текстова: Скр. Синтагме (по Барањском и Раковачком преп.), Душ. Законика (по Барањском и Хиландарском) и ЗКЈ и ДЗ (по Грбаљском зборнику).

начело · Ъ · го състава.

1. О светѣмь крѣщенїи.
2. О степенѣхъ брака.
3. О сыноположенїи.
4. О иже от светаги крѣщенїа въсприеты дѣты.
5. О възбраненныхъ брацѣхъ.
6. О посагшой женѣ въ плачев'ное врѣме.
7. ꙗко цароу не подобаеть досадити.
8. О ноуждею оумьр'шыхъ.

начело · Ѓ · го състава.

1. О брацѣхъ повелѣн'ныхъ.
2. О двоѣжен'цахъ. и троежен'цѣхъ.
3. О иже въ вторїи бракъ приходещей женѣ. въ о(т)шѣстви или въ воисцѣ моужоу еѣ безъ вѣсти бив'шу.
4. ꙗко съ дващи женещими се не подобаеть гасты священ'никоу.
5. О посагающихъ дѣвиць безъ волѣ родителейъ своихъ.
6. О брацѣхъ закон'нопрѣстоуп'ныхъ.
7. ꙗко не подобаеть бракъ заменѣти съ еретици.
8. О распоустѣ.
9. О женахъ обрученныхъ.
10. От которїихъ винѣ обрученїа раздрешают'се.
11. О иже свое жены оузрокомъ благоговѣнїа изыгнавшихъ.
12. О иже жену имущемъ бѣснущему.
13. О женахъ, къ еже изврѣщи младенца билїа пиющимъ.
14. О женѣ нерадивой имоущої, о рожденїи своемъ или пометающої.
15. О иже жены дѣвице нудещихъ.
16. О обрученной отроковици.

начело · Д · състава.

1. О бѣсноующихъ се.
2. О заемницѣхъ, и залогоу.
3. Како подобаеть оучити люд(и) епископу.
4. О соудїахъ извольенныхъ.
5. О позванїи на соуд оумьршаго родителя.
6. О соудоу царьскомъ.
7. О иже въ соудилищихъ свѣдѣтелѣхъ.

8. О иже праведнѣ изврѣженныхъ.
9. ꙗко дваши отмѣщати не подобаетъ.
10. О рабѣхъ свободеннѣи, и причѣтникѣхъ.
11. О даровѣхъ.

начело · ё · състава.

1. О емствѣхъ.
2. О црѣковномъ зданіи, и о (о)свещеннѣи.
3. О прибѣгающѣихъ къ црѣкви отъ напастѣи.
4. О запаленіи.
5. О епископѣхъ црѣквы прѣемлющихъ помощію властельскою.
6. О клетвопрѣстоупленіи.

начело · іже · състава.

1. О священнотатствѣхъ.

начело · к · състава.

1. О изврѣженныхъ епископѣхъ, и о причѣтницѣхъ.
2. О ново дѣло творещихъ.
3. ꙗко не подобаетъ причѣтнику въ крѣчму вѣходити.
4. О наслѣдствованіи.
5. О изганѣаемыхъ отъ наслѣдіа сыновѣхъ.
6. О изганѣаемыхъ отъ неслѣдіа родителей.
7. ꙗко причѣтникѣхъ иже къ болѣшему сану вѣзити не хощетъ, да лишитъ се и отъ того въ нѣмже бѣсть.
8. О татѣхъ.

начело · м · състава.

1. О влѣхвахъ и багалницѣхъ.
2. О наймованіи.
3. О прѣлюбодѣствѣхъ.
4. О имоущемъ двѣ женѣхъ.
5. О блондѣхъ.
6. О растлѣвшимсе съ своею тѣщею.
7. О монастырѣхъ, и о мнискѣхъ.

начело · н · състава.

1. О законѣхъ.
2. О діатаксѣхъ.
3. О паствѣхъ.

начело · ѱ · състава.

1. О покладѣ.
2. О выпадших въ блоуд причѣтникъ.
3. О прикїинїихъ иманїихъ.
4. О прѣдателнѣхъ.
5. О невѣрницѣхъ.
6. Гако не подобает оудавлѣеннаа ѣасти.

начело · ѳ · състава.

1. О празницѣхъ.
2. О гроборителнѣхъ.
3. О досадахъ.
4. О казнѣхъ.

начело · ѿ · състава.

1. О дрѣжимыхъ въ оузахъ.
  2. О оубыствѣ волнѣмь.
  3. О оудавлѣенныхъ младенцехъ.
  4. О раз'соужденїи оубїиства.
  5. О женахъ пометающїихъ младенце.
  6. О хиротонисуемыхъ на иманїи.
- По сихъ напрѣд. ищи законъ благовѣрнаго христоролюбиваго цара Иоустинїана : И законъ благовѣрнаго цара Стефана.

СЪЧИНІЕНІЕ ОБЪЕТІИ

въсѣхъ винъ. священныхъ и божьствьныхъ правилъ. Потроужденно въкоупѣ и сложенно. Иже въ священноинокохъ послѣднимъ, Матѣенемъ Солун'скимъ : —

Съи законникъ избрахомъ изъ великаго законника. гако въскоре обрѣтати искомаа о въсакои вещи. и винахъ грѣховныхъ. и о соуду царскомъ : —

НАЧЕЛО · Я · СЪСТАВА : — и т. д.

БЛАГОВѢРНАГО И ХРИСТОРОЛЮБИВАГО
цара Иоустинїана. Законъ о записанїи:

(1) Аще боудеть чловѣкъ врѣстомъ 25 лѣтъ и запишетъ кою вещь никоимъ пригонѣнїемъ, нѣ волѣю своею. и пакы

потворит'се расипати или поищеть соудом расипати. таковїи не тькмо срамоту да прїимет, нь и о всакои рѣчи истиннои да се не вѣроуѣть.¹⁾ и да плати⁶⁾ глобу колико боуде ондѣ оуписана аналогіа. а ономуи всему оу чимь²⁾ ище расипати, да нѣсть господарь. нь да се дасть ономуи съ кымь имать прѣніе. а обѣтъ гесть съхраниль.

(2) З а к о н. Аще кто діатаксіи³⁾ пишеть нѣкомуу. и припишеть оу нѣи ѱако и ономуи діаку кои есть писаль, оставлѣамь что любо, да се не вѣроуѣть.¹⁾

(3) З а к о н. Аще номикь запишеть прикію нѣкомуу⁴⁾ а послѣ не стече прикіа от отьчина иманіа,⁵⁾ да плати⁶⁾ номикь от себе. понѣже есть писаль що не видѣль.

(4) Аще се кто прить с кымь⁷⁾ за кою вещь, а имать писаніе о томь тере га криѣ.⁸⁾ а послѣ му боудеть на помощь тере га ѱавить. да му се потомь не прїиметь ни въ что.

(5) Аще кто пру имать с кымь о нѣкоеи вещи и речеть: ималь съмь книгу записну.⁹⁾ нь ю съмь изгоубиль. да дасть 5 свѣдѣтель достовѣрных да га оправѣ.

(6) З а к о н.¹⁰⁾ Аще свѣдѣтели мнози свѣдокують за едину вещь, и не свѣдокують вси еднако, да се не вѣроують.¹¹⁾

(7) О б л у д ѣ. З а к о н. Аще кого потвореть о блудѣ или о татьбѣ или о коеи любо таковѣи злои вещи. и боудет повиньнь и дасть мыто нѣкомуу да га оправѣ. а послѣди се изнагѣ бере есть кривь.¹²⁾ кою би подьель казнъ онзи тать, да подиметь онзи кои га е оправдаль.¹³⁾

(8) З а к о н ѣ. о п р о д а н і и и о к у п л ѣ н і и.¹⁴⁾ Аще кто продасть ниву или виноградь или ино что и оузмѣ от цѣне пол. и пакы се оуспомене да не прода. да врати цѣну, а свое да си оузмѣ опеть. аще ли се нагѣ ере гесть даньно и мало выше от пол цѣне. да стоить коуплѣа како есть и продана.

(9) З а к о н. Аще муж продаст что от женина иманіа.¹⁵⁾ а жена оумльчит боещи се мужа своего. а послѣ поищеть. да се възвратить ей все. и да се расиплѣ тази коуплѣа.

(10) З а к о н. Аще кто хочет продати оу селѣ какову любо вещь. да ю не продаст надворьнѣему чловѣкоу. нь то-

1) у Хил: да не вѣрует'се — 2) оу чемь — 3) діатакеи — 4) комоу — 5) имѣніа — 6) платит — 7) снѣкым — 8) крїет — 9) записану — 10) нема на слова — 11) да не вѣрують'се — 12) а послѣ се изнагѣ кривь — 13) оправиль — 14) О проданіи и о коуплѣеніи. Закон. — 15) имѣніа.

гази¹⁾ села селѣнину. понѣже не крѣпка ест коуплѣ таа. онзи коупецъ не иматъ ползу развѣ пріети що естъ даль.

(11) Закон. Аще кто продаваѣет хлѣвиноу или нивоу или виноградъ или млинь. прѣжде да обличить ближникомъ²⁾ и общникомъ да они купеть. аще ли они не вьсхотет купити а он да продас(т) надворнѣму кто хокѣ купити, аще ли не обличить ближникомъ²⁾ и общникомъ. нь продас(т) отаи надворнѣму чловѣкоу, да су волни общници и ближници²⁾ супротивити се и до десетаго лѣта супротивити се, и цѣну вратити³⁾ а дос(то)аніе оузѣти,⁴⁾ а по десетом лѣтѣ не искати нища⁵⁾

(12) Законъ. Аще коупит⁶⁾ кто кою вещь от чл(овѣ)ка млада кои іес(т) под очео областію и оузнаеть⁷⁾ іему от(ь)ць и оусхокіе расипати⁸⁾ куплю, да іес(т) расипана.⁹⁾

(13) О виноградѣхъ и нивахъ. Законъ. Аще кто дас(т) виноградъ или ино что другому да направить, да аще не оуврѣшитъ како се е обѣщаль направити, да си іе вольнѣ господарь оузети свое безъ речи, аще и много трудиль іес(т) онзи.

(14) Закон. Аще кто оузмѣтъ виноградъ исполи. тере на врѣме¹⁰⁾ не обрѣже и оускопа¹¹⁾ и опраши како іес(т) подобно, да іес(т) лихъ вьсего троуда.

(15) Аще¹²⁾ ли онзи кои іес(т) оузель виноградъ раскаав'се послеть¹³⁾ господару винограда гліе : нес'мь іакы¹⁴⁾ направити виноград, нь прѣжде врѣмен(е) пріими си виноград. и аще не радит господинь винограда, несть повиннѣ исполнительь нища.

(16) Аще¹²⁾ ли іес(т) заишьль нѣкамо гос(поди)нь винограда. а сѣи раскаавъ се оставить виноград. іегда пріидет гос(поди)нь винограда, двоиноу плода да платить исполнительь.

(17) Закон дѣлателем. Аще кто прѣорет чюждоу бразду и оумалит ближнемоу. аще іес(т) оучиниль поновъ да іес(т) лихъ нега.¹⁵⁾ аще ли іес(т) посѣаль, да іес(т) лихъ и сѣмена браздопрѣемникъ.

(18) Закон. Аще два земле дѣлателя между собою зговорита се¹⁶⁾ замѣнити нивіе. аще будутъ между ими два или три вѣрнїи свѣдѣтели, да прѣбивает мѣна непоколѣбимо.

1) того — 2) ближникомъ, ближници — 3) и до десетаго лѣта цѣноу вратити — 4) взети — 5) нищо — 6) Аще кто коупит — 7) и оувѣсть — 8) и вьсхоцет разорити — 9) да разорить — 10) и оу врѣме — 11) и окопа
12) Хил. нема йоделе на чланке — 13) пошлѣеть — 14) несѣмь довольнѣ — 15) понова — 16) сѣвѣщаета се.

(19) Закон. Аще два дѣлателя съдружита се, въ врѣме посѣаніа. и оусхоки¹⁾ іедина страна отлучити се, аще се боуде и сѣме посѣало да се не раздѣлетъ. аще ли іес(т) разарае опоновиль, да опонови и другы такожде. потом да се раздѣлитъ. аще ли друга не имат с кым кіе орати, да га не волнь оставити.

(20) Закон. Аще ли земли дѣлатель имат о нивѣ или о виноградѣ проу. и пріидеть без знаніа дѣлавшаго и самоволно пожнеть, аще иматъ и правиноу о том, да іес(т) лих. аще ли іес(т) без правды крамолилъ, двоиноу да платить.

(21) Аще²⁾ двѣ селѣ имають³⁾ проу о прѣдѣлѣх или о нивах. да разсмотрит судіа. и прѣдръжавшомоу многаа лѣта, томоу да іес(т) оправданіе. аще ли боудет оустав дрѣвнии, да іес(т) непоколѣбимо.

(22) Закон. Аще дѣлатель раздѣлит снопіе десетное кромѣ волие имущаго ниву. и снопіе отнесеть, да отженеть се іако тать от всего плода нивнаго.

(23) Закон. Аще дѣлатель оузмѣтъ⁴⁾ ниву исполи и на врѣме не поновит, нь посѣет сѣме на лице, да се отженеть на бѣхъ⁵⁾ от плода нивнаго, іако лъжь,⁶⁾ прѣльгав гос(поди)на нивѣ.

(24) Законъ. Аще дѣлатель земли вѣниде оу лѣдину⁷⁾ иного дѣлателя съ оупросом и разьорет ниву, да ю дрѣжить 3 лѣта, потом да отстоупить.

(25) Законъ. Аще кто посѣеть чюжду ниву без оупроса, да іес(т) лихъ и сѣмена и ораніа.

(26) О залогахъ. Законъ.⁸⁾ Аще кто заложит кою любо вещь и речеть : приеми залог. ото до коего дне⁹⁾ аще си не откоупиши залог, да га векіе не ищещи. да га соудіа не чюеть за тозіи.¹⁰⁾ нь да га чека¹¹⁾ до третіега рока. да аще моу до третіаго рока не откупит. да га потомъ не ище.¹²⁾

(27) Законъ.¹³⁾ Аще кто залогъ загубить. да га плати а дльгъ да си оузме.¹⁴⁾ аще ли га огнь вѣнезаапу пожежеть или разбоиници вѣсхытеть. подобаеть изнайти¹⁵⁾ лѣнос(ть) и неражденіе пріемшомоу. аще іес(т) своіа съхраниль, а онаа погубиль, повиньнь іес(т).

¹⁾ и вѣсхошет. — ²⁾ Хил. има наслов: Закон. — ³⁾ имѣють — ⁴⁾ възмет — ⁵⁾ да отженет'се свѣсма — ⁶⁾ іако и лъжь — ⁷⁾ вѣнидет въ ледину — ⁸⁾ само: О залогахъ. — ⁹⁾ пріеми залогъ, до оуреченнаго дѣе, — ¹⁰⁾ да судіа се не послушает — ¹¹⁾ нь да ждитъ его — ¹²⁾ не откупит залог. потом да го не ищет. — ¹³⁾ Хил. нема наслова. — ¹⁴⁾ възметъ — ¹⁵⁾ изьобрести.

(28) О крагі закон. Аще кто оукрадет що¹⁾ от црѣкве или въ дѣни или въ ноци,²⁾ да се ослѣпить. аще ли на дворѣ что црѣковно оукрадет, да се бїе и осмуди и прожене от тогаи³⁾ мѣста.

(29) О потворенїи закон. Аще кто оухватить моужа съ своею женою или дѣщерїю⁴⁾ или инако ближикою,⁵⁾ да га додрѣжит и освѣдочит. аще ли га не додрѣжит ни освѣдочит да се не вѣруеть.

(30) Закон. Аще кто оухватит моужа съ своею женою тере⁶⁾ женоу оудрѣжит а моужа оупустить, да се каже іако тать и издавьць.

(31) О женахъ закон. Аще кто женоу оузметъ по законоу — или съ прикіом или без прикіе и оумреть моуж, а жена останет безчедна, да се придас(ть) іеи къ вьсему неиноу.⁷⁾ и от моужевнїе прикіе четврьты дѣль. аще ли моуж останет бес'чед'нь.⁸⁾ а жена оумрет. да не възметъ нища.⁹⁾ развѣ що му оставит жена своим хотѣнїем.

(32) Закон. Аще ли съгласит моужь съ женою своею да оумирающїи¹⁰⁾ онои наслѣдит ею, рекше да останет прикіа у неѣга. съгласїе не потребно іес(ть).

(33) О раздѣленїи землїе закон. Аще кто раздѣлитъ землю и раздѣлитъ криво. да вьдас(т) двое толико кои іес(т) раздѣлилъ криво. аще ли боуде и мыто оузель да раздѣлитъ криво. да платить глобоу и онозы¹¹⁾ да вьдвоить.

---

1) что — 2) или въ ноци, или въ дѣне, — 3) того. — 4) на своей женѣ или дѣщери — 5) ближикоу — 6) та — 7) неиноу — 8) безъ чедѣ — 9) ничто — 10) оумирающїи — 11) и оно.

Допуна и исправке.

При завршетку нашег рада добисмо из Москве од познатог палеографа, г. Григ. П. Георгијевског, чувара рукописа Румјанцовског Музеја, одговор на питање о воденим знацима московских рукописа ДЗ.

1. *Струшки рукопис* (уп. горе стр. 19) има на хартији исти знак, што талијанска акта Сиенског архива г. 1373 и 1374.¹⁾ Можемо тврдити да је Струшки фрагмент писан у годинама 1370—1380, за време краљевића Марка.

2. *Бистрички рукопис* (уп. стр. 25) не припада год. 1444. Она слова *зцнвзъ* на крају рукописа нису датум 6952, него означавају у тајној буквици *давидъ* (вероватно име преписивача). Ипак водени знаци на хартији воде нас опет у године 1449—1454²⁾.

3. *Атонски рукопис* „несумњиво је XIV века“, пише г. Г. Георгијевски. На његовим листовима (и на СС. и на ЗД. и на ЗД.) налазе се три водена знака, који долазе у овом облику само у XIV, не у XV веку.³⁾ Можемо мислити да је Атонски рукопис писан год. 1370-х, најкасније 1380-х. Овај је закључак од највеће важности. Он показује да смо били на правом путу, кад смо тврдили да је „Атонска версија“ постала много раније него у време десп. Стефана, да и скраћивање Синтагме и разне редакције ДЗаконика јесу рад из Душанова доба.

¹⁾ Јахаћи коњ = бр. 173, 174 и 2115 у делу Н. П. Лихачева, „Палеографическое значеніе водяныхъ знаковъ“.

²⁾ У Бистр. рук. долазе: маказе = *Briquet*, Les philigranes, № 3668, а. 1454; кула са вратима, *ib.* № 15908, а. 1449 и № 15909, а. 1452.

³⁾ Најчешће долази у Атонском рук. звезда са 6 зракова = *Briquet*, № 6019, а. 1337—1347 et № 6020, а. 1347 (варианти 1346—1389); затим воловска глава са крстом између рогова = *Лихачев*, бр. 137, г. 1367, и круна са 5 листића = *Лихачев*, бр. 213, г. 1382.

Errata.

стр.	22	ред	2	одоздо	18...	треба	1865,
	59		4	„	Wege du	„	Wege der
	64		19	одозго	προῖξ	„	προῖξ
	67		7	одоздо	ταβονλάριος	„	ταβουλάριος
	70		14	одозго	даровима	„	обдареним лицима
	70		19	„	πιστος	„	πιστός
	75		12	„	издавала	„	изазвала
	76		5	„	Кантакузениум	треба	Кантакузениу
	76		13	„	φιλευσεβων	треба	φιλευσεβῶν
	76		14	„	Ἑξάβιβλος	„	Ἑξάβιβλος
	76		15	„	и шест	„	у шест
	79		12	одоздо	Histoire,	„	Histoire, III
	82		1	„	стр. 13	„	стр. 128
	82		2	„	стр. 128	„	избрисати
	86		9	„	византијском	треба	византијским
	95		13	одозго	§ 2. Црквена организација	треба	2. Црквена уџрава.
	99		4	одоздо	st	треба	si
	99		9	„	frortus	„	prortus
	102		13	„	ὕπεξουσίαι	„	ὕπεξούσιαι
	107		1	„	austae	„	auctae
	108		4	„	Prin. 560	„	Prin. 485 i 560.
	108		6	„	penitere non posit	„	избрисати
					Curz. XXXIV	„	Curz. XXXV
	109		9	„	Etym.	треба	Etym. Wört. der alban. Sprache, s. v.
	110		2	„	1894	„	1892, p. 330.
	115		14	„	ἐαυτῶ	„	ἐαυτῶν
	117		9	„	συναλλάγμα	„	συνάλλαγμα
	118		10	одозго	βονλῆ	„	βουλῆ
	120		9	„	μισθος	„	μισθός
	130		13	„	προῖξ	„	προῖξ
	132		2	одоздо	Προικοσύμωνον	треба	Προικοσύμωνον
	139		18	одозго	„породи“	треба	„порода“
	139		24	„	а наслеђивању	треба	о наслеђивању
	155		5	одоздо	Вуг.	треба	Вуз.
	157		3	„	са роенае	„	за роенае
	181		18	одозго	βαιζομένων	„	βιαζομένων
	191		6	одоздо	§	„	на стр. 145.
	192		18	„	у XIII	„	у XVIII
	198		15	одозго	159	„	150
	206		2	одоздо	чл.	„	чл. 23
	207		15	одозго	5)	„	треба пренети у ред 19
	210		15	одоздо	Δ—14	„	Δ—14
	222		6	„	пругу	„	пиргу
	234		5	одозго	светаги	„	светаго
	235		16	одоздо	неслѣдѣа	„	наслѣдѣа
	238		5	„	ближници	„	ближици

Библиографија.

- Јов. Авакумовић.* Стара српска порота упоређена с енглеском. Глас, 44 (1894).
Акты Русскаго на Св. Аѳонѣ монастыря св. Пантелеймона. Кіевъ 1873.
Душ. Алимѣић. Управне власти у старој Српској Царевини. Београд, 1921.
Д. Н. Анастасијевић. Српски Архив Лавре Атонске. Споменик LVI (1922).
Ami Boué, La Turquie d' Europe, T. IV, P. 426—441.
Архим. Арсениј. Писмо Матѳея Властаря къ Гюи де Люзиньяву. М. 1891.
Basilicorum libri LX, ed. C. G. E. Heimbach. Lipsiae 1833—1870. I—VI.
N. Veas. Ἐπιρρῆ jus primaе postis παρὰ Βυζαντινοῖς. Byzant. Zeitschrift XXI (1912).
М. Бенеманскій. О ПРОХЕИРОС НОМОС. Вып. I. Троицынъ Посадъ, 1906.
В. Н. Бенешевичъ. Два списка слав. перевода Синтагмы. Изв. отд. русск. яз. ИАН. т. VI, кн. 4 (1901).
С. С. Бобчевъ. История на старобългарското право (Лекции и изслѣдованія). София 1910.
— Старобългарски правни паметници. С. 1903.
— Римско и византийско право въ старовръмска България. Год. на Соф. Унив. Юрид. фак. XXI (1926).
E. de Borchgrave. L'empereur Etienne Douchan de Serbie et la péninsule Balkanique au XIV siècle. Bruxelles, 1885.
V. Bogišić. Pisani zakoni na slovenskom Jugu I. U Zagrebu, 1872.
А. Васильев. Лекции по истории Византии. Петр. 1923.
Г. Вернадскій. Замѣтки о византийскихъ купчихъ грамотахъ XIII в. Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски. София 1925, стр. 35—43.
— Византийскія ученія о власти царя и патриарха. Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov. Prague 1926, p. 143—154.
М. Веснић. Тако звани Јустинијанови Закони и старо српско право. Бранич III (1889), 137—148 и 221—230.
М. Wlalnatz. Die agrarrechtliche Verhältnisse des mittelalt. Serbiens, Jena 1903.
Ј. Герасимовић. Старо српско право. Б. 1925.
Nic. Gregoras. Historia Byzantina. Corpus scr. hist. byz. ed. Bonn. I—III, 1829—55.
В. Григоровичъ. Очеркъ путешествія по Европ. Турціи, 2 изд. М. 1877.
Р. Грујић. Властелинство Св. Ђорђа код Скопља. Гласник Скопског Научног Друштва, кн. I (1925), 45—77.
Данило. Животи, в. Ђ. *Даничић.* Животи краљева српских, издао — З. 1866.
Ђ. Даничић. Рјечник из књижевних старина српских. I—III. Б. 1863—64.

- M. Dolenc.* Dušanov Zakonik. Primerjalni prikaz pravnih razmer po Dušanovom Zakoniku in po istodobnem germanskem pravu, s posebnim ozirom na Slovence. V Ljubljani 1925.
- Доменѣиан.* Живот Св. Симеуна и Св. Саве, изд. Ђ. Даничић. Б. 1865.
- Н. Дучић.* Крмчија Морачка. Гласник II од. књ. VIII, Б. 1877.
- Du Cange.* Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. I—II. Lugduni 1698.
- Fr. C. Engel.* Geschichte von Serwien und Bossnien, Halle 1801, 269—310.
- Ерапагоге аucta.* = Jus Graeco-Romanum IV, Lipsiae 1865.
- Ј. Борђевић.* Душанов Законик. Летопис Матице Српске, књ. 99 (1859) стр. 1.
- Sv. Gjorić.* Verbrechen und Strafe im Gesetzbuch des serbischen Zaren St. Duschan. Zeitschrift für vergl. Rechtswissenschaft. XXX (1923), 337—437.
- Св. Борић.* Постанак домаћих компилација византијских права код православних Словена. Архив правн. VII (1909), 295—306.
- Основна питања о Душановом Законику. Архив XVII (1914), 190 и 263.
- Дит. Gjurić.* Das öffentliche Recht im Mittelalterlichen Serbien. Freiburg 1926.
- Т. Живановић.* Основи кривичног права. Општи део. Б. 1922. Посебни део I—II. Б. 1923.
- Жишје св. Θεодосія Тырновскаго.* Чтенія МОИДр. 1860, I.
- Ө. Зигель.* Законникъ Стефана Душана. Петроград 1872.
- О сочиненіи „Памятники“ Флоринскаго. Записки И. Ак. Наук т. LXIII, № 3 (СПБ. 1890).
- Н. Ильинскій.* Синтагма Матвѣя Властара. М. 1892.
- В. Иконниковъ.* Опытъ изслѣдованія о культурномъ вліяніи Византии. К. 1866.
- V. Jagić.* Opisi i izvodi iz nekojiko južno-slovenskih rukopisa. Starine VI (1874) Јањинска кроника монаха Комнена. Гласник XIV (1862).
- C. Jireček.* Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Duschans, Archiv für slav. Philologie, XXII (1900).
- К. Јуречек.* Споменици српски. Споменик XI (1892).
- Историја Срба (превео Ј. Радоњић), св. I—IV, Б. 1922—23.
- Н. Jireček.* Prove. Historický slovar slovanského práva. Praha, 1884.
- Ал. Јовановић.* Историјски развитак српске задруге. Б. 1896.
- Приноси за историју старог српског права. II. Б. 1900.
- Д. Јовановић.* Како су се шириле међе српској држави за владе Стефана Душана. Гласник 68 (1889).
- К. Kadlec.* Valaši a valašké právo. Pr. 1916.
- К. Кадлец.* Првобитно словенско право пре X века (прев. и доп. Ф. Тарановски). Б. 1924
- Н. Калачовъ.* О значеніи Кормчей. Чтенія МОИДр. 1847.
- Е. Калужняцкій.* Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ. Кіевъ 1877.
- Santacuzenus* (Corpus p. XX, ed. Bonn. I—III. 1828—32).
- Констѣанѣин Философ.* Живот Стефана Лазаревића, Гласник 42 (1875).
- М. Kos.* Draške privatno-pravne listine v XIII stol. Архив арбан. II (1924).
- Slovenski zapisi u rukopisu Basilika. Vjesnik Hrv. Arheol. Društva N. S. XV (1928), 275.
- М. Kostrenčić,* Hrvatska pravna povjest. Zakonik cara Stefana Dušana. Zagr. s. a.
- Vinodolski Zakon. Rad Jugosl. Akad. knj. 228 (1923). str. 110—230.

- Н. Крстић.* Разсматрања о Душановомъ Законнику. Гласник VI (1854) и VII (1855).
- Разсматрања о старимъ србскимъ правима. Гласник IX (1857) и XI (1859)
- К. Krumbacher.* Geschichte der byzantinischen Literatur. 2 Aufl, München 1897.
- S. B. Kougéas.* L'état actuel des études byzantines en Grèce. Acad. Roum, Bull. hist. XI, p. 164—169.
- A. Kucharski.* Antiquissima monumenta juris Slovenici. Vars. 1838.
- M. Lascaris.* Joachim mitropolite de Moldavie. Acad. Roum. Bulletin de la section historique, t XIII (1927), p. 1—31.
- А. Лебедевъ.* Историческіе очерки состоянія визант. вост. церкви. М. 1902.
- P. Lebl.* La Code Douchan. Etude sur l'histoire du droit public serbe. Paris 1912.
- Арх. Леонид (Кавелин).* Славено-српска књижица на Св. Гори. Гласник 44(1877).
- Jov. Leunclavii.* Juris Graeco-Romani tam canonici quam civilis. Tomi duo. Francofurti 1596.
- Н. Г. Лихачевъ.* Палеографическое значение бумажныхъ водяныхъ знаковъ. I—III. Петр. 1899—1901.
- Liber Statutorum civitatis Ragusii,* ed. Bogišić et Jireček. Z. 1904 (Mon h.-j IX).
- P. Lussari.* Annali di Ragusa. Ragusa 1790.
- S. Ljubić.* Listine o jednošajih izmedju Južnoga Slovenstva i Mlet. republike I—III. Z. 1868—72 (= Monum hist. Slav. mer. I—III).
- W. A. Maciejowski.* Historya prawodawstw slowiánskich 2-e w. Warsz. 1856. I—VI.
- VI. Mažuranić.* Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik I—X. Zagr. 1908-23.
- А. Майковъ.* Исторія србскога народа (превод Ђ. Даничића). Београд 1858.
- Б. Маркович.* О доказима у српском кривичном поступку. Б. 1908.
- В. Марковић.* Православно монаштво и манастири у средњевек. Србији. Ср. Карл. 1920
- Јесу ли средњевековни Срби сматрали Македонију бугарском? Крф 1918.
- L. Markowitch.* Die Grundbesitzverhältnisse in Serbien nach Duschans Gesetz. Zeitschr. f. vergl. Rechtw. XXII (1909).
- Д. Мијушковић.* Систем Душанова Законика. Српски Преглед 1895, бр. 4—6.
- F. Miklosich.* Lex Stephani Dušani. Vind. 1856.
- Monumenta Serbica. Vind. 1858.
- F. Miklosich et Müller.* Acta et diplomata Graeca Medii Aevi, t. I—V. Vind 1860—1890.
- Н. Милаш.* Крмчија Савинска. Задар 1884.
- Православно црквено право. 2 изд. Мостар 1902.
- Ч. Мишровић.* Црквено право. 2 изд. Б. 1921.
- М. Миловановић.* Наследно право у старом српском праву. Год. Чупића V (1883).
- М. С. Милојевић.* Путопис дела праве Србије. I—III, Б. 1871—1877.
- Н. Monnier.* Etudes sur le droit byzantin. L'épibolé Nouv. Revue Hist. de Droit. XvI (1892), XVII (1893), XIX (1895).
- J. A. Mortreuil.* Histoire du droit byzantin. I—III. Paris. 1843—46.
- М. Murko.* Geschichte der älteren südslawischen Litteratur. Leipz. 1908.
- W. Namyslawski.* Ustrój sądowy w średniowiecznej Serbiji. Lwów 1922.
- В. Намисловски.* Нацрт развоја судства у средњев. Србији. Архив пр. (1922).
- W. Namyslawski.* Serbskie prawo karne w wiekach srednich. Czasopismo prawn. i ekon. Kraków 1923, № 10—12.

- Zarys serbskiego prawa majątkowego. Lwów 1925.
- Serbskie prawo sądowe w wiekach średnich. Lwów 1926.
- L. Namysłowski.* Wege der Rezeption des byzantinischen Rechts im mittelalterlichen Serbien, Jahrbücher f. Kultur u. Gesch. der Slaven N. F. B. I. Heft II. Breslau 1926, s. 139—152.
- Св. Новаковић.* Законик Стефана Душана цара српског. У Биограду 1870.
- Примери књижевности и језика српског и српско-словенског Б. 1877.
- Пронијари и баштиници. Глас Српске Краљ. Акад. I (1887).
- Римско-византијско право и народни правни обичаји. Год. Чупића IX (1887).
- Село. Глас Српске Краљ. Акад. 24 (1891).
- Удава или самовласно апшење за дуг. Правник 1892.
- Струмска област у XIV веку. Глас 36 (1893).
- Законик Стефана Душана цара српског, на ново издао. — У Б. 1898.
- Villes et Cités au moyen âge dans l'Europe Occidentale et dans la pén. Balcanique. Archiv für slav. Phil. XXV (1903), 321.
- Средњевековна Србија и римско право. Архив правн. I (1906).
- Балканска питања. Б. 1906.
- Турско царство пред српски устанак. Б. 1906.
- Матије Властара Синтагмат. Б. 1907.
- Охридска архиепископија у поч. XI века. Глас 76 (1908).
- Византијски чиновни и титуле у српским земљама. Глас 78 (1908).
- Прилеп у првој пол. XIV века по трескавачким повељама краља Стефана Душана, Глас 80 (1909).
- Законски споменици српских држава средњег века. Б. 1912.
- Les problèmes serbes. Archiv f. slav. Phil. XXXIII и XXXIV (1912).
- Баштина и бољар у југосл. терминологији Ср. Века. Глас 92 (1913).
- П. Никовъ.* Материяли за срѣднев. история на България. Годишникъ на Соф. Унив. Ист-фил. фак. XVIII (1922).
- Вл. Николић-Земунски.* Историја цара Стевана Душана. Б. 1927.
- М. Orbini.* Il Regno degli Slavi, hoggi corottamente detti Schiavoni. Pesaro 1601.
- А. С. Павловъ.* Первоначальный славяно-русский Номоканонъ, Казань 1869.
- „Книги законныя“. СПб. 1885.
- Номоканонъ при большомъ Требникѣ. М. 1897.
- F. Palacký* Pravo staroslovanské aneb srovnání zákonův cara srbského Stefana Dušana s nejstaršími řady zemskými v Čechách. Časopis Českého Muз. 1836 (српски превод у Гласнику II, 1849).
- G. Pachymeres* (ed Bonn, I—II. 1835).
- Б. Панченко.* Крестьянская собственность въ Византии. Софія 1903. (= Изв. Р. Арх. Инст. въ Конст. IX).
- L. Petit.* La réforme judiciaire d'Andronic. Echos d'Orient IX (1906).
- В. Petranović.* О osveti, mirenju i vraždi. Rad. Jugosl. Ak. 6 (1868).
- О робству. Rad 16 (1872).
- О праву наследства код Срба. Rad 23 (1873).
- О кметству по српском уобичајном праву etc. Rad 30 (1875).
- Б. Пејровић.* Из старе српске књижевности. Ср. Карл. 1913.
- М. Полићевић.* Устројство правосуђа у старој српској држави. Архив пр. XXIII (1923).

- Prochiron (O ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΝΟΜΟΣ), ed. C. E. Zachariae. Heidelberg 1837.
- М. Пуцић. Споменици Србски. I—II. У Биограду 1858 и 1862.
- К. Радченко. Религиозное и литературное движение въ Болгаріи. Кіевъ 1898.
- Н. Радойчић. Снага закона по Душанову Законику, Глас 110 (1923).
- Н. Радойчић. Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus dem byzantinischen Rechte. Acad. Roum. Bull. hist. t. XI (1924), 228—235.
- Н, Радойчић. Судіје и закон у средњев. Србији и Угарској. Летопис Матице Српске, књ. 305 (1925), стр. 63.
- Ј. Радоњић. О деспоту Јовану Оливеру. Глас 94 (1914).
- Th. Saturnik. Příspěvky k šířeni byzantského práva u Slovanů. Praha 1922.
- І. Раичъ. Історія разныхъ славенскихъ народовъ. Въ Виенѣ. I—IV. 1794—95.
- И. Соколовъ. Крупные и мелкіе влстели въ Фессалии. Виз. Врем. XXIV (1926).
- А. Соловјев. Одабрани споменици српског права. Б. 1926.
- Значај византиског права на Балкану. Годишњ. Чупића XXXVII (1928).
- Уговор куповине и продаје у средњев. Србији. Архив пр. XXXII (1927).
- И. Срезневскій. Обзорѣніе Кормчей книги, Сборн. ИАН. т. LXV, № 2. (1897).
- І. І. Sreznevski. Кгмѣјаја kniga srpska XIII—XIV vijeka. Statine III (1871), 189.
- С. Сѣанојевић. Історија српског народа 2 изд. Б. 1910.
- Цар Душан. Б. 1922 (= Браство XVI).
- Студије о српској дипломатици, Глас 90, 92, 94, 96, 100, 106, 110. 132 (1912—1928).
- Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae. Zagr. 1877 (Mon. hist.-jur. I).
- Statuta et leges civitatis Buduae. Z. 1882 (Mon. hist.-jur. III).
- Statuta lingua croatica conscripta. Z. 1890 (Mon. hist.-jur. IV).
- Statuta civitatis Cathari. Venetiis 1616.
- Љ. Сѣојановић. Стари српски записи и натписи, књ. IV. Б. 1902—23.
- Светогорски акти. Споменик III (1890).
- Р. Strohal. Tako zvaní zakon cara Konstantina i Justiniana. Mjesečnik. 1911, str. 229.
- Л. Thallóczy. Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter. München u. Leipzig 1914
- О. Тафрالی. Thessalonique au XIV siècle. Paris 1913.
- Т. Тарановски. Начело законитости у Законику цара Стефана Душана. Споменица С. Лозанића. Б. 1922.
- Душанов Законик и Душаново царство (Предавања за народ, издаје Матица Српска, св. 12—13). Н. Сад 1926.
- Historia prawa południowo-słowińskiego (Najnowsze publikacje) Lwów 1927.
- Политичке и правне идеје у Синтагмату Матије Властара. Летопис Матије, књ. 317 (1928), св. 2.
- Ф. В. Тарановскій. Нѣсколько идиографическихъ чертъ стараго сербскаго права. Conférence des historiens des états de l' Europe orientale et du monde slave, Varsovie 1928, t. II, p. 233—280.
- Ј. Ткалчић. Parnice proti vješticom u Hrvatskoj. Rad 103 (1891).
- С. Трухелка. Das mittelalterliche Staats- und Gerichtswesen in Bosnien. Wiss. Mitt. des Landesmuseum f. Bosnien X (1907).
- К. Усѣенскій. Экскуссия-имунитет. Виз. Врем. XXIII (1923).
- Арх. Порф. Усѣенскій. Історія Аѳона. I—III. Петр. 1877—1894.

- Θ. Успенскій. Очерки по исторіи византійской образованости. ЖМНПр. 1892 и 1893.
- Матеріалы для исторіи землевладѣнія въ XIV в. Одесса 1883.
- Ф. Успенскій и В. Бенешевич. Вазелонские акты. Ленинград 1927.
- Т. Флоринскій. Аѳонскіе акты и фотограф. снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. И. Севастьянова. Петр. 1880.
- Южные славяне и Византія во второй четверти XIV в. I—II. Петр. 1882.
- Политическая и культурная борьба на греч. Востокѣ въ первой половинѣ XIV в. Кіевъ 1883.
- Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ. Кіевъ 1888.
- М. Handelsman. Prawo karne w statutach Kasimierza Wielkiego. Warsz. 1909.
- Р. Hube. О значеніи права римско-византійскаго. В. 1868 (= Писма, т. I.)
- С. Е. Zachariae v. Lingenthal. Geschichte des griechisch-römischen Rechts. 2-e Aufl. Berlin 1877.
- Collectio Novellarum. = Jus Graeco-Romanum. Pars III. Lipsiae 1857.
- Р. S. Šafarik. Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. 2 vyd. Praha 1873.
- Geschichte der südslav. Literatur III, Prag 1865.
- Ј. Šilović. О развоју кривње у хрв. казненом праву. Rad 194 (1912).
- Pokušaj u hrv. казненом праву. Rad 209 (1915).
- М. Šufflay. Die dalmatinische Privaturkunde. Sitzungsberichte der K. Akademie. Philos.-histor. klasse. Bd. CXLVII (Wien 1904).
- Srbi i Arbanasi. Б. 1925.
-

Издања Скопског Научног Друштва :

Гласник Скопског Научног Друштва

књ. I, св. 1 (1925). — Цена 100 дин.

књ. I, св. 2 (1925). — Цена 100 дин.

књ. II, св. 1—2 (1926). — Цена 100 дин.

Гласник Скопског Научног Друштва

Одељење Друштвених Наука,

књ. III (1) — 1927. — Цена 100 дин.

Гласник Скопског Научног Друштва

Одељење Природних Наука,

књ. IV (1) — 1927. — Цена 100 дин.

Књиге Скопског Научног Друштва:

књ. I. **Српске народне мелодије (Јужна Србија)**, скупно
Влад. Р. Ђорђевић, Скопље, 1927. — Цена 70 дин.

књ. II. **Законодавство Стефана Душана, цара Срба и
Грка**, од Д-р Александра В. Соловјева, Скопље,
1928. — Цена 70 дин.

у штампи:

Гласник Скопског Научног Друштва — за 1928.

књ. V. — *Одељење Друштвених Наука* 2.